

UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA / MOLDOVA STATE UNIVERSITY
CENTRUL DE ARHEOLOGIE „ION NICULIȚĂ” / “ION NICULIȚĂ” CENTER FOR ARCHAEOLOGY

Descoperiri vechi și abordări noi

În arheologia epocii fierului din spațiul tiso-nistrean

Old discoveries and new approaches

to the Archaeology of the Iron Age in the Tisa-Dniester area

CHIȘINĂU 2022

UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA / MOLDOVA STATE UNIVERSITY
CENTRUL DE ARHEOLOGIE „ION NICULIȚĂ” / “ION NICULIȚĂ” CENTER FOR ARCHAEOLOGY

Descoperiri vechi și abordări noi

În arheologia epocii fierului din spațiul tiso-nistrean

Materialele colloquium-ului de vară de la Saharna

Saharna, 28 iulie - 31 iulie 2022

Old discoveries and new approaches

to the Archaeology of the Iron Age in the Tisa-Dniester area

Proceedings of the Saharna Summer Colloquium

Saharna, July 28th - July 31st 2022

Editori / Editors

Aurel Zanoci & Mihail Băț

CHIȘINĂU 2022

Colegiul de redacție / Editorial Board

Dr. Aurel Zanoci

Dr. Mihail Băț

Dr. Claudia Cemârtan

Mariana Balan

Descrierea CIP a Camerii Naționale a Cărții din Republica Moldova
„Descoperiri vechi și abordări noi în arheologia epocii fierului din spațiul tiso-nistrean”, colocviu de vară (2022; Saharna). Descoperiri vechi și abordări noi în arheologia epocii fierului din spațiul tiso-nistrean = Old discoveries and new approaches to the Archaeology of the Iron Age in the Tisa-Dniester area: Materialele colloquium-ului de vară de la Saharna, 28 iulie – 31 iulie 2022 / editori: Aurel Zanoci & Mihail Băț; colegiul de redacție: Aurel Zanoci [et al.]. – Chișinău: Bons Offices, 2022. – 305 p.: fig., fot., tab. – (Saharna Summer Colloquium, ISBN 978-9975-87-746-6; 7).
Antetit: Univ. de Stat din Moldova, Centrul de Arheologie „Ion Niculiță”. – Texte, rez. paral.: lb. rom., engl., fr. etc. – Referințe bibliogr. la sfârșitul art. – 20 ex. ISBN 978-9975-166-59-1.
903/904*638*(082)=00
D 34

Editare și tipar: Bons Offices

Volum editat în cadrul proiectului 20.80009.1606.14 „Patrimoniul arheologic din epoca fierului în regiunea Nistrului Mijlociu și bazinul râului Cogâlnic: cercetare interdisciplinară și valorificare științifică”

Copertă: Fragment de ceramică descoperit *in situ* la Saharna „Tiglău” în anul 2021 (foto M. Băț).

*Să
rămâneți
uniți!*

IN MEMORIAM MAGISTRI NOSTRI ET AMICI

Ion Niculiță
(1939-2022)

Cuprins Contents

- 4 **Aurel Zanoci, Mihail Băț**
Deschizător de drumuri: Profesorul Ion Niculiță și Colloquium-ul de vară de la Saharna
The Waymaker: Professor Ion Niculiță and Saharna Summer Colloquium
- 11 **Sorin-Cristian Ailincăi, Răzvan Cernamoriți, Alexandra Țârlea, Dorel Paraschiv**
Vestigii uitate. Despre unele descoperiri preistorice de la Ostrov–Piatra Frecăței (cetatea Beroe), jud. Tulcea
Forgotten finds. On some prehistoric discoveries at Ostrov–Piatra Frecăței (ancient Beroe), Tulcea county
- 51 **Angela Simalcsik, Mihail Băț**
Până unde mă va duce capul... O abordare interdisciplinară a unui caz de deformare craniană de tip tumpline
As far as my head will carry me... An interdisciplinary approach to a tumpline cranial deformation case
- 79 **Vitalie Sochircă, Aurel Zanoci, Tatiana Nagacevschi**
Rocile prezente în siturile arheologice ale epocii fierului din microzona Saharna și utilizarea lor
Rocks present in the Iron Age archaeological sites from Saharna microregion and their use
- 111 **Aurel Zanoci, Victor Dulgher, Vladimir Chitic**
Păpăuți „La Goncear”: istoria unui sit arheologic, ignorat de arheologi
Păpăuți “La Goncear”: the history of an archaeological site ignored by archaeologists
- 129 **Denis Topal, Mihail Băț**
Find of 2002 from Saharna Mare. A Scythian cauldron in a Getian hillfort?
Находка 2002 г. из Сахарна Маре. Скифский котел на гетском городище?
- 155 **Andrei Corobcean, Sergiu Matveev**
Probleme de interpretare a biritualismului în cultura getică
Problems on interpreting of biritualism in the Getic culture
- 171 **Dragoș Măndescu, Mihai Constantinescu**
Considerații preliminare asupra înmormântărilor din a doua epocă a fierului de la Cetățeni (jud. Argeș)
Late Iron Age Burials from Cetățeni (Argeș County) revisited. Preliminary considerations
- 191 **Vasile Iarmulski, Octavian Munteanu**
Fibulele de schemă La Tène târziu din spațiul pruto-nistrean
Die Fibeln der Spätlatène Schema aus dem Pruth-Dnjestr Gebiet

- 211 **Valeriu Sirbu**
Pieșe dacice inedite, descoperite fortuit în dawa de la Barboși (jud. Galați)
Pièces daciques inédites découvertes fortuitement dans la dawa de Barboși (dép. de Galați)
- 235 **Sebastian Matei**
Podoabe dacice din argint descoperite pe Valea Buzăului
Dacian silver jewellery discovered in the Buzău Valley
- 257 **Iosif Vasile Ferencz, Dorel Micle, Florin Marius Cazan**
Patrimoniul arheologic provenind de la Ardeu. Descoperiri vechi și abordări noi
Archaeological heritage from Ardeu. Old discoveries and new approaches
- 283 **Sergiu Matveev, Vlad Vornic**
Valurile lui Traian din Basarabia: surse scrise, cercetări arheologice și interdisciplinare
Trajan's walls from Bessarabia: written sources, archaeological, and interdisciplinary research

Deschizător de drumuri: Profesorul Ion Niculiță și Colloquium-ul de vară de la Saharna

A trecut un an de când nu mai este printre noi profesorul Ion Niculiță, cel care a inițiat Colloquium-ul de vară de la Saharna, ajuns la cea de-a 11-a ediție în 2022.

Ideea de a organiza un colocviu la Saharna a apărut în timpul cercetărilor arheologice din anul 2011. Întrunirea își propunea drept scop familiarizarea studenților cu rezultatele activității noastre științifice și, nu în ultimul rând, de a implica tânăra generație în cercetarea arheologică. Este un fapt cunoscut că la săpăturile inițiate și coordonate de profesorul Ion Niculiță se desfășura și practica arheologică a studenților Facultății de Istorie de la Universitatea de Stat din Moldova. Prin urmare, intenția profesorului, de certă valoare practică și simbolică, urmărea

It has been a year now that Professor Ion Niculiță, the initiator of the Saharna Summer Colloquium that was held for the 11th time in 2022, is not among us.

The idea to organize a colloquium in Saharna arose during archaeological research in 2011. The purpose of this meeting was to familiarize students with the results of our scientific activities and, last but not least, to involve the younger generation in archaeological research. It is known that during the excavations initiated and coordinated by Professor Ion Niculiță, students of the Faculty of History of the Moldova State University were also engaged in the archaeological field-work. Therefore, the professor's intention, of certain practical and symbolic value, was aimed at strengthening the connection between generations and the transmission of cultural heritage. The first meeting took place at the end of July 2011, and along with the professor's team (Tudor Arnăuț, Aurel Zanoci, Andrei Niciu, Sergiu Matveev, Andrei Corobcean, Mihail Băț), researchers Gheorghe Postică and Natalia Mateevici participated in the event. The idea of knowledge transfer proved so good that the professor, inspired by the results, found it opportune to organize annual sessions. It was decided to choose a single topic for each meeting, as well as to invite researchers from abroad.

Thus, since 2012, the meeting has received the official name *Saharna Summer Colloquium*, and the first topic of discussion was "Communities of the North-Western Black Sea region of the 1st millennium BC: the clash of civilizations". Among the first guests from abroad were colleagues from Ukraine,

The Waymaker: Professor Ion Niculiță and Saharna Summer Colloquium

consolidarea verigii de legătură dintre generații și transmiterea patrimoniului cultural. Prima întrunire a avut loc la sfârșitul lunii iulie 2011, la care, alături de echipa profesorului (Tudor Arnăuț, Aurel Zanoci, Andrei Nicic, Sergiu Matveev, Andrei Corobcean, Mihail Băț), au participat și cercetătorii Gheorghe Postică și Natalia Mateevici. Ideea transferului de cunoștințe s-a dovedit atât de bună, încât profesorul,

Tatyana Samoilova and Nadya Gavrilyuk. The following year, the researchers Valeriu Sîrbu, Sebastian Matei and Sorin-Cristian Ailincăi (Romania) joined the colloquium. Since 2014 the colleagues from Germany, archaeologists Daniel Scherf and Maximilian Mewes were among the participants. Thus, starting from 2014, the meetings in Saharna acquired an international character, and they continued in this format for the next years.

entuziasmat de rezultate, consideră oportun organizarea unor sesiuni anuale, cu tematica distinctă a fiecărei întâlniri și cu participarea unor cercetători invitați de peste hotare.

Astfel, din 2012, întrunirea a căpătat denumirea oficială de *Colloquium-ul de vară de la Saharna*, având ca temă de discuție „Comunitățile nord-vest pontice din mileniul I a. Chr.: confruntări de civilizații”. Printre primii invitați de peste hotare au fost colegele din Ucraina –Tatiana Samoilova și Nadia Gavriiuk. În anul următor, la lucrările colocviului s-au alăturat cercetători din România – Valeriu Sîrbu, Sebastian Matei și Sorin-Cristian Ailincăi, iar din 2014 – colegii din Germania, printre invitați fiind arheologii Daniel Scherf și Maximilian Mewes. Astfel, începând cu anul 2014, întrunirile de la Saharna au căpătat un caracter internațional, format în care se vor perpetua și în anii următori.

Printre temele discutate în cadrul *Colloquium-ului de vară de la Saharna* menționăm: „Fortificațiile din epoca fierului din spațiul tiso-nistrean” (2016), „Cercetări interdisciplinare în siturile de epoca fierului în spațiul tiso-nistrean” (2017), „Structuri arheologice din așezările epocii fierului în spațiul tiso-nistrean” (2018), „Economie și mediu în spațiul tiso-nistrean în epoca fierului” (2021) ș.a.

De rând cu eforturile organizatorice, profesorul Ion Niculiță a participat, de fiecare dată, cu comunicări bine documentate, de un real interes științific, materializate ulterior prin publicații în volumele de materiale ale colocviului.

Among the topics discussed at the *Saharna Summer Colloquium*, we note: “Iron Age fortifications on the Tisa-Dniestr space” (2016), “Interdisciplinary research in Iron Age sites from the Tisa-Dniester area” (2017), “Archeological structures from the Iron Age settlements in the Tisza-Dniester region” (2018), “Economy and Environment in the Tisza-Dniester region in the Iron Age ” (2021), etc.

Along with the organization of the colloquium, Professor Niculiță each time took part in it with well-documented communications of great scientific interest, which were subsequently published in colloquium proceedings.

Ediția din 2022 a avut drept generic „Descoperiri vechi și abordări noi în arheologia epocii fierului din spațiul tiso-nistrean” și a fost dedicată memoriei profesorului Ion Niculiță. Prin comunicările, prezentate de specialiști notorii din România, Germania și Republica Moldova, au fost puse în valoare materialele de arhivă și cele inedite, prin reluarea unor discuții istoriografice și abordarea interdisciplinară a vechilor descoperiri.

Editorii

The 2022 colloquium “Old discoveries and new approaches to the Archeology of the Iron Age in the Tisza-Dniester area” was dedicated to the memory of Professor Ion Niculiță. Presentations by well-known specialists from Romania, Germany and the Republic of Moldova highlighted archival and new materials, the resumption of some historiographical discussions and an interdisciplinary approach to old discoveries.

Editors

Vestigii uitate.

Despre unele descoperiri preistorice
de la Ostrov–*Piatra Frecăței*
(cetatea Beroe), jud. Tulcea

Forgotten finds.

On some prehistoric discoveries
at Ostrov–*Piatra Frecăței*
(ancient Beroe), Tulcea county

Sorin-Cristian Ailincăi, Răzvan Cernamoriți
Alexandra Țârlea, Dorel Paraschiv

Cuvinte-cheie: Dunărea de Jos, Ostrov, Piatra Frecăței, perioada târzie a epocii bronzului, prima epocă a fierului, cultura Noua, cultura Babadag.

Rezumat: Situl de la Ostrov–*Piatra Frecăței* (jud. Tulcea) este cunoscut, mai ales, datorită cetății Beroe și necropolelor romane, romano-bizantine (sec. II-VII) și medievale timpurii (sec. X-XII), cercetate și publicate de Aurelian Petre în anii '50-'70. Mult mai puțin cunoscute sunt vestigiile preistorice (cultura Hamangia, perioada timpurie a epocii bronzului, cultura Noua, cultura Babadag, perioada târzie a primei epoci a fierului, a doua epocă a fierului), menționate doar sumar în literatură. Articolul nostru are ca scop analiza unor materiale descoperite atât în zona necropolelor, cât și a cetății. Acestea pot fi atribuite culturilor Noua și Babadag și provin atât din cercetările mai vechi (1958-1976), cât și din săpăturile mai recente (1997-2002), ele ridicând problema unei posibile contemporaneități dintre cele două manifestări culturale, cel puțin, pe linia Dunării.

Keywords: Lower Danube, Ostrov, Piatra Frecăței, Late Bronze Age, Early Iron Age, Noua culture, Babadag culture.

Abstract: The Ostrov–*Piatra Frecăței* site (Tulcea county) is known mainly because of the Beroe fortress and the Roman, Roman-Byzantine (2nd-7th century) and early medieval (10th-12th century) necropolises researched and published by Aurelian Petre in the '50s-'70s. The prehistoric remains (Hamangia culture, Early or Middle Bronze Age, Noua culture, Babadag culture, Late Hallstatt Period, Second Iron Age) are less known and mentioned only briefly in the specialized literature. Our paper aims to analyze the materials discovered both in the area of the necropolises and the fortress, which can be ascribed to the Noua and Babadag cultures and resulted both from older surveys (1958-1976) and more recent excavations (1997-2002), raising the issue of possible contemporaneity between the two cultural manifestations, at least along the Danube.

Introducere

Nu de fiecare dată cercetarea arheologică este echidistantă față de valorificarea științifică a vestigiilor. În multe cazuri sunt preferate anumite epoci, categorii de structuri, tipuri de artefacte etc. Există situații, din păcate destul de frecvente, în care anumite descoperiri sunt pur și simplu ignorate și ulterior complet uitate. Unele dintre acestea au parte însă de o a doua descoperire, de această dată în depozit.

Introduction

The archaeological research rarely has a balanced approach to the scientific exploitation of the finds. In many cases, there are clear preferences towards specific chronological frameworks, categories of structures, or types of artefacts. Thus, there are instances, unfortunately quite frequently, in which such finds are simply ignored, and then completely forgotten. Still, some of them have the chance of a second discovery... this time, in the storage rooms.

În depozitul Muzeului de Istorie și Arheologie din Tulcea se păstrează materialele arheologice provenite de pe urma cercetărilor efectuate în situl cunoscut în literatură sub numele de *Piatra Frecăței*. În fapt, denumirea provine de la toponimul *Piatra*, sub care erau cunoscute ruinele cetății antice Beroe, și localitatea Frecăței, situată în Insula Mare a Brăilei. Situl propriu-zis se află însă în județul Tulcea, pe teritoriul comunei Ostrov, la 2,5 km S-SV de localitate, pe malul Dunării (brațul Măcin sau Băroi).

Deși în centrul atenției a fost inițial Cetatea *Beroe*, cunoscută încă din sec. XIX (Moisil 1911; Polonic 1935; Comșa 1959), cercetările arheologice s-au concentrat mai ales pe necropolele din apropiere. Astfel, între 1958-1976, pe câteva platouri de *loess* de pe malul Dunării au fost cercetate 1139 morminte datate în sec. II-VII și X-XII p. Chr. (Petre 1962; Petre 1987; Mirițoiu 2011). Săpăturile din cetate au fost mult mai restrânse, acestea desfășurându-se în campaniile 1970-1973 (Vîlceanu, Barnea 1975) și 1998-2002 (Barnea et al. 2000; Barnea et al. 2001; Barnea et al. 2002; Barnea et al. 2003; Paraschiv-Talmațchi, Stănică 2007).

Cu diverse ocazii și doar sporadic sunt menționate și o serie de descoperiri preistorice, atribuite neoliticului, epocii bronzului și epocii fierului, care, din păcate, au rămas în mare parte necunoscute (Hänsel 1976; Simion 1976, 144; Berciu 1965, 65-66).

The collections of the Museum of History and Archaeology Tulcea preserve archaeological material found during the excavations conducted on the site known in the archaeological literature under the name of *Piatra Frecăței*. The name is based on the toponym *Piatra*, which was used for the ruins of ancient Beroe, and the village Frecăței, on the island called Insula Mare a Brăilei. Despite this, the site is in fact on the territory of the present day county of Tulcea, at a distance of 2.5 km SSW from Ostrov village, on the shore of the Danube river (Măcin or Băroi creek).

Although the spotlight was initially placed on the city of Beroe, already known during the 19th century (Moisil 1911; Polonic 1935; Comșa 1959), the archaeological research focused mainly on the nearby necropolises. Thus, between 1958 and 1976, 1139 graves dated to the 2nd - 7th centuries and 10th - 12th centuries AD were uncovered on several loess plateaus on the Danube shore (Petre 1962; Petre 1987; Mirițoiu 2011). The excavations conducted inside the ancient city were comparatively reduced, with archaeological campaigns between 1970 and 1973 (Vîlceanu, Barnea 1975) and between 1998 and 2002 (Barnea et al. 2000; Barnea et al. 2001; Barnea et al. 2002; Barnea et al. 2003; Paraschiv-Talmațchi, Stănică 2007).

In several occasions, sporadically, a series of prehistoric finds, belonging to the Neolithic, Bronze Age and Iron Age, were mentioned, but unfortunately, these were mainly left aside (Hänsel 1976; Simion 1976, 144; Berciu 1965, 65-66).

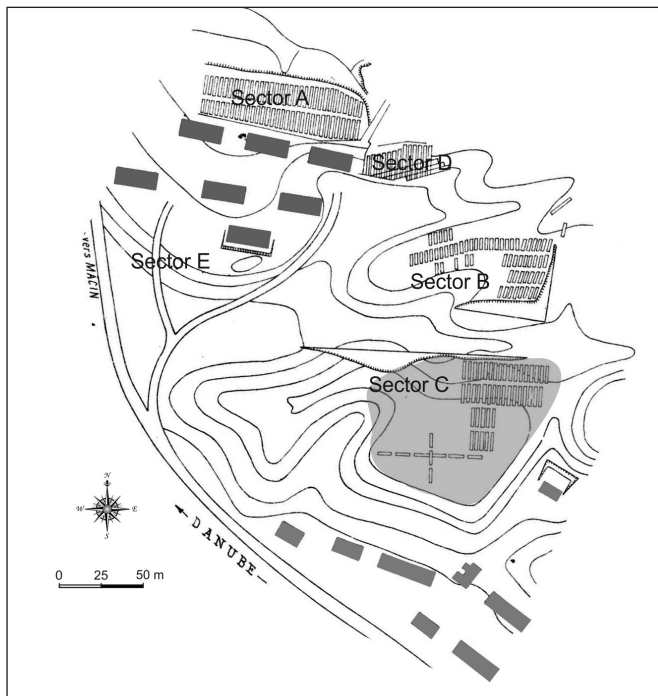

Fig. 1. Planul cercetărilor arheologice de la Ostrov–Piatra Frecăței (Petre 1987).

Fig. 1. The plan of the archaeological excavations from Ostrov–Piatra Frecăței (Petre 1987).

„Piatra Frecăței”. Despre vestigiile de la sfârșitul mileniului II – începutul mileniului I a. Chr.

Descoperirea la *Piatra Frecăței* a unor vestigii atribuite culturii Babadag este menționată de Sebastian Morintz încă din 1964, citând o informație oferită de Aurelian Petre (Morintz 1964, 108, n. 9). Mai multe date despre aceste descoperiri sunt publicate de Dumitru Berciu,

„Piatra Frecăței”. The finds dated to the end of the 2nd millennium – the beginning of the 1st millennium BC

The fact that archaeological materials belonging to the Babadag culture were found at *Piatra Frecăței* is mentioned by Sebastian Morintz as early as 1964, citing an information offered by Aurelian Petre (Morintz 1964, 108, n. 9). More information on these finds is published by Dumitru Berciu, who considered that “the shards belonging to vessels with two handles arching higher than the rim and decoration consisting of incised lines” are similar to the cups found in the graves from Râmniceleu, Brăila county, belonging to the Noua culture (Berciu 1965, 67-68). More than ten years later, Bernhard Hänsel was mentioning the existence in this area of a Babadag habitation “unpublished so far”, illustrating several pottery shards decorated with incised and stamped motifs (Hänsel 1976, 124, Taf. 46/7-17).

In an attempt of enriching the present knowledge about the prehistoric settlements from *Ostrov–Piatra Frecăței*, the collections of the Museum of History and Archaeology Tulcea were searched in order to determine if there are still old finds unpublished. There were identified grave goods from the excavated tombs and a large number of finds (especially pottery) belonging to various chronological frameworks, but mainly dated to the 4th - 6th centuries AD, but also a number of pottery shards characteristic both for the Noua-Coslogeni cultural horizon, and the Babadag ceramic style. Until now, only a part of the shards published by Bernhard Hänsel could be identified, situation indicating that the batch is still incomplete.

Fig. 2. Ostrov–Piatra Frecăței. Vedere aeriană asupra siturilor.
 Fig. 2. Ostrov–Piatra Frecăței. Aerial view of the archaeological sites.

care considera că „fragmente de vase cu două toarte supraînălțate și cu decorație constând din linii incizate” sunt asemănătoare cu ceștile din mormintele de la Râmnicelu, jud. Brăila, atribuite culturii Noua (Berciu 1965, 67-68). După un răstimp de peste zece ani, Bernhard Hänsel menționa existența aici a unei locuiri cu ceramică Babadag „nerepublicată anterior” și ilustrează câteva fragmente ceramice decorate cu motive incizate și imprimate (Hänsel 1976, 124, Taf. 46/7-17).

Recent archaeological research, conducted starting with 1999 inside the city, brought to light a series of pits containing pottery characteristic for the end of the 2nd millennium and the beginning of the 1st millennium BC, documented by Ioan Vasiliu on the western limit of the “Piatra” promontory. These finds help in completing the image of the prehistoric inhabitation of this area.

Fig. 3. Ostrov–Piatra Frecăței. Vedere aeriană asupra siturilor.

Fig. 3. Ostrov–Piatra Frecăței. Aerial view of the archaeological sites.

Din dorința noastră de a valorifica cât mai multe informații despre locuirile preistorice de la Ostrov–Piatra Frecăței, am verificat colecțiile aflate în Muzeul de Istorie și Arheologie din Tulcea. Aici sunt păstrate atât obiectele descoperite în morminte, cât și o cantitate însemnată de materiale (mai ales ceramică) din diverse epoci istorice, în special

Contexts

Unfortunately, there is very little information regarding the habitation structures. The available data indicate that the excavation was split into five sectors, named from A to E, each of them corresponding to a promontory. The trenches were of standard dimensions, 2×16 m, with baulks

Fig. 4. Ostrov–Piatra Frecăței. Vedere aeriană asupra siturilor.

Fig. 4. Ostrov–Piatra Frecăței. Aerial view of the archaeological sites.

din sec. IV-VI p. Chr. Pe lângă acestea, am putut identifica și o serie de fragmente ceramice ce pot fi considerate specifice atât orizontului Noua-Coslogeni, cât și stilului Babadag. Aici am regăsit doar o parte din fragmentele publicate de Bernhard Hänsel, fapt ce indică posibilitatea ca lotul să fie incomplet.

1 m wide (fig. 1-2). The excavations covered a surface of approximately 7000 square meters, reaching depths of 2.0-3.5 m (Petre 1962, 566; Petre 1987, 7).

The only details concerning the finds excavated during the research conducted by Aurelian Petre are to be found on the packages containing the items. Unfortunately, none of

Pe lângă acestea, odată cu reluarea cercetărilor în cetate, în anul 1999 au fost descoperite o serie de gropi care conțineau ceramică specifică pentru sfârșitul mileniului II - începutul mileniului I a. Chr. Acestea au fost documentate de Ioan Vasiliu pe marginea vestică a promontoriului „Piatra”.

Contexte

Din păcate, avem foarte puține elemente despre eventualele structuri de locuire. Din datele publicate reiese că săpătura a fost împărțită în cinci sectoare, notate de la A la E, fiecare corespunzând unui promontoriu. Secțiunile au avut dimensiuni standard, de 2×16 m, fiind despărțite de martori cu grosimea de 1 m (fig. 1-2). Săpăturile au cuprins o suprafață de cca 7000 mp, ajungând până la adâncimi de 2,00-3,50 m (Petre 1962, 566; Petre 1987, 7).

Singurele informații privitoare la lotul de materiale provenit din cercetările coordonate de Aurelian Petre provin de pe marcajul păstrat pe ambalaj. Din păcate, în niciuna din publicații nu găsim mențiuni referitoare la sistemul de numerotare a secțiunilor, fiind imposibil să cartăm fragmentele ceramice. Totuși, pe baza datelor păstrate, putem presupune că cea mai mare parte a lotului provine din Sectorul C (pl. 1-6), în vreme ce o altă parte a materialului a fost descoperit în campaniile 1998-1999, atât în contexte secundare, de epocă romană (pl. 6/18-23; 8/18-23), cât și în gropi preistorice (pl. 7; 8/1-15).

the publications offer mentions regarding the numbering of the sections, thus, being impossible to place the finds on the plan. Still, based on the available information, it can be presumed that the majority of the finds are connected to Sector C (pl. 1-6), while another part of the items was found during the 1998-1999 campaigns, both in secondary contexts, dated to the Roman period (pl. 6/18-23; 8/18-23), and in prehistoric pits (pl. 7; 8/1-15).

Although in the case of the pottery found in Sector C there are a series of shared markings for a part of the shards (pl. 1-6), there is no certainty that they belonged to the same structures. Most probably, the majority of the pottery comes from secondary contexts, being displaced during the construction of the Roman graves.

Archaeological finds

In comparison to the seven ceramic shards published by Bernhard Hänsel, the authors managed to record 176 items, most of them ceramic shards (174), to which there can be added a polisher (pl. 4/5) and a spindle-whorl (pl. 4/25). From the beginning, it was noticed that the most part of the pottery can be considered as typical for the Babadag culture, although there are also several vessels made in the style of the Noua-Coslogeni pottery, while other fragments are impossible to be attributed to one or the other of these cultures.

Deși pentru ceramica descoperită în Sectorul C există o serie de marcaje comune pentru o serie de fragmente ceramice (pl. 1-6), nu putem fi siguri că acestea provin din aceleași structuri. Cel mai probabil, putem presupune că cea mai mare parte a ceramicii provine din contexte secundare, fiind deranjate odată cu amenajarea mormintelor antice.

Materialul arheologic

Față de cele șapte fragmente ceramice publicate de Bernhard Hänsel, am reușit să înregistrăm 176 de piese, cele mai multe fiind fragmente ceramice (174), la care se adaugă un frecător (pl. 4/5) și o fusaioală (pl. 4/25). Încă de la început am observat că cea mai mare parte a ceramicii poate fi considerată specifică pentru cultura Babadag, dar există și o serie de vase realizate în manieră Noua-Coslogeni, în vreme ce alte fragmente sunt foarte greu de atribuit uneia din cele două civilizații.

Ceramică specifică pentru culturile Sabatinovka-Noua-Coslogeni

Poate cele mai reprezentative recipiente pentru aceste culturi sunt „vasele de bucătărie” cu deschidere restricționată și formă dependentă sau independentă (și, mai rar, cu deschidere nerestricționată – pl. 2/2), modelate din pastă cu aditivi non-plastici cu granulație destul de mare. Acestea au în partea superioară un brâu fără alveole, cu profil triunghiular (pl. 2/5; 3/6; 4/7; 5/26; 6/20, 22; 7/4, 11-12, 14; 8/1, 15) sau două astfel de benzi dispuse paralel (pl. 7/1). Un alt fragment

The pottery characteristic for the Sabatinovka-Noua-Coslogeni cultures

Maybe the most representative containers for these cultures are the “kitchenware” with restricted opening and dependent or independent shape (rarely with unrestricted opening – pl. 2/2), made of clay with non-plastic additives and large granulation. These present in the upper part a relief band without oval impressions, triangular in profile (pl. 2/5; 3/6; 4/7; 5/26; 6/20, 22; 7/4, 11-12, 14; 8/1, 15) or two parallel bands (pl. 7/1). Another fragment indicates the presence of a container, probably with independent shape, with curved contour and a series of oval impressions on its shoulder (pl. 5/12). Such containers, of various sizes, are abundant in all the habitations belonging to the Sabatinovka-Noua-Coslogeni cultures (Florescu, Florescu 1990, fig. 22/1-4, 6-8; Florescu 1991, fig. 10/2, 4, 7; 11/3-9; 12/5-8; Andrițoiu 1992, fig. 52, 55, 57; Bolohan 2016, pl. 9/1-5; 10-12; 14; 26 etc.).

Although less frequent, to the same cultural horizon belong a series of vessels with restricted opening and independent shape (pl. 7/8) or dependent shape (pl. 1/15; 3/18). These have a flat aspect and large mouth, similar to bowls, and one of the items have two small handles in the upper area (pl. 1/15). Such containers are neither specific to the Babadag culture, nor frequently published for sites belonging to the Sabatinovka-Noua-Coslogeni cultures (Dascălu 2007, pl. 52/364.3-6; Bolohan 2016, pl. 22/C).

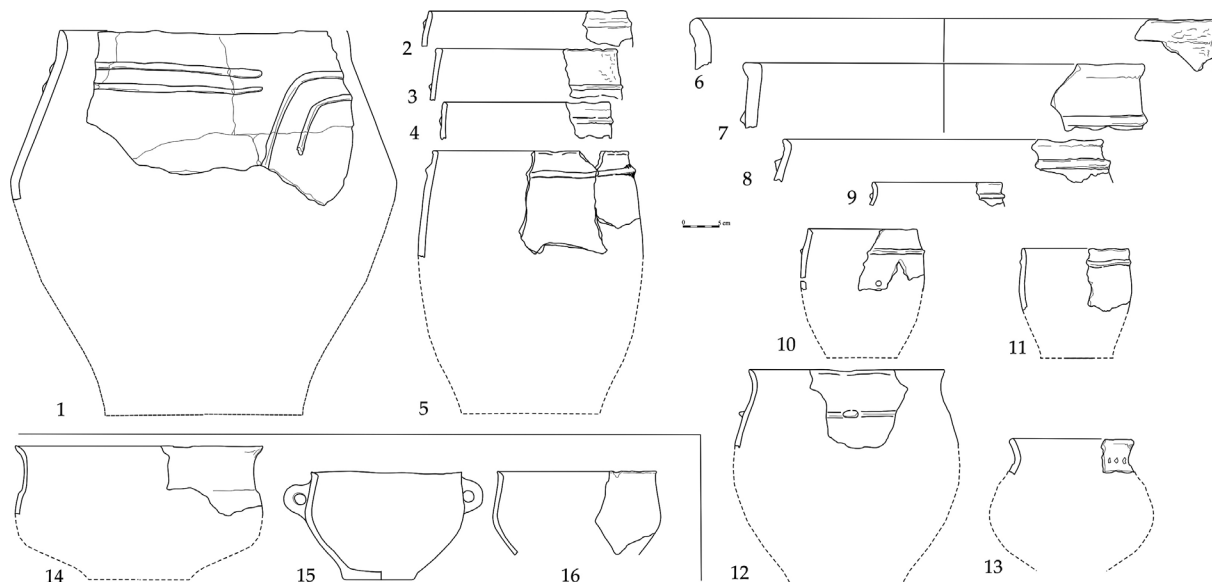

Fig. 5. Ostrov–Piatra Frecăței. Recipiente specifice culturilor Sabatinovka-Noua-Coslogeni.

Fig. 5. Ostrov–Piatra Frecăței. Containers specific for the Sabatinovka-Noua-Coslogeni cultures.

indică un recipient probabil de formă independentă, cu contur curbat, care avea un șir de alveole pe umăr (pl. 5/12). Aceste recipiente, de dimensiuni diferite, sunt prezente din abundență în toate locuirile orizontului Sabatinovka-Noua-Coslogeni (Florescu, Florescu 1990, fig. 22/1-4, 6-8; Florescu 1991, fig. 10/2, 4, 7; 11/3-9; 12/5-8; Andrițoiu 1992, fig. 52, 55, 57; Bolohan 2016, pl. 9/1-5; 10-12; 14; 26 ș.a.).

Deși sunt mai puțin frecvente, tot aceluiași orizont îi putem atribui și o serie de vase cu deschidere restricționată și formă independentă (pl. 7/8) sau dependentă (pl. 1/15; 3/18). Acestea au un aspect plat și

The pottery characteristic for the Babadag culture

For the analysis of the ceramic shards attributed to the Babadag culture, there will be used the existing typology for shapes and decoration decoration bands (Ailincăi 2011).

Types of containers

Categories A and B – *bi-truncated vessels and mugs*. A large number of ceramic shards (63) can be attributed to these categories, characterised by the independent shape (curved contour, composed or complex) or dependent shape (with composed contour), good quality clay and polished

deschiderea largă, asemănătoare unor castroane, iar unul din exemplare prezintă două toarte de mici dimensiuni în zona superioară (pl. 1/15). Astfel de recipiente nu sunt specifice olăriei Babadag și nu sunt nici frecvent publicate din situri Sabatinovka-Noua-Coslogeni (Dascălu 2007, pl. 52/364.3-6; Bolohan 2016, pl. 22/C).

Ceramică specifică pentru cultura Babadag

În analiza lotului de fragmente ceramice, atribuit culturii Babadag, vom urma schema tipologică existentă pentru forme și benzi de decor (Ailincăi 2011).

Tipuri de recipiente

Categoriile A și B – vase bitronconice și căni. Nu mai puțin de 63 de fragmente pot fi atribuite acestor categorii, caracterizate prin forma independentă (contur curbat, compus sau complex) sau dependentă (cu contur compus), pastă de bună calitate și suprafața lustruită (Ailincăi 2011, 77-108). O bună parte din fragmente provin din partea superioară (pl. 1/3, 20; 3/1; 4/2, 13, 22, 29; 5/22, 30, 32; 6/ 21; 7/5, 7-9, 13, 15; 8/2, 8-11, 20-22), indicând vase de dimensiuni diferite (fig. 4/1-8). Alte fragmente provin din zona mediană a unor astfel de vase și păstrează benzi de decor și/ sau proeminente (pl. 1/1, 4-6, 18-19; 3/8, 10, 11, 17, 19; 4/11, 20-21, 23, 28; 5/1-4, 6, 9-10, 13, 14, 18, 19, 25, 28-29, 31, 33; 6/10; 8/4, 7-8), în vreme ce trei fragmente de torți de mari dimensiuni pot proveni de la căni (pl. 1/9; 3/4; 6/19).

Este aproape imposibil să identificăm un tip anume, din cauza stării fragmentare a lotului. Sigur, avem

surface (Ailincăi 2011, 77-108). A large part of the shards belong to the upper part of the vessels (pl. 1/3, 20; 3/1; 4/2, 13, 22, 29; 5/22, 30, 32; 6/21; 7/5, 7-9, 13, 15; 8/2, 8-11, 20-22), indicating the presence of vessels of various dimensions (fig. 4/1-8). Other fragments belong to the median part of such vessels, still preserving decorative friezes and/or prominences (pl. 1/1, 4-6, 18-19; 3/8, 10, 11, 17, 19; 4/11, 20-21, 23, 28; 5/1-4, 6, 9-10, 13, 14, 18, 19, 25, 28-29, 31, 33; 6/10; 8/4, 7-8). Three fragments of large-sized handles indicate the probability that mugs were also in use (pl. 1/9; 3/4; 6/19).

It is almost impossible to determine a specific type due to the high degree of fragmentation of the items. It is certain that there are containers of various sizes and proportions. A shard of larger dimensions could belong to the median part of a vessel of type A₁-II.2 or A₁-II.3 (pl. 3/8 – Ailincăi 2011, 82-84). Two other containers had a large mouth and probably a globular body (pl. 5/30; 8/8).

An important part of the shards were decorated with stamped and/or incised motifs, placed as bands of type I (pl. 1/6; 5/9; 6/10; 8/8), II.A.2 (pl. 1/6; 5/9), II.A.4 (pl. 1/1; 3/8, 19; 5/14, 25, 28), or VI (pl. 1/18; 3/10-11; 5/3, 19, 29) (Ailincăi 2011, 145 sqq.) (Table 1). Several fragments still preserve prominences of type I (pl. 1/1; 3/8; 6/17) and III (pl. 5/33; 8/7) (Ailincăi 2011, 74-75), as well as applied bands of type II.1 (pl. 1/18) (Ailincăi 2011, 76).

Category C – cups (fig. 4/9-13). This category is represented by several body fragments (pl. 1/2, 7, 21; 3/2, 7; 4/1, 14, 15, 27; 5/4-5, 8, 15, 17, 21; 6/1-5, 7-9, 15-16, 18; 8/2-3, 13-14, 16-17) or handles (pl. 1/8, 22; 4/3, 10, 16-17, 24). Again, the high degree of fragmentation represents an

de-a face cu recipiente de dimensiuni și proporții diferite. Un fragment de dimensiuni mai mari poate proveni din partea mediană a unui vas din tipul A_1 -II.2 sau A_1 -II.3 (pl. 3/8 – Ailincăi 2011, 82-84). Alte două recipiente aveau deschiderea largă și un corp, probabil, globular (pl. 5/30; 8/8).

O bună parte dintre acestea erau decorate cu motive imprimate și/sau incizate, dispuse sub forma unor benzi de tip I (pl. 1/6; 5/9; 6/10; 8/8), II.A.2 (pl. 1/6; 5/9), II.A.4 (pl. 1/1; 3/8, 19; 5/14, 25, 28) sau VI (pl. 1/18; 3/10-11; 5/3, 19, 29) (Ailincăi 2011, 145 și urm.) (tabel 1). Câteva fragmente păstrează proeminențe de tip I (pl. 1/1; 3/8; 6/17) și III (pl. 5/33; 8/7) (Ailincăi 2011, 74-75), precum și benzi aplicate de tip II.1 (pl. 1/18) (Ailincăi 2011, 76).

Categoria C – Cești (fig. 4/9-13). Sunt reprezentate prin mai multe fragmente din corp (pl. 1/2, 7, 21; 3/2, 7; 4/1, 14, 15, 27; 5/4-5, 8, 15, 17, 21; 6/1-5, 7-9, 15-16, 18; 8/2-3, 13-14, 16-17) sau toarte (pl. 1/8, 22; 4/3, 10, 16-17, 24). Din cauza stării fragmentare, este foarte greu să identificăm anumite tipuri (Ailincăi 2011, 108-127), totuși un exemplar cu profil întreg poate fi atribuit tipului C_2 -IV.1-1 (pl. 6/8 – Ailincăi 2011, 116), în vreme ce altele au proporțiile caracteristice tipurilor C_2 -IV.2-1 (pl. 6/3 – Ailincăi 2011, 118-119) și C_2 -IV.4-2 (pl. 6/1 – Ailincăi 2011, 124). Un alt fragment (pl. 4/27) indică o formă cu deschiderea nerestricționată, asemănătoare cu ceștile din subcategoria C_4 -IV (Ailincăi 2011, 126-127).

O bună parte din fragmentele atribuite acestei categorii sunt decorate cu puncte, motive imprimate, incizate sau canelate, dispuse în benzi de tip I (pl. 8/3,

impediment in determining types (Ailincăi 2011, 108-127). Still, an item preserving its entire profile can be attributed to type C_2 -IV.1-1 (pl. 6/8 – Ailincăi 2011, 116), while others show proportions characteristic for types C_2 -IV.2-1 (pl. 6/3 – Ailincăi 2011, 118-119) și C_2 -IV.4-2 (pl. 6/1 – Ailincăi 2011, 124). Another fragment (pl. 4/27) indicates the existence of a shape with unrestricted opening, similar to the cups belonging to subcategory C_4 -IV (Ailincăi 2011, 126-127).

Many of these shards are decorated with dots, or stamped, incised or channelled motifs disposed as bands. These bands can be included in types I (pl. 8/3, 12), II.A.1 (pl. 5/15), II.A.2 (pl. 4/15), II.A.4 (pl. 4/1; 6/4), II.B.1 (pl. 1/2, 7; 4/14; 5/4; 5/8, 17, 21; 6/2-3, 7, 18), II.B.2 (pl. 6/6), III.A (pl. 1/16), V (pl. 6/5), and VI (pl. 6/1). Several items display type I prominences placed on the maximum diameter of the vessel (pl. 5/15; 6/3, 8).

Category E – bowls (fig. 4/14-17) are represented by shards belonging to 30 vessels of different sizes. Most of them have the restricted opening characteristic for type E_1 (Ailincăi 2011, 129-131) (pl. 1/10-13, 23-24; 3/3, 12, 14-15, 17; 4/9, 12, 26, 30; 5/7, 20, 24; 6/11-12, 23; 7/3; 8/5, 19, 24). The rest of them have unrestricted opening and can be included in type E_2 (pl. 3/5, 9, 16; 8/6, 23). Only five items have the rim decorated with oblique channels (band of type II.A.1 – pl. 3/14, 17; 6/12, 23; 8/5). One fragment preserves a prominence of type I, perforated vertically (pl. 3/3).

Category F – kitchen vessels (fig. 4/18-22). This category of pottery preserves the same characteristics during a long time span, both morphologically, and technologically. The existing shards indicate that they belonged to vessels with restricted opening and dependent shape (subcategory

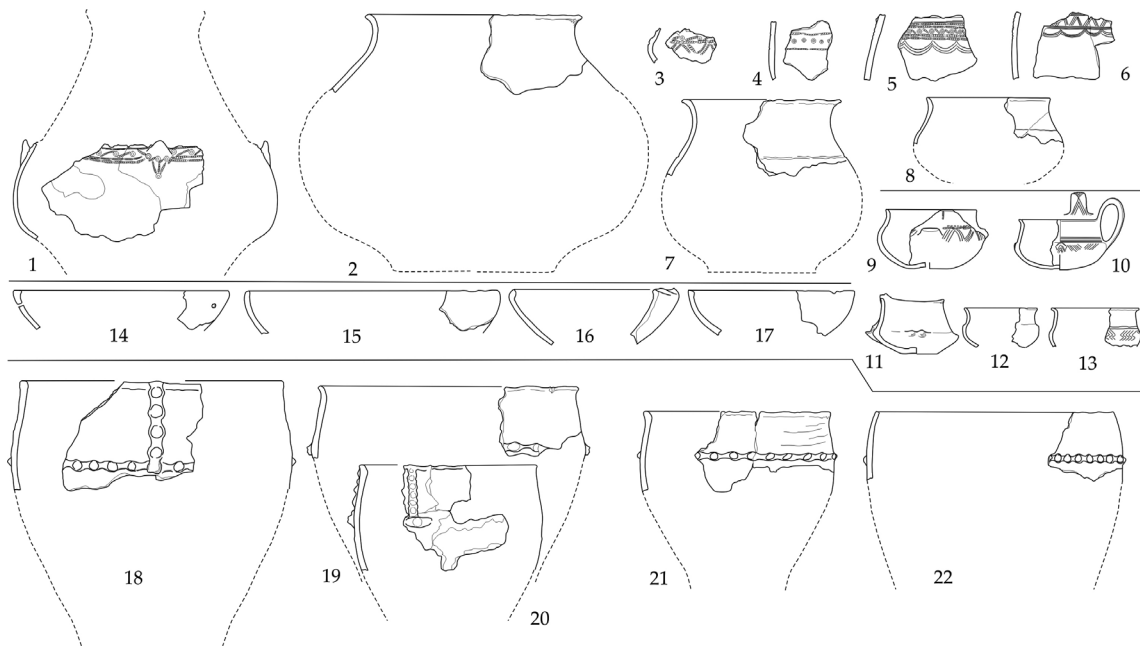

Fig. 6. Ostrov–Piatra Frecăței. Recipiente specifice culturii Babadag.

Fig. 6. Ostrov–Piatra Frecăței. Containers characteristic for the Babadag culture.

12), II.A.1 (pl. 5/15), II.A.2 (pl. 4/15), II.A.4 (pl. 4/1; 6/4), II.B.1 (pl. 1/2, 7; 4/14; 5/4; 5/8, 17, 21; 6/2-3, 7, 18), II.B.2 (pl. 6/6), III.A (pl. 1/16), V (pl. 6/5) și VI (pl. 6/1). Câteva exemplare au proeminențe de tip I, dispuse pe diametrul maxim (pl. 5/15; 6/3, 8).

Categoria E – Străchinile (fig. 4/14-17) – sunt reprezentate prin fragmente de la 30 de exemplare de dimensiuni diferite. Cele mai multe dintre acestea au deschiderea restricționată, specifică Tipului E₁ (Ailincăi

F₁ – pl. 1/17; 2/1, 6, 8; 5/16; 6/13) or independent shape (subcategory F₂ – pl. 1/14; 2/4, 7; 4/6, 8, 19; 5/11, 23, 27; 7/2; 8/18). A specific element of these vessels is the band with oval impressions applied usually on the upper part of the container (pl. 2/1, 3-4, 6-8; 3/13; 4/8, 18-19; 5/16, 23; 6/13), sometimes in combination with prominences of type II (pl. 2/1).

Categorie / Category	Tehnică / Technique	I	II.A.1	II.A.2	II.A.4	II.B.1	II.B.2	III.A	V	VI	?
A	incizie / incision	1	0	0	0	0	0	0	0	2	5
	imprimare / stamping	0	0	2	6	0	0	0	0	4	12
	puncte / dots	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	caneluri / channels	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
C	incizie / incision	1	0	0	0	9	0	1	0	1	3
	imprimare / stamping	0	0	1	2	2	1	0	1	0	0
	puncte / dots	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	caneluri / channels	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
E	incizie / incision	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	imprimare / stamping	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	puncte / dots	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	caneluri / channels	0	5	0	0	0	0	0	0	0	0
TOTAL		4	6	3	8	11	1	1	1	7	20

Tabelul 1. Ostrov–Piatra Frecăței. Tipuri de decor aplicat pe ceramica Babadag.

Table 1. Ostrov–Piatra Frecăței. Types of decoration applied on Babadag pottery.

2011, 129-131) (pl. 1/10-13, 23-24; 3/3, 12, 14-15, 17; 4/9, 12, 26, 30; 5/7, 20, 24; 6/11-12, 23; 7/3; 8/5, 19, 24), în vreme ce restul au deschidere nerestricționată și pot fi încadrate în tipul E₂ (pl. 3/5, 9, 16; 8/6, 23). Dintre acestea, doar cinci exemplare au marginea decorată cu caneluri oblice (bandă de tip Tip II.A.1 – pl. 3/14, 17; 6/12, 23; 8/5). Un fragment păstrează o proeminență de tip I, perforată pe verticală (pl. 3/3).

Category G – sieves. This category is represented by a single vessel fragment, indicating a shape with restricted opening, and probably independent contour (pl. 7/10). This kind of sieve was not attested so far in other Babadag sites (Ailincăi 2011, 139).

Categoria F – vase de bucătărie (fig. 4/18-22). Această categorie de ceramică păstrează aceleași caracteristici vreme îndelungată, atât din punct de vedere morfologic, cât și din punct de vedere tehnologic. Din fragmentele păstrate reiese că acestea făceau parte din recipiente cu deschiderea restricționată, de formă dependentă (subcategoria F_1 – pl. 1/17; 2/1, 6, 8; 5/16; 6/13) sau independentă (subcategoria F_2 – pl. 1/14; 2/4, 7; 4/6, 8, 19; 5/11, 23, 27; 7/2; 8/18). Elemente specifice acestor vase sunt benzile de lut cu alveole aplicate de obicei în zona superioară (pl. 2/1, 3-4, 6-8; 3/13; 4/8, 18-19; 5/16, 23; 6/13), combinate în unele cazuri cu proeminențe de tip II (pl. 2/1).

Categoria G – Strecurători. Această categorie este reprezentată doar printr-un fragment care sugerează o formă cu deschiderea restricționată, probabil cu contur independent (pl. 7/10). Această formă de strecurătoare nu este încă documentată în siturile culturii Babadag (Ailincăi 2011, 139).

Stilul decorativ

Stilul decorativ al ceramicii Sabatinovka-Noua-Coslogeni a fost puțin discutat până în prezent. De fapt, așa cum dovedesc cercetările din siturile acestor culturi, se pare că frecvența aplicării decorului pe recipiente este destul de redusă (Morintz 1978), iar o parte dintre motivele realizate prin incizie pe cești se păstrează și în mediile culturale ulterioare. În schimb, olarii culturii Babadag preferau ornamentarea recipientelor într-un procent destul de ridicat (Ailincăi 2011). Motivele identificate pe ceramica de la Ostrov pot fi considerate drept comune pentru acest stil (tabelul 1, fig. 5).

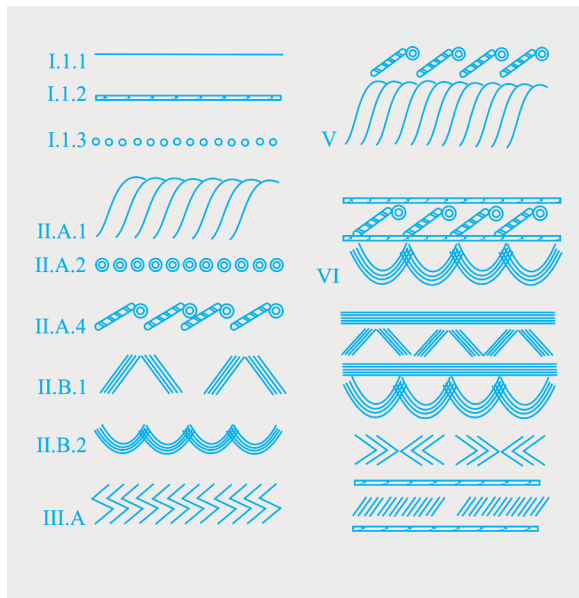

Fig. 7. Ostrov–Piatra Frecăței. Benzi de decor identificate pe ceramica culturii Babadag.

Fig. 7. Ostrov–Piatra Frecăței. Decoration bands present on the Babadag pottery.

Decoration

The decoration style of the Sabatinovka-Noua-Coslogeni pottery was scarcely discussed until present. In fact, as the archaeological research in these sites indicate, the use of decoration has a low frequency (Morintz 1978), with a part of the motifs incised on cups surviving in the subsequent cultural milieus. In contrast, the potters of the Babadag culture preferred to decorate their products (Ailincăi 2011). The motifs identified on the pottery from Ostrov can be considered as characteristic for this style (Table 1, fig. 5).

La fel ca și în alte cazuri, putem observa că vasele din categoriile A și B au fost decorate cu benzi în care s-au folosit și motive realizate prin imprimare, printre ele predominând cele de tip II.A.4. În cazul ceștilor (categoria C) au fost preferate benzile de tip II.B.1, executate, mai ales, prin motive incizate (tabelul 1, fig. 5). Această asociere dintre categoriile de vase și tipurile de decor a fost observată în majoritatea siturilor culturii Babadag (Ailincăi 2011; Ailincăi 2016).

Discuții

Descoperirile descrise în rândurile de mai sus ridică o serie de întrebări. Așa cum am afirmat deja, o parte din ceramica descoperită are trăsături caracteristice pentru orizontul Noua-Coslogeni (fig. 4), în vreme ce cele mai multe fragmente pot fi atribuite olăriei Babadag (fig. 5). Cum cea mai mare parte a materialului analizat provine din contexte secundare, este foarte dificil să interpretăm această situație.

Cultura Noua a fost considerată sincronă cu fazele finale ale culturilor Monteoru, Wietenberg și Komarow, dar și cu grupurile Zimnicea-Plovdiv, Tei IV-V, sfârșitul fiind marcat de apariția culturii Gáva-Holíhrady (Hänsel 1976, 67 și urm; Hochstetter 1981; Sava 1994; Sava 2002; László 1994; Palincaș 1996; Popa, Boroffka 1996 etc.). Datările ¹⁴C cunoscute până acum indică un interval cronologic cuprins, în linii mari, între sec. XVI și, probabil, sec. XII a. Chr. (László 1993; Palincaș 1996; Dietrich 2014) sau chiar și ulterior, așa cum sugerează unele datări de la Odaia–Miciurin (Sava,

As in the case of other sites, it can be noticed that the vessels belonging to categories A and B were decorated with bands in which stamped motifs were also used, dominating those belonging to type II.A.4. In the case of the cups (category C), there is a preference for decorative bands of type II.B.1, consisting mainly of incised motifs (Table 1, fig. 5). This association between categories of vessels and types of decoration was noticed in the majority of the Babadag settlements (Ailincăi 2011; Ailincăi 2016).

Discussion

The finds discussed above bring with them a series of questions. As already stated, a part of the pottery presents features characteristic for the Noua-Coslogeni horizon (fig. 4), while the majority of the fragments can be attributed to the Babadag pottery (fig. 5). If we take into consideration the fact that most finds come from secondary contexts, it is very difficult to interpret this situation.

The Noua culture was considered synchronous with the the final phases of Monteoru, Wietenberg C-D and Komarow cultures, but also with the cultural groups Zimnicea-Plovdiv, Tei IV-V, its end being marked by the beginning of the Gáva-Holíhrady culture (Hänsel 1976, 67 sqq.; Hochstetter 1981; Sava 1994; Sava 2002; László 1994; Palincaș 1996; Popa, Boroffka 1996 etc.). The ¹⁴C data known so far indicate a chronological framework from the 16th century to probably 12th century BC (László 1993; Palincaș 1996; Dietrich 2014), or even later, as seems to be indicated by several data from Odaia–Miciurin (Sava, Kaiser 2011, 378 sqq.). The same dating can be taken into consideration in the case of the

Kaiser 2011, 378 și urm.). Aceeași datare poate fi presupusă și pentru siturile Coslogeni. Datele ^{14}C de la Cernavodă indică un interval cuprins între sec. XV-XII a. Chr. (Сорочяну и др. 2019), în vreme ce unele datări de la Durankulak ridică problema existenței acestei culturi și în sec. XI a. Chr. (Görsdorf, Bojandžiev 1996, 150-151; Бояджиєв 1992; Bojandžiev 1995, 177 și urm.). Această prelungire a cronologiei culturii Noua și în sec. XI a. Chr. este susținută și de datarea târzie a mormintelor 32 și 41 de la Câmpina (Frînculeasa 2014). În același timp, cercetările din ultima perioadă au început să aducă argumente asupra originii sudice a ceramicii decorate prin imprimare (deci și cultura Babadag), aceasta fiind folosită la Dunărea de Jos, cel mai probabil, în intervalul sec. X-IX a. Chr. (Ailincăi 2013a; Ailincăi et al. 2019; Ailincăi 2020).

O posibilă locuire de la începutul culturii Noua?

În aceste condiții, putem presupune că ceramica pe care noi o considerăm specifică pentru cultura Noua ar putea fi anterioară celei de tip Babadag. Pentru o datare timpurie a ceramicii Noua-Coslogeni de la Ostrov pledează și descoperirea aici a unui mormânt doar menționat de Dumitru Berciu, în care s-au găsit „trei inele de buclă de un tip mai evoluat, având un capăt lățit în formă de frunză și celălalt subțiat, precum și un inel de placă de bronz îngustă și cu capetele petrecute unul peste altul” (Berciu 1965, 65-66, n. 12). Deși cele patru obiecte nu au fost ilustrate până în prezent, cel ce avea „un capăt lățit în formă de frunză” era încadrat în tipul C după Eugenia Zaharia (Zaharia 1959, 114 și urm.). Inelele de acest tip apar în contexte Monteoru târzii, precum necropolele de

Coslogeni sites. The ^{14}C data from Cernavodă indicate an interval between 15th - 12th centuries BC (Сорочяну и др. 2019), while data from Durankulak raise the question of the existence of this culture also during the 11th century BC (Görsdorf, Bojandžiev 1996, 150-151; Бояджиєв 1992; Bojandžiev 1995, 177 sqq.). This prolongement of the chronology of the Noua culture also during the 11th century BC is sustained by the late dating of the graves 32 and 41 from Câmpina (Frînculeasa 2014). In the same time, the recent research began to bring arguments in favour of the southern origin of the stamped pottery (thus, also the Babadag culture), which was used at the Lower Danube most probably during the 10th - 9th centuries BC (Ailincăi 2013; Ailincăi et al. 2019; Ailincăi 2020).

A possible early Noua habitation?

In these circumstances, it can be supposed that the pottery considered as characteristic for the Noua culture is earlier than the Babadag type pottery. In favour of an early dating of the Noua-Coslogeni pottery from Ostrov comes the discovery of a grave mentioned only by Dumitru Berciu. The grave goods consisted of “three hair-rings of an evolved type, with an end flattened in the shape of a leaf and the other end thinned, as well as a hair-ring made of narrow bronze sheet with superimposed ends” (Berciu 1965, 65-66, n. 12). Although these three objects were not illustrated, the one with leaf-shaped end was included in type C after Eugenia Zaharia (Zaharia 1959, 114 sqq.). The rings of this type are present in late Monteoru contexts, as for example in the necropolises from Sărata Monteoru (Zaharia 1959), Pietroasa Mică (Oancea 1981, 156 sqq.), the necropolis from Zimnicea (Alexandrescu 1977), and a series of hoards from Transylvania dated to the end of the Middle

la Sărata Monteoru (Zaharia 1959), Pietroasa Mică (Oancea 1981, 156 și urm.), dar și în necropolele de la Sărata Monteoru (Zaharia 1959), Pietroasa Mică (Oancea 1981, 156 și urm.) și Zimnicea (Alexandrescu 1974) și într-o serie de depozite din spațiul intracarpatic ce pot fi datate la sfârșitul perioadei mijlocii a epocii bronzului (Petrescu-Dîmbovița 1978, fig. 9/11; 10/3) sau chiar la începutul bronzului târziu, perioadă în care apăreau primele situri Noua. Ceramica specifică culturii Noua-Coslogeni de la Ostrov este totuși destul de puțin variată din punct de vedere tipologic, lipsind unele tipuri de vase precum ceștile, pentru a confirma sau infirma această datare timpurie.

Posibilitatea păstrării unor tradiții în olăritul de la sfârșitul epocii bronzului

O altă posibilitate ar fi existența unei locuiri, nu atât de timpurii, dar anterioare formării culturii Babadag, precum și o posibilă coexistență a celor două stiluri, așa cum dovedesc și materialele provenite din gropile 2, 3 și 4, cercetate în campania 1999 (pl. 7; 8/1-15), unde vase considerate specifice orizontului Noua-Coslogeni (pl. 7/1, 12, 11, 14; 8/1, 15) apar în asociere cu ceramică neagră, lustruită, uneori decorată cu motive specifice culturii Babadag (pl. 7/3, 5, 7, 8-9, 13, 15; 8/2-14). De fapt, deși Sebastian Morintz a susținut că nu se întrevăd asemănări cu fondul cultural din epoca bronzului, respectiv culturile Noua sau Coslogeni (Morintz 1964, 111; Morintz 1971, 19), există o serie de mențiuni despre asocieri similare și în alte situri.

Bronze Age (Petrescu-Dîmbovița 1978, fig. 9/11; 10/3) or even the beginning of the Late Bronze Age, a time when the first Noua sites made their appearance. The pottery characteristic to the Noua-Coslogeni culture from Ostrov presents a too reduced typological variety, missing types of vessels, such as cups, essential for the confirmation or rejection of this early dating.

The possibility of the preservation of pottery traditions from the end of the Bronze Age

Another possibility can be the existence of a habitation not as early, but still before the creation of the Babadag culture, or even the coexistence of the two styles, as suggested by the archaeological material found in pits 2, 3 and 4, excavated during the 1999 campaign (pl. 7; 8/1-15). In these contexts, several vessels considered characteristic for the Noua-Coslogeni horizon are present in association with black, polished pottery, sometimes decorated with motifs characteristic to the Babadag culture (pl. 7/3, 5, 7, 8-9, 13, 15; 8/2-14). In fact, although Sebastian Morintz considered that there are no similarities with the Bronze Age traditions, either Noua or Coslogeni cultures (Morintz 1964, 111; Morintz 1971, 19), there are mentions regarding similar associations in other sites.

One of these situations could be noticed in the settlement from Garvăn–*Mlăjițul Florilor*. Gabriel Jugănar, who conducted the archaeological research, mentioned “at the base of the settlement, a layer with incised pottery, characteristic to the Babadag I phase, mixed with Coslogeni type pottery, but also with Babadag II pottery” (Jugănar 1997, 103). The Coslogeni type pottery, as indicated also by the illustration, the upper part of large vessels, black

Un astfel de caz este cel al așezării de la Garvăn–*Mlăjițul Florilor*. Autorul cercetărilor de aici, Gabriel Jugănar, menționa „la baza așezării, un strat cu ceramică incizată, tipică fazei Babadag I, în amestec cu ceramică de factură Coslogeni, dar și cu ceramică Babadag II” (Jugănar 1997, 103). Prin ceramică de factură Coslogeni se înțelegea, așa cum reiese și din ilustrație, partea superioară a unor vase mari, negre sau maronii-cenușii, cu suprafața lustruită, decorate sub buză cu brâuri simple ce au secțiunea triunghiulară (Jugănar 1997, 105), încadrate de noi în subcategoria A₃ (Ailincăi 2011). În urma prelucrării exhaustive a materialului provenit din acest sit, am identificat fragmente de la 19 recipiente de acest tip, care au fost descoperite în toate nivelurile așezării.

Aceeași situație este întâlnită și în cazul așezării de la Siliștea–*Conac*, unde s-au descoperit „numeroase materiale (Babadag), printre care și fragmente de vase-sac de tradiție Noua-Coslogeni” (Sîrbu, Pandrea 1994, 32), sau la Siliștea–*Popină*, unde vasele considerate Coslogeni apăreau asociate cu ceramică imprimată a culturii Babadag (Harțușche, Silvestru 1992, 17).

La Satu Nou–*Valea lui Voicu*, ceramica de tip Coslogeni este menționată în ambele niveluri, cu o densitate mai mare în cel inferior. Aici sunt ilustrate cunoscutele vase-sac cu brâu fără alveole, dar și câteva fragmente de cești (Irimia, Conovici 1993, fig. 11/1, 7; 12/ 1-4, 8-9; 13/1,3-5, 14/10). Interesant este faptul că aceste fragmente de tip Coslogeni (Irimia, Conovici 1993, 85) sunt asociate cu ceramică de tip Babadag, fără a se distinge într-un nivel sau complex arheologic. Aceeași situație o întâlnim și în alte situri, precum Beidaud

or brown-grey, with polished surface, decorated below the rim with simple relief bands triangular in section (Jugănar 1997, 105), which can be included in subcategory A₃ (Ailincăi 2011). The exhaustive research of the material from this site led to identifying shards belonging to 19 vessels of this type, found in all the layers of the settlement.

Another examples are the settlement from Siliștea–*Conac* where were found “numerous materials (Babadag), among which fragments belonging to vessels of Noua-Coslogeni tradition” (Sîrbu, Pandrea 1994, 32) and the settlement from Siliștea–*Popină*, where the vessels considered Coslogeni are present in association with Babadag stamped pottery (Harțușche, Silvestru 1992, 17).

In the case of the settlement from Satu Nou–*Valea lui Voicu*, the Coslogeni type pottery is mentioned for both layers, with a higher frequency in the lower level. From this site were illustrated vessels with band without oval impressions and also several cup shards (Irimia, Conovici 1993, fig. 11/1,7, 12/ 1-4, 8-9, 13/1, 3-5, 14/10). It is interesting to notice the fact that these Coslogeni type fragments (Irimia, Conovici 1993, 85) are associated with Babadag type pottery, without predominating in a specific layer or archaeological complex. The same situation is known from sites such as Beidaud (Simion 2003a; Ailincăi 2020), Revărsarea (Simion 2003b; Ailincăi 2013b) or Suceveni (Adamescu 2011). In all these cases, it can be noticed that the majority of the “Coslogeni type vessels” are represented by vessels decorated with relief bands without oval impressions. The fact that these vessels are not clearly associated with a specific layer, and even more, they are associated in all the cases with Babadag type pottery,

(Simion 2003a; Ailincăi 2020), Revărsarea (Simion 2003b; Ailincăi 2013b) sau Suceveni (Adamescu 2011). În toate aceste cazuri putem observa că majoritatea „vaselor de tip Coslogeni” sunt reprezentate de vase-sac cu brâu fără alveolări. Având în vedere că aceste vase nu se regăsesc într-un nivel bine definit și, mai mult decât atât, sunt asociate cu ceramică Babadag, ne punem întrebarea dacă acestea nu sunt cumva tradiții în olărit, păstrate din mediul cultural anterior (Ailincăi, Adamescu, Mihail 2014, 28 și urm.), și nu un nivel arheologic propriu-zis din epoca bronzului, așa cum considerau unii cercetători (Irimia, Conovici 1993; Simion 2003a; Simion 2003b; Bolohan 2016 ș.a.).

Despre civilizațiile de la sfârșitul mileniului II - începutul mileniului I a. Chr. la Dunărea de Jos

Până în prezent nu a fost publicată o dovadă concludentă a contemporaneității celor două culturi, în afara unor elemente asemănătoare în realizarea ceramicii grosiere. Nici în privința suprapunerii stratigrafice nu deținem prea multe date. În acest sens, reamintim situațiile menționate de Attila László de la Foltești, unde un mormânt (atribuit grupului Tămăoani) suprapunea o groapă a culturii Noua, și stratigrafiile discutabile de la Căndești și Vânători, doar menționate de Adrian și Marilena Florescu, unde depunerile cu ceramică incizată (și/sau imprimată) erau posterioare celor ale culturii Noua și Corlăteni (Florescu, Florescu 1983, 72-93; Florescu, Florescu 1990, 52, n. 8).

Pe ansamblu, cu cele câteva excepții menționate mai sus, nu avem o suprapunere stratigrafică clară între vestigiile culturilor Coslogeni sau Noua și cele ale culturii

raises the question of the survival of pottery traditions of the Bronze Age (Ailincăi, Adamescu, Mihail 2014, 28 sqq.), instead of the existence of an archaeological layer per se belonging to the Bronze Age, as previously considered (Irimia, Conovici 1991; Simion 2003a; Simion 2003b; Bolohan 2016 etc.).

The civilisations from the end the 2nd millennium – beginning of the 1st millennium BC at the Lower Danube

Up to present, there is no published conclusive evidence of the synchronicity of the two cultures, with the exception of several similarities of the coarse ware. The same observation is valid in the case of the stratigraphical succession. Here can be noticed the situations mentioned by Attila László in the case of the site from Foltești, where a grave (attributed to the Tămăoani group) superposed a Noua pit; also, the debatable stratigraphy from Căndești and Vânători, only mentioned by Adrian and Marilena Florescu, where the depositions with incised and/or stamped pottery were ulterior to those of the Noua and Corlăteni cultures (Florescu, Florescu 1983, 72-93; Florescu, Florescu 1990, 52, n. 8).

In general, with the few exceptions already mentioned, there is no clear stratigraphical superposition between the Coslogeni or Noua cultures and the Babadag culture. Still, it is possible that some pottery traditions from the end of the Bronze Age had survived, such for example the containers of type A₅ found Garvăn or the horseshoe-shaped handles (types III.2 and III.3), present both on type A₁ vessels of the Babadag culture (Ailincăi 2011), and on numerous vessels of Noua-Coslogeni type. The same

Babadag. Este totuși posibil, așa cum am menționat deja, ca unele tradiții de la sfârșitul epocii bronzului să se fi păstrat în privința modelării ceramicii și aici ne referim refer la recipientele de tip A₅, descoperite la Garvăn, sau la toartele în formă de potcoavă (de tip III.2 și III.3) prezente atât pe vasele de tip A₁ ale culturii Babadag (Ailincăi 2011), cât și pe numeroase recipiente de tip Noua-Coslogeni; dar și la benzile de decor de pe unele cești (mai ales, benzi de tip II.B.1).

Stadiul cercetării indică totuși o posibilă succesiune directă între cultura Coslogeni și vestigiile culturii Babadag din Dobrogea (mai ales, cea de sud). În estul Munteniei, este posibil ca între cele două civilizații să fi existat o serie de comunități care să fi folosit ceramică canelată, așa cum indică descoperirile de la Vlădești (Rența 2008), în vreme ce între sfârșitul culturii Noua și manifestarea de tip Babadag par a se interpune grupele Corlăteni și Tămăoani, identificate în sudul Moldovei (László 1986; László 1997).

De fapt, descoperirile arheologice din ultimii ani aduc noi indicii care arată că, la sfârșitul mileniului II a. Chr., la Dunărea de Jos existau comunități care foloseau tradiții ceramice diferite. Un prim caz pe care îl aducem în discuție este cel al așezării de la Vânători–*La Jolică*, pentru a cărei atribuire culturală au existat mai multe scenarii (Brudiu 1970; Brudiu 1981; Hänsel 1976; László 1986; László 1997; Ailincăi, Adamescu, Mihail 2014), asupra cărora nu o să insist aici. Începând cu 2017, a fost inițiat un nou program de cercetare la Vânători. În suprafețele 1 și 2 au fost surprinse mai multe structuri de locuire din două orizonturi cronologice. Câteva gropi datează de la

it is true in the case of the decoration friezes on cups (especially bands of type II.B.1).

The state of the research indicates a possible direct succession between the Coslogeni culture and the Babadag culture in Dobrudja (especially the southern part). In eastern Muntenia, it is possible that between the two civilizations to have existed a series of communities using channelled pottery, as indicated by finds from Vlădești (Rența 2008), while in southern Moldova between the end of the Noua culture and the Babadag culture are interposed the Corlăteni și Tămăoani cultural groups (László 1986; László 1997).

In fact, the recent archaeological finds bring new clues indicating that at the end of the 2nd millennium BC, at the Lower Danube there were communities with different pottery traditions. The first example to be discussed is that of the settlement from Vânători–*La Jolică*, in the case of which there were proposed several chronological frameworks (Brudiu 1970; Brudiu 1981; Hänsel 1976; László 1986; László 1997; Ailincăi, Adamescu, Mihail 2014). Starting with 2017, a new research project was initiated at Vânători. The Surfaces 1 and 2 revealed several habitation structures belonging to two chronological horizons. Some of the pits are dated to the end of the Bronze Age and can be probably attributed to the Noua culture (fig. 8/1-6), while most part of the structures (pits and dwellings) contained pottery decorated almost exclusively with incised motifs (fig. 8/7-41; 9/42-105). The ¹⁴C data obtained until present only from Surface 1 indicate an evolution of the habitation starting with the 15th century BC. Still, the most part of the data cluster in the interval 11th - 9th centuries BC, corresponding in general to the Babadag culture (fig. 10). Despite this

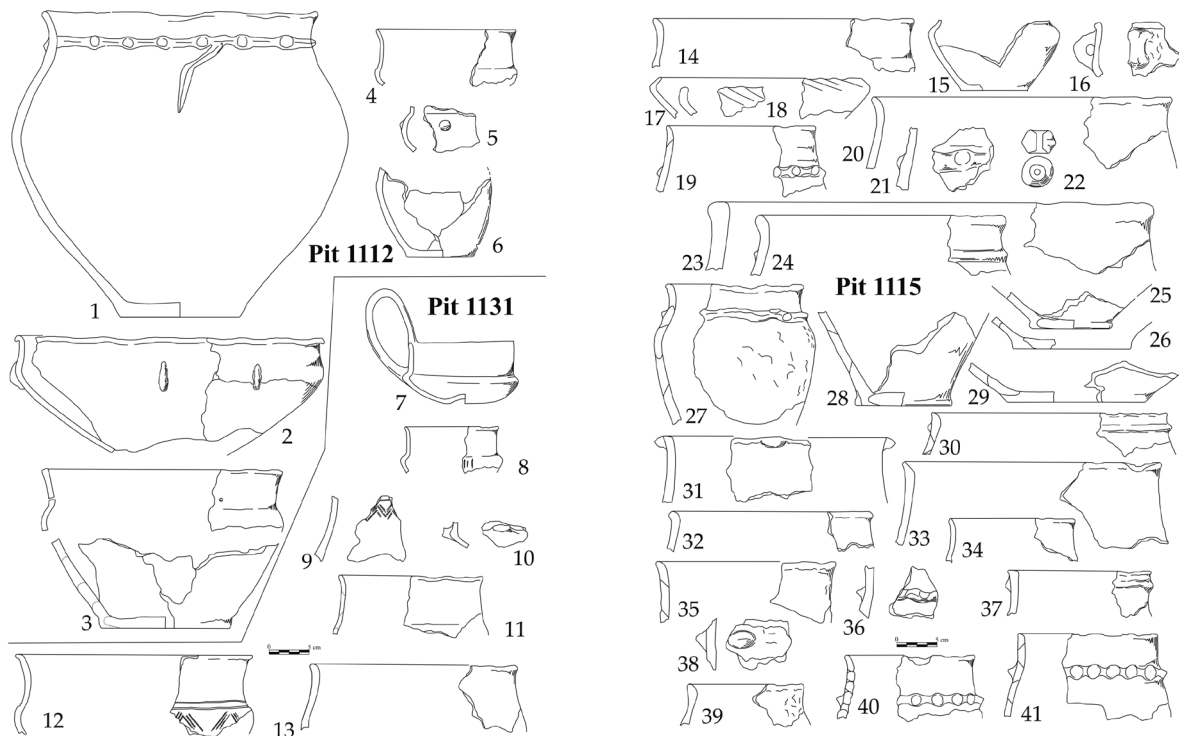

Fig. 8. Vânători–La Jolică. 1-105 - Ceramică din suprafața I.
 Fig. 8. Vânători–La Jolică. 1-105 - Pottery found in Surface 1.

sfârșitul epocii bronzului și pot fi atribuite culturii Noua (fig. 8/1-6), în vreme ce cea mai mare parte a structurilor cercetate (gropi și locuințe de tip bordei) conțineau ceramică decorată aproape exclusiv prin motive incizate (fig. 8/7-41; 9/42-105). Datele ¹⁴C obținute până în prezent doar din Suprafața 1 indică o evoluție a locuirilor începând cu sec. al XV-lea a.

fact, the pottery found here is decorated preponderantly with incised motifs, in the same manner as that from sites such as Saharna Mică (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008), Holercani, Hansca, or other sites attributed to the Balta group (Ванчугров 1982; Ванчугров 1983; Vančugov 1996; Levițki 1994; Niciu 2008; Niculiță 2019), with strong North-Pontic influences. Among these are present

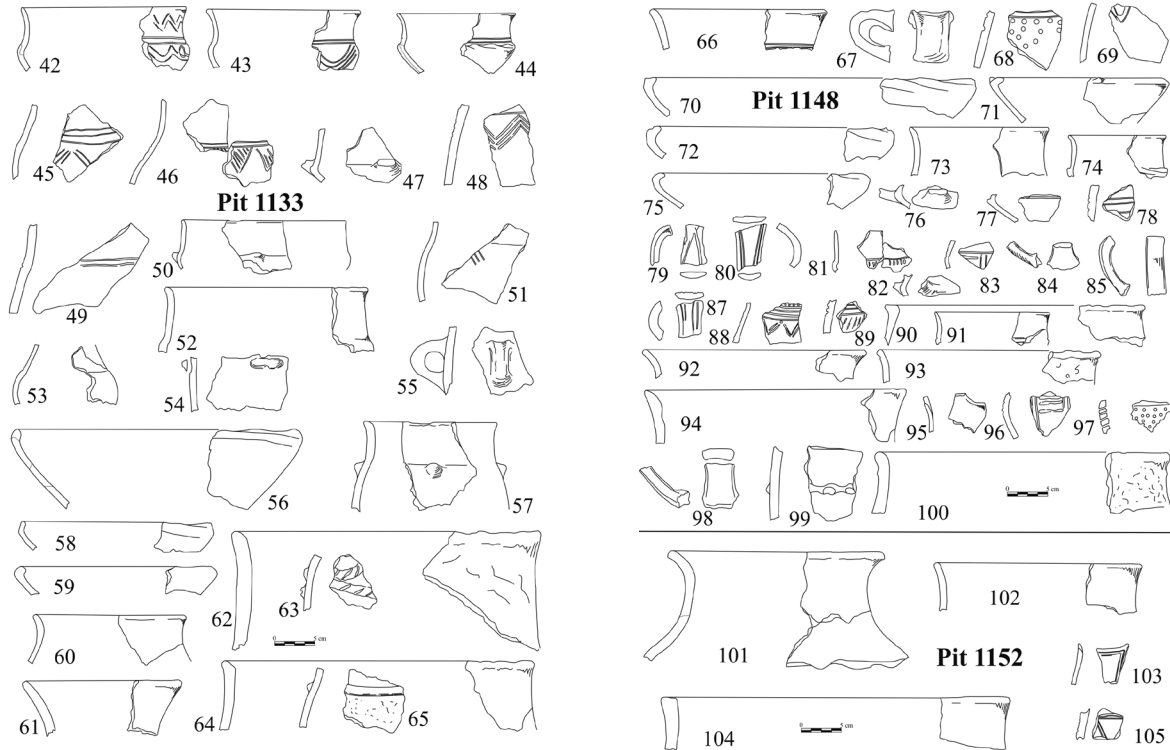

Fig. 9. Vânători–La Jolică. 1-105 - Ceramică din suprafața I.
 Fig. 9. Vânători–La Jolică. 1-105 - Pottery found in Surface 1.

Chr., cea mai mare parte a datărilor menționând însă un interval cronologic cuprins între sec. XI-IX a. Chr., deci contemporan, în mare parte, cu siturile Babadag (fig. 10). În ciuda acestui fapt, ceramica descoperită a fost decorată preponderent cu motive incizate, în aceeași manieră cu cea din situri precum Saharna Mică (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008),

numerous kitchen vessels of “Noua-Coslogeni” tradition, inclusively in contexts dated using ^{14}C in the 11th - 10th centuries BC (fig. 8/24, 30, 31, 37, 65).

Another case which should be mentioned in this context is the site from Jijila–La Grădini, excavated during the years 2018-2019 and 2021, as part of the rescue excavations in

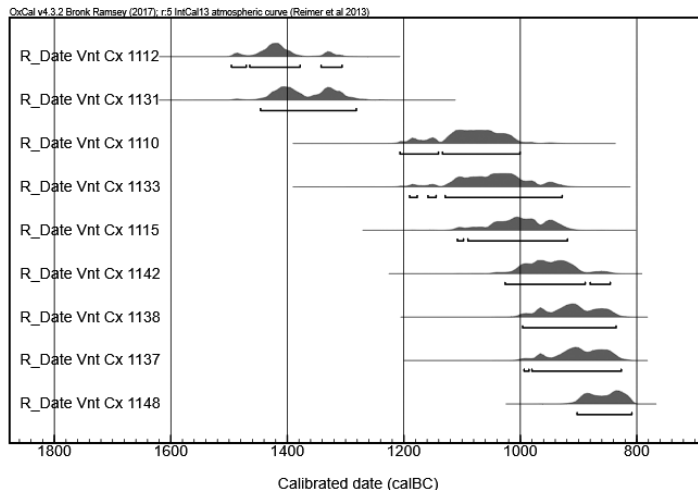

Fig. 10. Vânători–La Jolică. Modelarea datelor ^{14}C din Suprafața I.
 Fig. 10. Vânători–La Jolică. The ^{14}C data modelling for the samples from Surface 1.

Holercani, Hansca sau alte situri atribuite grupului Balta (Ваңчуров 1982; Ваңчуров 1983; Ваңчуров 1996; Levițki 1994; Niciu 2008; Niculiță 2019), având puternice influențe nord-pontice. Printre acestea sunt prezente și numeroase vase de bucătărie de tradiție „Noua-Coslogeni”, inclusiv în contexte datate prin ^{14}C în sec. XI-X a. Chr. (fig. 8/24, 30, 31, 37, 65).

Un alt caz care trebuie menționat în acest context este situl de la Jijila–La Grădini, cercetat în intervalul 2018–2019, 2021 în contextul unor lucrări de infrastructură, legate de construirea podului suspendat de la Brăila–Smârdan. Acestea au cuprins o suprafață de aproape 10.000 mp, în care au fost identificate și cercetate 135 de structuri arheologice ce pot fi datate în epoca

connection with the building of the suspended bridge from Brăila–Smârdan. These covered a surface of approximately 10.000 square meters, with 135 identified archaeological structures, dated to the Bronze Age and the Early Roman period. Among these structures, a series of pits contained archaeological materials characteristic for the Noua-Coslogeni horizon, being the only site belonging to this horizon researched in Northern Dobruja.

The typology of the containers associated with these pits is relatively unvaried. The most part of the shards belong to vessels with restricted opening and dependent or independent contour, with more or less marked neck, considered usually kitchen ware (fig. 11). As regards the dating of these finds, the objects with good chronological

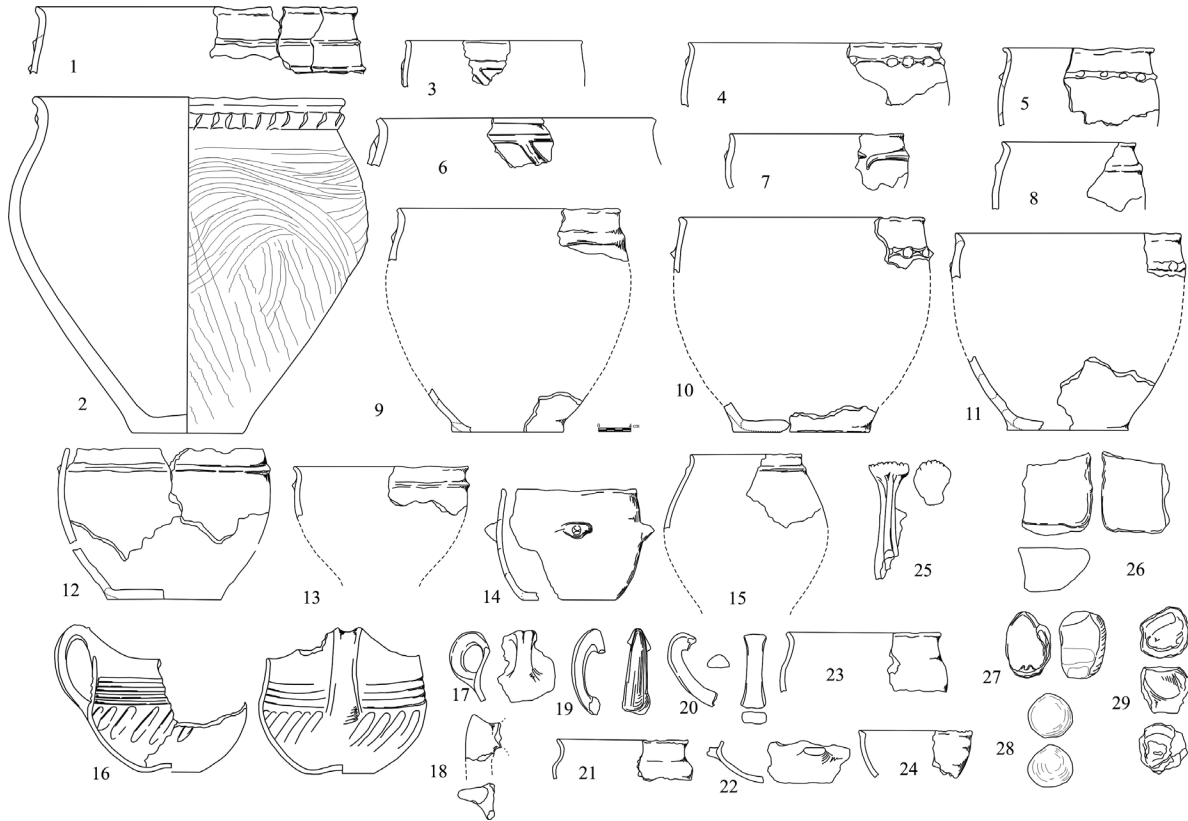

Fig. 11. Jijila–La grădini. 1-24 - Ceramică; 25 - obiect din os; 26-29 - obiecte din piatră.

Fig. 11. Jijila–La grădini. 1-24 - Pottery; 25 - bone object; 26-29 - stone objects.

bronzului și în perioada romană timpurie. Printre ele se remarcă și o serie de gropi care conțineau materiale arheologice specifice orizontului Noua-Coslogeni, fiind, până în prezent, singurul sit atribuit orizontului Noua-Coslogeni, cercetat în nordul Dobrogei.

value are missing. Thus, the eight ^{14}C data obtained by the RoAMS laboratory are very important. They indicate a quite large chronological interval, covering the 16th - 10th centuries BC. As can be noticed from the data modelling, there are a series of data from complex Cx. 131, 84

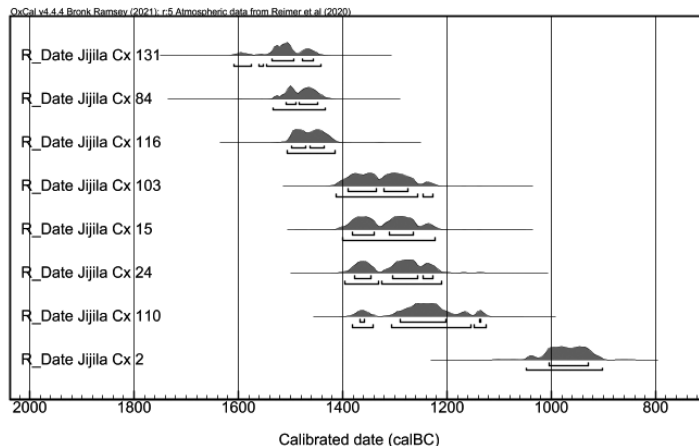

Fig. 12. Jijila–La grădini. Modelarea datelor ^{14}C .

Fig. 12. Jijila–La grădini. The ^{14}C data modelling.

Tipologia recipientelor descoperite este destul de restrânsă. Cea mai mare parte a ceramicii descoperite provine de la vase cu deschiderea restricționată și formă dependentă sau independentă, cu gâtul mai mult sau mai puțin reliefat, considerate, în general, a fi vase de bucătărie (fig. 11). În privința datării acestor descoperiri, lipsesc obiecte cu o valoare cronologică foarte mare, din care motiv importante sunt cele opt date ^{14}C , obținute în cadrul laboratorului RoAMS, ele indicând un interval cronologic destul de vast, cuprins, în linii mari, între sec. XVI-X a. Chr. Așa cum se poate observa și din modelarea datelor, există o serie de date care provin din Cx. 131, 84 și 116 care indică o etapă mai timpurie (sec. XVI-XV a. Chr.); altele (Cx. 103, 15, 24 și 110) se pot încadra în sec. XIV-XIII, în vreme ce proba prelevată din Cx. 2 este cea mai recentă, indicând un interval (cu probabilitate de 95,4%) cuprins între 1046-906 BC (fig. 12). Acest

and 116, which constitute an earlier stage (the 16th - 15th centuries BC). Others (Cx. 103, 15, 24 and 110) can be included in the interval of the 14th - 13th centuries BC, while the sample from Cx. 2 is the most recent, with an interval (95.4% probability) between 1046-906 BC (fig. 12). This last mentioned context contained several shards belonging to kitchen vessels characteristic for the Noua-Coslogeni horizon (fig. 11/1, 5, 9-10), being practically the most recent dating known so far for these cultures.

These two examples reflect a complex situation, difficult to explain at the moment, due to the existing information. In fact, in the place of the synthetic image of an immediate succession of the cultures, we can at least presume the existence at the Lower Danube of several communities with different traditions, of which pottery survived better in the archaeological record. In these circumstances,

ultim context conținea mai multe fragmente de vase de bucătărie specifice pentru orizontul Noua-Coslogeni (fig. 11/1, 5, 9, 10), fiind, practic, cea mai târzie dată cunoscută pentru aceste culturi.

Aceste două exemple arată o situație complexă și greu de explicat la nivelul de informații din prezent. Practic, în locul imaginii sintetice a unei succesiuni imediate între culturi, putem cel puțin presupune existența la Dunărea de Jos a multor comunități umane cu tradiții diferite, din care se păstrează până la noi, în special, olăria. În aceste condiții, putem prezuma și existența a numeroase contacte, precum și transmiterea reciprocă a unor elemente de cultură materială și spirituală.

Concluzii

Rezumând cele expuse mai sus, putem presupune că materialul prezentat de noi provine, cel mai probabil, (în cea mai mare parte) dintr-o locuire la de începutul mileniului I a. Chr. (sau, probabil, chiar de la sfârșitul sec. XI a. Chr.), ce poartă principalele trăsături ale culturii Babadag. Deși sunt cunoscute doar câteva date referitoare la amenajarea habitatului, putem admite că acesta a ocupat terasele înalte din apropierea Dunării, denumite Sectorul C, și promontoriul „Piatra” (anticul Beroe). Ele ocupau o poziție strategică, folosită și în prezent pentru traversarea Dunării (fig. 1-4).

Fără a exclude existența unei locuiri din epoca bronzului, fapt indicat și de mormântul cu inele de buclă menționat de Dumitru Berciu, considerăm că este posibil ca cea mai mare parte a recipientelor

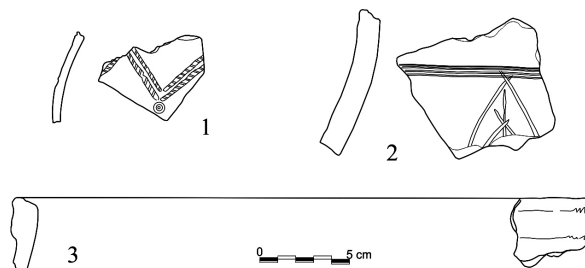

Fig. 13. Peceneaga–Piscul Sărat. Fragmente ceramice.
Fig. 13. Peceneaga–Piscul Sărat. Pottery shards.

there is a good chance of the existence of numerous contacts between these communities, with the reciprocal transmission of elements of material and spiritual culture.

Conclusions

It can be presumed that the archaeological material presented here belongs very probably and in majority to a habitation dating to the beginning of the 1st millennium BC (or the end of the 11th century BC), characterised by traits specific for the Babadag culture. Although only little information survived regarding the settlement, it can be presumed that it occupied the high terraces near the Danube, named Sector C and the “Piatra” promontory (ancient Beroe). These places occupied a strategic position used until today for crossing the Danube (fig. 1-4).

Without excluding the existence of a Bronze Age habitation, demonstrated also by the grave with hair-rings mentioned above, we consider that it is possible that the most part

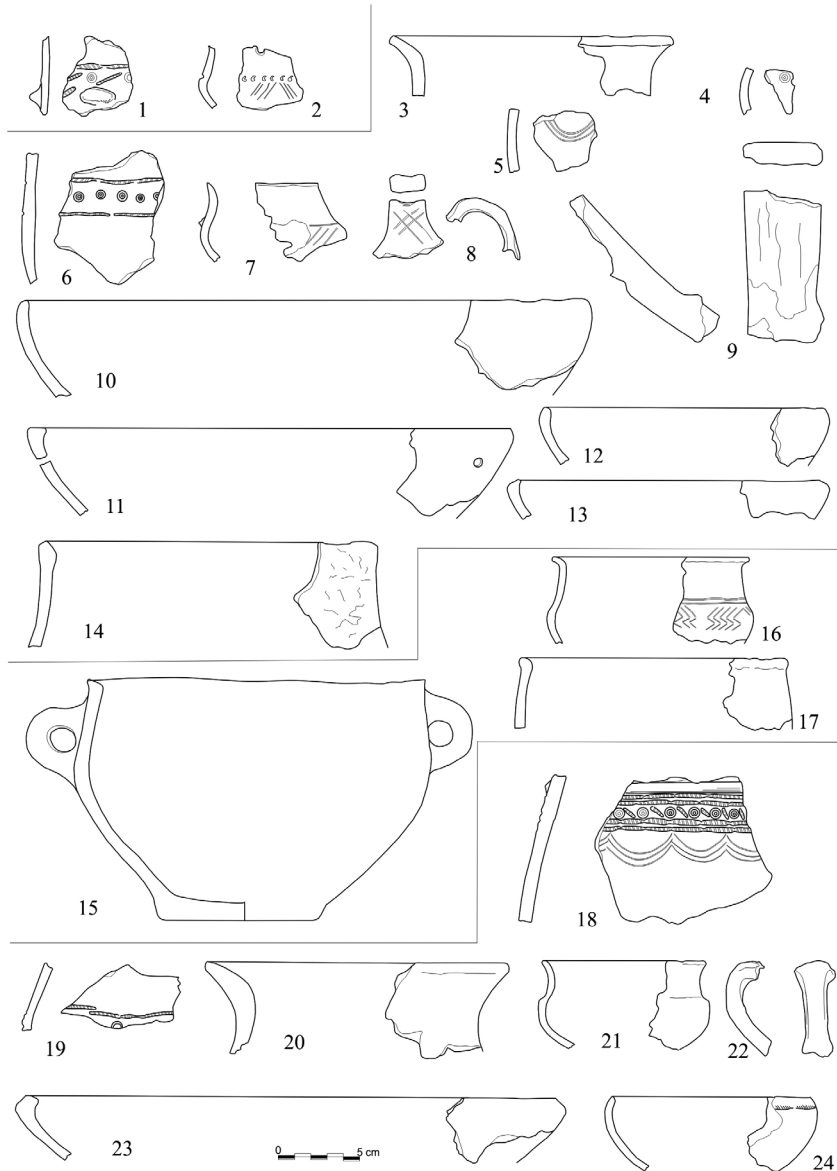
considerate specifice culturilor Noua-Coslogeni să fie contemporane cu cele de tip Babadag. De fapt, putem vorbi mai ales de un anumit tip de vase de bucătărie, care se regăsește și în alte locuiri atribuite culturii Babadag, fără a constitui un context separat. Poate nu este întâmplător că multe din aceste situri sunt amplasate în apropierea Dunării sau Prutului (precum Garvăn, Satu Nou, Revărsarea sau Suceveni), zone de contact între diverse civilizații de-a lungul istoriei. Nu știm dacă este chiar lipsit de importanță că la câțiva kilometri spre nord de Ostrov, la Peceneaga, în punctul *Piscul Sărat*, a fost menționată o altă locuire ce poate fi atribuită culturii Babadag (Paraschiv, Iacob 2003). În depozitele Muzeului de Istorie și Arheologie din Tulcea am identificat trei fragmente ceramice, descoperite în anul 1976 în acest sit (fig. 13), printre care și un fragment de la partea superioară a unui vas de bucătărie de tip Noua-Coslogeni (fig. 13/3).

Departate de a lămuri problemele ridicate, descoperirile de la Ostrov ar trebui confirmate de noi investigații în situri din această zonă. Dacă luăm în considerare și noile cercetări deja invocate, de la Vânători și Jijila, putem observa că tendința arheologilor de a vedea succesiuni culturale clare este destul de discutabilă. Este posibil ca la Dunărea de Jos, la sfârșitul mileniului I - începutul mileniului I a. Chr., să existe comunități umane care aveau tradiții diferite în olărit. Începând cu sec. XI-X a. Chr. în această zonă se generalizează ceramica neagră, lustruită, decorată cu motive incizate și imprimate (grupele Corlăteni, Tămăoani și Babadag), care urmează formele specifice epocii. În ciuda acestei transformări, există o serie de descoperiri care indică posibilitatea păstrării unor tipuri de vase din perioada anterioară.

of the containers considered characteristic for the Noua-Coslogeni cultures are in fact contemporary with those of Babadag type. In fact, we can take into consideration a specific type of kitchen vessels, found in other Babadag settlements without constituting separate contexts. It is interesting to notice that many of these sites are placed close to the Danube or Prut river (such as Garvăn, Satu Nou, Revărsarea or Suceveni), zones of contact between civilizations during history. In this context, the presence several kilometres north from Ostrov, at Peceneaga–*Piscul Sărat*, of another habitation which can be attributed to the Babadag culture (Paraschiv, Iacob 2003), could be significant. In the collections of the Museum of History and Archaeology from Tulcea, there were identified three shards from this site, found in 1976 (fig. 13), one of them belonging to the upper part of a kitchen vessel of Noua-Coslogeni type (fig. 13/3).

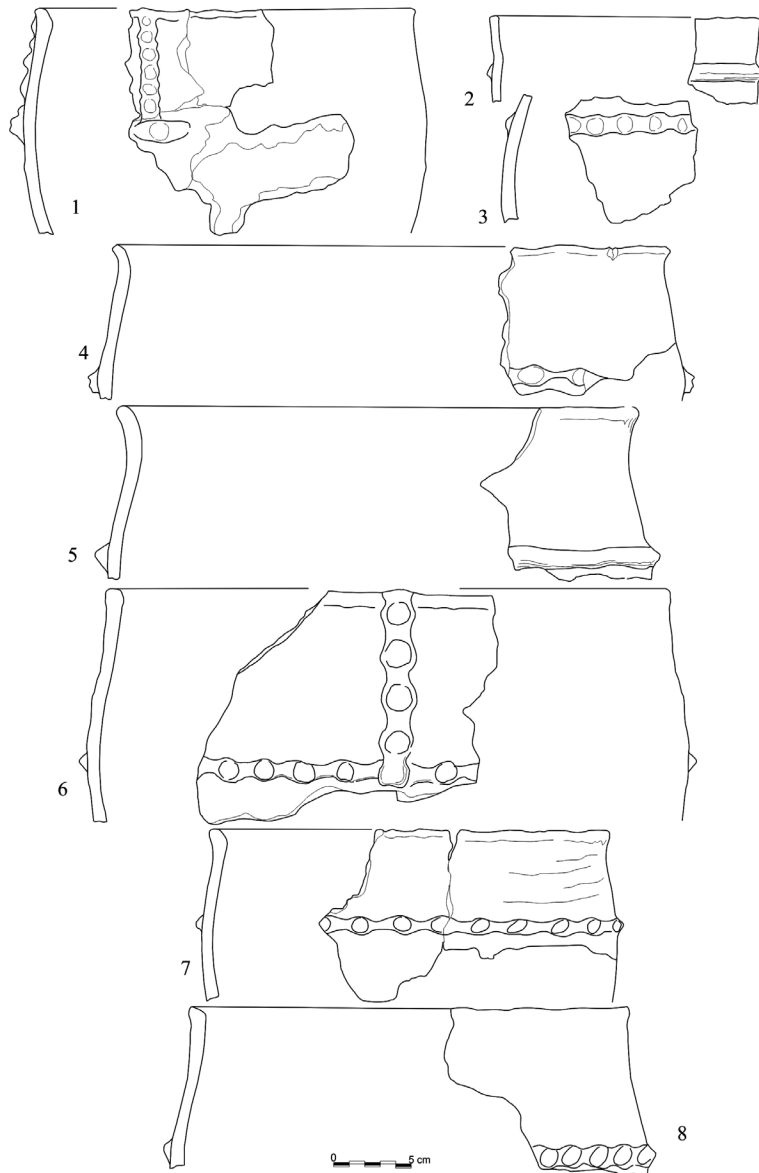
Far from clarifying these problems, the finds from Ostrov should be confirmed by new research in this area. If we also take into consideration the new excavations from Vânători and Jijila, we can notice that the tendency of the archaeologists of seeing clear cultural successions is debatable. It is possible that at the Lower Danube, at the end of the 2nd millennium - the beginning of the 1st millennium BC, to have existed communities which had at least different pottery traditions. Starting with the 11th - 10th centuries BC, in this area there is a process of spreading of the black polished pottery decorated with incised and stamped motifs (groups Corlăteni, Tămăoani and Babadag), sharing the shapes characteristic of this period. Despite the change, there are finds indicating the possibility of survival of previous types of vessels from the preceding period.

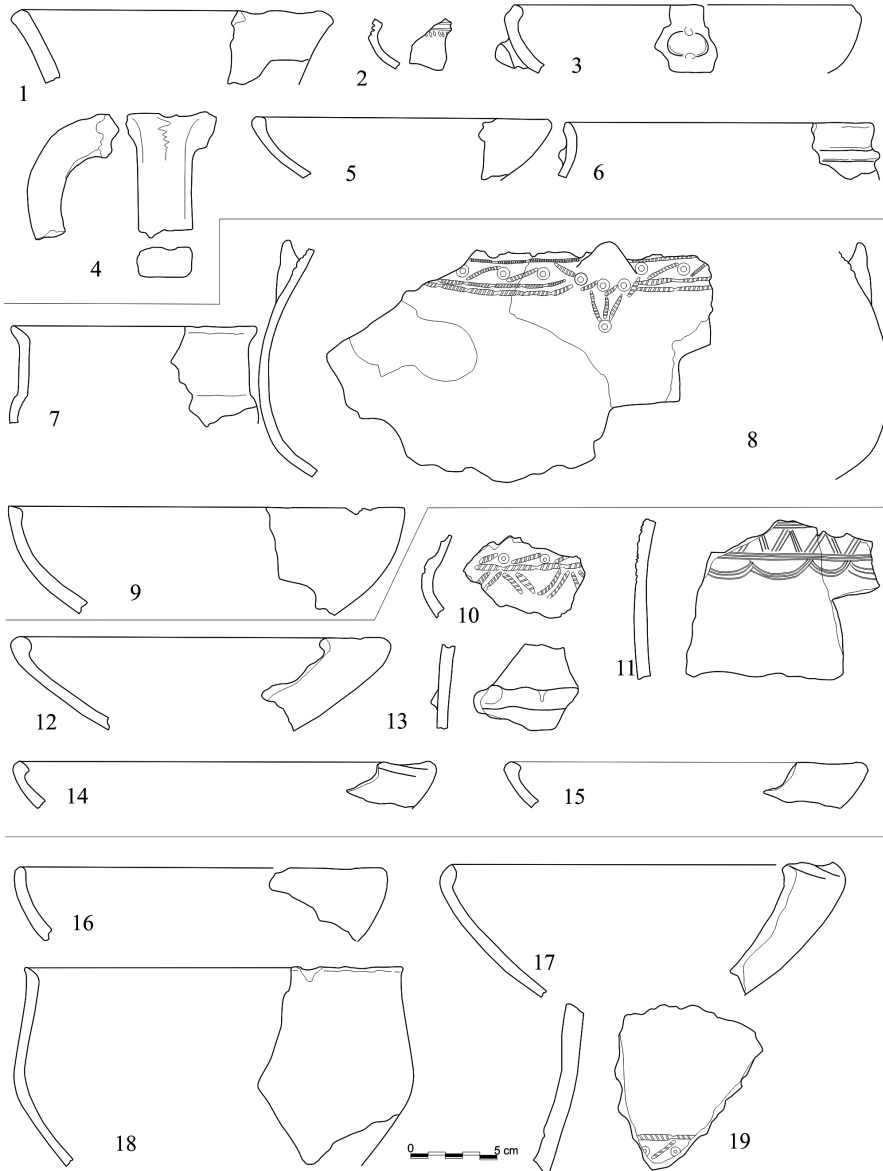
Pl.1. Ostrov–Piatra Frecăței. 1, 2 - SIV (1958); 3-14 - C-VIIz (1959); 15 - C-XIV (1959); 16, 17 - C-XVd (1959); 18-24 - C-XXId (1959).

Pl.1. Ostrov–Piatra Frecăței. 1, 2 - SIV (1958); 3-14 - C-VIIz (1959); 15 - C-XIV (1959); 16, 17 - C-XVd (1959); 18-24 - C-XXId (1959).

Pl. 2. Ostrov–Piatra Frecăței. 1959:
1-8 - C-XXId.

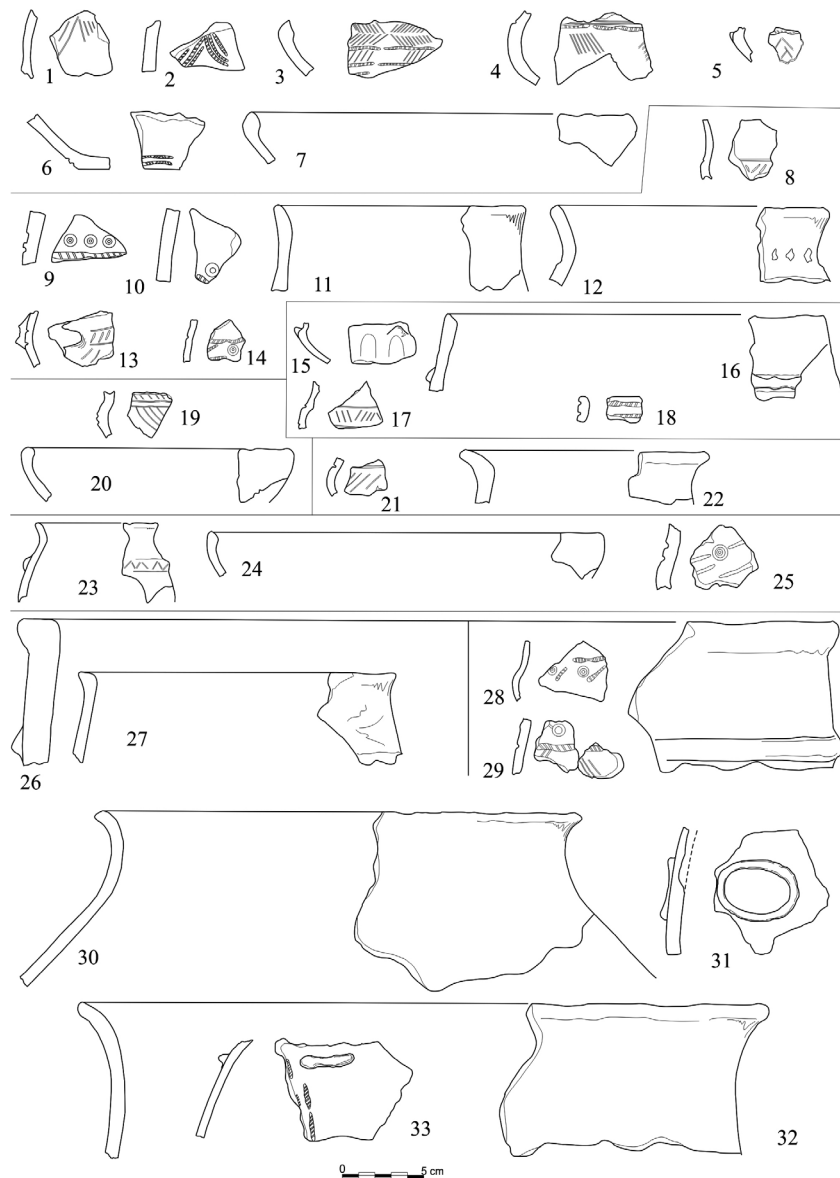
Pl. 2. Ostrov–Piatra Frecăței. 1959:
1-8 - C-XXId.

Pl. 3. Ostrov–Piatra Frecăței. 1959:
 1-6 - C-XXIII-d; 7-9 - Sector IC SII-z;
 10-15 - Sector IIIC-SIV-z; 16 - Sector
 IIIC SX-d; 17-19 - Sector IIIC SXIX-d.
 Pl. 3. Ostrov–Piatra Frecăței. 1959:
 1-6 - C-XXIII-d; 7-9 - IC Sector, SII-z;
 10-15 - IIIC Sector, SIV-z; 16 - IIIC
 Sector, SX-d; 17-19 - IIIC Sector,
 SXIX-d.

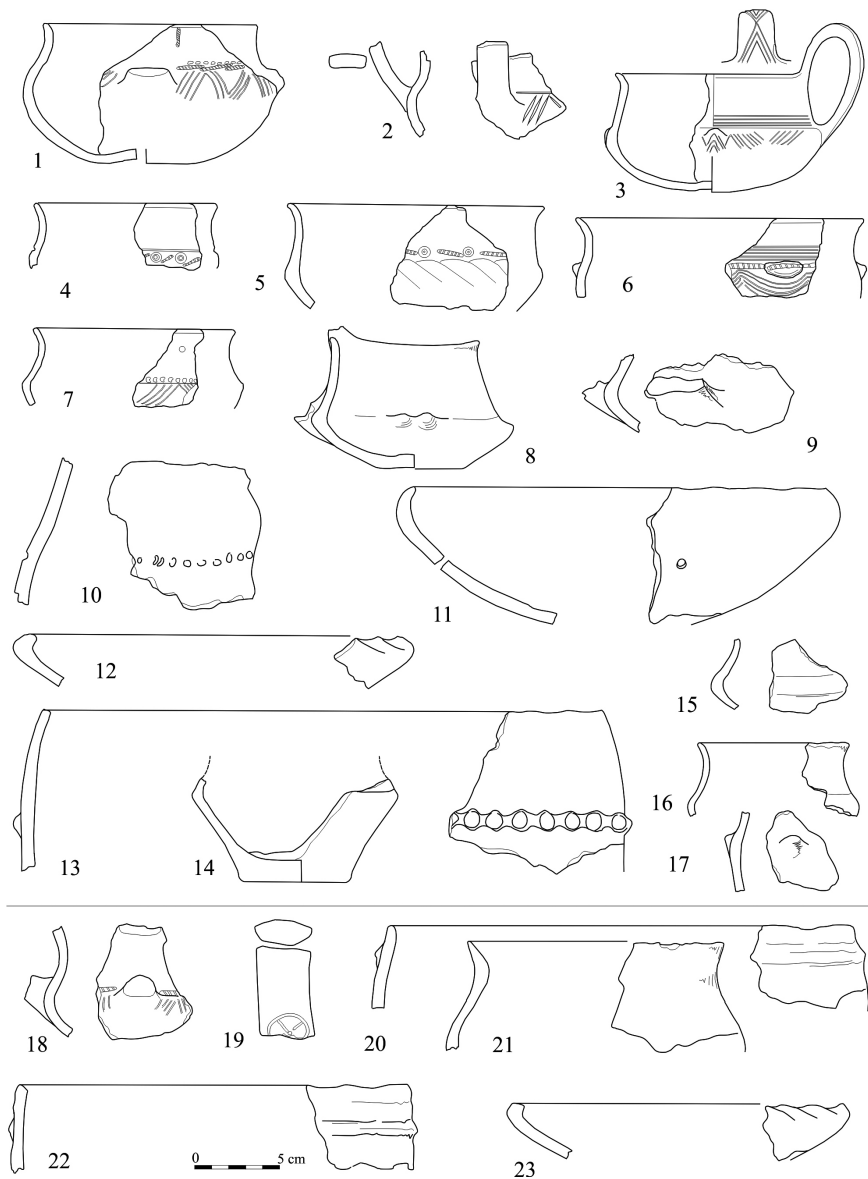

Pl. 4. Ostrov-Piatra Frecăței. 1971:
 1-7 - Sector C S IID; 8 - Sector C,
 S IIF; 9, 10 - S IVD, c. 1; 11 - S IVD,
 c. 2; 12, 13 - S IVD, c. 3; 14-19 -
 S IVD, c. 4; 20-25 - Sector C, S VID,
 c. 4; 26, 27 - S VIIF; 28-30 - S VIIIID.
 Pl. 4. Ostrov-Piatra Frecăței. 1971:
 1-7 - C Sector, S IID; 8 - C Sector,
 S IIF; 9, 10 - S IVD, sq. 1; 11 - S IVD,
 sq. 2; 12, 13 - S IVD, sq. 3; 14-19 -
 S IVD, sq. 4; 20-25 - C Sector, S VID,
 sq. 4; 26, 27 - S VIII; 28-30 - S VIIIID.

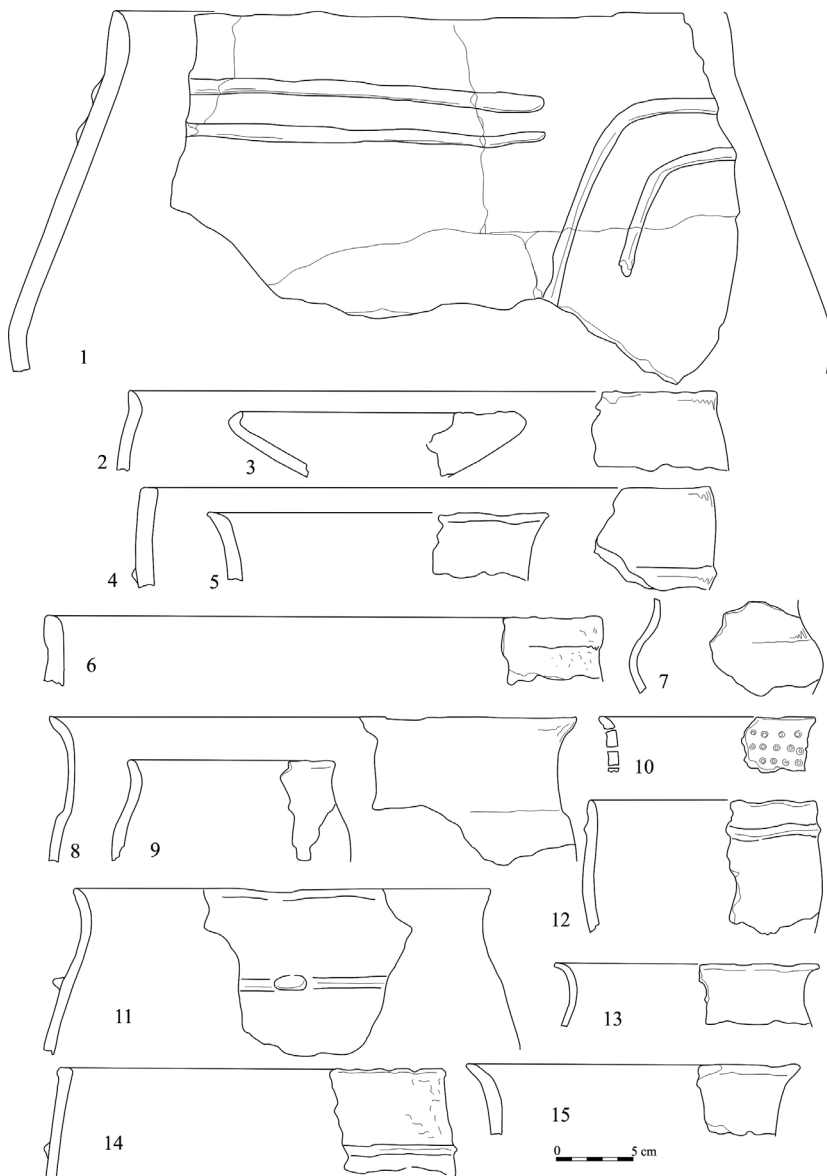
Pl. 5. Ostrov–Piatra Frecăței. 1971.
Sector C: 1 - S VIII D, c. 2; 2, 3 - S VIII D, c. 5; 4-7 - S VIII D, c. 6; 8-14 - S IX C; 15-18 - S IX C; 19, 20 - S IX C; 21 - S IX D; 22 - S IX F; 23-25 - S XII; 26-29 - S XIII C; 30-33 - passim.
Pl. 5. Ostrov–Piatra Frecăței. 1971.
C Sector: 1 - S VIII D, sq. 2; 2, 3 - S VIII D, sq. 5; 4-7 - S VIII D, sq. 6; 8-14 - S IX C; 15-18 - S IX C; 19, 20 - S IX C; 21 - S IX D; 22 - S IX F; 23-25 - S XII; 26-29 - S XIII C; 30-33 - without context.

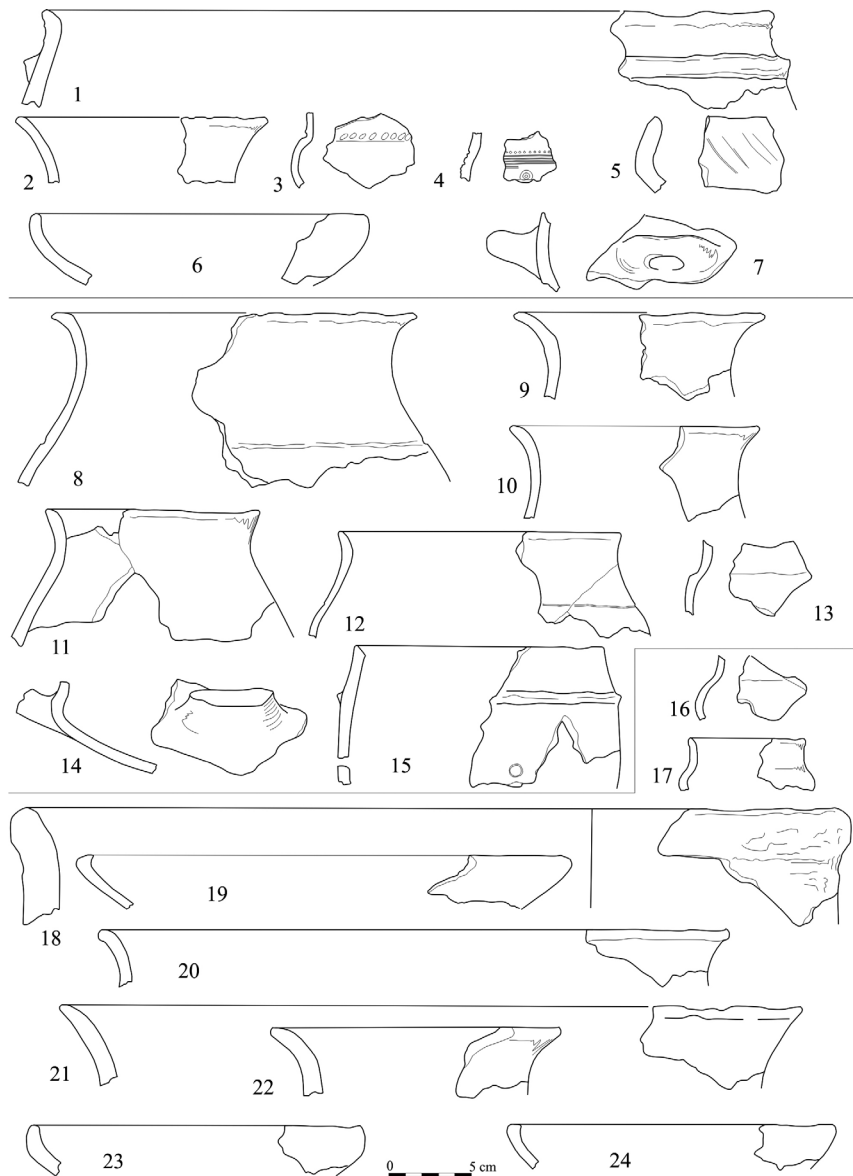
Pl. 6. Ostrov–Piatra Frecăței. Sector C (1971): 1-17 - passim (1-7 - după Hänsel 1976). SI (1998): 18, 19 - c. 3 (-3,14 m); 20, 21 - c. 4 (- 2,10 m); 22 - c. 10 (-1,20-1,65 m); 23 - c. 22-23.

Pl. 6. Ostrov–Piatra Frecăței. C Sector (1971). 1-17 - without context (1-7 - after Hänsel 1976). SI (1998): 18, 19 - sq. 3 (-3.14 m); 20, 21 - sq. 4 (- 2.10 m); 22 - sq. 10 (-1.20-1.65 m); 23 - sq. 22-23.

Pl. 7. Ostrov–Piatra Frecăței. 1999:
1-15 - S II, gr. 2.

Pl. 7. Ostrov–Piatra Frecăței. 1999:
1-15. S II, pit no. 2.

Pl. 8. Ostrov–Piatra Frecăței. 1999:
1-7 - S II, gr. 3; 8-15 - gr. 4; 16-23 -
S III-V, fragmente ceramice din
contexte de epocă romană.

Pl. 8. Ostrov–Piatra Frecăței. 1999:
1-7 - S II, pit no. 3; 8-15 - pit no. 4;
16-23 - S III-V, shards discovered in
secondary context.

Bibliografie / Bibliography

Adamescu 2011: A. Adamescu, Descoperiri din prima epocă a fierului în aşezarea de la Suceveni–Stoborâni, jud. Galați, Peuce s.n. 9, 2011, 377-436.

Ailincăi 2011: S.-C. Ailincăi, Ceramica culturii Babadag. Cu privire specială asupra descoperirilor din Dobrogea. Peuce s.n. 9, 2011, 55-178.

Ailincăi 2013a: S.C. Ailincăi, Începuturile epocii fierului în Dobrogea. Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie 64/3-4, 2013, 223-292.

Ailincăi 2013b: S.C. Ailincăi, Începuturile epocii fierului în Dobrogea. Cercetările arheologice de la Revărsarea, Isaccea, județul Tulcea. Biblioteca Istro-Pontica-Seria Arheologie 8 (Brăila: Editura Istros).

Ailincăi 2016: S.-C. Ailincăi, Analysis and Interpretation of the Babadag Culture Pottery Decorating Style. In: (Eds. A. Zanoci, E. Kaiser, M. Kashuba, E. Izbitser, M. Băț) *Man, Culture and Society from the Copper Age Until the Early Iron Age in Northern Eurasia. Contributions in Honour of the 60th Anniversary of Eugen Sava. Tyragetia International I* (Chișinău 2016), 319-336.

Ailincăi 2020: S.C. Ailincăi, Early Iron Age Stamped Pottery in Southeastern Europe. Analysis, Chronology and Interpretation. In: (Eds. J. Maran, R. Băjenaru, S.C. Ailincăi, A.D. Popescu, S. Hansen) *Objects, Ideas and Travelers. Contacts between the Balkans, the Aegean and western Anatolia during the Bronze and Early Iron Age, Volume to the Memory of Alexandru Vulpe. Proceedings of the Conference in Tulcea, 10-13 November, 2017, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie, Band 350* (Bonn: Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH 2020), 447-472.

Ailincăi, Adamescu, Mihail 2014: S.C. Ailincăi, A. Adamescu, F. Mihail, Noi date despre începuturile epocii

fierului la Dunărea de Jos. Așezarea de la Vânători–La Jolică, jud. Galați. Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie 65/1-2, 2014, 5-48.

Ailincăi et al. 2019: S.C. Ailincăi, A. Adamescu, F. Mihail, C. Micu, A. Țârlea, A.D. Stănică, Despre locuirile umane de la începutul mileniului I a. Chr. în zona lacului Babadag. In: (Eds. A. Zanoci, M. Băț) *Contribuții la preistoria și istoria antică a spațiului carpato-danubiano-pontic. In honorem professoris Ion Niculiță natalia sua octogesima celebrantis* (Chișinău 2019), 163-186.

Alexandrescu 1974: A.D. Alexandrescu, La nécropole du Bronze Ancien de Zimnicea (départ. de Teleorman). *Dacia N.S.* 18, 1974, 79-93.

Andrișoiu 1992: I. Andrișoiu, Civilizația tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului. *Bibliotheca Thracologica 2* (București 1992).

Barnea et al. 2000: Al. Barnea, I. Vasiliu, M. Iacob, D. Paraschiv, S. Ailincăi, Ostrov, com. Ostrov, jud. Tulcea [Beroe]. In: *Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 1999, 2000*, 72-73.

Barnea et al. 2001: Al. Barnea, D. Paraschiv, M. Iacob, I. Vasiliu, Ostrov, com. Ostrov, jud. Tulcea [Beroe]. In: *Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2000, 2001*, 173-174.

Barnea et al. 2002: Al. Barnea, D. Paraschiv, A. Stănică, Ostrov, com. Ostrov, jud. Tulcea [Beroe]. In: *Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2001, 2002*, 225-226.

Barnea et al. 2003: Al. Barnea, D. Paraschiv, A. Stănică, S. Ailincăi, Ostrov, com. Ostrov, jud. Tulcea [Beroe]. In: *Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2002, 2003*, 224.

Berciu 1965: D. Berciu, Băștinașii. In: D. Pippidi, D. Berciu, *Din Istoria Dobrogei, vol. I* (București 1965), 13-136.

Bojandžiev 1995: I.D. Bojažiev, Chronology of Prehistoric Cultures in Bulgaria. In: (eds. D.W. Bailey, I. Panayotov) Prehistoric Bulgaria. Monographs in World Archaeology 22 (Madison Wisconsin 1995), 149-192.

Bolohan 2016: N. Bolohan, Bronzul târziu la Dunărea de Jos. Componente și relații interculturale (Cluj-Napoca: Editura Mega 2016).

Brudiu 1970: M. Brudiu, Cercetări periegetice în sudul Moldovei. Materiale și Cercetări Arheologice 9, 1970, 511-528.

Brudiu 1981: M. Brudiu, Contribuții la cunoașterea genezei Hallstattului din sud-estul Moldovei. Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie 32/4, 1981, 529-536.

Comșa 1959: E. Comșa, Limesul dobrogean. Cercetări de suprafață de-a lungul Dunării între Ostrov (reg. Galați) și Hârsova (reg. Constanta). Materiale și Cercetări Arheologice 5, 1959, 761-768.

Dascălu 2007: L. Dascălu, Bronzul mijlociu și târziu în Câmpia Moldovei. Bibliotheca Archaeologica Moldaviae 10 (Iași: Editura Trinitas 2007).

Dietrich 2014: L. Dietrich, Datele radiocarbon din așezarea aparținând epocii bronzului de la Rotbav (jud. Brașov, România). Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie 65/1-2, 2014, 59-70.

Florescu 1991: A. Florescu, Repertoriul culturii Noua-Coslogeni din România. Așezări și necropole. Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos 9 (Călărași 1991).

Florescu, Florescu 1983: A. Florescu, M. Florescu, Aspecte ale civilizației traco-getice în zona de curbură a Carpaților. Studia Antiqua et Archaeologica 1, 1983, 72-93.

Florescu, Florescu 1990: M. Florescu, A. Florescu, Unele observații cu privire la geneza culturii Noua în zonele de curbură ale Carpaților Răsăriteni. Arheologia Moldovei 13, 1990, 49-102.

Frînculeasa 2014: A. Frînculeasa, Cimitirul din epoca bronzului de la Câmpina (jud. Prahova) (Târgoviște: Editura Cetatea de Scaun 2014).

Görsdorf, Bojandžiev 1996: J. Görsdorf, J. Bojadžiev, Absolute Chronologie der bulgarischen Urgeschichte. Berliner ¹⁴C-Datierungen von bulgarischen archäologischen Fundplätzen. Eurasia Antiqua 2, 1996, 106-173.

Hartușche, Silvestru 1992: N. Hartușche, O. Silvestru, Considerații asupra cercetărilor din așezarea Babadag de la Siliștea-Nazâr, județul Brăila. Istros 6, 1992, 17-24, 343-361.

Hänsel 1976: B. Hänsel, Beiträge zur Regionalen und Chronologischen Gliederung der Älteren Hallstattzeit an der Unteren Donau (Bonn 1976).

Hochstetter 1981: A. Hochstetter, Eine Nadel der Noua-Kultur aus Nordgriechenland. Ein Beitrag zur absoluten Chronologie der Späten Bronzezeit im Karpatenbecken. Germania 59 (2), 1981, 239-259.

Irimia, Conovici 1993: M. Irimia, N. Conovici, Descoperiri hallstattiene în zona davei getice de la Satu Nou, com. Oltina, jud. Constanța. Pontica 26, 1993, 51-114.

Jugănaru 1997: G. Jugănaru, Manifestări ale Primei Epoci a Fierului în Dobrogea (Descoperirile de la Garvăn–Mlăjițul Florilor jud. Tulcea). In: (Ed. G. Simion) Premier Age du Fer aux Bouches du Danube et dans les Régions autour de la Mer Noire. Actes du Colloque International, Septembre 1993 (Tulcea 1997), 99-102.

László 1986: A. László, Grupul Tămăoani. Asupra „orizontului” hallstattian cu ceramică incizată din sudul Moldovei. Memoria Antiquitatis 12-14, 1986, 65-91.

László 1993: A. László, Dates radiocarbones et chronologie de la civilisation Noua-Sabatinovka-Coslogeni. Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos 10, 1993, 23-41.

László 1994: A. László, Începuturile epocii fierului la est de Carpați. Bibliotheca Thracologica 6 (București 1994).

László 1997: A. László, Despre originea, evoluția și cronologia primei epoci a fierului la Dunărea de Jos. In: (Ed. G. Simion) Premier Age du Fer aux Bouches du Danube et dans les Régions autour de la Mer Noire. Actes du Colloque International, Septembre 1993 (Tulcea 1997), 77-84.

Levițki 1994: O. Levițki, Grupul Holercani-Hansca. Aspectul pruto-nistrean al complexului hallstattian timpuriu cu ceramică incizată. In: (Eds. P. Roman, M. Alexianu) Relations thraco-illyro-helléniques (Bucarest 1994), 219-256.

Mirițoiu 2011: N. Mirițoiu, Cranii deformate din necropola de la Piatra Frecăței. Peuce s.n. 11, 2011, 539-574.

Moisil 1911: C. Moisil, Cetatea „Biroe”. Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice 4, 1911, 45-46.

Morintz 1964: S. Morintz, Quelques problèmes concernant la période ancienne du Hallstatt au Bas Danube a la lumière des fouilles de Babadag. Dacia N.S. 8, 1964, 01-118.

Morintz 1971: S. Morintz, Probleme ale Hallstatt-ului timpuriu din zona istro-pontică în lumina cercetărilor de la Babadag. Peuce 2, 1971, 19-24.

Morintz 1978: S. Morintz, Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii (București 1978).

Nicic 2008: A. Nicic, Interferențe cultural-cronologice în nord-vestul Pontului Euxin la finele mil II – începutul mil. I a. Chr. Bibliotheca Tyragetia 15 (Chișinău 2008).

Niculică 2019: I. Niculică, Correlation of cultural-chronological groups at the end of the 2nd millenium – the beginning of the 1st millenium BC in the Prut-Dniester Region. Археологія і давня історія України 31/2, 2019, 140-148.

Niculică, Zanoci, Arnăut 2008: I. Niculică, A. Zanoci, T. Arnăut, Habitatul din mileniul I a. Chr. în regiunea

Nistrului Mijlociu. Siturile din zona Saharna. Biblioteca Tyragetia 18 (Chișinău 2008).

Oancea 1981: Al. Oancea, Considérations sur l`étape finale de la culture de Monteoru. Dacia N.S. 25, 1981, 131-191.

Palincaș 1996: N. Palincaș, Valorificarea arheologică a probelor 14C din fortificația aparținând bronzului târziu de la Popești (jud. Giurgiu). Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie 47/3, 1996, 239-288.

Paraschiv, Iacob 2003: D. Paraschiv, M. Iacob, Archaeological land survey of Peceneaga and ostrov areas (Tulcea county) – Dobroudja. Strabon 1, 2003, 25-27.

Paraschiv-Talmațchi, Stănică 2007: C. Paraschiv-Talmațchi, A. Stănică, Evul mediu timpuriu în Dobrogea. Date privind stadiul cercetărilor de la Ostrov-Piatra Frecăței (jud. Tulcea). Peuce s.n. 5, 2007, 313-334.

Petre 1962: A. Petre, Săpăturile de la Piatra Frecăței. Materiale și Cercetări Arheologice 8, 1962, 565-589.

Petre 1987: A. Petre, La romanité en Scythie Mineure (II-VII siècles de n.è.). Recherches archéologiques. Bulletin Association Internationale d'Etudes de Sud-Est Européen 17-18, 1987, 5-171.

Petrescu-Dîmbovița 1977: M. Petrescu-Dîmbovița, Depozitele de bronzuri din România (București 1977).

Petrescu-Dîmbovița 1978: M. Petrescu-Dîmbovița, Die Sichlen in Rumänien. Mit Corpus der jung- und spätbronzezeitlichen Horte Rumäniens. PBF 18/1 (München 1978).

Polonic 1935: P. Polonic, Cetățile antice de pe malul drept al Dunării (Dobrogea) până la gurile ei. Natura 24 (7), 1935, 18-26.

Popa, Boroffka 1996: D. Popa, N. Boroffka, Considerații privind cultura Noua. Așezarea de la Țichindeal, jud. Sibiu. Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie 47/1, 1996, 51-61.

Rența 2008: E. Rența, Prima epocă a fierului pe cursul râului Ialomița (Târgoviște: Editura Cetatea de Scaun).

Sava 1994: E. Sava, Epoca bronzului – perioada mijlocie și târzie (sec. XVII-XII î.e.n.). *Thraco-Dacica* 15, 1994, 144-158.

Sava 2002: E. Sava, Die Bestattungen der Noua-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung spätbronzezeitlicher Bestattungsrien zwischen Dnestr und Westkarpaten. *Prähistorische Archäologie in Südosteuropa* 19 (Kiel 2002).

Sava, Kaiser 2011: E. Sava, E. Kaiser, Die Siedlung mit „Aschehügeln“ beim Dorf Odaia-Miciurin, Republik Moldova. *Archäologische und naturwissenschaftliche Untersuchungen / Поселение с «золянками» у села Одая-Мичурин, Республика Молдова: (археологические и естественнонаучные исследования)*. Biblioteca Tyragetia 19 (Chișinău 2011).

Simion 1976: G. Simion, Les Gètes de la Dobroudja septentrionale du VI e au I er siècles a.v. n.è. *Thraco-Dacica* 1, 1976, 143-163.

Simion 2003a: G. Simion, Așezarea hallstattiană de la Beidaud–Tulcea. In: *Culturi Antice în zona Gurilor Dunării. Preistorie și Protoistorie, I* (Tulcea 2003), 79-98.

Simion 2003b: G. Simion, Situl hallstattian de la Revărsarea–Tichilești. In: *Culturi Antice în zona Gurilor Dunării. Preistorie și Protoistorie, I* (Tulcea 2003), 99-114.

Sîrbu, Pandrea 1994: V. Sîrbu, S. Pandrea, Cercetările arheologice de la Silișteea, jud. Brăila. *Istros* 7, 1994, 27-62.

Vančugov 1996: V.P. Vančugov, Das Ende der Bronzezeit im nördlichen Schwarzmeergebiet. Die Belozerka-Kultur. *Eurasia Antiqua* 2, 1996, 287-309.

Vîlceanu, Barnea 1975: D. Vîlceanu, Al. Barnea, Ceramica lucrată cu mâna din așezarea romano-bizantină de la Piatra Frecăței (secolul al VI-lea e.n.). *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie* 26/2, 1975, 209-218.

Zaharia 1959: E. Zaharia, Die Lockenringe von Sărata-Monteoru und ihre typologischen und Chronologischen Beziehungen. *Dacia N.S.* 3, 1959, 139-176.

Бояджиев 1992: Я. Бояджиев, Хронология на праисторическите култури на територията на Добруджа. *Добруджа* 9, 10-19.

Ванчугов 1982: В.П. Ванчугов, О появлении корчаг в памятниках позднего бронзового века Северо-Западного Причерноморья. В кн.: *Археологические памятники Северо-Западного Причерноморья* (Киев 1982), 44-52.

Ванчугов 1983: В.П. Ванчугов, Балтская группа памятников эпохи поздней бронзы. В сб.: *Материалы по археологии Северного Причерноморья* (Киев 1983), 88-101.

Сорочяну и др. 2019: Т. Сорочяну, К. Добринеску, С. Айлинкэй, В. Бодоликэ, Т. Сава, Комплекс культуры Кослоджень (яма № 121) в Чернаводэ – «шоссе № 2, 152-й км» как отражение восточно-европейского конвергентного взаимодействия в регионе Западного Причерноморья. *Tyragetia s.n.* XIII/1, 2019, 183-228.

Dr. Sorin-Cristian Ailincăi

Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion”, Tulcea, Romania,
 0000-0002-6936-1942
 e-mail: sailincai@gmail.com

Răzvan Cernamoriți

Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion”, Tulcea, Romania,
 0000-0002-9067-4441
 e-mail: razvan.marius08@gmail.com

Dr. Alexandra Țârlea

Universitatea din București,
 România
 0000-0001-8239-9745
 e-mail: alexandra.tarlea@istorie.unibuc.ro

Dr. Dorel Paraschiv

Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion”, Tulcea, Romania
 e-mail: drlparaschiv@yahoo.com

Până unde mă va duce capul... O abordare interdisciplinară a unui caz de deformație craniană de tip tumpline

As far as my head will carry me...
An interdisciplinary
approach to a tumpline
cranial deformation case

Cercetare realizată în cadrul proiectului 20.80009.1606.14
„Patrimoniul arheologic din epoca fierului în regiunea Nistrului
Mijlociu și bazinul râului Cogâlnic: cercetare interdisciplinară și
valorificare științifică”.

Research conducted within the project 20.80009.1606.14
“The archeological heritage of the Iron Age in the Middle Dniester
region and the Cogâlnic River basin: interdisciplinary research and
scientific development”.

Angela Simalcsik
Mihail Băț

Cuvinte-cheie: prima epocă a fierului, cultura Saharna, înmormântare în așezare, groapă cu catacombă, deformare craniană de tip tumpline.

Rezumat: Articolul prezintă cazul unui bărbat adult cu vârsta biologică de cel puțin 60 de ani, cu numeroase patologii și indicatori ai stresului musculo-scheletic. Scheletul său a fost descoperit în perimetrul așezării Saharna Mare / „Dealul Mănăstirii”, într-o groapă cu catacombă, cercetată în anul 2019. Descoperirea se datează în perioada timpurie a epocii fierului, fiind atribuită comunităților Saharna. Tabloul paleopatologic este unul complex – carii dentare, abcese, căderi dentare produse ante mortem, uzură accentuată a coroanelor dentare, osteoartrită degenerativă avansată, hernie intervertebrală, reacții periosteale active pe tibii și rotule, modificări de structură extrem de avansate ale matricei osoase pe femurul stâng, numeroase modificări asociate efortului fizic îndelungat și suprasolicitant, printre care deformarea craniană neintenționată de tip tumpline, numită și deformare/depresiune post-coronală. Cercetarea noastră își canalizează atenția pe această din urmă modificare, care apare frecvent sub influența unor factori mecanici, asociată fiind cu anumite activități fizice intense și constante din perioada copilăriei, adolescenței și maturității.

Keywords: Early Iron Age, Saharna culture, settlement burial, catacomb, tumpline cranial deformation.

Abstract: The article presents the case of an adult male with a biological age of at least 60 years, with numerous pathologies and musculoskeletal stress markers. His skeleton was discovered in the perimeter of the Saharna Mare / “Dealul Mănăstirii” settlement, in a catacomb type of grave pit investigated in 2019. The discovery belongs to the Early Iron Age, being assigned to the Saharna culture. The paleopathological picture is complex – dental caries, abscesses, antemortem tooth loss, pronounced dental crowns wear, advanced degenerative osteoarthritis, intervertebral hernia, active periosteal reactions on the tibiae and patellae, extremely advanced structural changes of the bone matrix on the left femur, numerous changes associated with prolonged and overexerting physical effort, including unintentional tumpline cranial deformation, also called post-coronal deformation/depression. Our research focuses on the latter change, which frequently occurs under the influence of mechanical factors, linked to certain intense and constant physical activities during childhood, adolescence, and adulthood.

Introducere

Condițiile depunerii defunctului și vestigiile aferente au făcut subiectul unor numeroase publicații apărute în ultimii ani (Niculiță et al. 2019, 266-269; Băț, Simalcsik, Zanoci 2019, 25; Zanoci, Băț 2020, 427-430), de aceea nu vom insista asupra contextului arheologic în acest articol. Ținem să menționăm

Introduction

The conditions of the deposition of the deceased and the related grave goods have been the subject of numerous articles published in recent years (Niculiță et al. 2019, 266-269; Băț, Simalcsik, Zanoci 2019, 25; Zanoci, Băț 2020, 427-430). Therefore, we will not insist on the archaeological context in this article. We only mention

doar faptul că au fost aduse, recent, precizări privind poziția cronologică a descoperirii la care ne referim. Inițial, elementele de datare relativă, propuse în mod tradițional pe baza datelor stratigrafice și a inventarului aferent, au asociat această structură cu perioada culturii Saharna, adică în secolele X-IX a. Chr. (Niculiță et al. 2019, 269). Datarea radiocarbon a întărit această presupunere, proba extrasă dintr-un os uman indicând 2725 ± 35 BP = 931-807 cal BC (95.4% probabilitate) (Băț, Zanoci 2022, 20, tab. 1).

Informația antropologică fost introdusă în circuitul științific la scurt timp după excavarea structurii funerare, fiind publicată alături de alte rezultate ale cercetărilor interdisciplinare întreprinse la Saharna Mare / „Dealul Mănăstirii” în anii 2017-2019 (Nagacevski et al. 2019, 328-333). Am decis să revenim la această descoperire, pentru că la acea dată analiza paleopatologică a scheletului încă nu era finalizată, iar deformația craniană ce constituie subiectul principal al lucrării de față a fost descrisă fără prea multe detalii.

Determinare antropologică primară

Scheletul este bine conservat (Connel 2008, 9), foarte bine reprezentat (Buikstra, Ubelaker 1994, 5-8), cu mici distrugereri produse *post mortem* în segmentul cranian și postcranian (fig. 1). Sexul antropologic al scheletului este masculin (Buikstra, Ubelaker 1994, 16-20), iar vârsta biologică în momentul decesului – de cel puțin 60 de ani (Buikstra, Ubelaker 1994, 21-38).

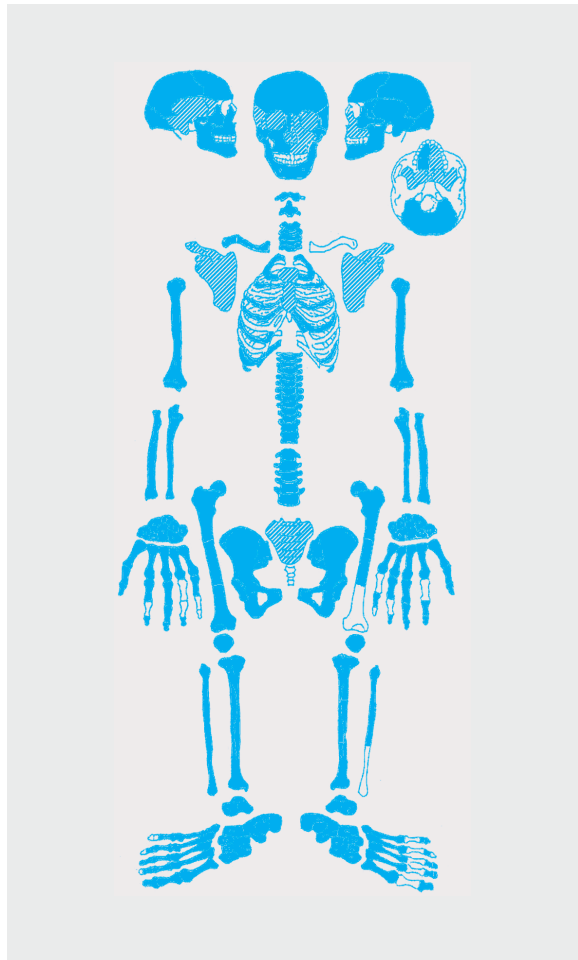

Fig. 1. Starea de reprezentare a scheletului (alb - element absent; negru - element prezent, complet; hașurat - element prezent, incomplet).

Fig. 1. Representation of skeletal human remains (white - absent element; black - present complete element; hatched - present incomplete element).

Date biomorfometrice și fenotipice

Analiza a relevat o serie de caracteristici particulare (Martin 1928; Martin, Saller 1957-1966; Buikstra, Ubelaker 1994, 69-84): neurocraniu doliocran (lung și îngust); occipital înalt; frunte largă; fosă canină profundă; față înaltă și largă; zigomatice înalte și largi; orbite hipsiconci (înalte și înguste); nas leptorin (înalt și îngust); mandibulă înaltă și îngustă; profilare orizontală accentuată a feței, de tip europoid; relief cranian pronunțat; osatură robustă; statură scheletică, calculată după formulele recomandate de M. Trotter, mare spre foarte mare (între 177 și 181 cm) (Trotter 1970).

Date paleopatologice

Analiza paleopatologică a fost realizată cu ajutorul manualelor și atlaselor recomandate de specialiștii în domeniu (Aufderheide, Rodriguez-Martin 1998; Ortner 2003; Waldron 2009; Mann, Hunt 2005; Mann, Hunt, Lozanoff 2016).

Patologiile dentare sunt cele caracteristice unui individ adult bătrân, ceea ce se traduce prin stare de sănătate dentară precară, cu carii, abcese, căderi produse *ante mortem*, uzură avansată a coroanelor: atriție (fiziologică) și abraziie (mecanică) (fig. 2).

Tabloul patologic la nivelul elementelor osoase este divers, comun vârstei adulte bătrâne. Aproape toate suprafețele de articulație sunt „consumate” de osteoartrita degenerativă, manifestată prin osteofite, coroziune, contur anatomic modificat. Manifestările

that, recently, clarifications have been made regarding the chronological position of the discovery we are referring to. Initially, the elements of relative dating, traditionally proposed on the basis of stratigraphic data and the related inventory, have associated this structure with the period of the Saharna culture, i.e. in the 10th-9th centuries BC (Niculiță et al. 2019, 269). Radiocarbon dating strengthened this assumption, the sample extracted from a human bone indicating 2725±35 BP = 931-807 cal BC (95.4% probability) (Băț, Zanoci 2022, 20, tab. 1).

The anthropological information was published shortly after the excavation of the burial structure, alongside other results of the interdisciplinary research undertaken at Saharna Mare / “Dealul Mănăstirii” in 2017-2019 (Nagacevski et al. 2019, 328-333). We decided to turn our attention to this discovery because at that time the paleopathological analysis of the skeleton was not complete, and the cranial deformation, the main subject of the present paper, was described without too many details.

Primary anthropological determination

The skeleton is well preserved (Connel 2008, 9) and very well represented (Buikstra, Ubelaker 1994, 5-8), with some small damages produced *post-mortem* in the cranial and postcranial segments (fig. 1). The anthropological sex of the skeleton is male (Buikstra, Ubelaker 1994, 16-20), and the biological age at the time of death – at least 60 years (Buikstra, Ubelaker 1994, 21-38).

Fig. 2. Patologii dentare (carii, abcese, pierderi *antemortem*).
Fig. 2. Dental pathologies (caries, abscesses, *antemortem* losses).

bolii sunt mai accentuate la nivelul centurii pelviene și al coloanei vertebrale, în special în segmentul lombar (fig. 3/1, 2). În afară de vârsta înaintată, efortul fizic care a suprasolicitat musculatura și articulațiile este un alt factor responsabil pentru agravarea bolii articulare. Vertebrelor toracice inferioare și lombare sunt herniate (prezintă noduri Schmorl), patologie ce poate fi condiționată de suprasolicitarea fizică a coloanei vertebrale.

Pe diafizele tibiilor și peroneelor (fig. 4-6), pe suprafața externă a rotulelor și în unele regiuni ale coxalelor sunt modificări de structură osoasă care indică o inflamație. Reacțiile sunt mai accentuate la elementele de pe partea stângă, comparativ cu cele de pe partea dreaptă. După aspectul țesutului, acestea

Biomorphometric and phenotypic data

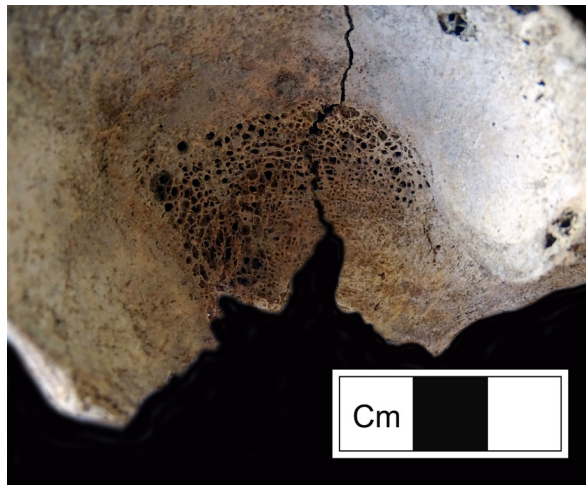
The analysis revealed a series of particular features (Martin 1928; Martin, Saller 1957-1966; Buikstra, Ubelaker 1994, 69-84): dolichocranic neurocranium (long and narrow); high occipital; broad forehead; deep canine fossa; high and broad face; high and wide zygomatics; hypsiconch orbits (tall and narrow); leptorrhine nose (tall and narrow); high and narrow mandible; pronounced horizontal profiling of the face, Europoid type; pronounced cranial relief; robust skeleton; skeletal stature, calculated according to the formulas recommended by M. Trotter, large to very large (between 177 and 181 cm) (Trotter 1970).

Paleopathological data

The paleopathological analysis was carried out according to manuals and atlases recommended by experts (Aufderheide, Rodriguez-Martin 1998; Ortner 2003; Waldron 2009; Mann, Hunt 2005; Mann, Hunt, Lozanoff 2016).

Dental pathologies are that common in an old adult individual, which translates into poor dental health, with caries, abscesses, ante-mortem losses, and advanced crowns wear – attrition (physiological) and abrasion (mechanical) (fig. 2).

The pathological picture of bone elements is diverse, common to old adults. Almost all joints are consumed by degenerative osteoarthritis, manifested by osteophytes, corrosion, and altered anatomical outline. The manifestations of the disease are more pronounced on the pelvic girdle and the spine, especially in the lumbar

2

1

segment (fig. 3/1, 2). Apart from advanced age, physical exertion that has overburdened the muscles and joints is another factor responsible for worsening joint disease. The lower thoracic and lumbar vertebrae present hernia (Schmorl's nodes), a pathology that can be conditioned by the physical overload of the spine.

On the diaphyses of the tibiae and fibulae (fig. 4-6), on the external surface of the patellae, and in some regions of the coxal bones, there are changes in bone structure that indicate inflammation. Reactions are more pronounced in skeletal elements on the left side compared to those on the right side. According to the appearance of the tissue, they were active at the time of death, most likely caused by the aggressive and rampant expansion of microbial infection.

Even more severe pathological changes are visible on the left femur (fig. 7). Unlike the bone on the right side, the one on the left side is not complete, only the middle (fragmentary) and proximal thirds being available for analysis. Most likely, fragments from the distal third were also present *in situ*, but judging by the appearance of this area, the probability of their recovery seems impossible. We return to the state of representation of the skeleton, which is at least good, in the skeletal inventory being present including the patellae, the tibiae, the fibulae, and almost all the foot bones, including those on the left side (fig. 1).

Fig. 3. Manifestări ale osteoartritei degenerative pe coxal (1) și segmentul vertebral lombar (2).

Fig. 3. Manifestations of degenerative osteoarthritis on the coxal bone (1) and the lumbar vertebrae (2).

1

2

Fig. 4. Modificări de structură pe tibia (1) și peronee (2).
Fig. 4. Structure bone changes on the tibia (1) and fibula (2).

Tabelul 1. Diagnosticul diferențial.

Table 1. Differential diagnosis.

Diagnostic / Diagnosis	Probabilitate / Probability	Criterii / Criteria
Osteomieliță cronică agresivă / Chronic aggressive osteomyelitis	Cel mai probabil / Most probable	Periostita activă pe rotule și tibii, ceea ce indică o infecție sistemică nespecifică; femur cu distrugerii <i>sequestrum</i> , cu fistule necrotice, corticală subțiată și vindecare/reparare a țesutului osos neregulată / Active periostitis on the patellae and tibiae, indicating a non-specific systemic infection; femur with <i>sequestrum</i> destruction, necrotic fistulas, thinned cortex, and irregular healing of bone tissue (fig. 7/1, 2).
Malignom / Malignoma	Puțin probabil / Improbable	Distrugerii masive (scleroză) și zone regenerate (cicatrici) pe femur, însă fără spicule sau alte semne neoplasmice tumorale / Extensive destruction (sclerosis) and regenerated areas (scars) on the femur, but without spicules or other signs of tumour neoplasm.
Bruceloză / Brucellosis	Puțin probabil / Improbable	Distrugerii prea avansate; lipsa semnelor litice pe coloana vertebrală; fără urme de „arsuri” acide / Too advanced destruction; lack of lithic marks on the spine; no traces of acid “burns”.

erau active în momentul decesului, fiind cauzate, cel mai probabil, de extinderea agresivă și galopantă a unei infecții microbiene.

Pe femurul de pe partea stângă sunt vizibile modificări patologice și mai severe (fig. 7). Spre deosebire de osul de pe partea dreaptă, cel de pe stânga nu este întreg, pentru analiză fiind disponibile doar treimile mijlocie (fragmentară) și proximală. Cel mai probabil, *in situ* erau prezente și fragmentele din treimea distală a osului, însă, judecând după aspectul treimii mijlocii, probabilitatea recuperării acestora pare imposibilă. Reamintim că starea de reprezentare a scheletului este foarte bună, în inventarul scheletic fiind prezente inclusiv rotulele, tibiile, fibulele și aproape toate oasele plantare, inclusiv cele de pe partea stângă (fig. 1). Pornind de la această stare de fapt, ipoteza unei amputări nereușite (cu suprainfecție) a părții distale a femurului stâng este exclusă.

Based on this fact, the hypothesis of an unsuccessful amputation (with superinfection) of the distal part of the left femur is excluded.

The differential diagnosis, which consists in comparing the pathological signs and symptoms – suspected or observed – with those of other diseases, to remove various other close diagnoses, is presented in table 1. Based on this analysis, the closest scenario is the following. The left femur suffered a multi-fragmented, compound open fracture (frequent, for example, in horse riders), located at the border between the middle and proximal thirds of the diaphysis, where callus bridges can be distinguished. An extremely aggressive bacterial infection settled post-traumatically on the damaged tissue, most likely *Staphylococcus aureus* or *Streptococcus sp.*, or both. This infection consumed extensive portions of the bone, starting from the medullary canal, and then crossing the bone wall (circular lesions, *cloaca*, and *involutum* are present).

Fig. 5. Modificări de structură pe tibie, detaliu.

Fig. 5. Structure changes on the tibia, detail.

Diagnosticul diferențial, care constă în compararea semnelor și simptomelor patologice – presupuse sau constatate – cu cele ale altor boli, în vederea înlăturării diverselor diagnostice apropiate, este prezentat în tabelul 1. În baza acestei analize, cel mai apropiat scenariu este următorul. Femurul stâng a suferit o fractură deschisă multi-fragmentară, compusă (frecvente, de exemplu, la călăreți), localizată la limita dintre treimea mediană și cea proximală ale diafizei, unde se pot distinge punți de calus. Post-traumatic, pe țesutul vătămat s-a instalat o infecție bacteriană extrem de agresivă (cel mai probabil, *Staphylococcus aureus* sau *Streptococcus sp.*, sau ambele), care a consumat porțiuni extinse ale osului, pornind de la canalul medular, apoi traversând peretele osos (leziuni circulare, *cloaca* și *involucrum*). Interiorul osului este consumat, modificat și subțiat de procesele infecțioase/purulente. Bărbatul a supraviețuit suficient de mult

Fig. 6. Scanare cu raze Roentgen a tibiilor și peroneelor.

Fig. 6. X-ray scan of the tibiae and fibulae.

1

Fig. 7. Femurul drept întreg și femurul stâng cu modificări patologice (1) și rezultatul scanării cu raze Roentgen (2).
Fig. 7. Whole right femur and left femur with pathological changes (1) and the result of the X-ray scan (2).

2

The inside of the bone is consumed, modified, and thinned by infectious/purulent processes. After the trauma occurred and the infectious process set in (a few weeks?), the man survived long enough for the bone to have time to react so severely. The rapidity of this process can also be deduced from the fact that it remained localized on a single skeletal element, producing only severe periosteal reactions on the left tibia and more superficial changes on the surface of the left patella and the left coxal. In the end, after enough weeks of suffering, the result – *septicaemia* – was fatal to this individual. The diagnosis of osteomyelitis is also confirmed by the images obtained by Roentgen scanning (fig. 7/2).

timp după producerea traumatismului și instalarea procesului infecțios (câteva săptămâni?), astfel încât osul a avut timp suficient să reacționeze atât de sever. Rapiditatea acestui proces se poate deduce și din faptul că a rămas localizat pe un singur element scheletic, producând doar reacții periosteale severe la nivelul tibiilor și ceva mai superficiale pe suprafața rotulei și coxalului de pe partea stângă. Rezultatul final a fost însă, după suficiente săptămâni de suferință – *septicaemia* – care i-a fost fatală. Diagnosticul de osteomielită este confirmat și de imaginile obținute prin scanarea cu raze Roentgen (fig. 7/2).

Indicatori ocupaționali

Tabloul paleopatologic în cazul acestui bărbat este într-o mare măsură susținut de modificările entezopaticice de la nivelul elementelor scheletice implicate în mișcare. Aceste modificări au fost înregistrate conform recomandărilor de specialitate (Blondiaux 1994; Pálfi, Dutour 1996; Chapman 1997; Hawkey 1998; Robb 1998; Villotte et al. 2016).

Inserțiile musculare sunt accentuate pe clavicule și humerusuri, ceea ce indică suprasolicitarea musculaturii brațelor. Pe claviculă se inseră mușchii *deltoideus* (cu rol în anteducția și rotația internă a brațului), *trapezius* (care participă la menținerea gâtului și intervine în mișcările de ridicare a umerilor), *pectoralis major* (care are funcția de a realiza mișcarea laterală a brațelor și rol aductor al brațului spre trunchi) și *sternocleidomastoideus* (cu rol în înclinare laterală a capului și rotirea acestuia) (Teodorescu 1982, 10-14,

Occupational markers

The paleopathological picture of this man is strongly supported by enthesopathic changes in the skeletal elements involved in the movement. These changes were noticed according to expert recommendations (Blondiaux 1994; Pálfi, Dutour 1996; Chapman 1997; Hawkey 1998; Robb 1998; Villotte et al. 2016).

The muscle insertions are pronounced on the clavicle and humeri, which indicates overuse of the arm muscles. On the clavicle are inserted the *deltoideus* muscles (involved in the anteduction and the internal rotation of the arm), *trapezius* (which maintains the neck and intervenes in the shoulder lifting movements), *pectoralis major* (responsible for the lateral movement of the arms and adductor of the arm towards the trunk) and *sternocleidomastoideus* (important in the lateral tilt of the head and its rotation) (Teodorescu 1982, 10-14, 84, 94-95). On the humerus are inserted the *deltoideus* muscles (involved in the movement of the arm in the anterior, posterior and lateral direction), *biceps brachialis* (with a role in the flexion of the forearm and supination movement), *brachialis anterior* (with a flexor role of the forearm), *triceps brachialis* (with an extensor role of the forearm) and *pectoralis major* (adductor of the arm) (Teodorescu 1982, 10-14, 84-85, 96-97, 103).

The right femur has pilastry, pronounced subtrochanteric relief, additional trochanter, and rough *linea aspera*. On the posterior face of the femur, in the proximal and middle thirds (*linea aspera*), an extremely complex and important muscle group is inserted, involved in bipedal maintenance and terrestrial mobility: the *vastus lateralis* and *vastus medialis* muscles (with a role in the extension of the lower

84, 94-95). Pe humerus se inseră mușchii *deltoideus* (cu rol în mișcarea brațului în sens anterior, posterior și lateral), *biceps brachialis* (cu rol în flexia antebrățului și mișcarea de supinație), *brachialis anterior* (cu rol flexor al antebrățului), *triceps brachialis* (cu rol extensor al antebrățului) și *pectoralis major* (cu rol aductor al brațului) (Teodorescu 1982, 10-14, 84-85, 96-97, 103).

Femurul drept are pilastrie, relief subtrohanterian accentuat, trohanter suplimentar și *linea aspera* rugoasă. Pe fața posterioară a femurului, în treimile proximală și mijlocie (*linea aspera*), se inseră un grup muscular extrem de complex și important pentru menținerea bipedă și pentru mobilitatea terestră: mușchii *vastus lateralis* și *vastus medialis* (cu rol în extensia membrului inferior), *adductor femoris* (cu rol în adducția, flexia și rotația externă a coapsei), *biceps femoris* (cu rol în extensia coapsei și flexia genunchiului) și *gluteus maximus* (cu rol în abducția și rotația laterală a membrului inferior) (Teodorescu 1982, 10-14, 86-88, 105-106). O *linea aspera* și o regiune subtrohanteriană proeminente și rugoase, în special dacă sunt presărate cu entezofite, indică suprasolicitarea acestui mare grup muscular prin activități precum: mersul susținut pe teren denivelat; menținerea forțată a corpului în poziție verticală timp îndelungat, eventual cu încărcături grele cărate în spate sau călărit (Blondiaux 1994, 102; Molleson, Blondiaux 1994, 313-315).

Un alt indicator ocupațional este prezența unei particularități aparte pe craniul acestui individ – o modificare arhitecturală a formei, destul de discretă, dar totuși vizibilă cu ochiul liber, la care ne vom referi în continuare.

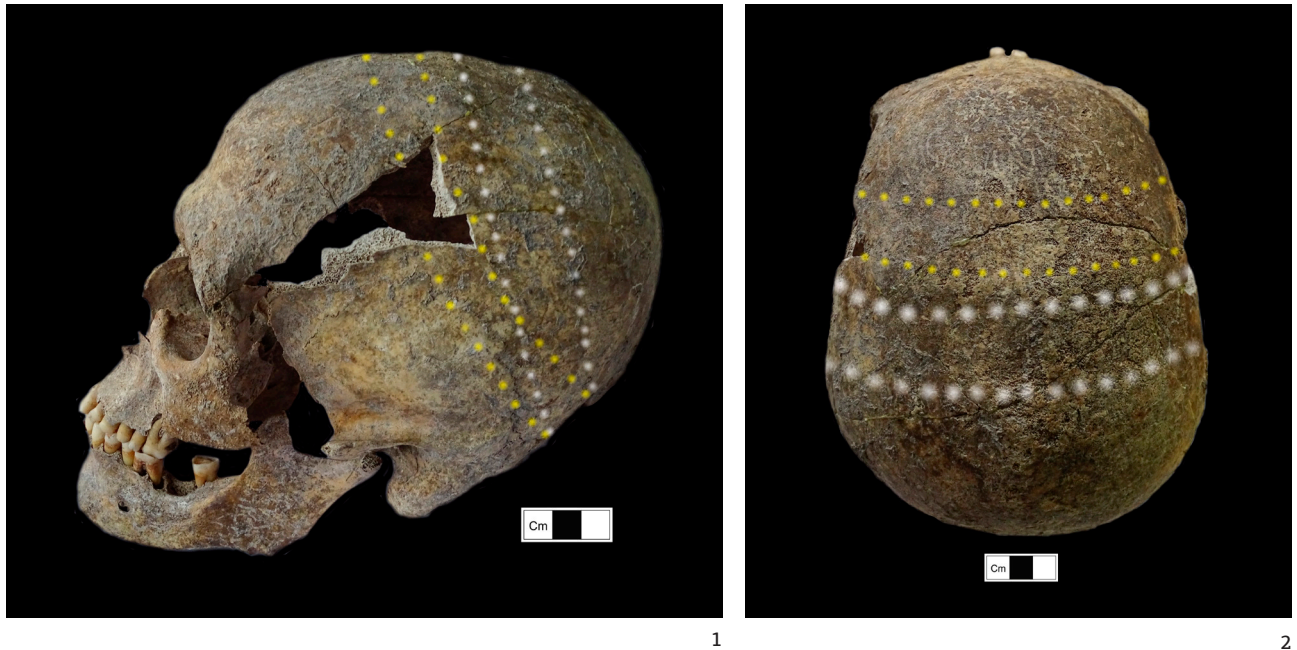
limb), *adductor femoris* (responsible of the adduction, flexion and external rotation of the thigh), *biceps femoris* (involved in thigh extension and knee flexion) and *gluteus maximus* (with an important role in the abduction and lateral rotation of the lower limb) (Teodorescu 1982, 10-14, 86-88, 105-106). A rough *linea aspera* and a prominent and rough subtrochanteric area, especially if they are sprinkled with enthesophytes, indicate overuse of this large muscle group through activities such as intense and constant walking on uneven ground, forced maintenance of the body in a vertical position for a long time, possibly with heavy loads carried on the back or sometimes riding (Blondiaux 1994, 102; Molleson, Blondiaux 1994, 313-315).

Another occupational marker is the presence of a special peculiarity on the skull of this individual – an architectural modification of the shape, quite discreet, but still visible to the naked eye, which we will refer to in more detail in what follows.

Tumpline cranial deformation

The individual buried in the catacomb from Saharna Mare / “Dealul Mănăstirii” shows a typical tumpline deformation. The sagittal curve of the neurocranium is slightly distorted by the pre- and post-coronal depressions. The changes are more pronounced in the parietal area.

The frontal, viewed from the side, has prominent eminences, is not inclined or flattened, nor does it show angularity; it has only a slight pre-bregmatic/pre-coronal depression that alters very little its sagittal curve (fig. 8/1, 2, yellow marking). The nasal root is well-marked

1

2

Fig. 8. Craniul văzut din plan lateral (1) și vertical (2), cu urmele presupuselor ligaturi pe parietale (marcaj alb) și pe frontal (marcaj galben).

Fig. 8. The skull seen from the lateral (1) and vertical (2) views, with the traces of the supposed ligatures on the parietals (white marking) and on the frontal (yellow marking).

Deformația craniană de tip tumpline

Bărbatul îngropat în catacomba de la Saharna Mare / „Dealul Mănăstirii” prezintă o deformație tipică de tip tumpline. Curba sagitală a neurocraniului este ușor distorsionată, prin depresiunile pre- și post-coronală. Modificările se reflectă mai accentuat în sectorul parietal.

Frontalul, privit din plan lateral, are eminențele evidențiate, nu este înclinat sau aplatizat și nici

and the glabellar region is prominent. In the post-coronal/post-bregmatic area, watching at the skull from the side, a symmetrical bilateral depression with a width of approx. 30 mm is distinguished very clearly (fig. 8/1, 2, white marking), much more clearly marked than the one on the frontal. In the pre-lambdic region of the parietals, no depression can be distinguished, the transition from the parietals to the occipital being smooth. Observations regarding the occipital are not available, because of the poor degree of representation of this skeletal element

nu prezintă angulare; are doar o depresiune ușoară pre-bregmatică/pre-coronală care-i alterează foarte puțin curba sagitală (fig. 8/1, 2, marcajul galben). Rădăcina nazală este marcată, iar regiunea glabulară este proeminentă. În regiunea post-coronală/post-bregmatică, privind calota din plan lateral, pe parietale se distinge foarte clar o depresiune bilaterală simetrică, lată de cca 30 mm (fig. 8/1, 2, marcajul alb), mult mai bine marcată decât cea de pe frontal. În regiunea pre-lambdică a parietalelor nu se distinge nici o depresiune, trecerea de la parietale spre occipital fiind lină. Observațiile privind occipitalul nu sunt disponibile, cauza fiind gradul slab de reprezentare a acestui element scheletic (fig. 1). S-au conservat doar câteva fragmente, toate din regiunea sub-lambdică a osului. Zona relevantă pentru studiul nostru, cea în care se inseră musculatura cervicală și cea din regiunea cefei, lipsește. Menționăm că grupul muscular care se inseră în regiunea inferioară a occipitalului este responsabil de extinderea și rotirea capului din articulația atlanto-occipitală, stabilizarea articulației atlanto-occipitale în timpul mișcării capului, extinderea capului și gâtului, susținerea brațelor și mișcarea umerilor.

Un excurs despre deformarea craniană

Deformarea craniană artificială întrunește orice modificare pe care o suferă forma craniului/capului. Se produce în timpul vieții, prin proceduri invazive ce conduc la remodelarea ireversibilă și alterarea arhitecturii naturale, prin denaturarea procesului normal de creștere osoasă și poate fi intenționată (voită) sau neintenționată (accidentală) (Dingwall 1931, 1-2).

(fig. 1). Only a few fragments have been preserved, all from the sub-lambdic region of the bone. The relevant area for our study, meaning the one where the cervical and the neck region muscles are inserted, is missing. We mention that the muscle group that inserts in the lower region of the occipital is responsible for the extension and rotation of the head from the atlanto-occipital joint, the stabilization of the atlanto-occipital joint during head movement, the extension of the head and neck, the support of the arms and the movement of the shoulders.

An excursus into cranial shape modification

Artificial cranial deformation refers to any change that the shape of the skull/head undergoes. It occurs during life, through invasive procedures leading to irreversible remodelling and alteration of the natural architecture, by distorting the normal process of bone growth. It can be intentional (deliberate) or unintentional (accidental) (Dingwall 1931, 1-2).

Intentional cranial deformation¹ is achieved by applying extrinsic pressure to the head immediately after birth. It is a custom present on all continents inhabited by man, practiced throughout time, in all eras, from the Palaeolithic to the present day. The most diverse forms of the head were obtained by using various cephalic devices (with wooden plates, strings, liana shoots, leather strips, and sandbags) or body devices (made of wood and strings),

¹ The intention does not belong to the person/bearer of the deformed skull, but to his/her parents or indirectly to the community of which the individual/family is a part.

Deformația craniană *intenționată*¹ este obținută prin aplicarea pe cap a unei presiuni extrinseci imediat după naștere. Este un obicei prezent pe toate continentele locuite de om, practicat de-a lungul timpului, în toate epocile, din paleolitic până în zilele noastre. Forme dintre cele mai diverse se obțineau prin folosirea diverselor aparate cefalice (cu plăcuțe de lemn, sfori, mlădițe de liane, fâșii din piele și săculețe cu nisip) sau aparate corporale (din lemn și sfori), care presau în diferite regiuni ale calotei craniene pentru a se obține forma dorită.

În epoca fierului sunt semnalate puține cazuri de deformație craniană intenționată. Dacă facem o comparație a frecvenței cu perioada târzie a epocii bronzului (Sharapova, Razhev 2011; Kiricenکو, Simalcsik 2022) sau cu epoca marilor migrații de la începutul mileniului I al erei creștine (Simalcsik 2018), diferența este și mai tranșantă. Mai cunoscute sunt două craniile din complexele funerare descoperite la Corveissiat (Franța), într-o movilă funerară ridicată în prima epocă a fierului (Chantre 1880, 29; Dingwall 1931, 22-23).

Deformația craniană *neintenționată*, pe de altă parte, se produce accidental, fără voie, factorul determinant fiind, de asemenea, presiunea mecanică extrinsecă exercitată pe diverse regiuni ale oaselor craniene. Cunoaștem trei tipuri de deformație craniană care se produce accidental: plagiocefalia pozițională, deformația de tip toulousaine și deformația de tip tumpline.

¹ Intenția nu este a aparținătorului/purtătorului craniului deformat, ci a părinților acestuia sau indirect a comunității din care face parte individul/familia.

which were pressed on different regions of the skull to get the desired head shape.

Few cases of intentional cranial deformation are reported in the Iron Age. If we compare the frequency with the Late Bronze Age (Sharapova, Razhev 2011; Kiricenکو, Simalcsik 2022) or the Great Migration at the beginning of the first millennium of the Christian era (Simalcsik 2018), the difference is even more trenchant. Better known are two skulls from the funerary structures discovered at Corveissiat (France), in a burial mound erected in the Early Iron Age (Chantre 1880, 29; Dingwall 1931, 22-23).

Unintentional cranial deformation, on the other hand, occurs accidentally, and involuntarily, the determining factor being also the extrinsic mechanical pressure exerted on various regions of the cranial bones. Three types of cranial deformation that occur accidentally are known: positional plagiocephaly, *déformation toulousaine*, and tumpline deformation.

Positional plagiocephaly or flat head syndrome occurs in infants, the cause being the prolonged vicious position of the head in the first months after birth. In this category is also included the *beshik*² deformation, frequently found in peri-Caucasian communities. It is believed that the nomadic lifestyle stimulated and led to the appearance of the unintentional *beshik* deformation – children were tightly tied to the cradle to protect them from possible accidents during travel (Дубова 2006, 25-26).

² In English: cradle deformation; in Russian: бешиковая/колыбельная деформация.

Plagiocefalia pozițională sau sindromul capului turtit apare la sugari, cauza fiind poziția vicioasă prelungită a capului în primele luni după naștere. În această categorie este inclusă și deformația de tip *beshik*², frecvent practică în comunitățile peri-caucaziene. Se consideră că stilul de viață nomad a stimulat și a condus la apariția deformației neintenționate *beshik* – copiii erau strâns legați de leagăn pentru a-i proteja de accidente în timpul deplasărilor (Дубова 2006, 25-26).

Deformația de tip toulousaine, numită și merovingiană, constă în ligaturarea capului cu căciulițe (numite în Franța medievală *béguin*), pentru a obține un cap rotund, simetric, plăcut din punct de vedere estetic (Crubézy 1990). Obiceiul este practicat în unele regiuni din Eurasia și în prezent. De exemplu, femeile din Turkmenia cred că purtarea unor podoabe fixe pe cap poate condiționa formarea unei depresiuni pe bolta craniană (Батиева 2006, 53). În acest caz, se întrevește în mod evident o anumită doză de intenție din partea purtătorului craniului.

Al treilea tip, de interes pentru lucrarea de față, este deformația de tip tumpline, care este asociată cu activități fizice intense din perioada copilăriei (mai ales), dar și din perioada adolescenței și maturității, în special dacă este acompaniată de o musculatură accentuată în zona nucală (a feței). Prin urmare, este un tip de deformare condiționat de anumite activități desfășurate în timpul vieții, care suprasolicitează aparatul musculo-scheletic.

² În engleză: cradle deformation; în rusă: бешиковая / колыбельная деформация.

The toulousaine cranial deformation, also called Merovingian, consists of binding of the head with little caps (called *béguin* in Medieval France), to obtain a round, symmetrical, aesthetically pleasing head (Crubézy 1990). The custom is still practiced in present in some regions of Eurasia. For example, Turkmen women believe that wearing fixed ornaments on the head can condition the appearance of depression on the cranial vault (Батиева 2006, 53). In this case, we can obviously intuit a certain amount of intention.

The third type, of interest for the present study, is tumpline deformation, which is associated with intense physical activities during childhood (especially), but also during adolescence and adulthood, especially if it is accompanied by a pronounced muscle insertion in the nuchal area (of the neck). Therefore, it is a type of deformation conditioned by certain activities carried out during life, which overload the musculoskeletal system.

The inertia of a prehistoric activity

The tumpline cranial deformation was defined by P. Lambert in 1979 as “a ... depression located on both parietals, slightly posterior to the coronal suture” (Lambert 1979, 52). A. Khudaverdyan specifies later that “in adults, and especially in immature individuals (<18 years of age), cortical bone reacts to the influence of mechanical factors at both macroscopic and microscopic scales by altering its mass and shape; these alterations, in turn, influence bone strength by changing how forces encountered during physical activity (i.e., mechanical loading) are distributed within the bone” (Khudaverdyan 2018, 10).

Inerția unei activități preistorice

Deformația de tip tumpline a fost definită de P. Lambert în anul 1979 ca fiind „o ... depresiune situată pe ambele parietale, ușor posterior față de sutura coronală” (Lambert 1979, 52). Mai târziu, A. Khudaverdyan precizează că „la sub-adulți osul cortical reacționează foarte bine la influența factorilor mecanici, modificându-și masa și forma, iar aceste modificări influențează rezistența osului prin schimbarea modului în care forțele întâlnite în timpul activității fizice (adică încărcarea mecanică) sunt distribuite în os” (Khudaverdyan 2018, 10).

Privită în ansamblu, deformația de tip tumpline relevă un rezultat secundar al activităților fizice repetitive și obositoare, care debutează de la o vârstă fragedă, chiar din copilărie (Osteologische Paläopathologie 2022, 153). Fiind un produs secundar al stresului musculo-scheletic, această deformare nu reprezintă un obicei, așa cum este, de exemplu, deformația neintenționată de tip toulousaine. Mai degrabă, este vorba despre o modificare cauzată de anumite activități cotidiene obișnuite ale unui individ, cum ar fi transportul de sarcini grele pe spate cu susținere pe vertex (creștet), devenind astfel o semnătură unică a acestora.

Deși această practică este documentată încă din mileniul al III-lea a. Chr. (Moleson, Hodgson 2000, 105, 106, 109), așa cum ne ilustrează descoperirea din cimitirul regal de la Ur (fig. 10/1, 2), literatura științifică nu abundă în cazuri de deformație craniană de tip tumpline. În acest context, se evidențiază în

Generally, tumpline deformation reveals a secondary result of repetitive and tiring, exhausting physical activities, which begin at an early age, even in childhood (Osteologische Paläopathologie 2022, 153). Being a secondary marker of musculoskeletal stress, this deformation is not a habit, as is the case of unintentional *déformation toulousaine*. Rather it is a change caused by certain common daily activities of an individual, such as carrying heavy loads on the back with the help of the vertex (the top of the head), thus becoming their unique signature.

Although this practice is documented since the 3rd millennium BC (Moleson, Hodgson 2000, 105, 106, 109), as illustrated by the discovery from the Royal Cemetery of Ur (fig. 10/1, 2), the scientific literature is not very rich in cases of tumpline cranial deformation. In this context, the articles of the researcher A. Khudaverdyan, who published in recent years several studies dedicated to this type of architectural modification of the skull/head, particularly stand out (Khudaverdyan 2016; Худавердян 2016; Khudaverdyan 2018). The author identifies and describes several cases of tumpline deformation from seven Bronze Age and Iron Age sites in Armenia. A total of 140 human skulls are analyzed, out of which the parietal (post-coronal) depression is identified in 45. In 16 males, 14 females, and one sub-adult, depression is associated with occipital superstructures. The width of the parietal depressions is about 23 mm. This varies depending on the intensity and duration of the compression. In 32 skulls, the cradle-type deformation (*beshtik*) is identified. A. Khudaverdyan emphasizes the changes in the region of the cranial vault, but also those on the occipital, to which she adds observations on the insertions of the muscles of the head, neck, shoulder girdle, and arms. At the same time, there

mod deosebit lucrările cercetătoarei A. Khudaverdyan, care a publicat în ultimii ani mai multe studii dedicate acestui tip de modificare arhitecturală a craniului/capului (Khudaverdyan 2016; Худавердян 2016; Khudaverdyan 2018). Autoarea identifică și descrie mai multe cazuri de deformare de tip tumpline, descoperiri provenite din șapte situri din epoca bronzului și epoca fierului de pe teritoriul Armeniei. Sunt analizate 140 de cranii umane, dintre care la 45 este identificată depresiunea parietală (post-coronală). La 16 bărbați, 14 femei și un sub-adult depresiunea se asociază cu suprastructurile occipitale. Lățimea depresiunilor parietale este în medie de cca 23 mm. Aceasta variază în funcție de intensitatea și durata compresiei. La 32 de cranii este identificată deformarea de tip leagăn (*beshik*). A. Khudaverdyan pune accentul pe modificările din regiunea bolții craniene, dar și pe cele de pe occipital, la care adaugă observații privind inserțiile mușchilor cefei, gâtului, centurii scapulare și brațelor. Totodată, constată și un dimorfism sexual accentuat: pe parietale deformarea de tip tumpline este mai bine exprimată la femei, în comparație cu bărbații, însă suprastructurile occipitale sunt mult mai bine marcate la bărbați. Bărbații par să fi purtat sarcini mai multe și/sau mai grele pe cap decât femeile, însă durata activității la aceștia era mai scurtă decât în cazul femeilor. O altă explicație ar putea fi legată de debutul întârziat al căratului poverilor cu susținere pe cap în cazul bărbaților (după vârsta copilăriei) (Khudaverdyan 2016, 528; Худавердян 2016, 106, 109; Khudaverdyan 2018, 9).

Este evident faptul că volumul redus de date arheologice și antropologice referitoare la descoperiri

is also a pronounced sexual dimorphism: on the parietals, the tumpline deformation is better expressed in women, compared to men, but the occipital superstructures are much better marked in men. Men appear to have carried more and/or heavier loads on their heads, but the duration of their activity was shorter than that of women. Another explanation could be related to the late onset of carrying burdens with support on the head in the case of men (after childhood) (Khudaverdyan 2016, 528; Худавердян 2016, 106, 109; Khudaverdyan 2018, 9).

It is obvious that insufficient archaeological and anthropological data related to similar finds from Iron Age contexts in the South-Eastern European space has tacitly guided us toward a timeless and supra-regional approach. The first conclusion that emerges from our study is that the Saharna discovery presents the first known case in this area that can be linked with the existence of individuals who carried weights using a *tumpline*. It has a belt consisting of one or more bands, passed over the forehead or vertex, used to carry burdens on the back or to pull loads. These bands produce shallow depressions that extend laterally, from one side to the other, over the frontal bone and/or over the parietals (Molleson 2007). In the case of the man presented in our paper, there are two possibilities to explain the presence of the second depression: either the support strap had two bands or the band was slipping or “falling off” in different places on the skull. It is understandable that not only his forehead and vertex have undergone changes, but especially his spine. Basically, the purpose of this device is to transfer and counterbalance the weight that the shoulders, spine, or lower limbs bear. The researcher V. Gervais emphasizes the numerous side effects of this habit in the tumpline carriers,

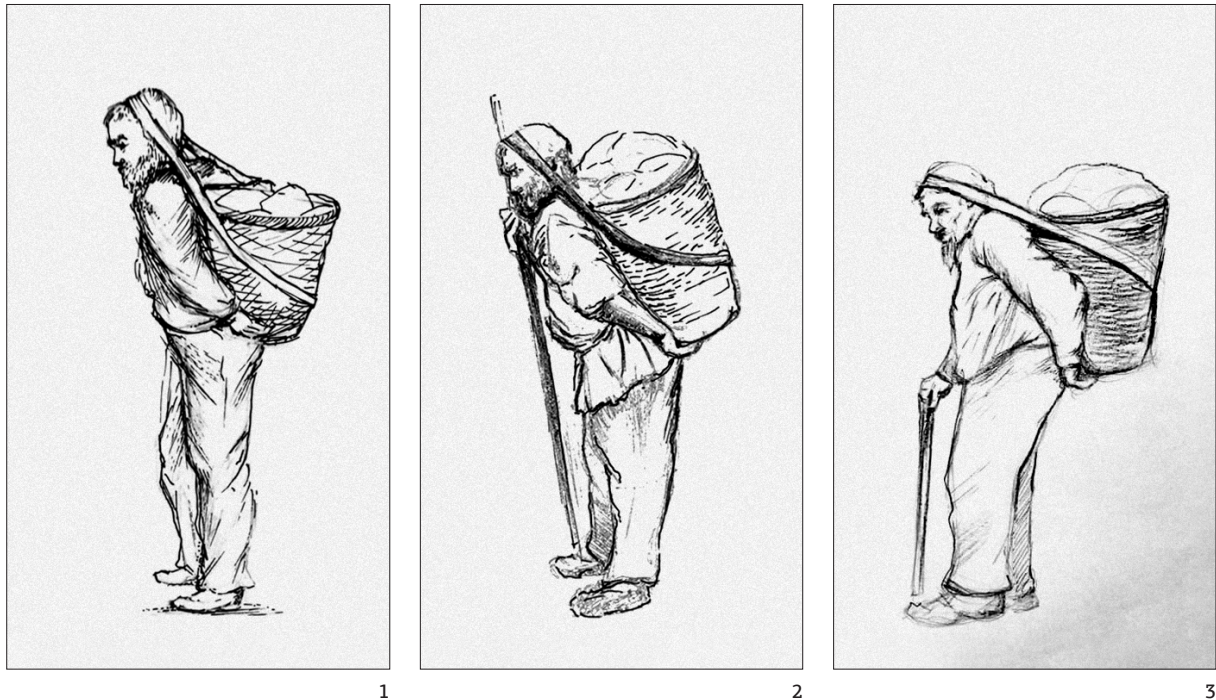

Fig. 9. Activitatea fizică ce determină deformația craniană de tip tumpline și involuția posturii în timp: 1 - adult tânăr; 2 - adult de vârstă mijlocie; 3 - adult bătrân (desene Stela Burciu).

Fig. 9. Physical activity which determines the tumpline cranial deformation and involution of posture over time: 1 - young adult; 2 - middle-aged adult; 3 - old adult (drawings by Stela Burciu).

similare din contexte ale epocii fierului din spațiul sud-est european ne-a ghidat tacit spre o abordare atemporală și supraregională. O primă concluzie care se desprinde din studiul nostru este că descoperirea de la Saharna prezintă primul caz cunoscut în acest areal, ce poate fi asociat cu existența unor indivizi care au cărat greutăți cu ajutorul unui dispozitiv *tumpline*. Acesta prezintă o curea formată din una

which are associated, first of all, with the reduction of the height of the vertebrae (compression of the vertebral bodies) and with changes in the curvature of the spine (Gervais 2001) (fig. 9/1-3). In the individual buried in the Saharna catacomb, this unique signature fits perfectly into the etiology of the case: degenerative osteoarthritis, more severe in the scapular girdle and spine; pronounced muscle insertions on the clavicle, humeri, and femora, which betray

sau mai multe benzi, care era trecută peste frunte sau creștet, fiind folosită la căratul poverilor pe spate sau la tragerea încărcăturilor. Anume aceste benzi produc depresiuni superficiale care se întind latero-lateral, dintr-o parte în alta, peste osul frontal sau/și peste parietale (Molleson 2007). În cazul bărbatului vizat de cercetarea noastră, există două posibilități pentru a explica prezența celei de-a doua depresiuni: fie cureaua de susținere avea două benzi, fie banda aluneca sau „cădea” în diferite locuri pe calota craniană. Este de înțeles faptul că nu numai fruntea și creștetul acestuia au suferit modificări, ci, mai ales, coloana vertebrală. În fond, scopul acestui dispozitiv urmărește transferarea și contrabalansarea greutății pe care o suportă umerii, coloana vertebrală sau membrele inferioare. Cercetătorul V. Gervais pune accentul pe numeroasele efecte secundare ale acestui obicei la transportatorii tumpline, care se asociază, în primul rând, cu reducerea înălțimii vertebrelor (tasarea corpurilor vertebrale) și cu modificările curburii coloanei vertebrale (Gervais 2001) (fig. 9/1-3). În cazul bărbatului înhumat în catacomba de la Saharna, această semnătură unică se încadrează perfect în etiologia cazului: osteoartrită degenerativă, mai severă la nivelul centurii scapulare și al coloanei vertebrale; inserții musculare accentuate pe clavicule, humerusuri și femure, ceea ce trădează efortul fizic intens și de durată; stare precară de sănătate dentară (cu carii, abcese, pierderi produse *ante mortem*); hernie intervertebrală toracică; traumatism suprainfectat, care a condus la dezvoltarea osteomielitei, iar ulterior la septicemie și deces. Toate indică un mod de viață activ, cu suprasolicitarea constantă a aparatului musculo-scheletic, cel mai probabil, începând din copilărie până la bătrânețe.

intense and lasting physical exertion; poor state of dental health (with caries, abscesses, antemortem losses); thoracic intervertebral hernia; infected traumatic wound, which led to osteomyelitis, and later to septicaemia and death. All indicate an active lifestyle with constant overuse of the musculoskeletal system, most likely starting from childhood to old age.

Other cases of tumpline deformation, much later, are those from Mesoamerica, published by V. Tiesler³. In each of these, the flattening affects both the frontal bone and the anterior area of the parietals. According to V. Gervais, in pre-Hispanic Mesoamerica, there were no wheels or animals to lighten people's burdens. Boys and girls were initiated early into the *mysteries* of burden carrying. The author reports numerous cases of tumpline carriers in Guatemala and confirms the multiple side effects of suspending weight on the forehead (Gervais 2001). For the natives of the Panuco area of New Spain (currently Veracruz), F. Hernández states that they believed that the practice of head deformation allowed them to carry greater weights and heavier loads, thus becoming more efficient. It is a statement related to the use of *mecapal* (*tumpline*)⁴, a habitus still present today among the native population (Hernández 2001 [1576], 111; Tiesler 2014, 99).

In Nepal, a tumpline (*namlo*) pulled over the forehead (fig. 10/4) is used to carry heavy loads in the basket (*doko*). To balance the body segment, sometimes the porter leans on a T-shaped stick (*tokma*) (Minetti, Formenti, Ardigò

³ For an overview of the phenomenon of artificial cranial deformation, see Tiesler 1999 and Tiesler 2014.

⁴ For comparison see the tumpline represented on a fresco discovered at Calakmul (fig. 10/3).

1

2

3

4

Fig. 10. Tumpline peste ani: 1, 2 - Ur, Iraq (după Wooley 1934); 3 - Calakmul, Mexic (după Vargas, López, Martín 2009); 4 - Nepal (foto Andrei Hohlov, 2022).

Fig. 10. Tumpline throughout the years: 1, 2 - Ur, Iraq (from Wooley 1934); 3 - Calakmul, Mexic (from Vargas, López, Martín 2009); 4 - Nepal (photo by Andrei Hohlov, 2022).

Alte cazuri de deformație tumpline, mult mai târzii, sunt cele din Mesoamerica, publicate de V. Tiesler³. La fiecare dintre acestea aplatizarea afectează atât osul frontal, cât și porțiunea anterioară a parietalelor. După V. Gervais, în Mesoamerica prehispanică nu existau roți sau animale care să fi ușurat poverile oamenilor. Băieții și fetele erau inițiați de timpuriu în *tainele* transportului poverilor. Autoarea semnalează numeroase cazuri de transportatori *tumpline* în Guatemala și confirmă multiplele efecte secundare ale suspendării greutății pe frunte (Gervais 2001). Pentru nativii din zona Panuco din Noua Spanie (astăzi Veracruz), F. Hernández afirmă că aceștia credeau că practica deformării capului le permitea să transporte greutăți mai mari și să transporte încărcături mai grele în timpul lucrului, devenind astfel mai eficienți. Este o afirmație legată de utilizarea *mecapal (tumpline)*⁴, habitus observat și astăzi la populația băștinașă (Hernández 2001 [1576], 111; Tiesler 2014, 99).

În Nepal, pentru transportul încărcăturilor grele din corș (*doko*) se folosește o frânghie (*namlo*), trasă peste frunte (fig. 10/4). Pentru echilibrarea segmentului corporal, uneori hamalul se sprijină pe un toiag în formă de T (*tokma*) (Minetti, Formenti, Ardigò 2006, 2792). În plus, ar trebui de amintit că activitatea transportatorilor debutează de la o vârstă fragedă (Mallville 2005, 420).

Un alt aspect, nu mai puțin important, relevat de cercetarea noastră, este faptul că activitatea de

2006, 2792). In addition, we emphasize that the activity of porters begins at an early age (Mallville 2005, 420).

Another aspect revealed by our research, no less important, is the fact that the activity of transporting weights also entails the implicit presence of *burden baskets* (according to the classification of E. Carriere and D. Croes). Craftsman Ed Carriere explained that this type of basket would have been easier to carry with the help of a tumpline placed around the forehead, compared to baskets that had handles right on the edge (Smith 2018, 16). Therefore, useful information can be extracted both from archaeological experiments (Carriere, Croes 2018) and from other research, such as those concerning the influence of carrying heavy loads on the skeletal structure of soldiers. In this context, ergonomic studies have shown that the cephalic/head segment reacts with the trunk to counterbalance the load so that the process is efficient and injury-free (Attwells et al. 2006, 1535). Although the forward bending position reduces the load on the spine (fig. 10/4), it nevertheless increases the load on the cervical and lumbar vertebrae. Even in these conditions, the advantage is obvious, possibly double the weight of the load, thus demonstrating the usefulness and ergonomics of a *tumpline* system, even in extreme conditions. Moreover, the *tumpline* has been presented as a decisive logistical innovation since the First World War (Phelan 2000, 37-39).

Finally, we could ask ourselves: who was this man buried 2800 years ago in the Saharna settlement? First of all, it is obvious that this individual, after two weeks of agony following the accident (?), benefited from a specific funerary treatment within the inhabited area. This shows the special attention towards this member of the community, which

³ Pentru o imagine de ansamblu privind fenomenul deformației craniene artificiale, a se consulta Tiesler 1999 și Tiesler 2014.

⁴ Pentru comparație, a se vedea dispozitivul *tumpline*, reprezentat pe o frescă descoperită la Calakmul (fig. 10/3).

transportare a greutăților atrage după sine și prezența implicită a coșurilor de povară – *burden basket* (după clasificarea lui E. Carriere și D. Croes). Meșterul Ed Carriere a explicat că acest tip de coșuri ar fi fost mai ușor de transportat cu ajutorul unui *tumpline* dispus în jurul frunții, în comparație cu coșurile care aveau mânerul chiar pe margine (Smith 2018, 16). Prin urmare, informații utile pot fi extrase atât din experimentele arheologice (Carriere, Croes 2018), cât și din alte cercetări, precum cele referitoare la influența căratului încărcăturilor grele asupra structurii scheletice a soldaților. În acest context, studiile ergonomice au demonstrat că segmentul cefalic/capul re-acționează cu trunchiul pentru a contrabalansa sarcina, astfel încât procesul să fie eficient și să nu producă răni (Attwells et al. 2006, 1535). Deși poziția aplecată înainte reduce încărcarea coloanei vertebrale (fig. 10/4), oricum crește sarcina la nivelul vertebrelor cervicale și lombare. Chiar și în aceste condiții, avantajul este unul evident, fiind posibilă dublarea greutății încărcăturii, demonstrându-se astfel utilitatea și ergonomia unui dispozitiv *tumpline*, chiar și în condiții extreme. Mai mult decât atât, *tumpline* a fost prezentat ca o inovație logistică decisivă încă din timpul primului război mondial (Phelan 2000, 37-39).

În final, ar trebui să ne întrebăm: cine a fost acest bărbat, îngropat cu cca 2800 de ani în urmă în așezarea de la Saharna? În primul rând, este evident că individul, după două săptămâni de agonie de la accident (?), a beneficiat de un tratament funerar specific în cuprinsul sitului de habitat. Aceasta arată atenția deosebită față de acest membru al comunității, care

Fig. 11. Vedere aeriană dinspre est a sitului arheologic Saharna Mare / „Dealul Mănăstirii”.

Fig. 11. Aerial view from East of the Saharna Mare / “Dealul Mănăstirii” archaeological site.

s-a manifestat deplin prin amenajarea și purificarea locului, inventarul⁵ fiind depus cu grijă în zona capului. Studiul paleopatologic a relevat faptul că individul a fost implicat în activități fizice intense și constante încă din perioada copilăriei. Menținerea forțată a corpului în poziție verticală timp îndelungat și hipermobilitatea terestră, cu precădere mersul susținut pe teren accidentat, precum cel din microzona Saharna (fig. 11), au lăsat amprente vizibile pe osatura individului. La acestea se adaugă și ipoteza unei ocupații asociate cu căratul încărcăturilor grele în spate, cel mai probabil, în coșuri.

Materiile prime utilizate la confecționarea coșurilor, precum stuful, papura și salcia, se găsesc din belșug în bazinul Nistrului. Cu toate acestea, nu au fost atestate, până în prezent, indicii care să ateste confecționarea și utilizarea acestor obiecte împletite în epoca fierului⁶. Este un fapt firesc, dacă luăm în considerare natura perisabilă a coșurilor. În pofida acestor limite, existența și utilizarea lor în regiune este ipotetic acceptată în încercarea de reconstituire a efortului necesar pentru transportul pământului și pietrelor din umplutura structurilor defensive din prima epocă a fierului (Scherf, Mewes 2021, 45-52). Același lucru poate fi extrapolat și în privința mânerului realizat dintr-un os tubular, depus lângă capul defunctului în discuție. Această piesă ar putea proveni (de asemenea, la nivel ipotetic) de la o unealtă (cuțit sau împungătoare), utilizată la prelucrarea fibrelor vegetale (tăiere/curățire/despicare). Astfel de ustensile sunt cunoscute în așezările și

was fully manifested by arranging and purifying the place, the inventory⁵ being carefully deposited in the head area.

The paleopathological study revealed that the individual was involved in intense and constant physical activities since childhood. The forced maintenance of the body in a vertical position for a long time and terrestrial hypermobility, especially sustained walking on rugged terrains, such as the one in the Saharna microregion (fig. 11), left visible marks on the individual's skeleton. Added to these is the hypothesis of an occupation associated with carrying heavy loads on the back, most likely in baskets.

The raw materials used to make the baskets, such as reeds, bulrushes, and willows, are found in abundance in the Dniester basin. However, no evidence of the manufacture and use of these woven objects in the Iron Age has been attested so far⁶. This is explainable, considering the perishable nature of baskets. Despite these limitations, their existence and use in the region are hypothetically accepted in the attempt to reconstruct the effort required to transport earth and stones from the structure of Early Iron Age defensive features (Scherf, Mewes 2021, 45-52). The same situation can be extrapolated regarding the handle made of a tubular bone, deposited near the head of the deceased. This piece could (also hypothetically) come from a tool (knife or awl) used in the processing of plant fibres (cutting/cleaning/splitting). Such utensils are known in the settlements and necropolises of the Saharna culture

⁵Un mâner din os de bovină și partea inferioară a unui vas din pastă fină (Niculici et al. 2019, fig. 15/1, 2; Băț, Zanoci 2022, pl. 8).

⁶De regulă, dovezi ale meșteșugului împletitului din materiale vegetale se păstrează sub forma unor impresiuni păstrate pe ceramică (pentru epoca eneolitică din spațiul pruto-nistorean, vezi detalii în Carmen, Bicbaev 2008).

⁵A cattle bone handle and the lower part of a vessel made of fine paste (Niculici et al. 2019, fig. 15/1, 2; Băț, Zanoci 2022, pl. 8).

⁶Evidence of the craft of braiding plant materials is preserved in the form of impressions preserved on pottery (for the Eneolithic in the Pruto-Nistorean area, see details in Carmen, Bicbaev 2008).

necropolele culturii Saharna (Kaşuba 2014, fig. 187/17, 190/5, 199/3; Niculiță et al. 2019, fig. 17/1-5; Băț 2022, fig. 100). Din nivelul primei epoci a fierului de la Saharna Mare / „Dealul Mănăstirii” au fost recuperate cca opt piese întregi și fragmentare. Nu suntem siguri de faptul că membrii comunității de la Saharna au dorit să evidențieze o identitate și o activitate ocupațională specifică a bărbatului îngropat în catacombă, depunând acest obiect lângă el, cu toate că observația noastră nu este lipsită de teme. În consecință, oricare ar fi răspunsul la întrebarea de mai sus, rezultatele cercetării au demonstrat calitatea lui de membru activ și productiv al comunității de pe promontoriu.

Mulțumiri

Autorii mulțumesc pentru suportul bibliografic domnului dr. Felix-Adrian Tencariu (Iași, România). Exprimăm grațitudinea noastră domnului Andrei Hohlov (Chișinău, Republica Moldova) pentru permisiunea de a publica imaginea de la fig. 10/4. Autorii sunt recunoscători doamnei Dr. Bianca Preda-Bălănică (Helsinki, Finlanda) pentru lectura manuscrisului, însoțită de observații și sugestii pertinente.

Bibliografie / Bibliography

Attwells et al. 2006. R.L. Attwells, S.A. Birrell, R.H. Hooper, N.J. Mansfield, Influence of carrying heavy loads on soldiers' posture, movements and gait. *Ergonomics* 49/14, 2006, 1527-1537.

Aufderheide, Rodriguez-Martin 1998: A.C. Aufderheide, C. Rodriguez-Martin, *The Cambridge Encyclopedia of Human Paleopathology* (Cambridge: Cambridge University Press 1998).

(Kaşuba 2014, fig. 187/17, 190/5, 199/3; Niculita et al. 2019, fig. 17/1-5; Băț 2022, fig. 100). Around eight whole and fragmentary pieces were recovered from the Early Iron Age habitation level at Saharna Mare / “Dealul Mănăstirii”. We are not sure that the members of the Saharna community wanted to highlight a specific identity and occupational activity of the man deposited in the catacomb by placing this particular grave good next to him, although our observation is not without foundation. Consequently, whatever the answer to the above question is, the research results demonstrated his role as an active and productive member of the community on the promontory.

Acknowledgment

We thank Dr. Felix-Adrian Tencariu (Iași, Romania) for bibliographic support. We express our gratitude to Mr. Andrei Hohlov (Chișinău, Republic of Moldova) for permission to publish the picture from fig. 10/4. The authors are grateful to Dr. Bianca Preda-Bălănică (Helsinki, Finland) for reading the manuscript, with pertinent comments and suggestions.

Băț 2022: M. Băț, Regiunea Nistrului Mijlociu în secolele XI-III a. Chr. Teză de doctor în istorie (Chișinău 2022). (http://www.cnaa.md/files/theses/2022/58362/mihail_bat_thesis.pdf)

Băț, Simalcsik, Zanoci 2019: M. Băț, A. Simalcsik, A. Zanoci, A place of Life and Death. Burials and human bone finds in the Iron Age settlement at Saharna Mare / “Dealul Mănăstirii”: archaeological data and anthropological analysis. *Plural* 2, 2019, 11-42.

Băț, Zanoci 2022: M. Băț, A. Zanoci, Date radiocarbon din situl aparținând primei epoci a fierului de la Saharna Mare–Dealul Mănăstirii (Republica Moldova). *Peuce XX*, 2022, 7-37.

Blondiaux 1994: J. Blondiaux, A propos de la dame d'Hochfelden et de la pratique cavalière: discussion autour des sites fonctionnels femoraux. In: (Ed. L. Buchet) *La femme pendant le Moyen Âge et l'Époque Moderne* (Paris: Centre National de la Recherche Scientifique 1994), 97-110.

Buikstra, Ubelaker 1994: J. E. Buikstra, D. H. Ubelaker, Standards for Data Collection from Human Skeletal Remains. *Arkansas Archaeological Survey Research Series*, No 44 (Fayetteville 1994).

Carriere, Croes 2018: E. Carriere, D. Croes, Re-Awakening Ancient Salish Sea Basketry. *Fifty Years of Basketry Studies in Culture and Science* (Richland 2018).

Chantre 1880: É. Chantre, *Études paléoethnologiques dans le bassin du Rhone: Premier âge du Fer* (Paris, Lyon 1880).

Chapman 1997: N.E. Chapman, Evidence for Spanish influence on activity induced musculoskeletal stress markers at Pecos Pueblo. *International Journal of Osteoarchaeology* 8, 1997, 390-411.

Connell 2008: B. Connell, Preservation and archaeological data. In: (Ed. N. Powers) *Human osteology method statement* (London: Museum of London 2008), 9.

Crubézy 1990: E. Crubézy, Merovingian skull deformations in the southwest of France. In: (Eds. D. Austin, L. Alcock) *From the Baltic to the Black Sea. Studies in medieval archaeology* (Routledge, London, New York 1990).

Dingwall 1931: E. J. Dingwall, Artificial Cranial Deformation: a contribution to the study of ethnic mutilation (London: J. Bale & Danielsson 1931).

Gervais 2001: V. Gervais, El uso del mecapal en Guatemala y sus consecuencias sobre la columna cervical (primeras

observaciones). *Estudios de Antropología Biológica* 10, 2001, 496-501.

Hawkey 1998: D. E. Hawkey, Disability compassion and the skeletal record: using musculoskeletal stress markers (MSM) to reconstruct an osteobiography from early New Mexico. *International Journal of Osteoarchaeology* 8, 1998, 326-340.

Hernández 2001 [1576]: F. Hernández, *Antigüedades de la Nueva España* (Madrid: Dastin 2001).

Khudaverdyan 2016: A. Yu. Khudaverdyan, Artificial Deformation of Skulls from Bronze Age and Iron Age Armenia. *Mankind Quarterly* 56/4, 2016, 513-534.

Khudaverdyan 2018: A. Yu. Khudaverdyan, Tumpline Deformation on Skulls from Late Bronze and Early Iron Age Armenia: A Cause of Enigmatic Cranial Superstructures? *Mankind Quarterly* 59, 2018, 8-30.

Kiricenko, Simalcsik 2022: D. A. Kiricenko, A. Simalcsik, Modificarea formei capului/craniului în Caucazul de Sud și Orientul Apropiat în perioada târzie a epocii bronzului – perioada timpurie a epocii fierului. *Date arheologice și antropologice. Revista de Arheologie, Antropologie și Studii Interdisciplinare* 4, 2022, 213-255.

Lambert 1979: P.J. Lambert, Early Neolithic cranial deformation at Ganj Dareh Tepe, Iran. *Canadian Review of Physical Anthropology* 1, 1979, 51-54.

Malville 2005: N.J. Malville, Bearing the Burden: Portage Labor as an Adaptive Response to Predictable Food Deficits in Eastern Nepal. *Human Ecology* 33/3, 2005, 419-438.

Mann, Hunt 2005: R. W. Mann, D. R. Hunt, *Photographic Regional Atlas of Bone Disease: A Guide to Pathologic and Normal Variation in the Human Skeleton* (Illinois, Springfield: Charles C. Thomas Publisher 2005).

Mann, Hunt, Lozanoff 2016: R.W. Mann, D.R. Hunt, S. Lozanoff, *Photographic Regional Atlas of Non-Metric Traits*

and Anatomical Variants in the Human Skeleton (Illinois, Springfield: Charles C. Thomas 2016).

Marian, Bicbaev 2008: C. Marian, V. Bicbaev, Cercetarea modalităților de împletire a unor materiale ale căror impresiuni s-au păstrat pe ceramica culturii Cucuteni-Tripolie. In: Cucuteni - 5000 Redivivus: Științe exacte și mai puțin exacte”, ediția 3 (Chișinău, 11-12 septembrie 2008) (Chișinău 2008), 43-49.

Martin 1928: R. Martin, Lehrbuch der Anthropologie, 2nd ed. (Jena: Fischer 1928).

Martin, Saller 1957-1966: R. Martin, K. Saller, Lehrbuch der Anthropologie (Stuttgart: Fischer 1957-1966).

Minetti, Formenti, Ardigò 2006: A.E. Minetti, F. Formenti, L.P. Ardigò, Himalayan porter's specialization: metabolic power, economy, efficiency and skill. Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences 273/1602, 2006, 2791-2797.

Molleson 2007: T. Molleson, A method for the study of activity related skeletal morphologies. Bioarchaeology of the Near East 1, 2007, 5-33.

Molleson, Blondiaux 1994: T. Molleson, J. Blondiaux, Riders' bones from Kish. Cambridge Archaeological Journal 4, 1994, 312-316.

Molleson, Hodgson 2000: T. Molleson, D. Hodgson, The porters of Ur. Isimu: Revista sobre Oriente Próximo y Egipto en la antigüedad 3, 2000, 101-117

Nagacevschi et al. 2019: T. Nagacevschi, A. Simalcsik, V. Sochircă, M. S. Stanc, Cercetări interdisciplinare la situl Saharna Mare. Tyragetia s.n. XIII/1, 2019, 323-345.

Niculită et al. 2019: I. Niculită, A. Zanoci, M. Băț, V. Dulgher, Investigațiile arheologice la situl Saharna Mare / „Dealul Mănăstirii”, raionul Rezina (2017-2019). Tyragetia s.n. XIII/1, 2019, 253-322.

Ortner 2003: D.J. Ortner, Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains (Oxford: Academic Press 2003).

Osteologische Paläopathologie 2022: Osteologische Paläopathologie. Ein Handbuch für Anthropologen, Mediziner und Archäologen (Hrsg.: J. Weber, J. Wahl, A. Zink) (Berlin 2022).

Pálfi, Dutour 1996: Gy. Pálfi, O. Dutour, Activity-induced skeletal markers in historical anthropological material. International Journal of Osteoarchaeology 11/1, 1996, 41-55.

Phelan 2000: F.R. Phelan, Army Supplies in the Forward Area and the Tumpline System A First World War Canadian Logistical Innovation. Canadian Military History 9/1, 2000, 31-45.

Robb 1998: J.E. Robb, The interpretation of skeletal muscle sites: a statistical approach. International Journal of Osteoarchaeology 8/5, 1998, 363-377.

Scherf, Mewes 2021: D. Scherf, M. Mewes, O abordare a efortului necesar pentru edificarea construcțiilor defensive preistorice (pe baza exemplului de la Horodiște, raionul Rezina, Republica Moldova). In: (Eds. A. Zanoci, M. Băț) Economie și mediu în spațiul tiso-nistrean în epoca fierului / Economy and Environment in the Tisza-Dniester region in the Iron Age (Chișinău: Bons Offices 2021), 31-54.

Sharapova, Razhev 2011: S. Sharapova, D. Razhev, Skull Deformation during the Iron Age in the Trans-Urals and Western Siberia. In: (Ed. M. Bonogofsky) The Bioarchaeology of the Human Head: Decapitation, Deformation, and Decoration (Florida: University Press of Florida 2015), 203-227.

Simalcsik 2018: A. Simalcsik, Deformația craniană intenționată în comunitățile sarmatice. Acta Musei Tutovenss XIV, 2018, 91-106.

Smith 2018: J. Smith, A Meeting Of Science And Culture: Ancient Basketry. American Archaeology 22/ 2, 2018, 13-18.

Teodorescu 1982: D. Teodorescu, Mic atlas de anatomia omului (București 1982).

Tiesler 1999: V. Tiesler, Rasgos bioculturales entre los antiguos mayas: Aspectuos arqueológicos y sociales (Ph.D. diss., Universidad Nacional Autónoma de México 1999).

Tiesler 2014: V. Tiesler, The Bioarchaeology of Artificial Cranial Modifications. New Approaches to Head Shaping and its Meanings in Pre-Columbian Mesoamerica and Beyond (Springer: New York 2014).

Trotter 1970: M. Trotter, Estimation of stature from intact long limb bones. In: (Ed. T.D. Stewart) Personal Identification in Mass Disasters: National Museum of Natural History (Washington 1970), 71-83.

Vargas, López, Martin 2009: R.C. Vargas, V.A. López, S. Martin, Daily life of the ancient Maya recorded on murals at Calakmul, Mexico. Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America 106/46, 2009, 19245-19249.

Villotte et al. 2016: S. Villotte, S. Assis, F. Alves Cardoso, Ch. Y. Henderson, V. Mariotti, M. Milella, D. Pany-Kucera, N. Speith, C.A. Wilczak, R. Jurmain, In search of consensus: Terminology for enthesal changes (EC). International Journal of Palaeopathology 13, 2016, 49-55.

Waldron 2009: T. Waldron, Palaeopathology (Cambridge, New York 2009).

Wooley 1934: C.L. Wooley, Ur Excavations: The Royal Cemetery, volume II, 2 volumes (Text and Plates) (Oxford 1934.)

Zanoci, Băț 2020: A. Zanoci, M. Băț, The challenge of social markers: archaeology of death and mortuary practices in Early Iron Age in the Middle Dniester Region. Mousaios XXII, 2020, 425-450.

Батиева 2006: Е.Ф. Батиева, Искусственно деформированные черепа в погребениях нижнедонских могильников (первые века нашей эры). В: (Ред. М.В. Медникова) Искусственная деформация головы человека в прошлом Евразии. ОПУС: Междисциплинарные исследования в археологии (Москва: Институт Археологии РАН 2006), 53-72.

Дубова 2006: Н.А. Дубова, Искусственная деформация головы у земледельцев эпохи бронзы. В: (Ред. М.В. Медникова) Искусственная деформация головы человека в прошлом Евразии. ОПУС: Междисциплинарные исследования в археологии (Москва: Институт Археологии РАН 2006), 22-36.

Худавердян 2016: А.Ю. Худавердян, Биоархеологические подходы к изучению следов искусственного воздействия на череп (на примере популяций эпохи бронзы и раннего железного века с территории Армении). Вестник археологии, антропологии и этнографии 1 (32), 2016, 101-112.

Dr. Angela Simalcsik

Centrul de Cercetări Antropologice „Olga Necrasov”,
Academia Română Filiala Iași, România
Rezervația Cultural-Naturală „Orheiul Vechi”, Republica Moldova
Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale, Chișinău,
Republica Moldova

 0000-0001-8639-3535

e-mail: angellisimal@gmail.com

Dr. Mihail Băț

Universitatea de Stat din Moldova,
Chișinău, Republica Moldova

 0000-0001-6642-2888

e-mail: mb_usm@yahoo.com

Rocile prezente în siturile arheologice ale epocii fierului din microzona Saharna și utilizarea lor

Rocks present in the Iron Age archaeological sites from Saharna microregion and their use

Cercetare realizată în cadrul proiectului 20.80009.1606.14
„Patrimoniul arheologic din epoca fierului în regiunea Nistrului
Mijlociu și bazinul râului Cogâlnic: cercetare interdisciplinară și
valorificare științifică”.

Research conducted within the project 20.80009.1606.14
“The archeological heritage of the Iron Age in the Middle Dniester
region and the Cogâlnic River basin: interdisciplinary research and
scientific development”.

Vitalie Sochircă
Aurel Zanoci
Tatiana Nagacevski

Cuvinte-cheie: microzona Saharna, epoca fierului, cercetări geopedologice, rocă maternă, depozite de roci, *in situ*, *ex situ*, construcții, unelte.

Rezumat: Pe parcursul cercetărilor geopedologice realizate în perioada 2018-2021 la siturile arheologice din microzona Saharna (Saharna „Țiglău”, Saharna Mare / „Dealul Mănăstirii” și Saharna „Rude”), ne-am adresat o întrebare: care sunt rocile din stratul cultural și din proximitatea acestuia, cu care ar fi contactat și pe care le puteau folosi comunitățile umane din epoca fierului? Ca urmare a investigațiilor, în aceste situri se constată prezența unui spectru de roci, care au fost divizate în funcție de criteriul originii geografice a rocilor, în raport cu limitele siturilor arheologice. Conform acestui criteriu, sunt evidențiate: 1) roci de origine autohtonă *in situ*, reprezentate de argilă, nisip, loess, calcar, marnă, psefit, depuneri deluviale și aluviale, material alterat etc., care servesc în calitate de rocă maternă (material parental) a solului din siturile arheologice, precum și ca material de construcție și materie primă; 2) roci de origine alohtonă *ex situ* (gresie, silex sau cremene, șist cristalin, jasp ș.a.), care au ajuns în stratul cercetat ca rezultat al unor procese naturale (eroziune, dezagregare, denudație etc.) sau cu implicarea omului. Toate rocile enumerate au anumite utilități pentru om și puteau fi folosite – atât în stare brută, cât și după prelucrare – în diverse scopuri de comunitățile umane din diferite perioade, inclusiv din epoca fierului.

Keywords: Saharna microregion, Iron Age, geopedological research, parent rock, rock deposits, *in situ*, *ex situ*, constructions, tools.

Abstract: During the geopedological research carried out in the 2018-2021 period at the archaeological sites in the Saharna microregion (Saharna “Țiglău”, Saharna Mare / “Dealul Mănăstirii” and Saharna “Rude”), we asked ourselves a question: what are the rocks present in cultural layer and in its proximity that Iron Age human communities would have contacted and used? Following the investigations, the presence of a spectrum of rocks was found in the given sites, which were divided according to the criterion of the geographical origin of the rocks in relation to the limits of the archaeological sites. According to this criterion, the following are highlighted: 1) rocks of *in situ* autochthonous origin, represented by clay, sand, loess, limestone, marl, psephite, diluvial and alluvial deposits, altered material etc., which serve as the parent rock (parent material) of the soil in the archaeological sites, as well as a building material and raw material; 2) rocks of *ex situ* allochthonous origin (sandstone, flint, crystalline schist, jasper etc.), which arrived in the researched layer as a result of natural processes (erosion, disaggregation, denudation etc.) or with human involvement. All the listed rocks have some utility for man and could be used for various purposes by human communities of different periods, including the Iron Age, both in their raw state and after processing.

Introducere

Investigațiile geopedologice au cuprins siturile arheologice din microzona Saharna (Saharna „Țiglău”, Saharna Mare / „Dealul Mănăstirii” și Saharna „Rude”), situată în nord-estul Podișului Moldovei, districtul geomorfologic Podișul Nistrului (Boboc 2021, 15-16), subunitatea numită convențional „Dealurile Rezinei” (Ursu 2011) (fig. 1). Siturile sunt cercetate, începând cu anul 2001, de echipa Laboratorului de cercetări științifice „Tracologie” (din 2022 – Centrul de Arheologie „Ion Niculiță”) din cadrul Universității de Stat din Moldova (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008; Niculiță, Niciu 2014; Niculiță, Zanoci, Băț 2016; Niculiță et al. 2019 ș.a.).

Pe parcursul cercetărilor geopedologice, realizate în perioada 2018-2021 la siturile arheologice din microzona Saharna, de rând cu analizele de sol, efectuate în vederea stabilirii gradului de antropizare a acestuia, au fost studiate și rocile prezente atât în stratul cultural, cât și în proximitatea lui. Plecând de la datele acumulate, coroborate cu vestigiile arheologice din siturile microzonei, descoperite în perioada 2001-2021, ne-am propus drept scop să stabilim utilitatea rocilor atestate pentru comunitățile umane din acest spațiu în epoca fierului.

Materiale și metode

Probele de sol și de material parental au fost prelevate din siturile arheologice în perioada 2018-2021 și supuse analizei în laboratoarele departamentului „Geoștiințe

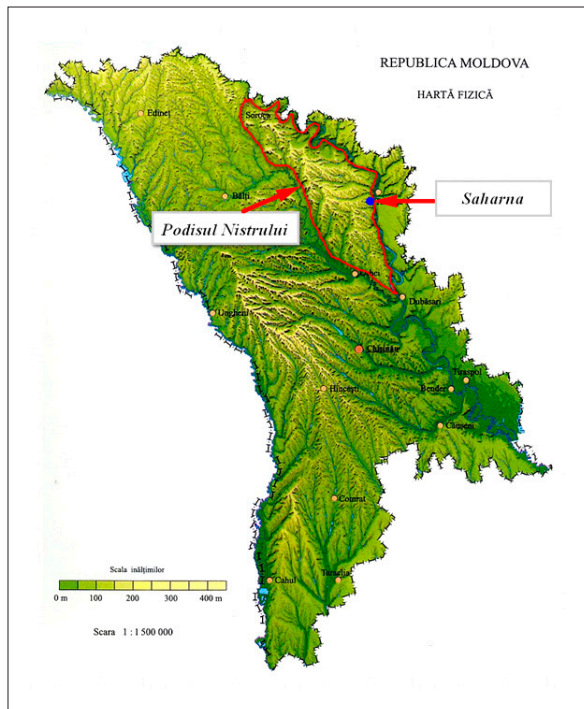
Introduction

The geopedological investigations included the archaeological sites in the Saharna microregion (Saharna “Țiglău”, Saharna Mare / “Dealul Mănăstirii” and Saharna “Rude”), located in the northeast of the Moldavian Plateau, the Dniester Plateau geomorphological district (Boboc 2021, 15-16), the conventionally named subunit “Dealurile Rezinei”/Rezina hills (Ursu 2011) (fig. 1). The sites are researched, starting in 2001, by the “Thracology” Scientific Research Laboratory (from 2022 the “Ion Niculiță” Archaeology Center) team within the Moldova State University (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008; Niculiță, Niciu 2014; Niculiță, Zanoci, Băț 2016; Niculiță et al. 2019 etc.).

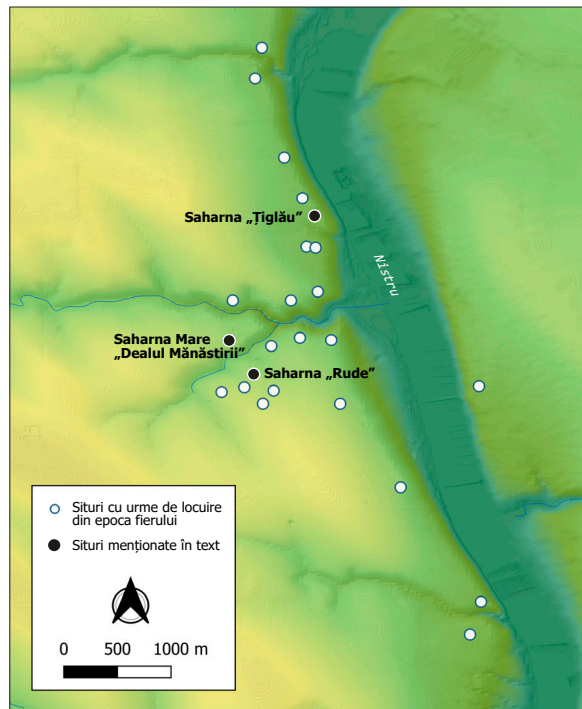
During the geopedological research carried out in the period 2018-2021 at the archaeological sites in the Saharna microregion, along with the soil analyses in order to establish the degree of its anthropization, the rocks present both in the cultural layer and in its proximity were also studied. Starting from the accumulated data, corroborated with the archaeological remains from the sites of the microregion, discovered in the period 2001-2021, we aimed to establish the usefulness of the attested rocks for the human communities in this space during the Iron Age.

Materials and methods

The soil and parent material samples were taken from the archaeological sites during 2018-2021 and subjected to analysis in the laboratories of the “Geosciences and Forestry” department, Faculty of Biology and Geosciences, Moldova State University (MSU) and in the Testing

1

2

Fig. 1. 1 - Harta fizică a Republicii Moldova cu localizarea microzonei Saharna; 2 - localizarea siturilor din epoca fierului în microzona Saharna.

Fig. 1. 1 - Physical map of the Republic of Moldova showing the location of the Saharna microzone; 2 - location of Iron Age sites in the Saharna microzone.

și Silvicultură”, facultatea de Biologie și Geostiințe, Universitatea de Stat din Moldova (USM), și în Laboratorul de încercări „Calitatea solului, plantelor și a fertilizantilor” al Institutului de Pedologie, Agrochimie și Protecție a Solului „Nicolae Dimo” din Chișinău, autorizat conform actelor normative ale Republicii Moldova. Componența granulometrică a solului a fost

Laboratory “The quality of soil, plants and fertilizers” of the Institute of Paedology, Agrochemistry and Soil Protection “Nicolae Dimo” from Chisinau, authorized according to the normative acts of the Republic of Moldova. The granulometric composition of the soil was determined by the pipette method according to N.A. Kacinskii (Jigău, Nagacevschi 2006). Some rock samples were

determinată prin metoda pipetei, după N.A. Kacinskii (Jigău, Nagacevschi 2006). Unele mostre de roci au fost identificate cu suportul specialiștilor de la Institutul de Geologie și Seismologie al USM I. Nicoara și V. Ciubotaru, cărora le mulțumim și pe această cale.

Rezultate și discuții

Ca urmare a investigațiilor geopedologice la siturile epocii fierului din microzona Saharna, se constată prezența unui spectru de roci atât în stratul cultural al așezărilor, cât și în proximitatea lor. Acestea au fost divizate, în funcție de criteriul originii geografice a rocilor în raport cu limitele siturilor arheologice, în două categorii:

- roci de origine autohtonă *in situ*;
- roci de origine alohtonă *ex situ*.

Rocile de origine autohtonă *in situ* sunt reprezentate de argilă, nisip, loess, calcar, marnă, psefit, depuneri deluviale și aluviale, material alterat etc. (Boboc 2021, 56-81) și au fost abordate în două ipostaze: A) în calitate de material parental al solului din siturile arheologice; B) în calitate de resurse naturale.

A. Rolul rocilor în calitate de material parental al solului din siturile arheologice

Rocile din prima ipostază au fost constatate în secțiunile arheologice, unde servesc și în calitate de rocă maternă (parentală) a solului, fiind localizate,

identificate cu suportul specialiștilor de la Institute of Geology and Seismology of MSU I. Nicoara și V. Ciubotaru, whom we also thank in this way.

Results and discussions

Following the geopedological investigations at the Iron Age sites in the Saharna microregion, the presence of a spectrum of rocks can be found both in the cultural layer of the settlements and in proximity. They were divided, depending on the criterion of the geographical origin of the rocks in relation to the limits of the archaeological sites, into two categories:

- the *in situ* autochthonous origin rocks;
- the *ex situ* allochthonous origin rocks.

The *in situ* autochthonous origin rocks are represented by clay, sand, loess, limestone, marl, psephite, diluvial and alluvial deposits, altered material etc. (Boboc 2021, 56-81) and were approached in two hypostases: A) as the parent material of soil in archaeological sites; B) as natural resources.

A. The role of rocks as parent material of soil in archaeological sites

The rocks from the first hypostasis were found in the archaeological sections, where they also serve as the parent rock of the soil, being located, as a rule, under the cultural layer, called by archaeologists "sterile layer" (fig. 2). In the sections it is attested at a depth of about 100-150 cm and below, more frequently in pits. According to some research

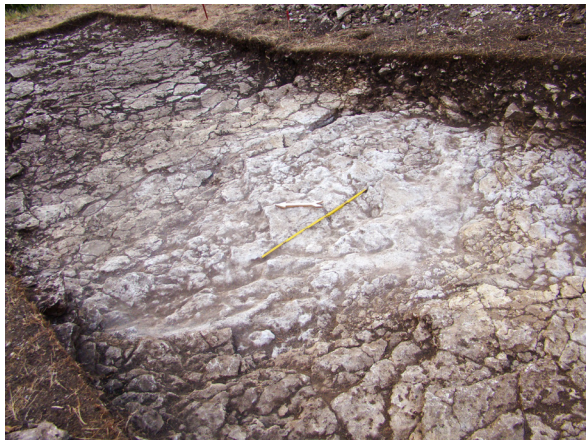
de regulă, sub stratul cultural, numit de arheologi „strat steril” (fig. 2). În secțiuni se atestă la adâncimea de cca 100-150 cm și mai jos, mai frecvent în gropi. Conform unor cercetări ale solurilor din raionul Silvoștepei Dealurilor Rezinei (Ursu 2006, 52), în care se încadrează și microzona Saharna, rocile parentale au fost divizate în șapte tipuri principale (tabelul 1). Pe terase și pe părțile inferioare ale unor versanți puțin înclinați se atestă luturi loessoide (41,8% din suprafața totală). Pe culmile dealurilor sunt răspândite, preponderent, nisipurile lutoase (6,1%). Pe unele sectoare mai abrupte ale văilor afloră depozitele de calcar sarmațian. Circa 9,2% din suprafață le ocupă rocile sedimentare de vârstă mai recentă pliocenă – cuaternară (aluviale și deluviale), depuse, de regulă, în sectoarele depresionare.

În cadrul analizei de laborator a probelor de sol din siturile arheologice, au fost cercetate simultan și rocile parentale. Factorii pedogenetici reprezintă o funcție temporală a rocilor parentale, a reliefului, climei, a apelor, a organismelor, prin interacțiunea cărora, în decurs de milenii, se formează solul. Roca parentală constituie pentru sol materialul din care rezultă partea minerală a solului, ce depășește adesea 80-90% din întreaga masă a acestuia. Compoziția chimică, mineralogică și granulometrică a rocilor influențează, într-o anumită măsură, desfășurarea proceselor de formare și caracterul solului (Ursu 2011, 31-36). Rocile parentale de diferită proveniență se deosebesc prin textură sau alcătuirea granulometrică, care se referă la mărimea particulelor părții silicatică. În acest sens, clasificarea Kacinskii, aplicată la solurile din R. Moldova, include particule cu diametrul: 1,0-0,5 mm –

of the soils in the district of Rezina hills forest-steppe district (Ursu 2006, 52), which also includes the Saharna microregion, the parent rocks have been divided into seven main types (table 1). Loessoid clays are spread on the terraces and the lower parts of some slightly inclined slopes (41.8% of the total area). On the tops of the hills, as a rule, loamy sands are spread (6.1%). On some steeper sections of the valleys, Sarmatian limestone deposits outcrop. About 9.2% of the surface is occupied by sedimentary rocks of more recent Pliocene-Quaternary age (alluvial and diluvial), deposited, as a rule, in the depression sectors.

During the laboratory analysis of the soil samples from the archaeological sites, the parent rocks were also analysed simultaneously. Paedogenetic factors represent a temporal function of parent rocks, relief, climate, waters, organisms, in the interdependence of which, over millennia, the soil is formed. The parent rock is the material for the soil that gives rise to the mineral part of the soil, which often exceeds 80-90% of its entire mass. The chemical, mineralogical and granulometric composition of the rocks influences to a certain extent the development of the soil formation processes and the character (Ursu 2011, 31-36). The parent rocks of different provenance are distinguished by their texture or granulometric composition, which refers to the size of the particles of the silicate part. In this sense, the Kacinskii classification, applied to the soils of the Republic of Moldova, includes particles with a diameter of: 1.0-0.5 mm – coarse sand, 0.50-0.25 mm – medium sand, 0.25-0.05 mm – fine sand, 0.05-0.01 mm – coarse dust, 0.01-0.005 mm – medium dust, 0.005-0.001 mm – fine dust, < 0.001 mm – fine clay.

The soil in the archaeological site **Saharna “Țiglău”** is a typical weak humiferous chernozem, and from a textural

1

2

nisip grosier, 0,50-0,25 mm – nisip mijlociu, 0,25-0,05 mm – nisip fin, 0,05-0,01 mm – praf grosier, 0,01-0,005 mm – praf mijlociu, 0,005-0,001 mm – praf fin, < 0,001 mm – argilă fină.

Solul din situl arheologic **Saharna „Țiglău”** este cernoziom tipic slab humifer, iar din punct de vedere textural se caracterizează ca luto-argilos (tabelul 2). În ceea ce privește componența granulometrică, pe profil se observă un conținut sporit de praf (diametrul 0,05-0,001 mm), în adâncime, roca parentală fiind alcătuită din cca 10-11% de nisip, 54% de praf și 35% – argilă. Se remarcă un conținut mare de carbon de calciu (CaCO_3) pe profilul solului și în materialul parental loessoid, care apar de la adâncimea de 50-60 cm și alcătuiesc 12,62%, iar în roca parentală – până la 26,65%. Această concentrație înaltă este firească, întrucât socul terasei este constituit din calcar sarmațian, care afloră în arealul Saharna,

3

Fig. 2. Roca maternă („stratul steril”) de sub straturile culturale din siturile din microzona Saharna: 1 - calcar (Saharna Mare / „Dealul Mănăstirii”); 2 - depozite argiloase (Saharna Mare / „Dealul Mănăstirii”); 3 - depozite loessoide (Saharna „Țiglău”).
Fig. 2. The parent rock (“sterile layer”) below the cultural layers in the Saharna microzone sites: 1 - limestone (Saharna Mare / “Dealul Mănăstirii”); 2 - clay deposits (Saharna Mare / “Dealul Mănăstirii”); 3 - loessoid deposits (Saharna “Țiglău”).

Tabelul 1. Rocile parentale ale solurilor din raionul Silvestepei Dealurilor Rezinei, în % din suprafața totală (Ursu 2006, 52).
Table 1. Parent rocks of the soils in the Rezina hills forest-steppe district, in % of the total area (Ursu 2006, 52).

Argile Grele / Heavy clays	Argile lutoase / Loamy clays	Luturi loessoide / Loessoid clays		Nisipuri lutoase / Loamy sands	Calcare / Limestone	Depuneri deluviale și aluviale / Diluvial and alluvial deposits
		argiloase / clayey	nisipoase / sandy			
2,6	37,8	23,8	18,0	6,1	2,5	9,2

Tabelul 2. Granulometria solului din situl arheologic Saharna „Țiglău” (cernoziom tipic slab humifer luto-argilos).
Table 2. Granulometry of the soil from the archaeological site Saharna “Țiglău” (Typical weak humiferous loamy-clayey chernozem).

Adâncimea, cm / Depth, cm	0,05-1,0 mm (nisip) / 0.05-1.0 mm (sand)	0,001-0,05 mm (praf) / 0.001-0.05 mm (dust)	< 0,001 mm (argilă fină) / < 0.001 mm (fine clay)	CaCO ₃
	%			mg/kg
0-10	13,50	51,71	34,79	-
20-30	12,91	51,93	35,16	-
30-40	12,28	53,23	34,49	-
50-60	11,33	53,75	33,27	12,62
70-80	11,95	53,73	33,32	12,62
90-100	11,23	53,96	34,81	15,21
110-120	10,36	54,42	35,22	25,55
120-130	10,13	54,26	35,61	26,65

practic, peste tot. Calcarul este compus, în mare parte, din două minerale – calcit și aragonit –, ambele fiind, din punct de vedere chimic, un carbonat de calciu (CaCO₃). În legătură cu formarea solurilor, loessurile și sedimentele loessoide constituie roci excelente de solificare, pe care se formează, în funcție și de celelalte condiții naturale, soluri fertile și foarte fertile.

point of view it is characterized as loamy-clayey (table 2). Regarding the granulometric composition, the profile shows an increased content of dust (diameter 0.05-0.001 mm) in depth, the parent rock being composed of approximative 10-11% sand, 54% dust and 35% clay. A high content of calcium carbonate (CaCO₃) is noted on the soil profile and in the loessoid parent material, which appear from the

Solurile luto-nisipoase și lutoase conțin nisip fizic și argilă fizică în cantități aproximativ egale. Ele sunt moderat permeabile pentru aer și apă, au o capacitate bună de reținere a apei și a substanțelor nutritive, regim aero-hidric corespunzător, coeziune și plasticitate potrivită, se lucrează bine etc. Asigură cele mai bune condiții de creștere a plantelor dintre toate tipurile de textură.

Solul din situl arheologic **Saharna Mare / „Dealul Mănăstirii”** este cernoziom carbonatic lutos (tabelul 3). Granulometria rocii parentale – de la adâncimea de 90-110 cm în jos – reflectă un conținut de cca 60-63% praf, 24-26% nisip și 11-14% argilă fină (tabelul 3). Luturile conțin 35-50% de argilă fizică (< 0,01 mm), în care predomină fracțiunile prăfoase, ceea ce corespunde componenței granulometrice a rocii parentale a solului cercetat.

Solul din situl arheologic **Saharna „Rude”** este cernoziom carbonatic luto-argilos (tabelul 4), iar componența granulometrică a rocii parentale se caracterizează prin cca 53-60% praf, 11-21% nisip și 25-28% argilă fină.

Solurile argiloase sunt alcătuite predominant din particule foarte fine, au o permeabilitate mică pentru aer și apă, o capacitate mare de reținere a apei, pot forma rezerve însemnate de apă. Din cauza permeabilității reduse, infiltrarea apei este redusă. Când sunt prea umede, devin plastice și aderente și se lucrează greu. La uscare, crapă, au o coeziune foarte ridicată și, de asemenea, se lucrează mai dificil. Se încălzesc greu, mai ales când conțin prea multă

depth of 50-60 cm and make up 12.62%, and in the parent rock up to 26.65%. This high concentration is natural, since the base of the terrace is made up of Sarmatian limestone, which outcrops in the Saharna area practically everywhere. Limestone is mostly composed of two minerals, calcite and aragonite, both of which are chemically calcium carbonate (CaCO_3). In relation to the formation of soils, loess and loessoid sediments constitute excellent rocks, on which, depending on the other natural conditions, fertile and very fertile soils are formed.

Loamy-sandy and loamy soils contain physical sand and physical clay in roughly equal amounts. They are moderately permeable to air and water, have a good capacity to retain water and nutrients, appropriate aero-hydric regime, appropriate cohesion and plasticity, it well to work with, etc. It ensures the best conditions for plant growth among all types of texture.

The soil from the archaeological site **Saharna Mare / “Dealul Mănăstirii”** is carbonate loamy chernozem (table 3). The granulometry of the parent rock, from the depth of 90-110 cm down, reflects a content of about 60-63% dust, 24-26% sand and 11-14% fine clay (table 3). The clays contain 35-50% physical clay (< 0.01 mm), in which the dusty fractions predominate, which corresponds to the granulometric composition of the parent rock of the investigated soil.

The soil from the **Saharna “Rude”** archaeological site is a loamy-clayey carbonate chernozem (table 4), and the granulometric composition of the parent rock is characterized by approximate 53-60% dust, 11-21% sand and 25-28% fine clay.

Tabelul 3. Granulometria solului din situl arheologic Saharna Mare / „Dealul Mănăstiri” (cernoziom carbonatic lutos).

Table 3. The granulometry of the soil from the archaeological site Saharna Mare / “Dealul Mănăstiri” (Carbonate loamy chernozem).

Adâncimea, cm / Depth, cm	1,0-0,05 mm (nisip) / 1.0-0.05 mm (sand)	0,05-0,001 mm (praf) / 0.05-0.001 mm (dust)	< 0,001 mm (argilă fină) / < 0.001 mm (fine clay)
	%		
0-10	30,26	49,89	20,15
10-20	30,67	48,06	21,27
20-30	30,75	51,04	18,21
30-40	30,38	51,28	18,34
40-50	30,22	51,63	18,15
50-60	29,51	57,18	13,31
60-70	12,74	74,85	12,41
70-80	26,47	61,06	12,47
80-90	27,42	60,23	12,35
90-100	26,00	60,76	13,24
100-110	24,35	61,82	13,83
110-120	25,30	61,87	12,83
120-130	25,84	62,91	11,25

apă, deci sunt soluri reci. Sunt, în general, bogate în substanțe nutritive și au o capacitate mare de reținere a acestora. Deși au o fertilitate potențială, de obicei, ridicată, nu oferă întotdeauna condiții bune de creștere a culturilor agricole, îndeosebi din cauza regimului aero-hidric defectuos.

Clay soils are predominantly made up of very fine particles, have low air and water permeability, high water retention capacity, can form significant water reserves. Due to the reduced permeability, water infiltration is reduced. When they are too wet, they become plastic and sticky and difficult to work with. When dry, they have a very high cohesion and are also more difficult to work with. They heat up hard, especially when they contain too much water, so they are cold soils. They are, in general, rich in nutrients and have a

Tabelul 4. Granulometria solului din situl arheologic Saharna „Rude” (cernoziom carbonatic luto-argilos).
Table 4. The granulometry of the soil from the archaeological site Saharna “Rude” (Carbonate loamy-clayey chernozem).

Adâncimea, cm / Depth, cm	1,0-0,05 mm (nisip) / 1.0-0.05 mm (sand)	0,05-0,001 mm (praf) / 0.05-0.001 mm (dust)	< 0,001 mm (argilă fină) / < 0.001 mm (fine clay)
	%		
0-20	19,58	48,27	32,15
20-40	19,87	49,22	30,91
40-60	14,56	55,39	30,05
60-80	13,76	57,04	30,20
80-100	11,83	59,08	29,09
100-120	12,12	59,72	28,16
120-140	13,64	58,84	27,52
140-160	12,07	57,58	28,35
160-180	11,19	58,04	28,77
180-200	17,28	53,94	28,78
200-220	20,88	52,59	25,54

B. Utilizarea rocilor în calitate de resurse naturale

De rând cu rolul de roci parentale pentru solurile din arealul investigat, rocile au și o mare însemnătate pentru societatea umană, fiind folosite în diverse scopuri.

În perimetrul microzonei Saharna, depozitele de roci de origine autohtonă formează frecvent aflorimente (apar la suprafață), în special, pe versanții stâncoși ai Nistrului, în defileul râului Saharna, în văile altor torente și în ravene, fiind mai accesibile omului (fig. 3).

high capacity to retain them. Although they have a usually high potential fertility, they do not always offer good growing conditions for agricultural crops, especially due to the defective aero-hydric regime.

B. Use of rocks as natural resources

Along with the role of parent rocks for the soils in the investigated area, the rocks also have a great significance for human society, being used for various purposes.

1

2

Fig. 3. Aflorimente de calcar sarmațian (1) și de argilă (2) în microzona Saharna.

Fig. 3. Outcrops of Sarmatian limestone (1) and clay (2) in the Saharna microzone.

Argila este o rocă sedimentară, rezultată prin consolidarea particulelor argiloase, alcătuite în cea mai mare parte din minerale argiloase, cu particule având diametrul sub 0,001 mm de cuarț, calcit, feldspați etc. În general, argila conține cca 45-55% SiO_2 , 10-25% Al_2O_3 , 5-9% Fe_2O_3 , 2-5% CaO și cantități foarte mici de alți oxizi. O varietate aparte de rocă prezentă în acest areal este *lutul* (numit și *lehm*) – termen textural cu referire la materialul sedimentar format din amestec de argilă (7-27%), praf (28-50%) și nisip fin (sub 52%), conform sistemului de clasificare american (Conea, Vintilă, Canarache 1977, 262). Lutul este friabil în stare uscată, dar cu o plasticitate înaltă în stare umedă, având aceleași utilizări ca și argila. Depozitele de argilă de diferite tipuri și cele de lut apar mai frecvent, în microzona Saharna, pe platourile

In the perimeter of the Saharna microregion, rock deposits of autochthonous origin frequently form outcrops (appear on the surface), especially on the rocky slopes of the Dniester, in the gorge of the Saharna river, in the valleys of other torrents and in ravines, being more accessible to humans (fig. 3).

Clay is a sedimentary rock resulting from the consolidation of clay particles, mostly composed of clay minerals, with particles having a diameter below 0.001 mm of quartz, calcite, feldspars, etc. In general, clay contains about 45-55% SiO_2 , 10-25% Al_2O_3 , 5-9% Fe_2O_3 , 2-5% CaO and very small amounts of other oxides. A special variety of rock present in this area is *loam* (also called *lehm*) – a textural term referring to the sedimentary material consisting of a mixture of clay (7-27%), dust (28-50%) and fine sand

1

2

din partea vestică, mai îndepărtate de canionul Nistrului, îndeosebi, în perimetrul siturilor Saharna „Rude” și Saharna Mare / „Dealul Mănăstirii”, iar în sectoarele cu relief mai accidentat – și în aflorimente (fig. 3/2). Argila și materialul din depozitele argiloase, luto-argiloase, argilo-nisipoase pot fi folosite în construcții – direct sau după o anumită prelucrare (pentru ceamur, muruire, tencuire, căptușire ș.a.).

Dovezile arheologice ale utilizării lutului la construcția locuințelor (mai ales, pentru muruirea carcasei din lemn) (fig. 4/1) sunt materializate prin prezența – atât în nivelurile de locuire din prima epocă a fierului, cât și din cea de-a doua – a fragmentelor de lut ars cu amprente de nuiete (fig. 4/2) (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 103, fig. 92; Niculiță, Nici 2014, 19-22, fig. 90-94; Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 117-180, fig. 115; 116; 120; 121; 123; Niculiță et al. 2019, 257, 280, fig. 27; 35/9, 10). De asemenea, acest material de construcție

3

Fig. 4. Utilizarea argilei/lutului în calitate de material de construcție: 1 - la lipirea pereților locuinței (Saharna „Țiglău”, arheologie experimentală, după Niculiță, Nici 2014); 2 - fragmente de lut ars de la pereții construcției nr. 4 de la Saharna Mare (după Niculiță, Zanoci, Băț 2016); 3 - instalația de foc din complexul de cult de la Saharna Mare, cercetat în 2010 (foto S. Matveev).

Fig. 4. The use of clay as a building material: 1 - when coating the walls of a dwelling (Saharna “Țiglău”, experimental archaeology, by Niculiță, Nici 2014); 2 - burnt clay fragments from the walls of structure no. 4 from Saharna Mare (by Niculiță, Zanoci, Băț 2016); 3 - the arrangement of fire from the Saharna Mare cult complex, researched in 2010 (photo by S. Matveev).

1-2

3-4

5

6-7

Fig. 5. Piese din lut de la Saharna Mare / „Dealul Mănăstirii” (1, 2 - fusaiole; 3 - lingură pentru turnat; 4 - creuzet; 5 - figurină antropomorfă; 6, 7 - ștanțe pentru decorarea ceramicii (fragmente)).

Fig. 5. Pieces of clay from Saharna Mare / “Dealul Mănăstirii” (1, 2 - spindle whorls; 3 - ladle for pouring molten metal; 4 - crucible; 5 - anthropomorphic figurine; 6, 7 - tools for decorating pottery (fragments)).

a fost întrebuințat la amenajarea instalațiilor de foc (vetre și cuptoare) (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 104-106, fig. 95-96; Niculiță, Niciu 2014, 26-27, fig. 111-113; Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 63, 174, fig. 41; 117; Niculiță et al. 2019, 277, fig. 24/2), ale căror vestigii sunt descoperite în așezările epocii fierului din microzona Saharna (fig. 4/3).

La Saharna, în această perioadă, argila era folosită și în calitate de materie primă pentru confecționarea diferitor ustensile (fusaiole, ștanțe pentru decorarea ceramicii, creuzete etc.) (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 176-177, 181-189, fig. 53/5-10; 152-156; 157/1-3; Niculiță, Niciu 2014, 168-171, fig. 16/2-14; 18/4-14; Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 406-408, 415-420, fig. 66; 148; Niculiță et al. 2019, 313-316), figurine antropomorfe și zoomorfe (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 189-190, fig. 157/4-6; Niculiță, Niciu 2014, 168-170, fig. 16/1; 18/1; Niculiță, Zanoci, Băț 2026, 409, 420), precum și pentru modelarea vaselor¹ (fig. 5).

Nisipul este o rocă sedimentară neconsolidată, cu semnificație granulometrică, provenită din fragmentarea unor minerale, roci sau organisme, care se prezintă sub formă de granule cu diametrul de 0,063-2,0 mm, având drept component principal cuarțul (SiO₂). Utilizarea de bază este în calitate de material de construcție adjuvant sau de liant în cadrul unor construcții defensive. În microzona Saharna, nisipul a fost folosit în structura „valului” de pe latura de vest (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 89, pl. 7) și a

(below 52%), according to the American classification system (Conea, Vintilă, Canarache 1977, 262). Loam is friable when dry, but has high plasticity when wet, having the same uses as clay. Loam deposits of various types and clay deposits appear more frequently in the Saharna microregion on the plateaus on the western side, further from the Dniester canyon, especially in the perimeter of the sites Saharna “Rude” and Saharna Mare / “Dealul Mănăstirii”, but in the sectors with more rugged relief – and in outcrops (fig. 3/2). Clay and material from clayey, loamy-clayey, clayey-sandy deposits can be used in construction, directly or after a certain processing (for plaster, plastering, lining, etc.).

The archaeological evidence of the use of clay in the construction of houses (especially for plastering the wooden casing) (fig. 4/1) is materialized by the presence, both in the first and second Iron Age dwelling levels, of fragments of burnt clay with stick prints (fig. 4/2) (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 103, fig. 92; Niculiță, Niciu 2014, 19-22, fig. 90-94; Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 117-180, fig. 115; 116; 120; 121; 123; Niculiță et al. 2019, 257, 280, fig. 27; 35/9, 10). Also, this construction material was used to set up fire installations (hearths and ovens/kilns) (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 104-106, fig. 95-96; Niculiță, Niciu 2014, 26-27, fig. 111-113; Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 63, 174, fig. 41; 117; Niculiță et al. 2019, 277, fig. 24/2), whose vestiges are discovered in the Iron Age settlements of the Saharna microregion (fig. 4/3).

In Saharna, during this period, clay was also used as a raw material for the manufacture of various utensils (spindle whorls, stamps for decorating pottery, crucibles, etc.) (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 176-177, 181-189,

¹ Detalii cu privire la confecționarea ceramicii în microzona Saharna a se vedea în: Zanoci et al. 2020, cu bibliografia; Băț, Zanoci 2021, cu bibliografia.

„valului” bastionului central (Niculiță, Zanoci, Arnăut 2008, 96-97, pl. 5) ale cetății Saharna Mare din sec. IV-III a. Chr. De asemenea, nisipul a fost atestat și la baza „valului” de incintă (Niculiță et al. 2016, 268, fig. 172; 184/1) și cel al bastionului central (Niculiță, Zanoci, Arnăut 2008, 25-26, pl. 1) de la fortificația getică Saharna Mică.

Loessul este o rocă de origine sedimentară eoliană, alcătuită din praf argilos, nisip fin (cca 20-50%) și particule argiloase, conținând cca 50-75% cuarț (SiO_2), 10-20% minerale argiloase, până la 20% carbonat de calciu, 2-10% feldspați și alte minerale. De obicei, loessul este nestratificat, în concrețiuni, iar structura poroasă poate fi explicată prin granulele mari de nisip, care au ajuns în structura loessului. Depozitele loessoide au fost constatate îndeosebi în perimetrul sitului Saharna „Țiglău”. Loessul și materialul loessoid nu au o preabilitate sporită ca material de construcție, nici pentru modelarea ceramicii. Însă poate fi folosit atât ca adaos/adjuvant în lianți, cât și în calitate de empletion al unor construcții defensive, cum ar fi, de exemplu, „valul” cetății Saharna Mică (Niculiță et al. 2016, 268, fig. 172; 184/1).

Calcarul (CaCO_3) este de origine biogenă, de vârsta sarmațianului mediu (etajul Basarabean) și formează, în microzona Saharna, un strat gros de cca 100-150 m. Depozitele afluentează pe versanții abrupti ai Nistrului și ai afluenților acestuia (Saharna, Buciușca ș.a.), în unele ravene, formând, în același timp, și soclul sedimentar al teritoriului microzonei. Calcarul este de diferit tip (preponderent cochilifer și oolitic), iar în

fig. 53/5-10; 152-156; 157/1-3; Niculiță, Niciu 2014, 168-171, fig. 16/2-14; 18/4-14; Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 406-408, 415-420, fig. 66; 148; Niculiță et al. 2019, 313-316), anthropomorphic and zoomorphic figurines (Niculiță, Zanoci, Arnăut 2008, 189-190, fig. 157/4-6; Niculiță, Niciu 2014, 168-170, fig. 16/1; 18/1; Niculiță, Zanoci, Băț 2026, 409, 420), as well as for pottery making¹ (fig. 5).

Sand is an unconsolidated sedimentary rock, with granulometric significance, originating from the fragmentation of some minerals, rocks or organisms and which is presented in the form of granules with a diameter of 0.063-2.0 mm, having quartz as its main component (SiO_2). The main use is as an auxiliary building material, or as a binder in defensive constructions. In the Saharna microregion, sand was used for the rampart construction on the west side (Niculiță, Zanoci, Arnăut 2008, 89, pl. 7), as well in the structure of the central bastion (Niculiță, Zanoci, Arnăut 2008, 96-97, pl. 5) of the Saharna Mare hillfort from the IV-III BC. Sand was also attested at the base of the enclosure wall (Niculiță et al. 2016, 268, fig. 172; 184/1) and that of the central bastion (Niculiță, Zanoci, Arnăut 2008, 25-26, pl. 1) from the Getic fortification Saharna Mică.

Loess is a rock of aeolian sedimentary origin, composed of clayey dust, fine sand (approximate 20-50%) and clay particles, containing approximate 50-75% quartz (SiO_2), 10-20% clay minerals, up to 20% calcium carbonate, 2-10% feldspars and other minerals. Loess is usually unstratified, in concretions, and the porous structure can be explained

¹ Details on pottery making in the Saharna microzone see in: Zanoci et al. 2020, with the bibliography; Băț, Zanoci 2021, with the bibliography.

1

2

unele sectoare apare intercalat cu *marna*, îndeosebi, cu *marna calcaroasă* – o rocă „de tranziție” între argilă și calcar, de obicei, friabilă, de culoare deschisă (de la alb la cenușiu).

Piatra de calcar a fost utilizată pe larg de comunitățile din epoca fierului din microzona Saharna, atât în calitate de material de construcție, cât și ca materie primă pentru confecționarea a diferite ustensile.

Cel mai frecvent ea a fost folosită la edificarea construcțiilor defensive. Astfel, încă în prima epocă a fierului, piatra apare în umplutura „zidurilor” de la Saharna Mare / „Dealul Mănăstirii” (Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 47-50, fig. 27/1, 2, 4), Saharna „Rude” (Zanoci et al. 2022, 191, fig. 14/1, 2) și Saharna „Țigău” (Zanoci 2021, 51-52). Aceasta reprezintă bucăți de calcar neprelucrat (fig. 6/1, 2), de dimensiuni nu prea mari, și a fost utilizată, de rând cu pământul, în emplectonul structurilor defensive, ce constau din două paramente din bărne de lemn (fig. 6/3). La fel,

3

Fig. 6. Utilizarea pietrei de calcar la edificarea construcției defensive a fortificației din prima epocă a fierului Saharna „Rude”: 1 - dărâmatura „zidului”; 2 - piatră din „zid”; 3 - variantă de reconstituire a „zidului”.

Fig. 6. The use of limestone in the construction of a defensive structure of the Early Iron Age fortification at Saharna “Rude”: 1 - the “wall” ruins; 2 - stone from the “wall”; 3 - the “wall” reconstruction variant.

1

2

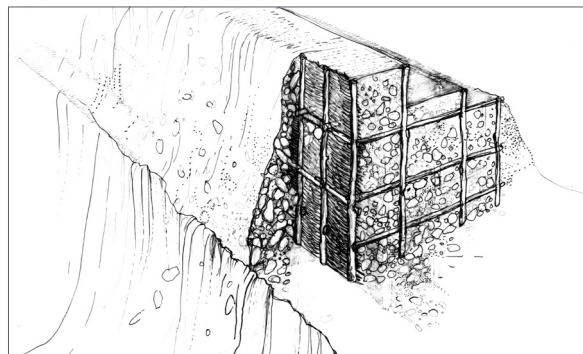
4

3

5

6

Fig. 7. Utilizarea pietrei de calcar la edificarea construcțiilor defensive a fortificației getice Saharna Mare: 1 - „zidul” de pe latura de vest; 2 - „zidul” bastionului de sud; 3 - „zidul” de pe latura de est; 4 - „zidul” de pe latura de sud; 5 - blocuri de piatră din construcția „zidului” de pe latura de sud; 6 - variantă de reconstituire a „zidului” de pe latura de vest (după Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008; Niculiță, Zanoci, Băț 2016).
 Fig. 7. The use of limestone in the construction of the defensive structures of the Saharna Mare Getic fortification: 1 - the “wall” on the west side; 2 - the “wall” of the southern bastion; 3 - the “wall” on the east side; 4 - the “wall” on the south side; 5 - stone blocks from the construction of the “wall” on the south side; 6 - reconstruction variant of the “wall” on the west side (by Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008; Niculiță, Zanoci, Băț 2016).

ea era folosită și pentru fixarea în gropi a bânelor verticale din construcția „zidului” (Zanoci et al. 2022, 191, fig. 14/4, 5).

Începând cu cea de-a doua epocă a fierului, cantitatea de piatră folosită în construcțiile defensive, crește semnificativ. De asemenea, devin mai mari și dimensiunile blocurilor de calcar (până la 80×50×40 cm), unele dintre ele fiind prelucrate sumar (fig. 7/5). În această perioadă, piatra apare, mai frecvent, sub forma unor nuclee compacte, fără urme de zidărie, amplasate în interiorul „valurilor”. Astfel, la cetatea getică Saharna Mare, ea a fost utilizată în cantități mari la edificarea „valului” de pe latura de vest² (fig. 7/1), a „valurilor” bastionului central și a celui de sud (fig. 7/2) (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 91, 94, 97, pl. 5-7, foto 15-16). Totodată, calcarul a fost folosit și la consolidarea „zidului” de pe marginile de nord, est și sud ale fortificației (fig. 7/3, 4), precum și a bastioanelor semicirculare de pe latura de est (Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 163-167, fig. 109; 111). Deși mai rar, în această perioadă, piatra începe să fie zidită (fără urme de liant), la baza unor construcții defensive. De exemplu, un soclu din piatră de calcar a avut bastionul amplasat lângă poarta de nord a cetății Saharna Mare (fig. 8/1, 2, 4) (Zanoci, Băț 2021, 221-223, fig. 6-7), precum și bastionul de pe latura de est (fig. 8/3) a fortificației Saharna „La Șanț” I (Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 354-358, fig. 251; 252). De asemenea, în microzona Saharna a fost cercetat și zidul bastionului de nord-est al cetății Saharna Mică,

by the larger sand grains that have reached the loess structure. The loessoid deposits were found especially in the perimeter of the Saharna “Țiglău” site. Loess and loessoid material do not have an increased suitability as a building material, as well as for modeling ceramics. However, it can be used both as an addition/adjuvant in binders and as an empletion of some defensive structure, such as for example the wall of the Saharna Mică hillfort (Niculiță et al. 2016, 268, fig. 172; 184/1).

Limestone (CaCO_3) is of biogenic origin, of the middle Sarmatian age (Bessarabian stage) and forms a thick layer of about 100-150 m in the Saharna microregion. The deposits outcrop on the steep slopes of the Dniester and its tributaries (Saharna, Buciușca etc.), in some ravines, forming at the same time the sedimentary base of the territory of the microregion. The limestone is of different types (mainly shelly and oolitic), and in some sectors it occurs interspersed with *marl*, especially *calcareous marl* – a “transitional” rock between clay and limestone, usually friable, light in color (from white to grey).

Limestone was widely used by the Iron Age communities of the Saharna microregion, both as a building material and as a raw material for making various utensils.

It was most frequently used in the construction of defensive constructions. Thus, even in the Early Iron Age, the stone appears in the filling of the “walls” at Saharna Mare / “Dealul Mănăstirii” (Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 47-50, fig. 27/1, 2, 4), Saharna “Rude” (Zanoci et al. 2022, 191, fig. 14/1, 2) and Saharna “Țiglău” (Zanoci 2021, 51-52). This represents pieces of unprocessed limestone (fig. 6/1, 2), not too large in size, and was used together

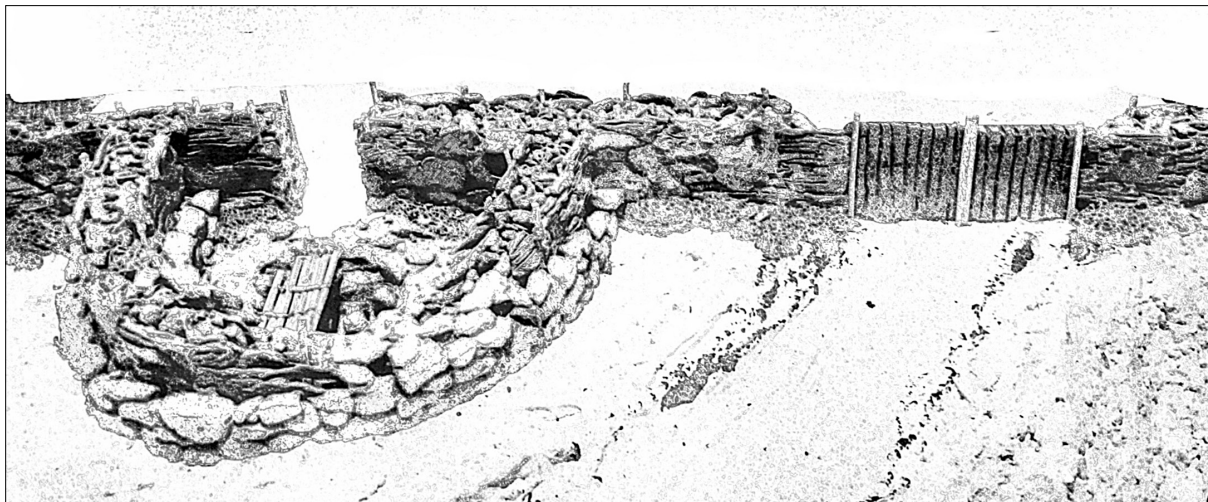
² De exemplu, din porțiunea cercetată, cu lățimea de 2 m, a „valului” de pe latura de vest a fost recuperată o cantitate de piatră, a cărei volum total a fost estimat la 6 m³.

1

2

3

4

Fig. 8. Utilizarea pietrei de calcar la edificarea „zidurilor” bastioanelor: 1, 2 - porții de nord de la Saharna Mare (după Zanoci, Băț 2021); 3 - de la Saharna „La Șanț” I (după Niculiță, Zanoci, Băț 2016); 4 - variantă de reconstituire a bastionului porții de nord de la Saharna Mare (după Zanoci, Băț 2021).

Fig. 8. The use of limestone in building the “walls” of the bastions: 1, 2 - the northern gates from Saharna Mare (by Zanoci, Băț 2021); 3 - from Saharna „La Șanț” I (by Niculiță, Zanoci, Băț 2016); 4 - variant of the reconstruction of the bastion of the northern gate from Saharna Mare (by Zanoci, Băț 2021).

care a fost construit din piatră de calcar neprelucrată și a cărei înălțime s-a păstrat până la cca 1,0-1,8 m (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, fig. 2; Zanoci, Băț 2021, 227-228, fig. 13/2).

Piatra de calcar apare și în stratul de dărâmătură³ al unor locuințe (nr. 1, nr. 5, nr. 6) din nivelul getic de locuire de la Saharna Mare (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 103, fig. 92/1, 3; Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 176-183, fig. 120; 123).

La fel, piatra a fost folosită drept bază pentru unele vetre din lut, atât din prima epocă a fierului – Saharna „Țiglău” (Niculiță, Nicic 2014, 26-27, fig. 112; 113) și Saharna Mare / „Dealul Mănăstirii” (Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 148-149, fig. 98-99), cât și din sec. IV-III a. Chr. – Saharna Mare (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 104-106, fig. 95/4-6, 9, 10; 96/4, 7).

La Saharna Mare, piatra a fost utilizată și pentru placarea fundurilor unor gropi de provizii (Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 203, fig. 139/1).

Deși mai rar, calcarul putea fi utilizat și la confecționarea unor piese mărunte (fig. 9), cum ar fi rondelele (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 181, fig. 72/4; 151/7, 8; Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 405, fig. 51/3; 65/19; Niculiță et al. 2019, 311, fig. 11/3) și bilele de

with earth in the embleton of the defensive structures, which consisted of two facings of wooden beams (fig. 6/3). In the same way, it was also used for fixing the vertical beams in the “wall” construction in the pits (Zanoci et al. 2022, 191, fig. 14/4, 5).

Starting with the Late Iron Age, the amount of stone used in defensive constructions increases significantly. Also, the sizes of the limestone blocks become larger (up to 80×50×40 cm), some of them being processed briefly (fig. 7/5). During this period, the stone appears, more frequently, in the form of compact cores, without traces of masonry, located inside the walls. Thus, at the Getic hillfort Saharna Mare, it was used in large quantities to build the “walls” on the west side² (fig. 7/1) and those of the central and southern bastions (fig. 7/2) (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 91, 94, 97, pl. 5-7, foto 15-16). Limestone was also used to strengthen the “wall” on the northern, eastern and southern edges of the fortification (fig. 7/3, 4), as well as the semicircular bastions on the eastern side (Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 163-167, fig. 109; 111). Although less often, during this period, the stone begins to be built (without traces of binder), at the base of some defensive constructions. For example, a limestone plinth had the bastion, located near the northern gate of the Saharna Mare hillfort (fig. 8/1, 2, 4) (Zanoci, Băț 2021, 221-223, fig. 6-7), as well as the bastion on the eastern side (fig. 8/3) of the Saharna fortification “La Șanț” I (Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 354- 358, fig. 251; 252). Also, in the Saharna microregion, the wall of the north-eastern bastion of the Saharna Mică hillfort was investigated, which was built of

³ Ce rol a avut piatra la edificarea acestor locuințe este dificil de stabilit. Se poate presupune că unele bucăți de piatră puteau fi folosite la fixarea în gropi a parilor de lemn de la carcasa construcțiilor. Însă, în unele așezări din această perioadă – Butuceni (Niculiță, Teodor, Zanoci 2002, 40, fig. 58; Arnăuț 2003, 34-35, fig. 8-9), Hansca „Căprărie” (Нижулиця 1987, 97-98) ș.a. – calcarul a fost utilizat la edificarea fundamentelor locuințelor (Zanoci 2002, 277-280).

² For example, a quantity of stone, the total volume of which was estimated at 6 m³, was recovered from the surveyed 2 m wide trench of the rampart on the west side

Fig. 9. Piese confecționate din piatră de calcar. Saharna Mare / „Dealul Mănăstirii”: 1, 2 - rondele; 3, 4 - bile de praștie.

Fig. 9. Objects made of limestone. Saharna Mare / “Dealul Mănăstirii”: 1, 2 - rings; 3, 4 - sling balls.

praștie⁴ (Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 405, fig. 30/6; 65/20), atestate în așezarea din prima epocă a fierului Saharna Mare / „Dealul Mănăstirii”.

⁴ Bilele de praștie, confecționate din piatră de calcar, sunt cunoscute și în siturile getice de la Mașcăuți „Dealul cel Mare” (Zanoci 2004, 51, fig. 15), Brad ș.a. (Măndescu 2007).

unprocessed limestone, the height of which was preserved up to approximative 1.0-1.8 m (Niculiță, Zanoci, Arnăut 2008, fig. 2; Zanoci, Băț 2021, 227-228, fig. 13/2).

Limestone also occurs in the rubble layer³ of some homes (no. 1, no. 5, no. 6) from the Getic level of living from Saharna Mare (Niculiță, Zanoci, Arnăut 2008, 103, fig. 92/1, 3; Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 176-183, fig. 120; 123).

The stone was also used as a base for some clay hearths, both from the Early Iron Age – Saharna “Țiglău” (Niculiță, Niciu 2014, 26-27, fig. 112; 113) and Saharna Mare / “Dealul Mănăstirii” (Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 148-149, fig. 98-99) –, as well as from the IV-III BC – Saharna Mare (Niculiță, Zanoci, Arnăut 2008, 104-106, fig. 95/4-6, 9, 10; 96/4, 7).

At Saharna Mare, the stone was also used to cover the bottoms of supply pits (Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 203, fig. 139/1).

Although less often, limestone could also be used to make small objects (fig. 9), such as rings of rondelles (Niculiță, Zanoci, Arnăut 2008, 181, fig. 72/4; 151/7, 8; Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 405, fig. 51/3; 65/19; Niculiță et al. 2019, 311, fig. 11/3) and sling stones⁴ (Niculiță, Zanoci, Băț

³ What role the stone played in the construction of these dwellings is difficult to determine. It can be assumed that some pieces of stone could have been used to fix in the postholes the wooden posts from the timber building. However, in some settlements from this period – Butuceni (Niculiță, Teodor, Zanoci 2002, 40, fig. 58; Arnăut 2003, 34-35, fig. 8-9), Hansca “Căprărie” (Никוליца 1987, 97-98) etc. – the limestone was used to build the foundations of the dwellings (Zanoci 2002, 277-280).

⁴ Sling stones, made of limestone, are also known in Getic sites from Mașcăuți “Dealul cel Mare” (Zanoci 2004, 51, fig. 15), Brad etc. (Măndescu 2007).

1

2

3

4

5

6

Fig. 10. Piese confecționate din psefit („piatră de râu”): 1-4 - cuto; 5, 6 - lustruitoare (1, 2, 4-6 - Saharna Mare / „Dealul Mănăstirii”; 3 - Saharna „Rude”).

Fig. 10. Objects made of psephyte (“river stone”): 1-4 - whetstone; 5, 6 - polishers (1, 2, 4-6 - Saharna Mare / “Dealul Mănăstirii”; 3 - Saharna “Rude”).

Psefitul este un termen textural, care desemnează depozitele sedimentare de origine detritică, grosiere (cu dimensiuni având diametrul de peste 2,0 mm) și cu un grad diferit de consolidare, reprezentate în microzona Saharna de pietriș, prundiș, conglomerate, de regulă, pe terasele Nistrului și în depozitele aluviale.

Cel mai frecvent pentru confecționarea unor ustensile este utilizată așa-numita piatră de râu. Din ea, pe parcursul epocii fierului, au fost lucrate cute, utilizate la ascuțirea uneltelor din metal, precum și lustruitoare, folosite pentru netezirea suprafeței vaselor ceramice. Numeroase piese de acest fel (fig. 10) au fost descoperite, practic, în toate siturile din microzona Saharna (Niculiță, Zanoci, Arnăut 2008, 180-181, fig. 149/1, 3, 7; Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 414, fig. 110/2; 128/12; Niculiță et al. 2019, 312, fig. 31/1-5, 8, 9; 46/6, 9-11, 13-17; Zanoci et al. 2022, fig. 18/1-5), dar și în alte așezări din această perioadă (Kašyба 2000, рис. XXVIII; Kašuba, Haheu, Levički 2000, pl. XXXVI; etc.).

Roci de origine alohtonă *ex situ*

Rocile alohtone sunt acelea care s-au format pe un alt teritoriu și au fost deplasate față de locul inițial de geneză, ajungând în depozitele din limitele siturilor arheologice, ca rezultat al unor procese naturale (eroziune, dezagregare, denudație etc.) sau cu implicarea omului. Ele sunt reprezentate, în siturile microzonei Saharna, de gresie, silex sau cremene, șisturi cristaline, jasp ș.a.

2016, 405, fig. 30/6; 65/20), attested in the First Iron Age settlement Saharna Mare / "Dealul Mănăstirii".

Psephite is a textural term that designates the sedimentary deposits of detrital origin, coarse (with dimensions having a diameter of over 2,0 mm) and varying degrees of consolidation, represented in the Saharna microregion by gravel, pebbles, conglomerates, as a rule, on the terraces of the Dniester and in alluvial deposits.

The so-called river stone is most frequently used for making utensils. From it, during the Iron Age, whetstones were made, used for sharpening metal tools, as well as polishers, for smoothing the surface of ceramic vessels. Numerous pieces of this kind (fig. 10) were discovered in practically all the sites in the Saharna microregion (Niculiță, Zanoci, Arnăut 2008, 180-181, fig. 149/1, 3, 7; Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 414, fig. 110/2; 128/12; Niculiță et al. 2019, 312, fig. 31/1-5, 8, 9; 46/6, 9-11, 13-17; Zanoci et al. 2022, fig. 18/1-5), but also in other settlements from this period (Kašyба 2000, рис. XXVIII; Kašuba, Haheu, Levički 2000, pl. XXXVI; etc.).

The *ex situ* allochthonous origin rocks

Allochthonous rocks are those that were formed on another territory and were displaced from the original place of genesis, reaching the deposits within the limits of archaeological sites as a result of natural processes (erosion, disaggregation, denudation, etc.) or with the involvement of man. They are represented in the sites of the Saharna microregion by sandstone, flint, crystalline schist, jasper, etc.

Dintre acestea, mai des apare *gresia* – rocă sedimentară detritică, consolidată, formată din granule de diverse minerale (cuarț, feldspați ș.a.), legate de un liant. În perimetrul microzonei, fragmente de gresie pot fi găsite ocazional în unele depozite de alte roci, neconsolidate (nisip, psefit, loess, depozite de terasă, depuneri aluviale, deluviale etc.) sau în lunca Nistrului, transportate de apa râului. Zăcămintele și aflorimentele de gresie mai apropiate de Saharna sunt lângă satele Egoreni și Cosăuți din raionul Soroca, în proximitatea albiei Nistrului și în amonte, fiind exploatate și în prezent.

Gresia este de diferite tipuri și are diverse utilizări. În microzona Saharna, această rocă a fost folosită pe larg, atât în prima, cât și în a doua epocă a fierului. Grație durității, gresia a fost întrebuințată în procesul de rășnire a cerealelor, din ea fiind lucrate așa-numitele pietre de rășnițe și percutoare (fig. 11/1, 2). Astfel de piese au fost descoperite la Saharna „Țiglău” (Niculiță, Nicic 2014, 59-60, fig. 13/10; 125/1), Saharna Mare / „Dealul Mănăstirii” (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 80, 181, fig. 70/4; 150; Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 405, 415, fig. 65/16; 147/1, 2, 4-8; Niculiță et al. 2019, 311, fig. 15/3; 18/3, 7; 21/7; 30/7-9; 31/10; 46/1, 2), Saharna „La Șanț” (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 158, fig. 168/7) etc.

De asemenea, din gresie au fost confecționate numeroase cutoare (fig. 11/4), de diferite forme și dimensiuni (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 172, 176, 180-181, fig. 31/2, 3; 51/9; 149/2, 6, 8, 9; Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 405, 414, fig. 65/13; 118/5; 146/2-4, 8-10; Niculiță et al. 2019, 310, 312, fig. 15/4; 18/2; 37/4; 31/6, 7; 46/4, 5, 7, 8, 15).

Among these, *sandstone* is the most common – detrital, consolidated sedimentary rock, made up of grains of various minerals (quartz, feldspars, etc.), bound together by a binder. In the perimeter of the microregion, fragments of sandstone can occasionally be found in some unconsolidated deposits of other rocks (sand, psephite, loess, terrace deposits, alluvial, diluvial deposits, etc.) or in the Dniester floodplain, transported by the river water. Sandstone deposits and outcrops closer to Saharna are near the villages of Egoreni and Cosăuți in the Soroca district, in the vicinity of the Dniester riverbed, and upstream, being exploited even today.

Sandstone is of various types and has various uses. In the Saharna microregion, this rock was widely used in both the Early and Late Iron Ages. Thanks to its hardness, the sandstone was used in the process of grinding grains, the so-called grinding stones and percussion stones being made from it (fig. 11/1, 2). Such pieces were discovered at Saharna “Țiglău” (Niculiță, Nicic 2014, 59-60, fig. 13/10; 125/1), Saharna Mare / “Dealul Mănăstirii” (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 80, 181, fig. 70/4; 150; Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 405, 415, fig. 65/16; 147/1, 2, 4-8; Niculiță et al. 2019, 311, fig. 15/3; 18/3, 7; 21/7; 30/7-9; 31/10; 46/1, 2), Saharna “La Șanț” (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 158, fig. 168/7) etc.

Also, many whetstones were made from sandstone (fig. 11/4), of different shapes and sizes (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 172, 176, 180-181, fig. 31/2, 3; 51/9; 149/2, 6, 8, 9; Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 405, 414, fig. 65/13; 118/5; 146/2-4, 8-10; Niculiță et al. 2019, 310, 312, fig. 15/4; 18/2; 37/4; 31/6, 7; 46/4, 5, 7, 8, 15).

1

2-4

Fig. 11. Piese confecționate din gresie. Saharna Mare / „Dealul Mănăstirii”: 1 - piatră de râșniță; 2 - percutor; 3 - topor; 4 - cute.
 Fig. 11. Objects made of sandstone. Saharna Mare / “Dealul Mănăstirii”: 1 - grindstone; 2 - hammer; 3 - axe; 4 - whetstone.

La fel se remarcă un „topor” (fig. 11/3), descoperit într-o construcție (nr. 4) din cetatea getică Saharna Mare (Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 414, fig. 118/6).

Silexul sau *cremenea*, având dimensiuni de la câțiva centimetri și mai mari, apare mai rar în siturile microzonei Saharna. Astfel de fragmente pot fi găsite ocazional în unele depozite de roci neconsolidate (nisip, psefit, marnă, depuneri aluviale, deluviale etc.) sau în lunca Nistrului, transportate de apa râului.

There is also an “axe” (fig. 11/3), discovered in a structure (no. 4) in the Getic citadel Saharna Mare (Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 414, fig. 118/6).

Flint, several centimeters and larger in size, occurs less frequently in the Saharna microregion sites. Such fragments can occasionally be found in some unconsolidated rock deposits (sand, psephite, marl, alluvial, diluvial deposits, etc.) or in the Dniester floodplain, transported by the river water. Larger accumulations of

Fig. 12. Piese confecționate din silex (1, 4 - Saharna „Țiglău”; 2, 3 - Saharna Mare / „Dealul Mănăstirii”; 5, 6 - Saharna „Rude”; 7 - Saharna „La Șanț”).

Fig. 12. Objects made of flint (1, 4 - Saharna “Țiglău”; 2, 3 - Saharna Mare / “Dealul Mănăstirii”; 5, 6 - Saharna “Rude”; 7 - Saharna “La Șanț”).

Acumulări mai mari de silex în proximitatea Saharnei sunt în aflorimente pe versanții Nistrului în amonte, de exemplu, lângă localitățile Vadul-Rașcov (raionul Șoldănești), Sănătăuca (raionul Florești), orașul Soroca ș.a.

De regulă, piesele din silex sunt concentrate în nivelurile de locuire atribuite primei epoci a fierului și sunt reprezentate de diferite unelte, arme, podoabe și unele semifabricate (fig. 12). Categoria uneltelor este documentată prin dălțițele descoperite la Saharna „Țiglău” (Niculiță, Niciu 2014, 59, fig. 13/4) și Saharna

flint in the vicinity of Saharna are in outcrops on the slopes of the Dniester upstream, for example near the localities of Vadul-Rașcov (Soldănești district), Sănătăuca (Florești district), the city of Soroca, etc.

As a rule, the flint pieces are concentrated in the occupation levels attributed to the early Iron Age and are represented by various tools, weapons, ornaments and some semi-manufactures (fig. 12). The category of tools is documented by the chisels discovered at Saharna “Țiglău” (Niculiță, Niciu 2014, 59, fig. 13/4) and Saharna Mare / “Dealul Mănăstirii” (Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 409-410, fig. 94/2). Weapons,

1

2

3

4

Fig. 13. Piese confecționate din roci cristaline: 1, 2 - sceptre; 3, 4 - topoare (1, 4 - Saharna Mare; 2 - Saharna Mică; 3 - Saharna „Țiglău”).
 Fig. 13. Objects made of crystalline rocks: 1, 2 - scepters; 3, 4 - axes (1, 4 - Saharna Mare; 2 - Saharna Mică; 3 - Saharna “Țiglău”).

Mare / „Dealul Mănăstirii” (Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 409-410, fig. 94/2). Armele, reprezentate de vârfuri de săgeți și de lance, au fost atestate la Saharna „Țiglău” (Niculiță, Niciu 2014, 63-64, fig. 13/3, 5; 17/6) și Saharna Mare / „Dealul Mănăstirii” (Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 405-406, fig. 65/18). Podoabe (pandantive) au fost descoperite la Saharna Mare / „Dealul Mănăstirii” (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 181, fig. 158/6; Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 406, 415, fig. 65/12; 147/9) și la Saharna „Țiglău” (Niculiță, Niciu 2014, 64, fig. 13/1).

De asemenea, în siturile de la Saharna „Țiglău” (Niculiță, Niciu 2014, 59-60, 63-64, fig. 13/2-9; 17/6), Saharna „Rude” (Zanoci, Băț 2020, 5-6, fig. 20/1-4) și Saharna Mică (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 172, fig. 10/13) au fost identificate unele lame de silex, considerate drept semifabricate.

Foarte rar în siturile microzonei Saharna au fost găsite fragmente de *șist cristalin* – rocă de origine metamorfică, dură, de diferite culori. Zăcămintele de șisturi cristaline mai apropiate de Saharna sunt lângă satul Cosăuți din raionul Soroca (în carieră), inclusiv în pragurile din albia Nistrului și în amonte, cu precădere pe malul stâng al râului, în Ucraina, fiind cunoscute exploatarea și în prezent. Din astfel de rocă au fost confecționate trei piese, descoperite în fortificațiile getice de la Saharna Mare și Saharna Mică. De la Saharna Mare provine un fragment de topor (fig. 13/4) (Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 414, fig. 147/10) și un fragment de sceptru (fig. 13/1) (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 181, fig. 159/2), iar de la Saharna Mică – un fragment de sceptru (fig. 13/2) (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 172, fig. 19/7).

represented by arrowheads and spearheads, were attested at Saharna “Țiglău” (Niculiță, Niciu 2014, 63-64, fig. 13/3, 5; 17/6) and Saharna Mare / “Dealul Mănăstirii” (Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 405-406, fig. 65/18). Ornaments (pendants) were discovered at Saharna Mare / “Dealul Mănăstirii” (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 181, fig. 158/6; Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 406, 415, fig. 65/12; 147/9) and at Saharna “Țiglău” (Niculiță, Niciu 2014, 64, fig. 13/1).

Also, in the sites from Saharna “Țiglău” (Niculiță, Niciu 2014, 59-60, 63-64, fig. 13/2-9; 17/6), Saharna „Rude” (Zanoci, Băț 2020, 5-6, fig. 20/1-4) and Saharna Mică (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 172, fig. 10/13) some flint blades were identified, considered as semi-finished.

Very rarely in the sites of the Saharna microregion were found fragments of *crystalline schist* – rock of metamorphic origin, hard, of different colors. Crystalline schist deposits closer to Saharna are near the village of Cosăuți in the Soroca district (in stone quarry), including in the Dniester thresholds and upstream, especially on the left bank of the river, in Ukraine, exploitations being known even today. Three pieces were made from such rock, discovered in the Getic fortifications at Saharna Mare and Saharna Mică. A fragment of an ax comes from Saharna Mare (fig. 13/4) (Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 414, fig. 147/10) and a scepter fragment (fig. 13/1) (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 181, fig. 159/2), and from Saharna Mică – a fragment of a scepter (fig. 13/2) (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 172, fig. 19/7).

In some cases, in the sites of the Saharna microregion, objects made of other rocks have been found, the identification of which is not certain. For example, possibly

În unele cazuri, în siturile microzonei Saharna au fost găsite obiecte făcute din alte roci, identificarea cărora nu este certă. De exemplu, posibil, din *anortozit*, o rocă magmatică mai rar întâlnită în subsolul țării noastre (în cristalinul din amonte de orașul Soroca), a fost confecționat toporul (fig. 13/3), descoperit în așezarea din prima epocă a fierului de la Saharna „Țiglău” (Niculiță, Niciu 2014, 166, fig. 13/6).

Concluzii

În urma cercetărilor geopedologice, coroborate cu cele arheologice, în siturile din microzona Saharna s-a constatat prezența unei game largi de roci de origine atât autohtonă (*in situ*), cât și alohtonă (*ex situ*). Cele locale, reprezentate de argilă, nisip, loess, calcar, marnă ș.a., au servit în calitate de roci parentale ale solurilor din siturile arheologice, totodată, constituind o prețioasă resursă de material de construcție pentru edificarea elementelor defensive, a locuințelor și a altor amenajări gospodărești. Rocile mai dure (gresie, silix, psefit, șist cristalin, unele varietăți de calcar ș.a.), după cum ne demonstrează numărul mare de piese, au fost utilizate la confecționarea unor ustensile, necesare în viața cotidiană a comunităților din epoca fierului.

Prezența unor roci de origine alohtonă poate fi pusă în legătură cu procesele naturale (eroziune, dezagregare, denudație etc.), dar nu se exclude și implicarea omului – transportarea la distanță, prin intermediul unor relații de schimb/comerț.

from *anorthosite*, a magmatic rock rarely found in the subsoil of our country (in the crystalline upstream of the city of Soroca), the ax was made (fig. 13/3), discovered in the early Iron Age settlement of Saharna “Țiglău” (Niculiță, Niciu 2014, 166, fig. 13/6).

Conclusions

Following the geopedological researches, corroborated with the archaeological ones, the presence of a wide range of rocks of both autochthonous (*in situ*) and allochthonous (*ex situ*) origin was found in the sites of the Saharna microregion. The local ones, represented by clay, sand, loess, limestone, marl, etc., served as parent rocks of the soils in the archaeological sites, at the same time constituting a precious resource of construction material for the construction of defensive elements, homes and other household arrangements. Harder rocks (sandstone, flint, psephite, crystalline schist, some varieties of limestone, etc.), as the large number of pieces prove, were used to make some utensils, necessary in the daily life of Iron Age communities.

The presence of rocks of allochthonous origin can be linked to natural processes (erosion, disaggregation, denudation, etc.), but human involvement is not excluded – long-distance transportation, through exchange/trade relations.

Bibliografie / Bibliography

Arnăuț 2003: T. Arnăuț, Vestigii ale sec. VII-III a. Chr. în spațiul de la răsărit de Carpați (Chișinău 2003).

Băț, Zanoci 2021: M. Băț, A. Zanoci, Despre olăritul culturii Cozia-Saharna (în baza descoperirilor din bazinul Nistrului Mijlociu) / About the pottery making in the Cozia-Saharna culture (on the basis of discoveries from the Middle Dniester region). In: (Eds. A. Zanoci, M. Băț) Economie și mediu în spațiul tiso-nistean în epoca fierului. Materialele colloquium-ului de vară de la Saharna (29 iulie - 1 august 2021) / Economy and Environment in the Iron Age in the Tisza-Dniester region. Proceedings of the Saharna Summer Colloquium (Juli 29th - August 1th 2021) (Chișinău: Bons Offices 2021), 7-30.

Boboc 2021: N. Boboc, Geomorfologia văilor sistemelor hidrografice din Regiunea de Est a Podișului Moldovenesc (Chișinău 2021).

Conea, Vintilă, Canarache 1977: A. Conea, I. Vintilă, A. Canarache, Dicționar de știința solului: cu termeni corespondenți în limbile franceză, germană, engleză, rusă (București: Editura Științifică și Enciclopedică 1977).

Jigău, Nagacevski 2006: Gh. Jigău, T. Nagacevski, Ghid al disciplinei Fizica Solului (Chișinău: CEP USM 2006).

Kašuba, Haheu, Levițki 2000: M. Kašuba, V. Haheu, O. Levițki, Vestigii traco-getice pe Nistrul Mijlociu (București 2000).

Măndescu 2007: D. Măndescu, Praștia – o armă mai puțin cunoscută utilizată de geți. Tyragetia s.n. I/1, 2007, 269-273.

Niculică et al. 2016: I. Niculică, T. Arnăuț, A. Niciu, A. Corobcean, Așezări deschise și situri fortificate pe promontoriul Saharna Mică. In: I. Niculică, A. Zanoci, M. Băț, Evoluția habitatului din microzona Saharna în epoca fierului (Chișinău: Bons Offices 2016), 249-328.

Niculică, Niciu 2014: I. Niculică, A. Niciu, Așezarea și necropola din prima epocă a fierului Saharna-Țiglău (Chișinău: Bons Offices 2014).

Niculică, Teodor, Zanoci 2002: I. Niculică, S. Teodor, A. Zanoci, Butuceni. Monografie arheologică (București 2002).

Niculică, Zanoci, Arnăuț 2008: I. Niculică, A. Zanoci, T. Arnăuț, Habitatul din mileniul I a. Chr. în regiunea Nistrului Mijlociu (siturile din zona Saharna) (Chișinău: Bons Offices 2008).

Niculică, Zanoci, Băț 2016: I. Niculică, A. Zanoci, M. Băț, Evoluția habitatului din microzona Saharna în epoca fierului (Chișinău: Bons Offices 2016).

Niculică et al. 2019: I. Niculică, A. Zanoci, M. Băț, V. Dulgher, Investigațiile arheologice la situl Saharna Mare / „Dealul Mănăstirii”, raionul Rezina (2017-2019). Tyragetia s.n. XIII/1, 2019, 253-322.

Sochircă, Nagacevski 2021: V. Sochircă, T. Nagacevski, Aspecte privind cercetările geopedologice la situl arheologic din epoca fierului Saharna „Rude” din raionul Rezina. In: Sesiunea științifică a Departamentului Istoria Românilor, Universală și Arheologie, ediția a VII-a (Chișinău, 4 iunie 2021). Rezumatele comunicărilor (Chișinău: CEP USM 2021), 18-19.

Ursu 2006: A. Ursu, Raioanele pedogeografice și particularitățile regionale de utilizare și protejare a solurilor (Chișinău 2006).

Ursu 2011: A. Ursu, Solurile Moldovei (Chișinău: Știința 2011).

Zanoci 2002: A. Zanoci, Ferneinflüsse in der geto-dakischen Architektur. In: (Eds. A. Lang, V. Salač) Fernkontakte in der Eisenzeit (Praha 2002), 270-281.

Zanoci 2004: A. Zanoci, Traco-geții din bazinul Răutului Inferior. Cetatea Măscăuți „Dealul cel Mare”. In: (Eds. I. Niculiță, A. Zanoci, M. Băț) Thracians and circumponics world. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology, Chișinău-Vadul lui Vodă, 6-11 september 2004, II (Chișinău: Cartdidact 2004), 45-81.

Zanoci 2021: A. Zanoci, O nouă fortificație din prima epocă a fierului, descoperită la Saharna „Țiglău”, raionul Rezina. In: Conferința științifică internațională „Istorie. Arheologie. Muzeologie” a Muzeului Național de Istorie a Moldovei (28-29 octombrie 2021, Chișinău). Rezumatele comunicărilor (Chișinău 2021), 51-52.

Zanoci, Băț 2020: A. Zanoci, M. Băț, Raport despre rezultatele cercetărilor interdisciplinare la așezarea Saharna „Rude” și siturile arheologice din microzona Horodiște-Țipova, raionul Rezina (Chișinău 2020). Arhiva MNIM, inv. nr. 658.

Zanoci, Băț 2021: A. Zanoci, M. Băț, Cercetări arheologice la poarta de nord a cetății Saharna Mare. Tyragetia s.n. XV/1, 2021, 219-232.

Zanoci et al. 2020: A. Zanoci, M.A. Kulkova, M. Băț, A.M. Kulkov, Early Iron Age Pottery from Saharna Mare-Dealul Mănăstirii: Interdisciplinary Approach. Peuce s.n. XVIII, 2020, 67-109.

Zanoci et al. 2022: A. Zanoci, A. Asăndulesei, M. Băț, V. Sochircă, T. Nagacevschi, A.-F. Tencariu, V. Dulgher, Pas cu pas. Cercetări interdisciplinare la situl de epoca fierului de la Saharna „Rude” din bazinul Nistrului de Mijloc. Tyragetia s.n. XVI/1, 2022, 179-208.

Кашуба 2000: М. Кашуба, Ранее железо в лесостепи между Днестром и Сиретом (культура Козия-Сахарна). Stratum plus 3, 2000, 241-488.

Никулицэ 1987: И.Т. Никулицэ, Северные фракийцы в VI-I вв. до н.э. (Кишинев 1987).

Dr. Vitalie Sochircă

Universitatea de Stat din Moldova,
Chișinău, Republica Moldova

 0000-0003-3924-2253

e-mail: sochirca1970@gmail.com

Dr. Aurel Zanoci

Universitatea de Stat din Moldova,
Chișinău, Republica Moldova

 0000-0002-3236-7582

e-mail: azanoci@gmail.com

Dr. Tatiana Nagacevschi

Universitatea de Stat din Moldova,
Chișinău, Republica Moldova

 0000-0002-2897-4785,

e-mail: tatiana.nagacevschi@usm.md

Păpăuți „La Goncear”: istoria unui sit arheologic, uitat de arheologi

Păpăuți “La Goncear”: the history of an archaeological site forgotten by archaeologists

Cercetare realizată în cadrul proiectului 20.80009.1606.14
„Patrimoniul arheologic din epoca fierului în regiunea Nistrului
Mijlociu și bazinul râului Cogâlnic: cercetare interdisciplinară și
valorificare științifică”.

Research conducted within the project 20.80009.1606.14
“The archeological heritage of the Iron Age in the Middle Dniester
region and the Cogâlnic River basin: interdisciplinary research and
scientific development”.

Aurel Zanoci
Victor Dulgher
Vladimir Chitic

Cuvinte-cheie: bazinul râului Ciorna, prima epocă a fierului, a doua epocă a fierului, așezare, ceramică modelată cu mâna, amfore, ceramică cu firnis negru.

Rezumat: Cu ocazia permutării unor colecții muzeale, păstrate în depozitul Muzeului Național de Istorie a Moldovei, a fost descoperit un lot de ceramică, ce provenea din satul Păpăuți, raionul Rezina. În primăvara anului 2022 au fost realizate cercetări de suprafață în zona acestei localități, cu scopul localizării sitului de unde au fost recuperate artefactele și elucidării contextului arheologic. Investigațiile de teren au pus în evidență existența mai multor niveluri de locuire din epoca fierului, dar și descoperiri din perioada medievală. Vestigiile de interes arheologic pentru cercetarea noastră sunt redate de cele din epoca fierului: fragmente de la vase locale lucrate cu mâna, precum și fragmente ce provin de la o amforă de Ikos și de la un vas cu firnis negru. Plecând de la materialele descoperite, locuirea din prima epocă a fierului poate fi atribuită culturii Saharna (sec. X-IX a. Chr.), iar cea din a doua epocă a fierului – culturii getice.

Keywords: Ciorna River basin, Early Iron Age, Late Iron Age, settlement, hand-made pottery, amphorae, black-glazed ware.

Abstract: During the relocation of some museum collections kept in the storage of the National Museum of History of Moldova, an assemblage of pottery found in the village of Păpăuți, Rezina District, came into the field of our attention. In the spring of 2022, ground surveys were carried out in the area of this village in order to locate the site where the artifacts were found and to clarify the archaeological context. The field investigations revealed several occupation layers of the Iron Age, as well as archaeological finds of the medieval period. Our study considers archaeological objects related to the Iron Age, namely fragments of local hand-made pottery, as well as fragments of an Ikos amphora and of a black-glazed vessel. Based on the materials found, the habitation of the Early Iron Age can be attributed to the Saharna culture (10th-9th centuries BC), and the habitation of the Late Iron Age belongs to the Getae culture.

Contextul descoperirii

În luna martie 2022, cu ocazia unor permutări în depozitul de ceramică al Muzeului Național de Istorie a Moldovei, a fost descoperită o cutie din placaj (colet poștal), care conținea mai multe fragmente de ceramică și o scrisoare scrisă de mână, în limba rusă¹. Judecând după datele înscrise pe capacul cutiei (fig. 1/1), coletul

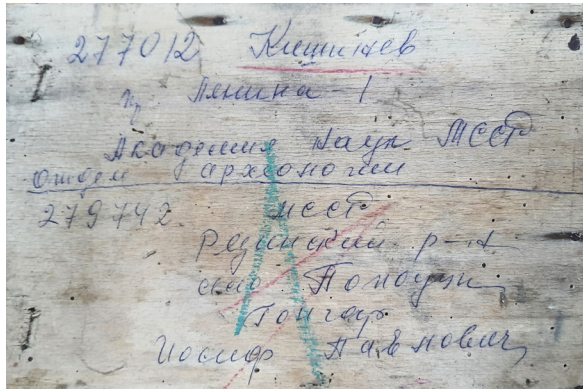
¹ Cutia a fost descoperită de colegul Sergiu Bodean, muzeograf la Muzeul Național de Istorie a Moldovei, care ne-a transmis-o cu amabilitate, pentru a fi analizat conținutul ei.

The context of the discovery

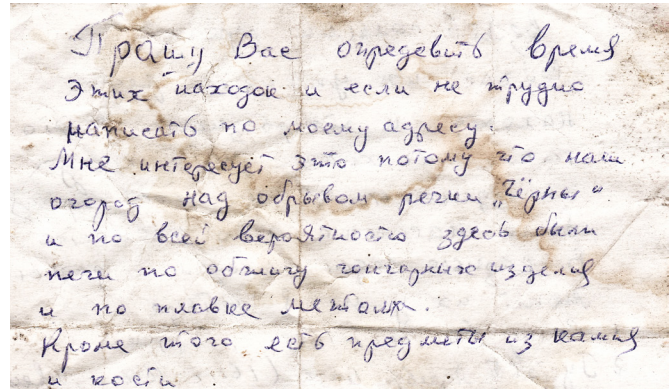
In March 2022, during permutations in the pottery storage of the National Museum of History of Moldova, a plywood box (postal parcel) was discovered, which contained pottery shards and a letter written by hand in Russian¹. According to the data indicated on the lid of the box (fig. 1/1), the postal parcel was sent in 1984 by Iosif Goncear (fig. 2),

¹ The box was found by our colleague Sergiu Bodean, a museum worker at the National Museum of History of Moldova, who kindly handed it over to us for analysis of the contents.

1

2

Fig. 1. Capacul coletului poștal (1) și scrisoarea (fragment) (2) expediate de Iosif Goncear la Academia de Științe a RSSM.

Fig. 1. The lid of the postal parcel (1) and the letter (fragment) (2) sent by Iosif Goncear to the Academy of Sciences of the Moldavian SSR.

poștal a fost expediat în anul 1984 de către Iosif Goncear (fig. 2), destinatarul fiind Academia de Științe a RSSM (sectorul de arheologie)². Prin scrisoarea (fig. 1/2) depusă în colet, I. Goncear se adresa cu rugămintea să fie stabilită vechimea pieselor ceramice, descoperite în grădina sa din satul Păpăuți (Rezina), amplasată pe malul abrupt al râului Ciorna. Ca urmare a analizei conținutului coletului poștal, s-a constatat prezența a 60 fragmente de ceramică, dintre care: 28 aparțineau primei epoci a fierului (fig. 5/1-6), 17 (inclusiv un fragment de amforă grecească) – celei de-a doua epoci a fierului (fig. 7/1-16) și 15 – perioadei medievale (sec. XV-XVI, XVII-XVIII)³.

² În urma comasării, în anul 2005, a Muzeului de Arheologie al Institutului de Arheologie și Istorie Veche, Academia de Științe a Moldovei, cu Muzeul Național de Istorie a Moldovei, colecția de ceramică a fost transferată la Muzeul Național de Istorie a Moldovei.

³ Determinare și încadrare cronologică de Gheorghe Postică (Muzeul Național de Istorie a Moldovei).

the recipient was the Academy of Sciences of the MSSR (archaeology sector)². In the letter (fig. 1/2) attached to the parcel, I. Goncear asked to establish the age of the pottery shards found in his garden in the village of Păpăuți (Rezina), located on the steep bank of the Ciorna River. As a result of the study of the contents of the postal parcel, 60 pottery shards were found, of which 28 belonged to the Early Iron Age (fig. 5/1-6), 17 (including a fragment of a Greek amphora) belonged to the Late Iron Age (fig. 7/1-16) and 15 belonged to the period of the Middle Ages (15th-16th, 17th-18th centuries)³.

² After the merger of the Museum of Archeology of the Institute of Archeology and Ancient History of the Academy of Sciences of Moldova with the National Museum of History of Moldova in 2005, the collection of pottery was transferred to the National Museum of History of Moldova.

³ Attribution and dating by Gheorghe Postică (National Museum of History of Moldova).

Fig. 2. Iosif Goncear (1924-2016). Fotografie din casa familiei Goncear.

Fig. 2. Iosif Goncear (1924-2016). Photo from the Goncear family house.

Fig. 3. Echipea de cercetare a Centrului de Arheologie „Ion Niculiță”, împreună cu primarul comunei Păpăuți, Oleg Stoler, la poarta gospodăriei lui Iosif Goncear (foto M. Băt).

Fig. 3. The research team of the Ion Niculiță Archeology Center, together with Oleg Stoler, the mayor of Păpăuți commune, at the gate of Iosif Goncear's house (photo by M. Băt).

Plecând de la această informație, echipea de cercetare a Centrului de Arheologie „Ion Niculiță” (fig. 3), Universitatea de Stat din Moldova, s-a deplasat în localitatea Păpăuți, raionul Rezina, pentru a localiza situl din care proveneau materialele arheologice, expediate de către Iosif Goncear. Aici, cu ajutorul primarului comunei Oleg Stoler, am căpătat accesul în grădina respectivă⁴, precum și în cea vecină⁵, spre vest (fig. 4), unde au fost realizate cercetări de suprafață. Ca urmare, de pe o arie de cca 150×70 m au fost

Based on this information, the research team of the Ion Niculiță Center for Archeology (fig. 3) of the Moldova State University went to the village of Păpăuți in the Rezina District in order to locate the archaeological site from which the materials sent by Iosif Goncear originated. Here, with the help of the mayor of the commune, Oleg Stoler, we gained access to the respective garden⁴, as well as to the neighboring one⁵, located to the west (fig. 4), and conducted field surveys there. As a result, more than 120 pottery shards were collected from an area of about 150×70 m, of

⁴ În prezent, proprietatea lui Victor Goncear, fiul lui Iosif Goncear.
⁵ Proprietar Fiodor Slobodeniuc.

⁴ Currently the property of Victor Goncear, son of Iosif Goncear.
⁵ Owner Fiodor Slobodeniuc.

colectate peste 120 fragmente de ceramică, dintre care: șase au fost atribuite primei epoci a fierului (fig. 5/7-11), 39 – cele de a doua epoci a fierului (fig. 7/17-20) și 77 – epocii medievale (sec. XV-XVI, XVII-XVIII)⁶. De asemenea, la suprafața solului, în arătură, au fost sesizate mai multe fragmente de lut ars, unele cu amprente de nuiele. Astfel, aceste descoperiri demonstrează prezența aici a urmelor unei așezări.

Repertoriile arheologice existente (Маркевич 1955; Лалушнян, Никулицэ, Романовская 1974; Levițki 1993, 12-13; Kašuba, Haheu, Levițki 2000, 124-125; etc.) nu menționează niciun sit arheologic în acest spațiu, ceea ce indică faptul că așezarea, semnalată de I. Goncear, nu a fost introdusă în circuitul științific.

Cercetări de teren

Așezarea Păpăuți „La Goncear”⁷ este amplasată la marginea de nord a localității, pe un promontoriu format între malul înalt și abrupt al Ciornei și o râpă laterală (fig. 4/2). Situl are o altitudine relativă de cca 90 m față de albia râului, suprafața lui având o ușoară expoziție spre nord-est.

Plecând de la materialele colectate de I. Goncear, precum și de la cele descoperite de noi, se poate presupune că situl a fost locuit pe parcursul epocii

which six belonged to the Early Iron Age (fig. 5/7-11), 39 to the Late Iron Age (fig. 7/17-20) and 77 to the Middle Ages (15th-16th, 17th-18th centuries)⁶. Also, on the surface of the soil, in the plowing, several daub fragments with imprints of twigs. Thus, these finds prove the presence of traces of a settlement here.

The existing registers of archaeological sites (Маркевич 1955; Лалушнян, Никулицэ, Романовская 1974; Levițki 1993, 12-13; Kašuba, Haheu, Levițki 2000, 124-125; etc.) do not mention any archaeological site in this area, which indicates that the settlement, reported by I. Goncear, was not introduced into scientific circulation.

Field research

The Păpăuți “La Goncear” settlement⁷ is located on the northern outskirts of the village, on a promontory formed between the high and steep bank of the Ciorna and a side ravine (fig. 4/2). The site is located at a relative altitude of about 90 m above the level of the river bed, its surface has a slight slope to the northeast.

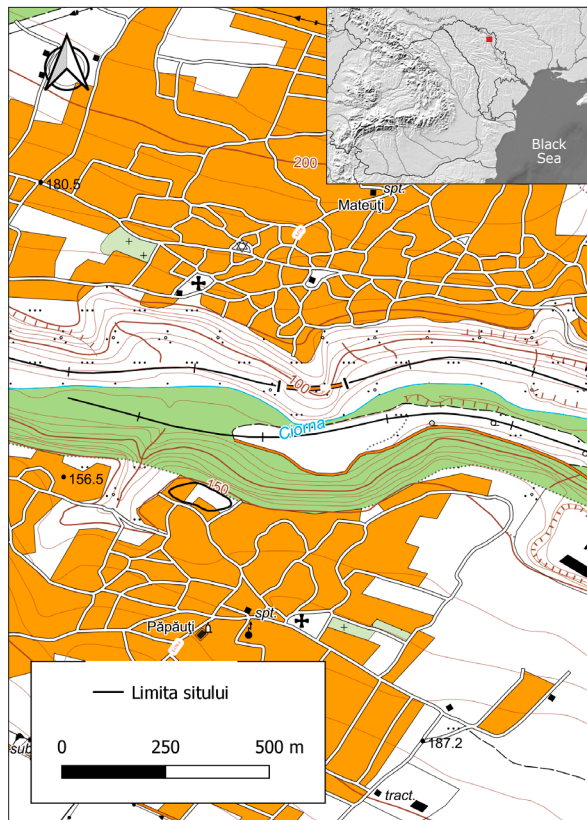
Based on the materials collected by I. Goncear, as well as from those discovered by us, it can be assumed that the site was inhabited during the Iron Age, and in the

⁶ Determinare și încadrare cronologică de Gheorghe Postică (Muzeul Național de Istorie a Moldovei).

⁷ Numele așezării a fost atribuit, pornind de la faptul că vestigiile ei se află, în mare parte, pe moșia familiei Goncear, iar cel care a semnalat-o a fost Iosif Goncear.

⁶ Attribution and dating by Gheorghe Postică (National Museum of History of Moldova).

⁷ The site got its name because its remains are located, for the most part, in the Goncear family estate, and Iosif Goncear reported about it.

1

fierului, iar în perioada medievală acesta a constituit o parte din moșia satului actual⁸. De un interes arheologic sporit pentru cercetarea noastră sunt materialele caracteristice celor două vârste ale epocii fierului.

⁸ Satul este atestat, conform unor documente, în anul 1559, iar după altele – în 1560 (Eșanu et al. 2003, 547; Tabuncic, Vornic 2016, 131). Astfel, ceramica medievală, descoperită pe sit, a aparținut comunității din localitatea menționată.

2

Fig. 4. Păpăuți „La Goncear”. Localizarea sitului arheologic (1 - <http://www.geoportalinds.gov.md>; 2 - Google Earth).

Fig. 4. Păpăuți „La Goncear”. Location of the archaeological site (1 - <http://www.geoportalinds.gov.md>; 2 - Google Earth).

medieval period it was part of the current village estate⁸. Of increased archaeological interest for our research are materials characteristic of the two periods of the Iron Age.

⁸ The village is attested, according to some documents, in 1559, and according to others in 1560 (Eșanu et al. 2003, 547; Tabuncic, Vornic 2016, 131). Thus, the medieval pottery, discovered on the site, belonged to the community of the mentioned locality.

Prima epocă a fierului

Vestigiile din prima epocă a fierului sunt reprezentate de 34 de cioburi de ceramică⁹ și un fragment de figurină antropomorfă.

Fragmentele ceramice au constituit părți din mai multe categorii de recipiente (străchini, oale și cești), modelate din pastă de lut cu degresanți de cioburi pisate. Arderea lor incompletă și neuniformă le-a conferit o culoare ce variază de la cărămiziu la negru.

Printre fragmentele recuperate se evidențiază trei buze de la *străchini* (fig. 5/1, 7, 8), dintre care două decorate prin imprimare atât pe margine, cât și pe partea exterioară (fig. 5/1, 7). Recipiente similare sunt bine-cunoscute în siturile, atribuite culturii Saharna, de la: Alcedar III (Кашуба 2000, рис. CX/1), Saharna „Țiglău” (Niculiță, Niciu 2014, fig. 56/7; 61/8; 62/12), Saharna Mare / „Dealul Mănăstirii” (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, fig. 59/5; Niculiță, Zanoci, Băț 2016, fig. 67/5), Țahnăuți (Băț 2017, fig. 14/8) etc.

Categoria *oalelor* este reprezentată de fragmente de buză (fig. 5/2), de fragmente de pereți cu decor imprimat (fig. 5/3), incizat (fig. 5/10) sau în relief (fig. 5/4, 5, 11) și de fragmente de funduri (fig. 5/6). Vasele ornamentate cu incizii și/sau imprimeuri capătă o largă răspândire în arealul culturilor din prima epocă a fierului (Ailincăi 2011, 143-159; Ailincăi 2020), inclusiv în cultura Saharna (Niculiță, Niciu 2014, 91-110, tab. 9-18; Zanoci et al. 2020, fig. 5). De

⁹ Aici și în continuare au fost luate în calcul atât fragmentele descoperite în urma periegezelor din anul 2022, cât și cele colectate de Iosif Goncear.

Early Iron Age

The remains of the Early Iron Age are represented by 34 pottery shards⁹ and a fragment of an anthropomorphic figurine.

The pottery shards belonged to several categories of containers (bowls, pots and cups), made of clay with crushed shards. Their incomplete and uneven firing gave them a color ranging from brick to black.

Among the discovered fragments there are three lips of *bowls* (fig. 5/1, 7, 8), two of which are decorated with imprints both along the edge and outside (fig. 5/1, 7). Similar containers are well known at sites attributed to the Saharna culture: Alcedar III (Кашуба 2000, рис. CX/1), Saharna “Țiglău” (Niculiță, Niciu 2014, fig. 56/7; 61/8; 62/12), Saharna Mare / “Dealul Mănăstirii” (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, fig. 59/5; Niculiță, Zanoci, Băț 2016, fig. 67/5), Țahnăuți (Băț 2017, fig. 14/8), etc.

The category of *pots* is represented by lip fragments (fig. 5/2), wall fragments with stamped (fig. 5/3), incised (fig. 5/10) or relief (fig. 5/4, 5, 11) decoration, and bottom fragments (fig. 5/6). Vessels decorated with incisions and/or imprints are widespread in the area of the Early Iron Age cultures (Ailincăi 2011, 143-159; Ailincăi 2020), including in the Saharna culture (Niculiță, Niciu 2014, 91-110, tab. 9-18; Zanoci et al. 2020, fig. 5). Also often used is a relief ornament in the form of flattened protrusions, found on vessels from Glinjeni “La Șanț” (Гольцева, Кашуба 1995, таб. LIII/2, 3), Solonceni “Hlinaia” (Кашуба 2000, рис. LXXXI/1, 2), Saharna Mare /

⁹ Here and below, both the fragments discovered as a result of exploration in 2022 and those collected by Iosif Goncear were taken into account.

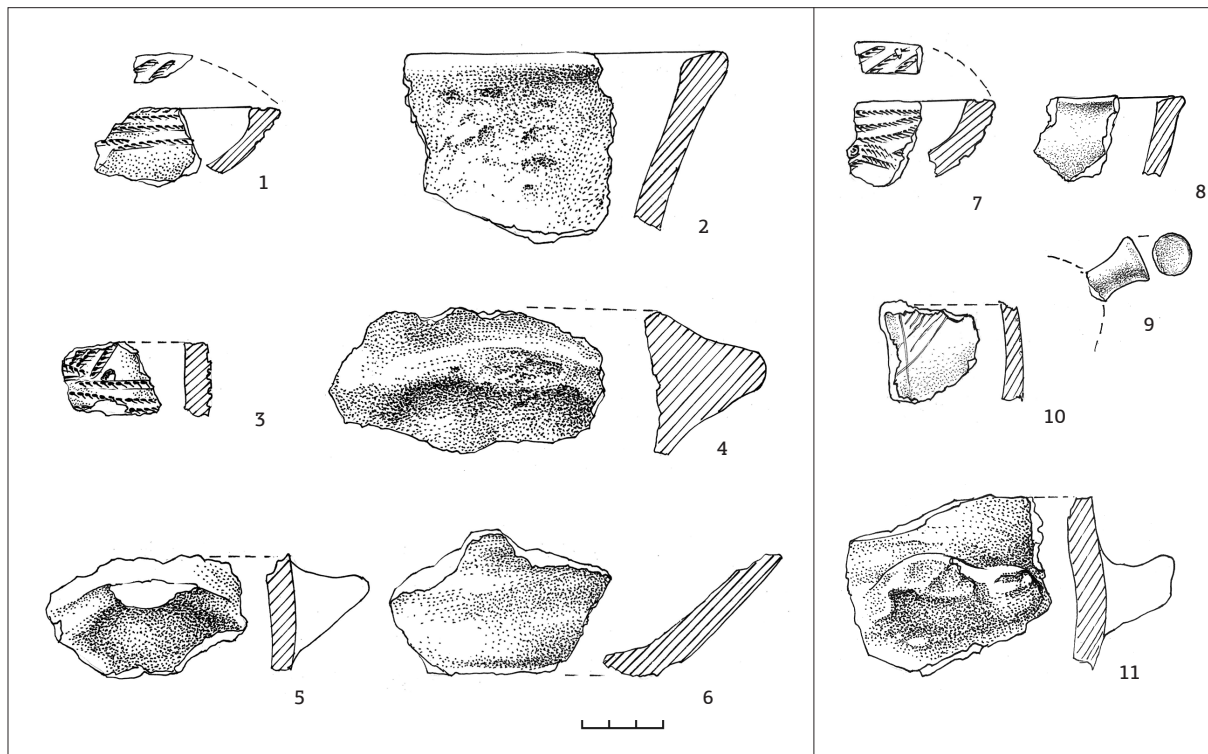

Fig. 5. Păpăuți „La Goncear”. Ceramică din prima epocă a fierului: 1-6 - colectată de I. Goncear; 7-11 - periegeze 2022.

Fig. 5. Păpăuți „La Goncear”. Early Iron Age pottery: 1-6 - collected by I. Goncear; 7-11 - 2022 field surveys.

asemenea, este frecvent utilizat și decorul în relief, în formă de proeminențe aplatizate, descoperit pe vasele de la: Glinjeni „La Șanț” (Гольцева, Кашуба 1995, таб. LIII/2, 3), Solonceni „Hlinaia” (Кашуба 2000, рис. LXXXI/1, 2), Saharna Mare / „Dealul Mănăstirii” (Niculiță, Zanoci, Băț 2016, fig. 49/11; Niculiță et al. 2019, fig. 16/ 4, 8, 15), Saharna „Țiglău” (Niculiță, Niciu 2014, fig. 28/8, 10, 11) etc.

„Dealul Mănăstirii” (Niculiță, Zanoci, Băț 2016, fig. 49/11; Niculiță et al. 2019, fig. 16/ 4, 8, 15), Saharna „Țiglău” (Niculiță, Niciu 2014, fig. 28/8, 10, 11), etc.

The category of *cups* is documented, for now, by a frustoconical knob (fig. 5/9) on the handle of a container. Cups decorated with such knobs on the handle are widespread in the area of the Saharna culture, being attested

Fig. 6. Păpăuți „La Goncear”. Fragment de figurină din piatră.

Fig. 6. Păpăuți "La Goncear". Fragment of a stone figurine.

Categoria *ceștilor* este documentată, deocamdată, printr-un buton tronconic (fig. 5/9) de la toarta unui recipient. Ceștile decorate cu astfel de butoane pe toartă au o largă răspândire în arealul culturii Saharna, fiind atestate atât în așezări, cât și în necropole (Кауыба 2000, 301-304, рис. XVIII/5-10; Niculiță, Niciu 2014, 82, tab. 4).

Dintre artefactele perioadei se remarcă un fragment din partea superioară a unei *figurine antropomorfe* (?), confecționate din piatră de calcar (fig. 6)¹⁰. Capul are lungimea de cca 3,50 cm, conținând în partea superioară un buton de formă tronconică. Ochii și narile au fost redată prin scobire, iar gura – printr-o incizie. Pe părțile laterale pot fi observate câte două incizii

¹⁰ La momentul de față piesa este expusă în muzeul școlii din satul Păpăuți. Conform informațiilor directorului instituției (Ion Mihalachi), artefactul provine din grădina lui Iosif Goncear.

both in settlements and in cemeteries (Кауыба 2000, 301-304, рис. XVIII/5-10; Niculiță, Niciu 2014, 82, tab. 4).

Among the artifacts of this period, a fragment of the upper part of an *anthropomorphic figurine* (?), made of limestone, stands out (fig. 6)¹⁰. The head is about 3.50 cm long, with a frustoconical knob at the top. The eyes and nostrils were hollowed out, and the mouth was incised. Two parallel oblique incisions can be seen on the sides, which probably represent the ears. For this type of limestone figurines, we have not yet found analogues in the cultures of the Iron Age. However, the shape of the upper part of the head is similar to the truncated knobs with which the handles of cups characteristic of the Saharna culture were decorated (fig. 5/9) (Кауыба 2000, 301-304, рис. XVIII/5-10; Niculiță,

¹⁰ Currently, the item is exhibited in the school museum of Papauti village. According to Ion Mihalachi, the director of the institution, the artifact comes from the garden of Iosif Goncear.

paralele, oblice, care reprezintă, probabil, urechile. Pentru acest tip de figurine confecționate din calcar nu am găsit, deocamdată, analogii în culturile din epoca fierului. Însă forma părții superioare a capului este similară cu butoanele tronconice cu care erau decorate toarte ceștilor caracteristice culturii Saharna (fig. 5/9) (Кашуба 2000, 301-304, рис. XVIII/5-10; Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, fig. 84/1-5; Niculiță, Nicic 2014, 82, tab. 4; Niculiță, Zanoci, Băț 2016, fig. 74/19; etc.).

A doua epocă a fierului

Vestigiile din a doua epocă a fierului sunt reprezentate de 56 de fragmente de ceramică, dintre care 50 de la recipiente modelate cu mâna și șase – lucrate la roată.

Ceramica modelată cu mâna a fost confecționată din pastă de lut în amestec cu șamotă. Arderea este incompletă și neuniformă, iar culoarea variază de la cărămiziu la cenușiu.

Printre fragmentele recuperate predomină cele de la *oale*, reprezentate de pereți cu decor în relief (fig. 7/1, 5-14, 17-20) (proeminențe aplatizate și butoni cilindrici), funduri (fig. 7/15, 16) și o bucată de toartă (fig. 7/17). Ornamentul în relief, fiind unul specific pentru olăria getică, se întâlnește frecvent pe vasele din această perioadă, descoperite la: Mașcăuți „Dealul cel Mare” (Zanoci 2004, fig. 20), Butuceni (Niculiță, Teodor, Zanoci 2002, fig. 87-88), Glinjeni „La Șanț” (Гольцева, Кашуба 1995, таб. XCIV/3), Saharna „La Șanț” (Niculiță, Zanoci, Băț 2016, fig. 228/1-7), Saharna Mare (Niculiță et al. 2019, fig. 23/1-7) etc.

Zanoci, Arnăuț 2008, fig. 84/1-5; Niculiță, Nicic 2014, 82, tab. 4; Niculiță, Zanoci, Băț 2016, fig. 74/19; etc.).

Late Iron Age

The remains from the Late Iron Age are 56 pottery shards, of which 50 belong to hand-made containers and six are fragments of wheel-made vessels.

The hand-made pottery was made from clay mixed with grog. The firing is incomplete and uneven, and the color varies from brick to gray.

Among the found shards, those of pots predominate, represented by walls with a relief ornament (fig. 7/1, 5-14, 17-20) (flattened protrusions and cylindrical knobs), bottoms (fig. 7/15, 16) and a handle fragment (fig. 7/17). Relief ornament, characteristic of Getic pottery, is often found on vessels from this period, found at Mașcăuți “Dealul cel Mare” (Zanoci 2004, fig. 20), Butuceni (Niculiță, Teodor, Zanoci 2002, fig. 87-88), Glinjeni “La Șanț” (Гольцева, Кашуба 1995, таб. XCIV/3), Saharna “La Șanț” (Niculiță, Zanoci, Băț 2016, fig. 228/1-7), Saharna Mare (Niculiță et al. 2019, fig. 23/1-7), etc.

In addition, two fragments of *strainers* (fig. 7/2, 3) were found on the surface of the settlement, similar to those attested in the Getic occupation layers at the sites of Saharna Mică (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, fig. 23/14), Saharna Mare (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, fig. 138/10; Niculiță, Zanoci, Băț 2016, fig. 125/9; 161/6), Alcedar “La Cordon” (Kašuba, Haheu, Levički 2000, pl. XXVIII/4), etc. A fragment of the *lid* was also identified (fig. 7/4), the same as

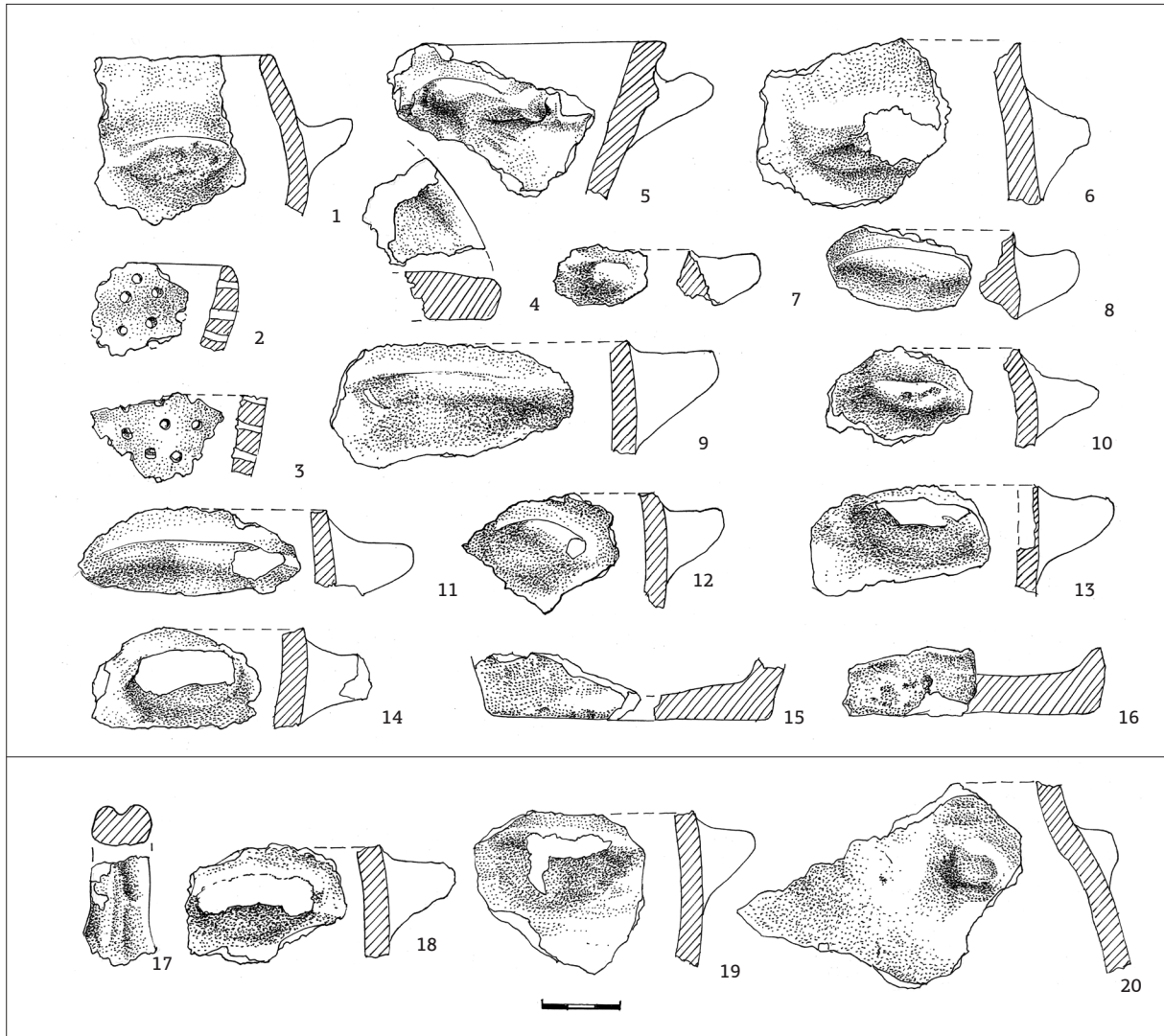

Fig. 7. Păpăuți „La Goncear”. Ceramică din a doua epocă a fierului: 1-16 - colectată de I. Goncear; 17-20 - periegeze 2022.

Fig. 7. Păpăuți "La Goncear". Late Iron Age pottery: 1-16 - collected by I. Goncear; 17-20 - 2022 field surveys.

De asemenea, pe suprafața așezării au fost descoperite două fragmente de *strecurători* (fig. 7/2, 3), asemănătoare cu cele atestate în nivelele de locuire getică din siturile Saharna Mică (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, fig. 23/14), Saharna Mare (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, fig. 138/10; Niculiță, Zanoci, Băț 2016, fig. 125/9; 161/6), Alcedar „La Cordon” (Kašuba, Haheu, Levițki 2000, pl. XXVIII/4) etc. La fel, a fost identificat și un fragment de *capac* (fig. 7/4), întocmai ca la Saharna Mică (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, fig. 24/2-4), Saharna Mare (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, fig. 141/6-8, 10-12; Niculiță, Zanoci, Băț 2016, fig. 161/9, 10), Butuceni (Niculiță, Teodor, Zanoci 2002, fig. 100/1-3), Stohnaia III (Niculiță, Zanoci, Băț 2016, fig. 237/15) etc.

Ceramica lucrată la roată este reprezentată, în exclusivitate, de fragmente de la recipiente grecești: două fragmente de toarte de amforă (fig. 8/2, 3), două fragmente de pereți de amforă, partea inferioară, inclusiv piciorul, al unei amfore (fig. 8/4) și un fragment de vas cu firnis negru (fig. 8/1).

Dintre acestea, un fragment de picior (fig. 8/4) și o toartă (fig. 8/2) provin de la o amforă de Ikos¹¹, varianta II, după S. Monakhov, N. Fedoseev (Монахов, Федосеев 2013a, 260, рис. 4-6; Монахов, Федосеев 2013b, 559, рис. 2/3, 4). Fragmentele de la Păpăuți sunt similare descoperirilor din mormintele nr. 180, nr. 427 ș.a. din necropola Prikubanskiy, reg. Krasnodar, Rusia, datate în intervalul de timp 340-330 a. Chr. (Монахов и др. 2021, 92, 94, рис. 141/2; 144/2). De

în Saharna Mică (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, fig. 24/2-4), Saharna Mare (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, fig. 141/6-8, 10-12; Niculiță, Zanoci, Băț 2016, fig. 161/9, 10), Butuceni (Niculiță, Teodor, Zanoci 2002, fig. 100/1-3), Stohnaia III (Niculiță, Zanoci, Băț 2016, fig. 237/15), etc.

The wheel-made pottery is represented, exclusively, by fragments of Greek vessels: two fragments of amphora handles (fig. 8/2, 3), two fragments of amphora walls, the lower part, including the foot, of an amphora (fig. 8/4), and a fragment of black-glazed vessel (fig. 8/1).

Among them, a fragment of a foot (fig. 8/4) and a handle (fig. 8/2) come from an Ikos amphora¹¹, variant II by S. Monakhov, N. Fedoseev. The fragments from Păpăuți are similar to the finds from graves nos. 180, 427, etc. from the Prikubansky necropolis, Krasnodar Region, Russia, which date back to the time interval between 340 and 330 BC. It should also be noted that such amphorae are not yet known in the Getic environment of the Eastern Carpathian area. The closest analogies come from the Scythian burial complexes on the left bank of the Dniester, which have the same dating, between the third and fourth quarter of the 4th century BC: the ditch of mound No. 13 from the Butor I necropolis (Синика, Разумов, Тельнов 2013, 74, рис. 51/3), the ditch of mound No. 9 of the “Sad” group from Glinoe (Синика, Лысенко, Тельнов 2018, 167, 173, рис. 1/2), grave 2 /12 (Синика, Тельнов 2017, 134, рис. 4/1) and grave 16/ 1 (Синика, Иващенко, Лысенко 2020, 198, рис. 4/3; Синика и др. 2020, 172, рис. 4/3; Синика и др. 2021, 247, рис. 5/3) from the mounds of the “Vodovod” group near the village of Glinoe, Slobozia District.

¹¹ Determinare și încadrare cronologică de Natalia Mateevici (Muzeul Național de Istorie a Moldovei).

¹¹ Attribution and dating by Natalia Mateevici (National Museum of History of Moldova).

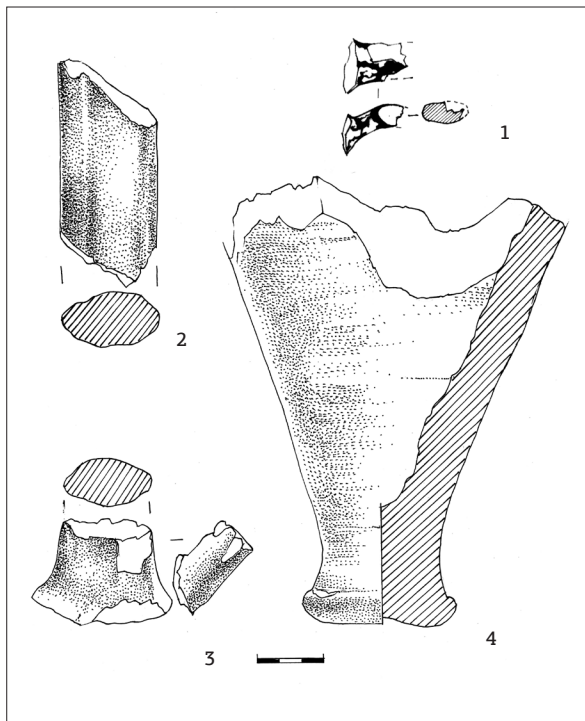

Fig. 8. Păpăuți „La Goncear”. Ceramică grecească din perieghezele din 2022.
Fig. 8. Păpăuți “La Goncear”. Greek pottery discovered during filed surveys in 2022.

asemenea, trebuie să menționăm că astfel de amfore nu sunt cunoscute, deocamdată, în mediul getic din spațiul est-carpatic. Cele mai apropiate analogii provin din complexele funerare scitice de pe malul stâng al Nistrului, care au aceeași datare – cumpăna dintre sfertul trei și patru ale sec. IV a. Chr.: șanțul tumulului nr. 13 din necropola Butor I (Синика, Разумов, Тельнов 2013, 74, рис. 51/3), șanțul tumulului nr. 9 din grupul „Sad” de la Glinoe (Синика, Лысенко,

Also, an Ikos amphora, but variant I, dated somewhat earlier (second quarter of the 4th century BC) (Монахов, Федосеев 2013а, 259-260, рис. 2-3; Монахов, Федосеев 2013b, 557, 559, рис. 2/1, 2) was found in grave 18/1 of the Dubăsari burial ground (Кетрапу и др. 2014, 83, 213-215, рис. 70/1).

The fragment of a black-glazed handle (fig. 8/1) most likely belonged to an askos of the *deep askoi* or *shallow askoi*

Тельнов 2018, 167, 173, рис. 1/2), mormântul 2/12 (Синика, Тельнов 2017, 134, рис. 4/1) și mormântul 16/1 (Синика, Иващенко, Лысенко 2020, 198, рис. 4/3; Синика и др. 2020, 172, рис. 4/3; Синика и др. 2021, 247, рис. 5/3), din tumulii grupului „Vodovod” de lângă s. Glineo, raionul Slobozia.

De asemenea, o amforă de Ikos, doar că varianta I, care este datată ceva mai timpuriu (al doilea sfert al sec. IV a. Chr.) (Монахов, Федосеев 2013a, 259-260, рис. 2-3; Монахов, Федосеев 2013b, 557, 559, рис. 2/1, 2) a fost descoperită în mormântul 18/1 din necropola de la Dubăsari (Кетрару и др. 2014, 83, 213-215, рис. 70/1).

Fragmentul de toartă cu firnis negru (fig. 8/1) este, cel mai probabil, de la un askos de tip *deep askoi* sau *shallow askoi*, recipiente care se răspândesc din al doilea sfert al sec. V a. Chr. (Sparkes, Talcott 1970, 158, fig. 11/1167, 1174). Exemplarul de la Păpăuți poate fi datat, probabil, mai aproape de sfârșitul secolului V a. Chr.¹².

Concluzii

Astfel, plecând de la artefactele descoperite la suprafața sitului Păpăuți „La Goncear”, constatăm, preliminar, că în prima epocă a fierului aici a existat o așezare, care poate fi atribuită culturii Saharna (sec. X-IX a. Chr.), iar în a doua epocă a fierului – o așezare getică. Ultima, conform pieselor de import

type, containers common from the second quarter of the 5th century BC (Sparkes, Talcott 1970, 158, fig. 11/1167, 1174). The Păpăuți specimen can probably be dated towards the end of the 5th century BC¹².

Conclusions

Thus, based on the artifacts found on the surface of the Păpăuți “La Goncear” site, we preliminarily note that in the Early Iron Age there was a settlement here that can be attributed to the Saharna culture (10th-9th centuries BC), and in Late Iron Age there was a Getic settlement. The latter, judging by Greek imports and local pottery, probably existed between the end of the 5th century BC and the 3rd century BC.

In the Early Iron Age, on the territory of the Păpăuți village estate, along with the settlement described, the one of Păpăuți “Hlinaia” II (Zanoci et al. 2022, 11), located about 1.70 km to the southwest, is also known (fig. 9). The Mateuți “Curtaia” I settlement (Лапушнян, Никулиця, Романовская 1974, 15; Zanoci, Niculiță, Băț 2017, fig. 2), belonging to the Saharna culture, located on the opposite bank of the Ciorna, also dates from this period.

During the Late Iron Age, the number of sites in the area of the current village of Păpăuți increased significantly (fig. 9). Thus, the settlements of Păpăuți “La Goncear”, Păpăuți I, Păpăuți II, Păpăuți “Hlinaia” I and a fortification located in the Păpăuți Forest are attested here (Zanoci et al. 2022). Other sites of the Ciorna River basin, such as the fortifications

¹² Determinare și încadrare cronologică de Denis Topal (Muzeul Național de Istorie a Moldovei).

¹² Attribution and dating by Denis Topal (National Museum of History of Moldova).

grecesc și ceramicii autohtone, se încadrează, probabil, între sfârșitul sec. V a. Chr. și sec. III a. Chr.

În prima epocă a fierului, pe moșia satului Păpăuți, de rând cu așezarea descrisă, mai este cunoscută cea de la Păpăuți „Hlinaia” II (Zanoci et al. 2022, 11), care se află la cca 1,70 km spre sud-vest (fig. 9). De asemenea, din această perioadă datează și așezarea, atribuită culturii Saharna, de la Mateuți „Curtaia” I (Лапушнян, Никулиця, Романовская 1974, 15; Zanoci, Niculiță, Băț 2017, fig. 2), amplasată pe malul de vizavi al Ciernei.

În cea de-a doua epocă a fierului, numărul siturilor în zona actualului sat Păpăuți crește simțitor (fig. 9). Astfel, în prezent, aici sunt atestate așezările Păpăuți „La Goncear”, Păpăuți I, Păpăuți II, Păpăuți „Hlinaia” I și o fortificație, localizată în Pădurea Păpăuților (Zanoci et al. 2022). În aceeași perioadă sunt date și alte situri din bazinul Ciernei, cum ar fi: fortificațiile Glinjeni „La Șanț” (Гольцева, Кашуба 1995), Parcani „Zanova” și Mihuleni X (Zanoci, Niculiță, Băț 2017, 23-24, 34-35, fig. 11, 12, 20), precum și așezările Lipceni „Râpa Zanova”, Mihuleni II, Mihuleni III, Parcani III etc. (Kašuba, Haheu, Levițki 2000, 123-124; Zanoci, Niculiță, Băț 2017, 14-22, 33, fig. 6, 20).

Atât siturile din preajma localității Păpăuți, cât și restul au aparținut, probabil, comunităților getice, care în această perioadă au populat masiv teritoriile din bazinul râului Ciorna, începând cu cursul superior și până la vărsarea lui în Nistru (Zanoci, Niculiță, Băț 2017, fig. 4).

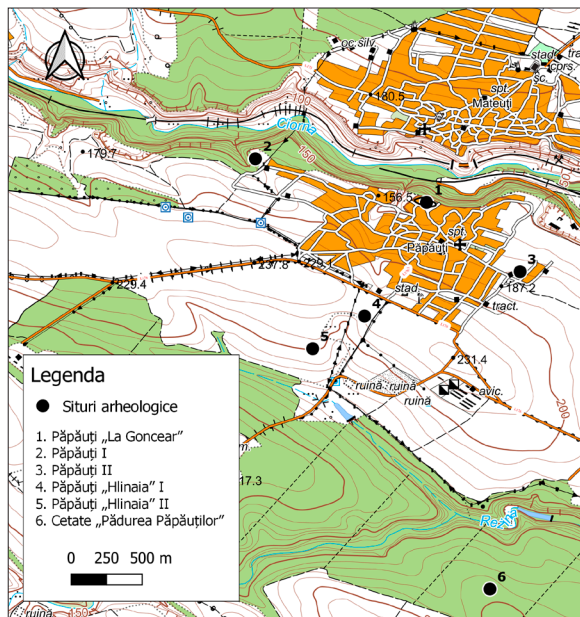

Fig. 9. Situri din epoca fierului în zona satului Păpăuți.
Fig. 9. Iron Age sites in the Păpăuți village area.

Glinjeni „La Șanț” (Гольцева, Кашуба 1995), Parcani „Zanova” and Mihuleni X (Zanoci, Niculiță, Băț 2017, 23-24, 34-35, fig. 11, 12, 20), as well as the settlements of Lipceni „Râpa Zanova”, Mihuleni II, Mihuleni III, Parcani III, and others (Kašuba, Haheu, Levițki 2000, 123-124; Zanoci, Niculiță, Băț 2017, 14-22, 33, fig. 6, 20), belong to the same period.

Both the sites around Păpăuți and the rest probably belonged to the Getic communities, which during this period massively populated the territories of the Ciorna River basin, starting with the upper reaches and up to its confluence with the Dniester (Zanoci, Niculiță, Băț 2017, fig. 4).

Mulțumiri

Aducem sincere mulțumiri colaboratorilor Muzeului Național de Istorie a Moldovei, Sergiu Bodean, pentru oferirea posibilității de a prelucra materialele descoperite de el în depozitul muzeului, precum și dr. hab. Gheorghe Postică, dr. Natalia Mateevici, dr. Denis Topal, pentru atribuirea și sugestiile de încadrare cronologică a ceramicii grecești și medievale din situl Păpăuți „La Goncear”. De asemenea, suntem recunoscători primarului comunei Păpăuți, raionul Rezina, domnului Oleg Stoler pentru suportul acordat în timpul cercetărilor de teren. Exprimăm gratitudinea noastră colegilor de echipă, domnilor dr. Mihail Băț și Daniel Cuculescu, care au luat parte la periegeze, dar nu se regăsesc printre autorii acestui articol.

Bibliografie / Bibliography

Ailincăi 2011: S.-C. Ailincăi, Ceramica din siturile culturii Babadag. Cu privire specială asupra descoperirilor din Dobrogea. Peuce s.n. 11, 2011, 55-178.

Ailincăi 2020: S.C. Ailincăi, Early Iron Age Stamped Pottery in Southeastern Europe. Analysis, Chronology and Interpretation. In: (Eds. J. Maran, R. Băjenaru, S.C. Ailincăi, A.D. Popescu, S. Hansen) Objects, Ideas and Travelers. Contacts between the Balkans, the Aegean and wetsren Amatolia during the Bronze and Early Iron Age, Volume to the Memory of Alexandru Vulpe. Proceedings of the Conference in Tulcea, 10-13 November, 2017, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie, Band 350 (Bonn: Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH 2020), 447-472.

Acknowledgments

We express our sincere gratitude to the staff members of the National Museum of History of Moldova, to Sergiu Bodean, for providing the opportunity to process the materials found by him in the museum's storage, as well as to Dr. habil. Gheorghe Postică, Dr. Natalia Mateevici, and Dr. Denis Topal, for the attribution and suggestions for chronological framing of Greek and medieval pottery from the Păpăuți “La Goncear” site. We are also grateful to the mayor of Păpăuți commune, Rezina district, Mr. Oleg Stoler, for his support during the field investigations. We thank our teammates, Dr. Mihail Băț and Daniel Cuculescu, who took part in the archaeological exploration, but are not among the authors of this article.

Arnăuț 2003: T. Arnăuț, Vestigii ale sec. VII-III a. Chr. în spațiul de la răsărit de Carpați (Chișinău 2003).

Băț 2017: M. Băț, Așezarea din prima epocă a fierului de la Țahnăuți, raionul Rezina. Tyragetia s.n. XI/1, 2017, 137-163.

Eșanu et al. 2003: A. Eșanu, V. Eșanu, N. Fuștei, V. Pelin, I. Negrei, Mănăstirea Căpriana (sec. XV-XX). In: Studiu istoric, documente, cărți, inscripții și alte materiale (Chișinău 2003).

Kašuba, Haheu, Levițki 2000: M. Kašuba, V. Haheu, O. Levițki, Vestigii traco-getice pe Nistrul Mijlociu (București 2000).

Levițki 1993: O. Levițki, Repertoriul monumentelor arheologice din Republica Moldova. Raionul Rezina (Chișinău 1993). Arhiva MNIM, nr. inv. 33.

Mateevici 2007: N. Mateevici, Amforele grecești în mediul barbar din nord-vestul Pontului Euxin în sec. VI - începutul sec. II a. Chr. (Chișinău 2007).

Niculică, Niciu 2014: I. Niculiță, A. Niciu, Așezarea și necropola din prima epocă a fierului Saharna-Țiglău (Chișinău: Bons Offices 2014).

Niculică, Teodor, Zanoci 2002: I. Niculiță, S. Teodor, A. Zanoci, Butuceni. Monografie arheologică (București 2002).

Niculică, Zanoci, Arnăuț 2008: I. Niculiță, A. Zanoci, T. Arnăuț, Habitatul din mileniul I a. Chr. în regiunea Nistrului Mijlociu (siturile din zona Saharna) (Chișinău: Bons Offices 2008).

Niculică, Zanoci, Băț 2016: I. Niculiță, A. Zanoci, M. Băț, Evoluția habitatului din microzona Saharna în epoca fierului (Chișinău: Bons Offices 2016).

Niculică et al. 2019: I. Niculiță, A. Zanoci, M. Băț, V. Dulgher, Investigațiile arheologice la situl Saharna Mare / „Dealul Mănăstirii”, raionul Rezina (2017-2019). Tyragetia s.n. XIII/1, 2019, 253-322.

Sparkes, Talcott 1970: B.A. Sparkes, L. Talcott, Black and plain pottery of the 6th, 5th and 4th centuries BC. Athenian agora 12 (Princeton, New Jersey: ASCSA 1970).

Tabuncic, Vornic 2016: S. Tabuncic, V. Vornic, Contribuții documentare și arheologice la istoria satului Păpăuți (r-nul Rezina). Arheologia preventivă în Republica Moldova III, 2016, 131-136.

Zanoci 2004: A. Zanoci, Traco-geții din bazinul Răutului Inferior. Cetatea Măscăuți „Dealul cel Mare”. In: (Eds. I. Niculiță, A. Zanoci, M. Băț) Thracians and circumpontics world. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology, Chișinău-Vadul lui Vodă, 6-11 septembrie 2004, II (Chișinău: Cartdidact 2004), 45-81.

Zanoci, Niculiță, Băț 2017: A. Zanoci, I. Niculiță, M. Băț, Situri din epoca fierului în bazinul râului Ciorna / Iron Ages sites in the Ciorna River basin. In: (Eds. A. Zanoci, V. Sîrbu, M. Băț) Iron Age fortifications on the Tisa-Dniestr spase. Proceedings of Saharna Summer Colloquium (July 14th-17th, 2016) (Chișinău-Brăila 2017), 7-46.

Zanoci et al. 2020: A. Zanoci, M.A. Kulkova, M. Băț, A.M. Kulkov, Early Iron Age Pottery from Saharna Mare-Dealul Mănăstirii: Interdisciplinary Approach. Peuce s.n. XVIII, 2020, 67-109.

Zanoci et al. 2022: A. Zanoci, M. Băț, V. Dulgher, V. Chitic, D. Cuculescu, Noi situri arheologice din epoca fierului în bazinul râului Rezina. In: Conferința națională cu participare internațională „Integrare prin Cercetare și Inovare”, dedicată Zilei internaționale a Științei pentru Pace și Dezvoltare (10-11 noiembrie 2022). Științe umanistice. Științe sociale (Chișinău 2022), 9-12.

Гольцева, Кашуба 1995: Н. Гольцева, М. Кашуба, Глинжень II. Многослойный памятник Среднего Поднепровья (Тирасполь 1995).

Кашуба 2000: М. Кашуба, Раннее железо в лесостепи между Днестром и Сиретом (культура Козия-Сахарна). Stratum plus 3, 2000, 241-488.

Кетрару и др. 2014: Н.А. Кетрару, В.С. Синика, С.Н. Разумов, Н.П. Тельнов, Дубоссарские курганы (Тирасполь 2014).

Лапушнян, Никулицэ, Романовская 1974: В.Л. Лапушнян, И.Т. Никулицэ, М.А. Романовская, Памятники раннего железного века. Археологическая карта Молдавской ССР, вып. 4 (Кишинев 1974).

Маркевич 1955: В.И. Маркевич, Археологические памятники в бассейне нижнего течения реки Черна. Известия МФ АН СССР № 5(25), 1955, 131-145.

Монахов, Федосеев 2013а: С.Ю. Монахов, Н.Ф. Федосеев, Заметки по локализации керамической тары. IV: амфоры Икоса. *Античный мир и археология* 16, 2013, 255-266.

Монахов, Федосеев 2013б: С.Ю. Монахов, Н.Ф. Федосеев, Амфоры Икоса. В сб.: Боспорский феномен. Греки и варвары на Евразийском перекрестке. Материалы международной научной конференции (Санкт-Петербург 2013), 554-561.

Монахов и др. 2021: С.Ю. Монахов, И.И. Марченко, Н.Ю. Лимберис, Е.В. Кузнецова, Н.Б. Чурекова, Амфоры Прикубанского некрополя IV – начала III в. до н.э. (из собрания Краснодарского государственного историко-археологического музея-заповедника имени Е.Д. Фелицына) (Саратов 2021).

Никулицэ 1987: И.Т. Никулицэ, Северные фракийцы в VI-I вв. до н.э. (Кишинев 1987).

Синика, Иващенко, Лысенко 2020: В.С. Синика, М.В. Иващенко, С.Д. Лысенко, Случай синхронизации гераклеийской и синопских клеймёных амфор в скифском погребальном комплексе IV в. до н. э. на Нижнем Днестре. *Stratum plus* 6, 2020, 191-202.

Синика, Лысенко, Тельнов 2018: В.С. Синика, С.Д. Лысенко, Н.П. Тельнов, Скифский курган 9 группы «Сад» на левобережье Нижнего Днестра с литиком «монетного» типа. В сб.: Причерноморье в античное и раннесредневековое время, вып. 2. Сборник научных трудов, посвященный 70-летию профессора В.П. Копылова (Ростов-на-Дону 2018), 166-176.

Синика, Разумов, Тельнов 2013: В.С. Синика, С.Н. Разумов, Н.П. Тельнов, Курганы у села Буторы (Тирасполь 2013).

Синика, Тельнов 2017: В.С. Синика, Н.П. Тельнов, Скифское погребение с фракийской фибулой на Нижнем Днестре. *Stratum plus* 3, 2017, 131-152.

Синика и др. 2020: В.С. Синика, С.Д. Лысенко, С.Н. Разумов, Н.П. Тельнов, Скифская гробница с мечом типа Солоха на Нижнем Днестре. *Revista de Arheologie, Antropologie și Studii interdisciplinare* 2, 2020, 165-202.

Синика и др. 2021: В.С. Синика, Н.П. Тельнов, С.Д. Лысенко, С.Н. Разумов, Курган 16 группы «Водовод» в Нижнем Поднестровье. *Tyragetia s.n.* XV/1, 2021, 239-296.

Dr. Aurel Zanoci

Universitatea de Stat din Moldova,
Chișinău, Republica Moldova

 0000-0002-3236-7582

e-mail: azanoci@gmail.com

Victor Dulgher

Universitatea de Stat din Moldova,
Chișinău, Republica Moldova

 0000-0002-9024-4599

e-mail: dulghervictor@gmail.com

Vladimir Chitic

Universitatea de Stat din Moldova,
Chișinău, Republica Moldova

 0000-0003-1950-2820

e-mail: chitic.vladimir@usm.md

Find of 2002 from Saharna Mare. A Scythian cauldron in a Getian hillfort?

Находка 2002 г. из Сахарна Маре. Скифский котел на гетском городище?

Cercetare realizată în cadrul proiectului 20.80009.1606.14
„Patrimoniul arheologic din epoca fierului în regiunea Nistrului
Mijlociu și bazinul râului Cogâlnic: cercetare interdisciplinară și
valorificare științifică”.

Research conducted within the project 20.80009.1606.14
“The archeological heritage of the Iron Age in the Middle Dniester
region and the Cogâlnic River basin: interdisciplinary research and
scientific development”.

Denis Topal
Mihail Băț

Keywords: Middle Dniester region, Late Iron Age, bronze cauldron, hillfort, Scythian barrows.

Abstract: In 2002, a bronze item with traces of fire was discovered during the excavation at the Saharna Mare hillfort (Rezina district, Republic of Moldova), attributed by the authors of the discovery to a vessel with a flared rim. As a result of the detailed study of this find in the collection of the National Museum of the History of Moldova, it turned out that this find is a fragment of the lower part of the base of the Scythian cauldron. The reconstructed diameter is about 21 cm, which brings this item closer to one of the largest cauldrons. Scythian bronze cauldrons in the west are concentrated in three main regions: Bukovina-Podolia, the Lower Dniester and the Lower Danube. There is a significant chronological difference between the northern group (forest-steppe, Bukovina-Podolia) of cauldrons and the southern one (steppe, Lower Danube-Lower Dniester), where the Scythian cauldrons have been known since the middle of the 7th century BC. Bronze cast cauldrons (with their bearers, of course) penetrated the steppe 150-200 years later, as well as burials of warriors, which appear in the steppe region in the west no earlier than the middle of the 5th century BC. Most assemblages (and, most likely, stray finds) of bronze cauldrons also belong to the second half of the 5th century BC. The unique find from the Saharna Mare hillfort probably belongs to this time.

Ключевые слова: Средний Днестр, латен, бронзовый котел, городище, скифские курганы.

Резюме: В 2002 году при раскопках на городище Сахарна Маре (Резинский район, Республика Молдова) был обнаружен бронзовый предмет со следами огня, отнесенный авторами находки к сосуду с широким горлом. В результате детального изучения этого предмета, хранящегося в коллекции Национального музея истории Молдовы, выяснилось, что это изделие является фрагментом поддона скифского котла. Реконструированный диаметр составляет около 21 см, следовательно, этот предмет был частью одного из самых больших котлов скифского периода. Скифские бронзовые котлы на западе сосредоточены в трех основных регионах: Буковина-Подолье, Нижний Днестр и Нижний Дунай. Существует значительная хронологическая разница между северной группой (лесостепь, Буковина-Подолье) котлов и южной (степь, Нижний Дунай – Нижний Днестр), где скифские котлы известны с середины VII в. до н. э. Бронзовые литые котлы (разумеется, вместе с их носителями) проникают в степь на 150-200 лет позже, как и погребения воинов, которые появляются в степном регионе на западе не ранее середины VII в. до н.э. Большинство комплексов (и, скорее всего, случайных находок) бронзовых котлов также относятся ко второй половине V в. до н.э. Вероятно, к этому времени относится и уникальная находка с городища Сахарна Маре.

Cuvinte-cheie: bazinul Nistrului de Mijloc, a doua epocă a fierului, cazan din bronz, cetate, tumuli scitici.

Rezumat: În anul 2002, în timpul săpăturilor de la cetatea Saharna Mare (Rezina, Republica Moldova) a fost descoperit o piesă din bronz, atribuită de autorii descoperii unui vas cu marginea evazată. La o examinare mai atentă, s-a dovedit că acest artefact reprezintă un fragment de la piciorușul unui cazan scitic. Diametrul reconstruit al părții inferioare este de cca 21 cm, ceea ce face ca acest exemplar să se asemene cu unul dintre cele mai mari cazane din regiunea de vest. Cazanele scitice din bronz din spațiul vestic sunt concentrate în trei regiuni principale: Bucovina – Podolia – Prut, Nistrul de Jos și Dunărea de Jos. Există o diferență

semnificativă cronologică între grupul de sud (stepă, Dunărea de Jos – Nistrul de Jos) și cel de nord (silvostepă, Bucovina – Podolia – Prut), în cadrul căruia cazanele sunt cunoscute încă de la mijlocul secolului al VII-lea a. Chr. Cazanele turnate din bronz pătrund în sud două secole mai târziu, precum și complexele funerare „războinice”, care apar în regiunile de stepă din spațiul vestic nu mai devreme de mijlocul secolului al V-lea a. Chr. În a doua jumătate – sfârșitul secolului al V-lea a. Chr. este datată și majoritatea complexelor cu cazane de bronz. Probabil, și descoperirea din cetatea getică de la Saharna Mare aparține acestei perioade.

Scythian bronze cauldrons are a rather rare find in the Northern Black Sea region, especially on its western borders. According to the latest data, at least 117 finds of bronze cauldrons dating from the 7th to the 3rd century BC are known on the territory of the Pontic steppe, the Kuban region, the Dnieper forest-steppe, and the Lower and Middle Don. In addition, 88 cases of the cauldron traces were recorded, which probably disappeared due to the looting of burial mounds (Ромашко 2015, 2). At least ten hillforts and settlements are known, where Scythian-type cauldrons were discovered (fig. 1). All of them (except for Kamianka-Dniprovskia) are located in the forest-steppe and belong to the Early and Middle Scythian periods, i.e., to the 7th - first half of the 5th centuries BC. Most of these settlements are located on the left bank of the Dnieper – Bilsk (Шрамко 1962, 126; Шрамко 1987, 28-31), Liubotyn (Шрамко 1998, 80), and Knyshivka hillforts (Гавриш 1996, 253), Polkova Mykytivka (Ильинская, Тереножкин, 1983, 349), and Lykhachivka settlements (Моруженко 1978, 360), one – on the Middle Don in the Kirovskoe settlement (Косиков 1998, 20), three others in the Dnieper-Bug interfluvium such as Motronynske (Бессонова, Скорый 2001, 119) and Nemyriv hillforts (Гаврилюк 1999, 259), and Volodymirivka settlement (Романюк 2008, 87).

Бронзовые литые котлы скифского времени – довольно редкая находка в Северном Причерноморье, особенно на западных рубежах. Согласно последним данным, известно не менее 117 находок бронзовых котлов VII-III вв. до н.э. на территории, охватывающей степи Северного Причерноморья, Прикубанье, Днепровскую лесостепь, Нижний и Средний Дон. Еще в 88 случаях зафиксированы следы котлов, пропавших, вероятно, в результате ограбления курганов (Ромашко 2015, 2). Известно не менее десяти поселений, городищ, на которых были обнаружены котлы скифского типа (рис. 1). Все они, кроме городища Каменка-Днепровская, расположены в лесостепи и относятся к ранне- и среднескифскому времени, т.е. к VII - первой половине V в. до н.э. Большая часть из этих городищ расположена в Днепровском левобережье – городища Бельск (Шрамко 1962, 126; Шрамко 1987, 28-31), Люботин (Шрамко 1998, 80), Кнышевка (Гавриш 1996, 253), Полкова Никитовка (Ильинская, Тереножкин, 1983, 349), поселение Лихачовка (Моруженко 1978, 360), одно – на Среднем Дону – городище у с. Кировское (Косиков 1998, 20), еще три в Днепровско-Бугском междуречье – городище Мотронино (Бессонова, Скорый 2001, 119), Немиров (Гаврилюк 1999, 259) и поселение Владимировка (Романюк 2008, 87).

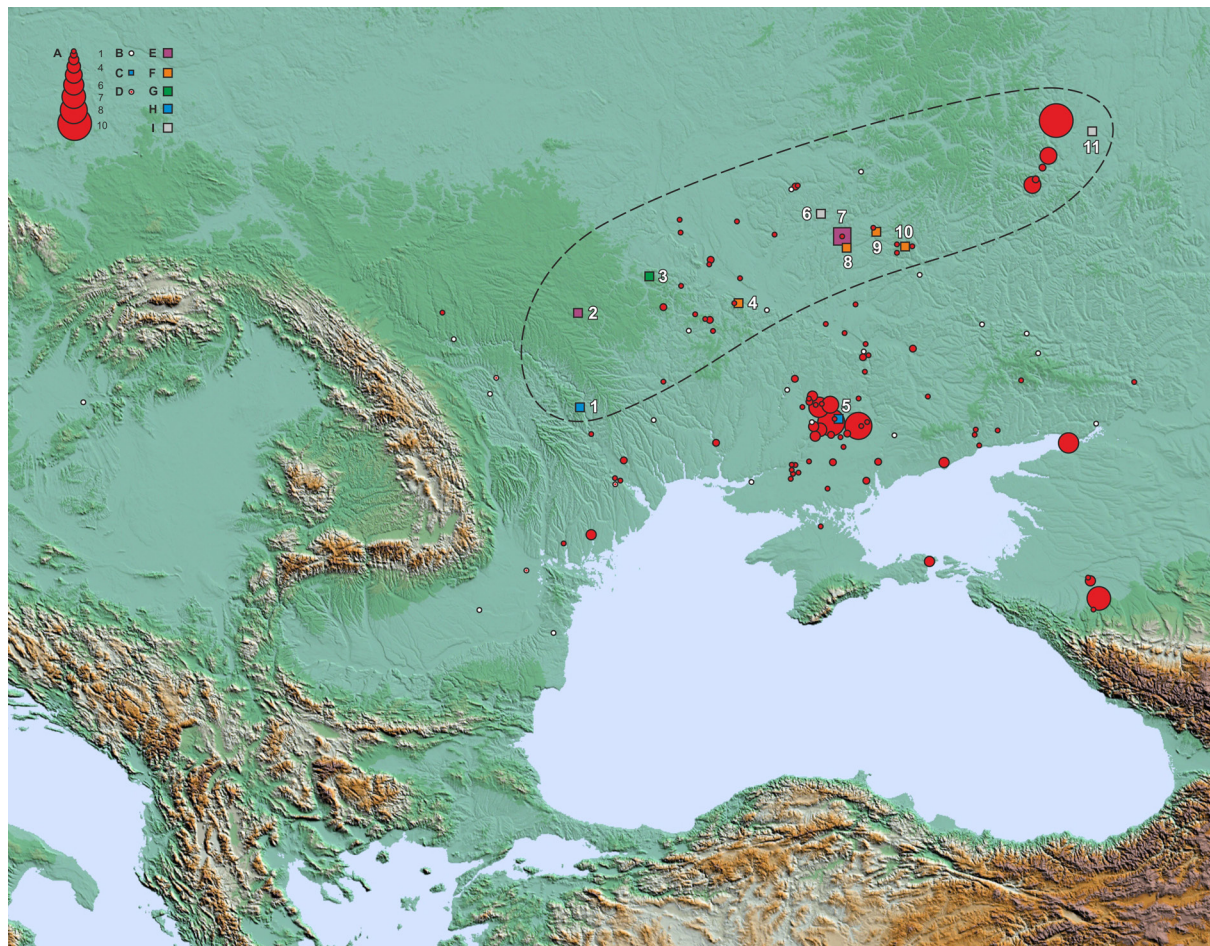

Fig. 1. Distribution of the Scythian bronze cauldrons in the Northern Black Sea region and the finds in the settlements (A - burials; B - stray finds; C - settlements; D - destroyed barrows; E - Early Scythian; F - Middle Scythian-I; G - Middle Scythian-II; H - Classical; I - ?); 1 - Sahara Mare hillfort; 2 - Nemyriv; 3 - Volodymirivka; 4 - Motroninske hillfort; 5 - Kamianka-Dniprovskia; 6 - Knyshivka; 7 - Bilsk; 8 - Lykhachivka; 9 - Polkova Mykytivka; 10 - Liubotyn; 11 - Kirovskoe.

Рис. 1. Распределение бронзовых котлов скифского времени в Северном Причерноморье и находки на поселениях (A - погребения; B - бродячие находки; C - поселения; D - разрушенные курганы; E - раннескифский; F - среднескифский-I; G - среднескифский-II; H - классический; I - ?); 1 - городище Сахарна Маре; 2 - Немиров; 3 - Владимировка; 4 - городище Мотронино; 5 - Каменка-Днепровская; 6 - Кнышевка; 7 - Бельск; 8 - Лихачовка; 9 - Полковная Никитовка; 10 - Люботин; 11 - Кировское.

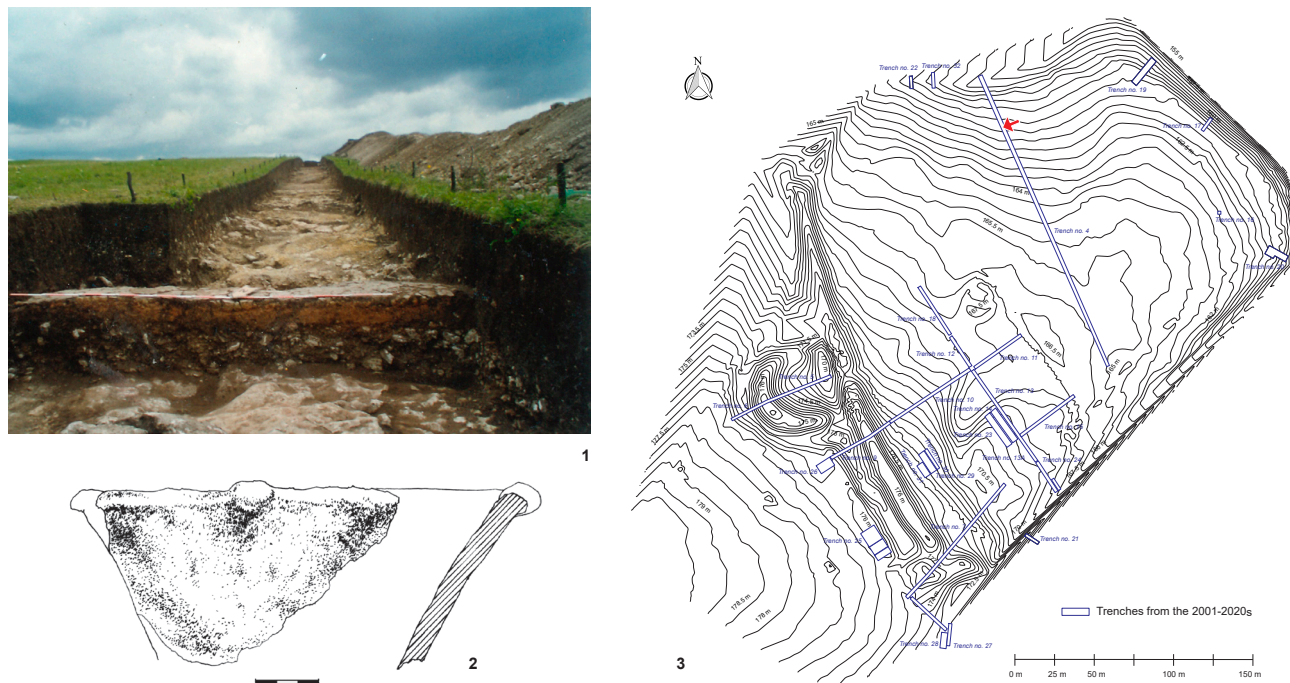

Fig. 2. Saharna Mare: 1 - trench no. 2, view from North (după Niculiță et al. 2002); 2 - first drawing of the item (after Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008); 3 - the topographic plan of the hillfort showing the location of discovery of the item (red arrow).

Рис. 2. Сахарна Маре: 1 - раскоп 2, вид с севера (по: Niculiță et al. 2002); 2 - рисунок предмета из первой публикации (по: Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008); 3 - топографический план городища и место обнаружения предмета (красная стрелка).

In 2002, a fragment of a thick-walled bronze item with traces of fire was discovered during the excavation of trench 4 in the Saharna Mare hillfort (fig. 2). Soon after the discovery, the fragment was reported as belonging to a cauldron (Niculiță et al. 2022, 5, fig. 46/1). In a 2008 monograph, the authors later retracted this assumption, labelling the item as a “vessel with expanding neck”

В 2002 г. на раскопе 4 городища Сахарна Маре был обнаружен фрагмент бронзового толстостенного сосуда со следами огня (рис. 2). Вскоре после обнаружения фрагмент был представлен в отчете как принадлежащий котлу (Niculiță et al. 2022, 5, рис. 46/1). Позже, в монографии 2008 г., авторы отбросили это предположение, обозначив изделие как

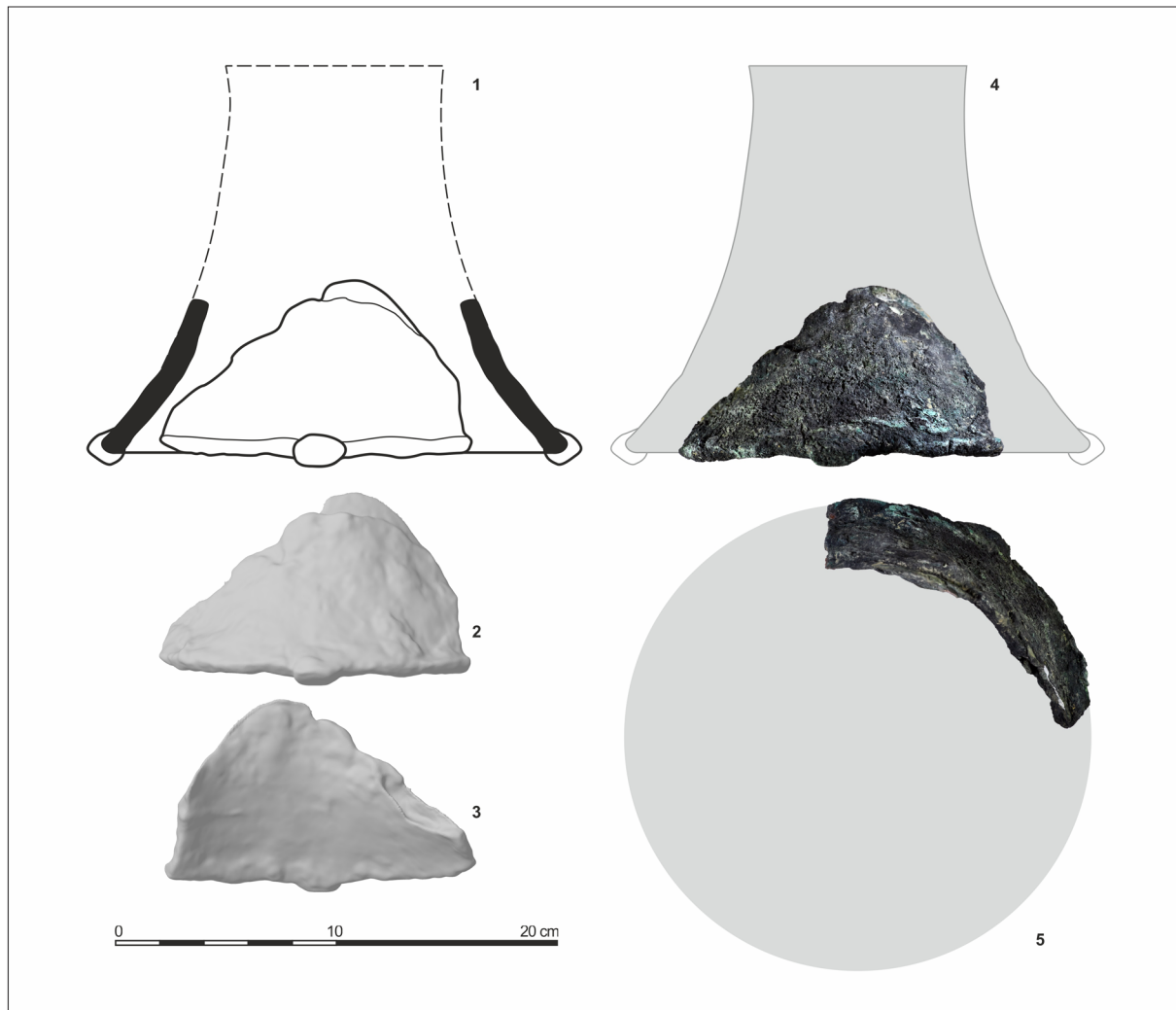

Fig. 3. The bottom of the cauldron's foot discovered in 2002 at Saharna Mare hillfort: 1 - drawing; 2, 3 - orthogonal photo according to the 3D model; 4, 5 - photos.

Рис. 3. Фрагмент поддона котла, обнаруженного в 2002 году на городище Сахарна Маре: 1 - рисунок; 2, 3 - ортогональная фотография в соответствии с 3D-моделью; 4, 5 - фотографии.

(Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 179, fig. 145/5). Unfortunately, the context of the discovery does not provide any relevant data regarding the relationship with other finds, as the object was extracted from the cultural layer of a late Iron Age fortified enclosure at a depth of 0.40 m from the ground surface.

Detailed examination of this find in the collection of the National Museum of the History of Moldova (NMHM, FA -11001-1) revealed that it is a fragment of the lower part of the base of a Scythian cauldron (fig. 3). The height of the fragment is 8.70 cm, the maximum width (in the lower part) is 14.10 cm, and the thickness is 0.90-1.00 cm. The object has an oval protrusion of 1.40×2.30 cm at the bottom. The estimated height of the base is ca. 17 cm, and the reconstructed diameter is 21.10 cm, which brings this item closer to one of the immense cauldrons in the Carpathian-Dniester region coming from Iacobeni-Dângeni (fig. 4/4) almost half a meter high (excluding vertical handles). For the Saharna fragment, XRF¹ data were obtained (Tab. 1), which allows it to be compared with the composition of the other Scythian cauldrons in the NMHM collection (fig. 5). The first thing that attracts attention is the large proportion of tin compared to lead. But the proportion of lead makes the sample from Saharna similar to the

«сосуд с расширяющимся горлом» (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 179, рис. 145/5). К сожалению, контекст обнаружения не дает никаких релевантных данных относительно связи с другими находками, поскольку предмет был извлечен из культурного слоя укрепленного поселения позднего железного века, на глубине 0,40 м от современной поверхности.

В результате детального ознакомления с этой находкой в фондах Национального музея истории Молдовы (НМИМ, FA-11001-1) выяснилось, что это фрагмент нижней части поддона скифского котла (рис. 3). Высота фрагмента 8,70 см, максимальная ширина (в нижней части) 14,10 см, толщина 0,90-1,00 см. В нижней части предмет был снабжен овальным выступом размером 1,40×2,30 см. Предполагаемая высота поддона – около 17 см, а реконструируемый диаметр основы поддона – 21,10 см, что сближает этот экземпляр с одним из самых больших котлов Карпато-Днестровского региона – из Якобень-Дынджень (рис. 4/4), высота которого (без учета вертикальных ручек) почти полметра. Для фрагмента из Сахарны были также получены данные о химическом составе (табл. 1)¹, что позволяет его сравнить с составом скифских котлов из коллекции НМИМ (рис. 5). Первое, что обращает на себя внимание, это большая доля олова по сравнению со свинцом. Но доля свинца сближает

¹ Spectral analysis was performed using *Xenometrix X-Calibur* X-ray fluorescence spectrometer at the Institute of Applied Physics, Republic of Moldova, Laboratory of Materials for Photovoltaics and Photonics. The samples were excited by X-rays up to 45 keV with a current of 10 μA, and the exposure time was 60 s. The boundaries of the fluorescent field formed an area of 7,07 mm². The obtained spectra were analyzed using the manufacturer's programs in the simulation mode of the basic parameters of the sample components. Thus, we express sincere gratitude for assistance and collaboration with Lazari Dermenji (Institute of Applied Physics, Chișinău).

¹ Спектральный анализ проводился на рентгенофлуоресцентном спектрометре *Xenometrix X-Calibur* в Институте прикладной физики Республики Молдова, в Лаборатории материалов для фотовольтаики и фотоники. Образцы возбуждались рентгеновским излучением до 45 кэВ с током 10 мкА, время экспозиции составляло 60 с. Границы флуоресцентного поля образовывали площадь 7,07 мм². Полученные спектры анализировались с помощью программы производителя в режиме моделирования основных параметров компонентов образца. Мы выражаем искреннюю благодарность за помощь и сотрудничество Лазарю Дерменжи (Институт прикладной физики, Кишинёв).

Table 1. Chemical composition of the alloy of the cauldron's bases from the NMHM collection according to XRF spectrometry data.
Таблица 1. Химический состав поддонов котлов из коллекции НМИМ по данным рентгенофлуоресцентной спектрометрии.

Location / Контекст	Cu	Sn	Pb	Zn	Ag	Sb	As	Fe	Ni	Co	Bi	Mn	Au
	%												
Răscăieții Noi, barrow 1 Рэскэеций Ной, курган 1	90,71	4,50	2,69	0	0	0,17	1,12	0,71	0,02	0	0	0,07	0
Nikolskoe, barrow 14 Никольское, курган 14	98,83	0	0,83	0	0	0,11	0,02	0,03	0	0,02	0,07	0,08	0,01
Nikolskoe, barrow 15 Никольское, курган 14	94,22	0,53	4,93	0	0	0,04	0,08	0,08	0,02	0,03	0	0,08	0
Saharna Mare, hillfort Сахарна Маре, городище	96,41	2,37	0,61	0,04	0	0	0,33	0,07	0,06	0,08	0,01	0,02	0
Dubăsari, barrow 45 Дубоссары, курган 45	98,54	0,12	0,98	0	0	0	0,31	0,04	0	0	0	0,01	0

cauldrons from Dubăsari (barrow 45) and Nicolscoe (barrows 14 and 15). The cauldron from Dubăsari (the youngest item of the beginning of the 4th century BC) is close to the Saharna Mare fragment of the complete absence of antimony in the sample, as well as the proportion of arsenic (fig. 6).

The Scythian bronze cauldrons in the west are concentrated in three main regions (fig. 7): Bukovina-Podolia (Iacobeni, Ivane-Puste, Shvaikivtsi), on the Lower Dniester (Răscăieții Noi, Nicolscoe, Dubăsari, Cioburciu) and the Lower Danube (Ograda, Castelu, Scorțaru Vechi, Mresnota Mohyla, Ostrivne)². Far

²To these finds, we can also add information about cauldrons in the disturbed Scythian burials, which presence can be judged by indirect evidence – the original pit (in the shape of the cauldron?) from barrow 33 near Bădragii Vechi on the Middle Prut (Яровой, Чирков, Бубулич 1990, 72) or greenish bones from barrow 1 near Cioburciu on the Lower Dniester (Агульников, Попович 2022, 13).

образец из Сахарны с котлами из Дубоссар (курган 45) и Никольского (курганы 14 и 15). С Дубоссарами (самым поздним образцом начала IV в. до н.э.) сближает и полное отсутствие в образце сурьмы, а также доля мышьяка (рис. 6).

Скифские бронзовые котлы на западе концентрируются в трех основных регионах (рис. 7): Буковине-Подолье (Якобень, Иване-Пусте, Швайковцы), на Нижнем Днестре (Рэскэеций Ной, Никольское, Дубоссары, Чобручи) и Нижнем Дунае (Ограда, Кастелу, Скорцару-Векь, Мреснота Могила, Островное)². От них удалена далеко на запад случайная находка бронзового котла.

²К этим находкам можно также прибавить сведения о котлах в ограбленных скифских погребениях, о которых можно судить по косвенным признакам – оригинальной яме (повторяющей форму котла?) из кургана 33 у Бэдражий Векь на Среднем Пруте (Яровой, Чирков, Бубулич 1990, 72) или костям с зеленым налетом из кургана 1 у Чобручей на Нижнем Днестре (Агульников, Попович 2022, 13).

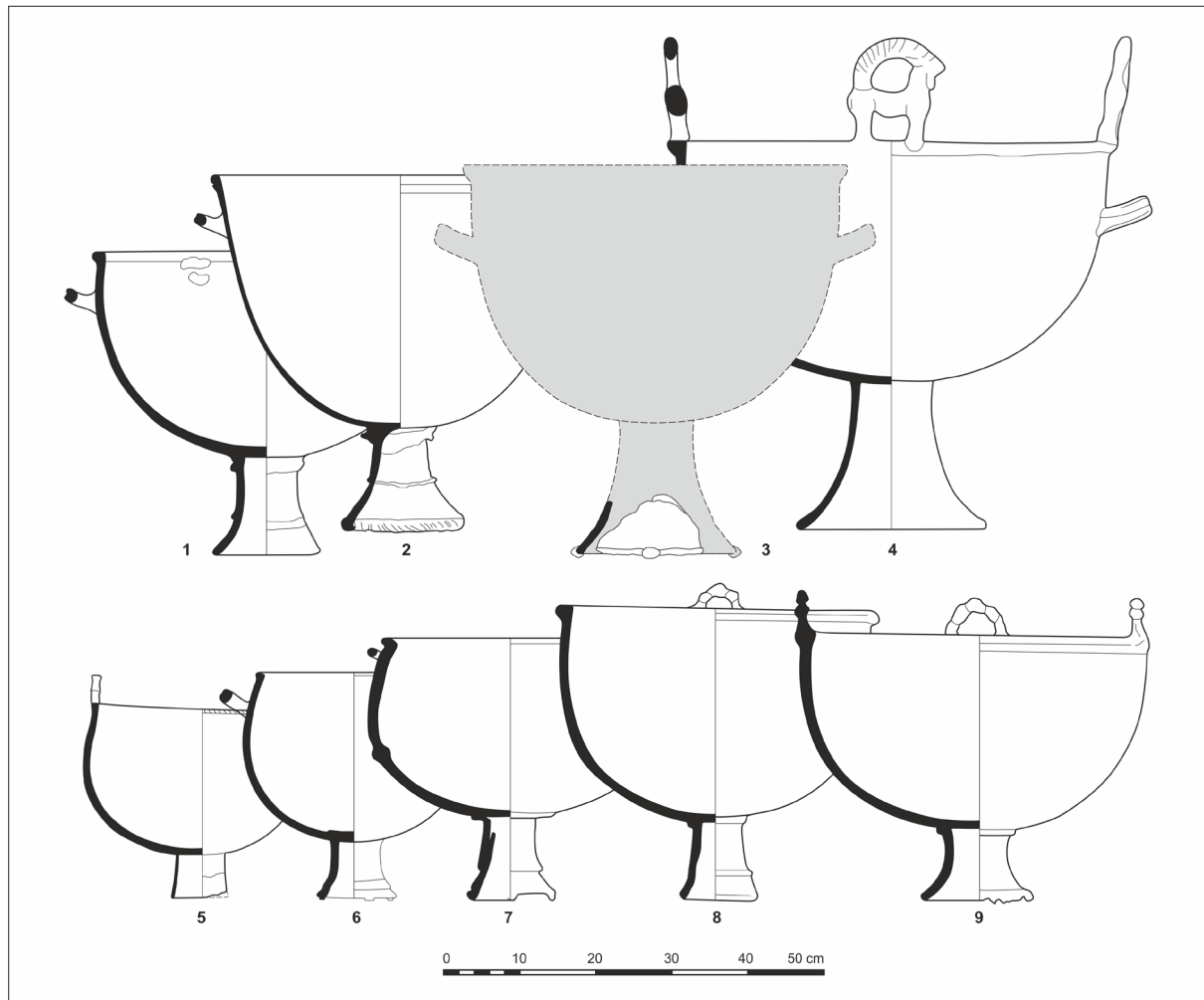

Fig. 4. Reconstruction of the Saharna Mare cauldron (3) and the morphological groups of the Scythian cauldrons of the Carpathian-Dniester region: 1 - Nicolscoe, barrow 14; 2 - Dubăsari, barrow 45; 3 - Saharna Mare; 4 - Iacobeni; 5 - Ograda; 6 - Nicolscoe, barrow 15; 7 - Mresnota Mohyla, barrow 3; 8, 9 - Ostrivne, barrow 3.

Рис. 4. Реконструкция котла из городища Сахарна Маре (3) и морфологические группы скифских котлов Карпато-Днестровского региона: 1 - Никольское, курган 14; 2 - Дубоссары, курган 45; 3 - Сахарна Маре; 4 - Якобень; 5 - Ограда; 6 - Никольское, курган 15; 7 - Мреснота Могила, курган 3; 8, 9 - Островное, курган 3.

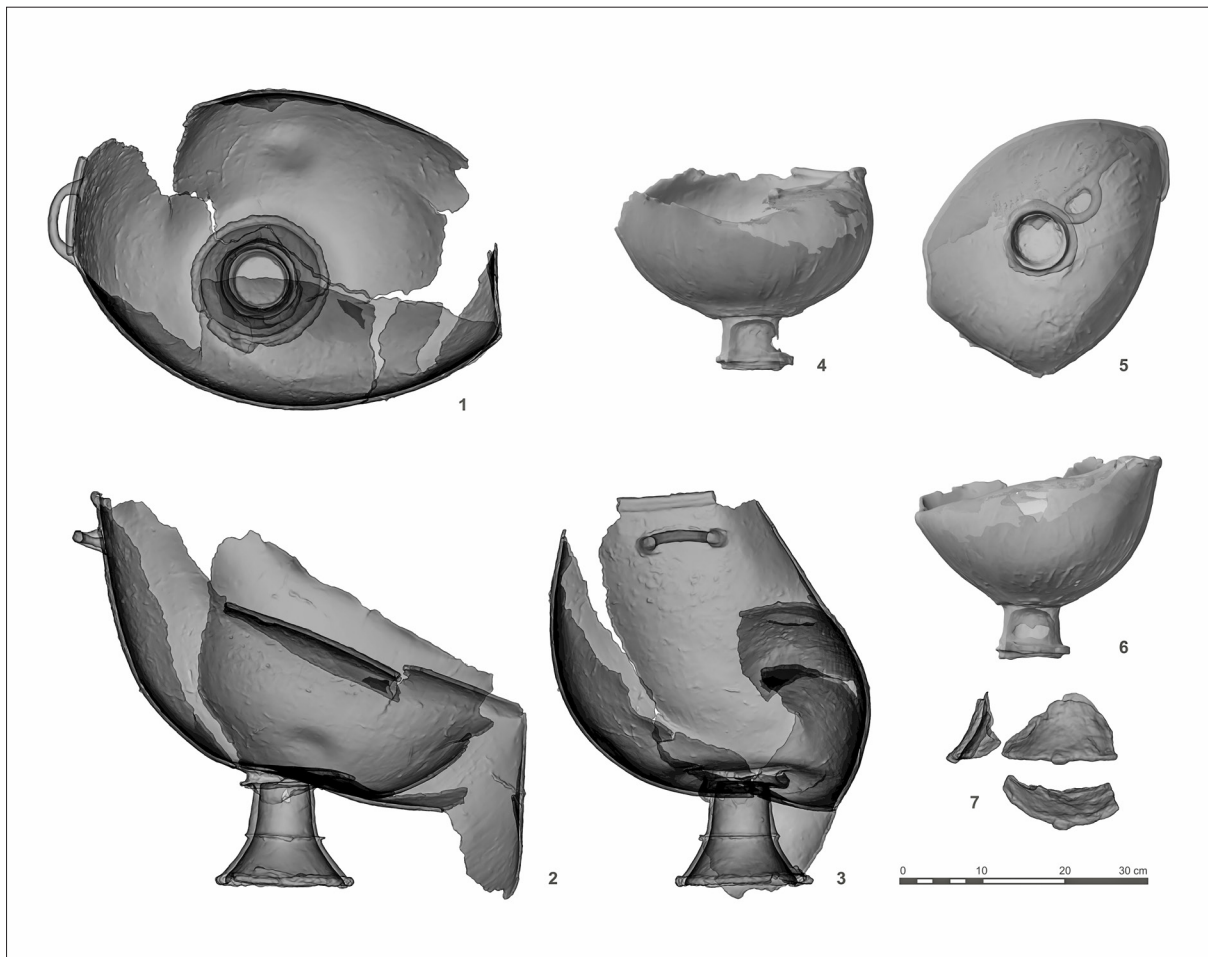

Fig. 5. 3D models of the Scythian bronze cauldrons from the NMHM collection: 1-3 - Dubăsari, barrow 45; 4-6 - Răscăieții Noi, barrow 1; 7 - Saharna Mare hillfort.

Рис. 5. 3D-модели бронзовых котлов скифского времени из коллекции НМИМ: 1-3 - Дубоссары, курган 45; 4-6 - Рэскэций Ной, курган 1; 7- городище Сахарна Маре.

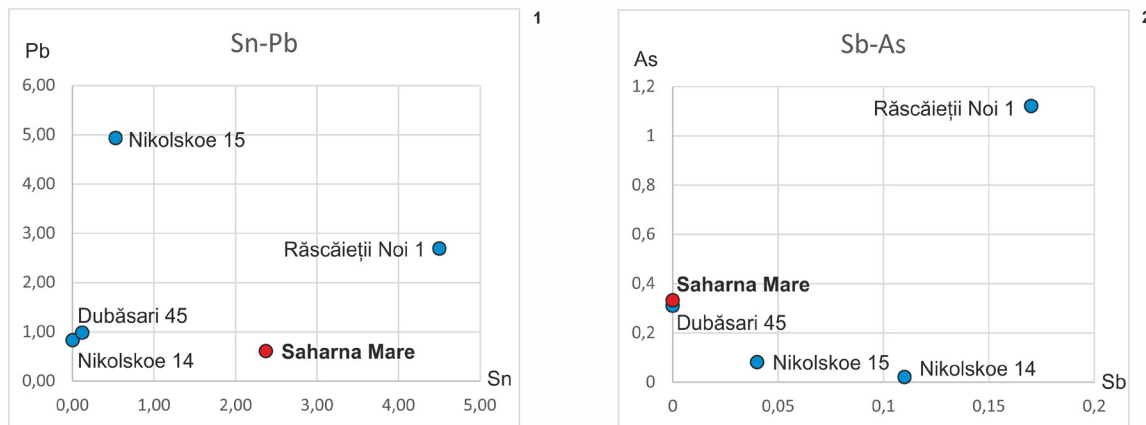

Fig. 6. Correlation between tin and lead (1), antimony and arsenic (2) of the alloys of the Scythian cauldrons from the NMHM collection.
 Рис. 6. Корреляция между оловом и свинцом (1), сурьмой и мышьяком (2) из сплавов скифских котлов из коллекции НМИМ.

to the west is a stray bronze cauldron found on the Hungarian-Slovak border near Szőny (Komárom) (Patay 1990, 81, Taf. 68/148).

At least three bronze cauldrons come from the territory of Bukovina and Podolia³. In 1948, 17 km to the south, on the western outskirts of the Iacobeni village, Botoșani County, another cauldron with four vertical handles (in the shape of goats) and two horizontal

обнаруженного на венгерско-словацкой границе у г. Сень (Patay 1990, 81, Taf. 68/148). С территории Буковины и Подолья происходят как минимум три бронзовых литых котла³. В 1948 г. в 17 км к югу, на западной окраине с. Якобень уезда Ботошань местными жителями был обнаружен еще один котел с четырьмя вертикальными (в виде фигурок козлов) и двумя горизонтальными ручками (Rață 1966, fig. 1). Этот экземпляр, бóльших размеров (высота без учета

³ The cauldron found between the of Avrămeni and Săveni villages in Botoșani County (Nițu 1953, 9-10, fig. 4; Bărcă 2020a, fig. 1-8) should most likely be attributed to a later period, Late Scythian or Early Sarmatian (Bărcă 2020, 82; 2020a, 95). The cauldrons from the hoards discovered near Bubuיעi (Тельнов, Четвериков, Синика 2016, 8) and Velykoploske (Дзис-Райко, Суничук 1984, 148, рис. 2/13) also belong to the Late Scythian period.

³ Котел, найденный между селами Аврэмьень и Сэвень уезда Ботошань (Nițu 1953, 9-10, fig. 4; Bărcă 2020a, fig. 1-8), по всей видимости, следует отнести к более позднему периоду – позднескифскому или раннесарматскому (Bărcă 2020, 82; 2020a: 95). Также к позднескифскому периоду относятся и котлы из кладов у Бубуיעчь (Тельнов, Четвериков, Синика 2016, 8) и Великопლოსкого (Дзис-Райко, Суничук 1984, 148, рис. 2/13).

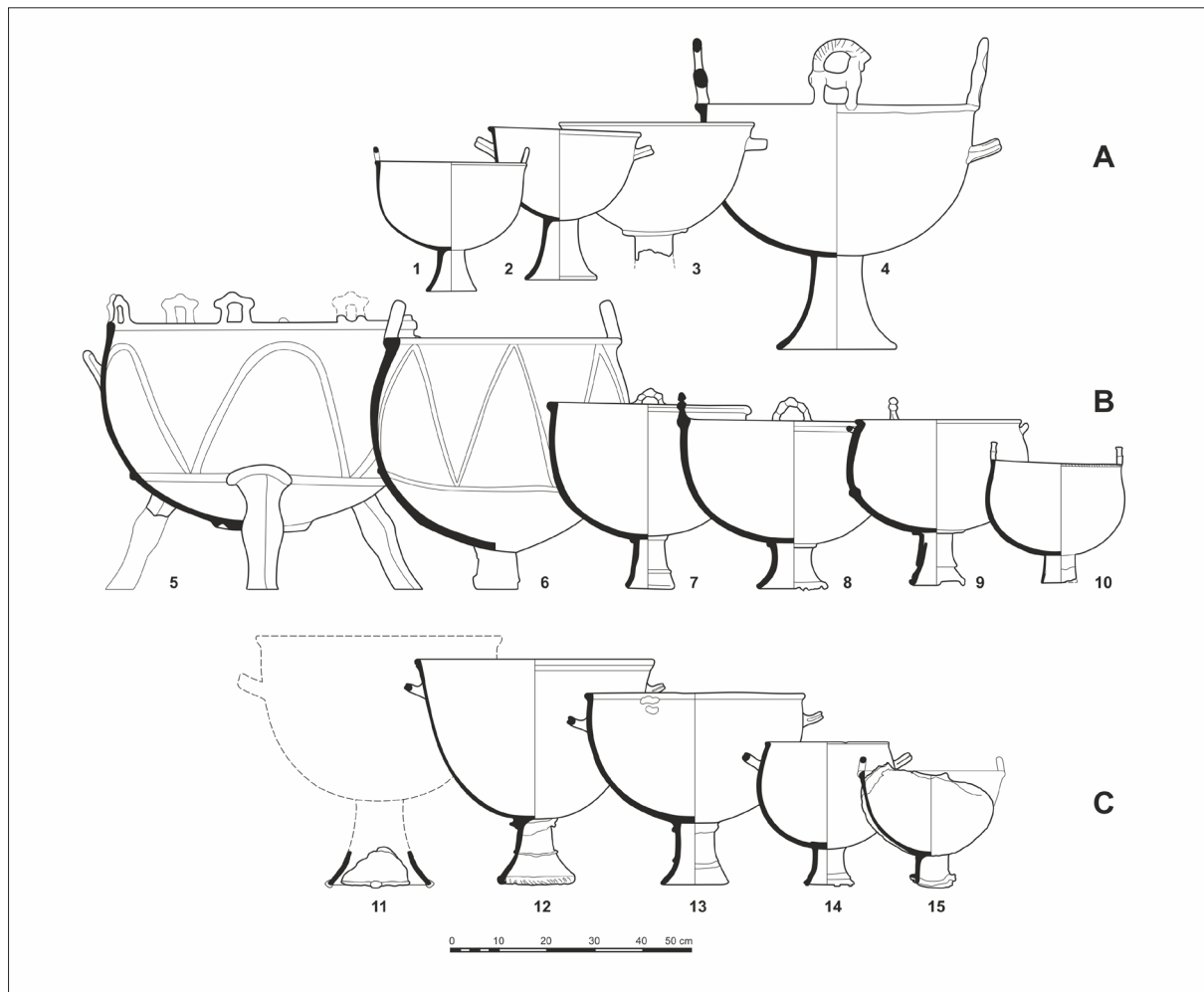

Fig. 7. Scythian bronze cauldrons of the western area (A - Bukovina-Podolia and Hungary; B - Lower Danube; C - Dniester): 1 - Szőny; 2 - Shvaykivtsi; 3 - Ivane-Puste; 4 - Iacobeni; 5 - Scorțaru Vechi; 6 - Castelu; 7, 8 - Ostrivne; 9 - Mresnota Mohyla; 10 - Ograda; 11 - Saharna Mare; 12 - Dubăsari; 13, 14 - Nicolscoe; 15 - Răscăieții Noi.

Рис. 7. Скифские бронзовые котлы западного ареала (А - Буковина-Подолье и Венгрия; Б - Нижний Дунай; В - Днестр): 1 - Сень; 2 - Швайковцы; 3 - Иване-Пусте; 4 - Якобень; 5 - Скорцару-Векь; 6 - Кастелу; 7, 8 - Островное; 9 - Мреснота Могила; 10 - Ограда; 11 - Сахарна Маре; 12 - Дубоссары; 13, 14 - Никольское; 15 - Рэскэций Ной.

handles was discovered (Rață 1966, fig. 1). This object is oversized (48.50 cm high without handles) and has an unusually high foot (19.50 cm). No archaeological context was documented, although a burial mound with a diameter of about 100 m was found 200 m away.

Two finds of cast bronze cauldrons are associated with the Middle Dniester river⁴. One of the cauldrons was displayed in the Archaeological Museum of Krakow and was accidentally discovered at the end of the 19th century at Ivane-Puste village, Borshchiv district, Ternopil region (Demetrykiewicz 1898, 124-125). Another cauldron was found in 2007 as a result of an investigation of the destroying Early Scythian barrow near the Shvaikivtsi⁵ village, Chortkiv district, Ternopil region (Бандрівський 2009, 202). The burial mound was erected over a tomb made of wood and stone and covered with a layer of yellow clay. A wooden urn with cremated remains was found under a stone vault, and the grave goods were located along the edges of the stone construction, including a cauldron, a bronze wine strainer, clay bowls, a ladle, and jars (Bandrivsky 2013, 342, рис. 2-3). The author of the excavations, based on analogies with a bronze wine strainer and an openwork sheath for a spear, believes that the assemblage belongs to the late HaC₂ or the third quarter of the 7th century BC (Бандривский 2013, 354).

⁴ In addition to these finds, relatively recently, it became known about the discovery of two more ornamented cast cauldrons with horizontal handles put into a large riveted cauldron. This unpublished hoard was found near the Panivtsi village, Borshchiv district, Ternopil region (Бандрівський 2014, 415).

⁵ For the Shvaikivtsy cauldron, the results of XRF are known (Бандрівський 2014, 310, рис. 156-6). Its alloy is characterized by proportionally similar inclusions of tin (0.3-0.6%), lead (0.4-0.6%) and arsenic (0.2-0.6%).

ручек – 48,50 см) и с необычайно высоким поддоном (19,50 см), был обнаружен вне археологического контекста, хотя в 200 м от него располагался курган диаметром около 100 м (Rață 1966, 351). Две находки литых бронзовых котлов связаны с бассейном Среднего Днестра⁴. Один из котлов хранился в Археологическом музее Кракова; он был случайно обнаружен в конце XIX в. у с. Иване-Пусте Борщевского района Тернопольской области (Demetrykiewicz 1898, 124-125). Другой котел был обнаружен в 2007 г. в результате исследования разрушающегося кургана раннескифского времени у с. Швайковцы⁵ Чортковского района Тернопольской области (Бандрівський 2009, 202). Курган был насыпан над гробницей, сложенной из дерева и камня и перекрытой слоем желтой глины. Под каменным сводом была обнаружена деревянная урна с кремацией, а сам инвентарь располагался по краям каменной выкладки, включая котел, бронзовое ситечко, глиняные миски, черпак и сосуды баночной формы (Бандривский 2013, 342, рис. 2-3). Автор раскопок, основываясь на аналогиях бронзовому ситечку для отцеживания вина и ажурному навершию (футляру копья), считает, что комплекс относится к финалу HaC₂ или третьей четверти VII в. до н.э. (Бандривский 2013, 354).

На территории Подунавья, в курганах у с. Островное Арцизского района Одесской области было найдено

⁴ Кроме этих находок, относительно недавно стало известно о находке еще двух орнаментированных литых котлов с горизонтальными ручками, сложенных в большой клепаный котел. Этот (пока неопубликованный) клад был найден у с. Пановцы Борщевского района Тернопольской области (Бандрівський 2014, 415).

⁵ Для котла из Шайковцов известны результаты спектрометрии (Бандрівський 2014, 310, рис. 156-6). Для его сплава характерны пропорционально сходные включения олова (0,3-0,6%), свинца (0,4-0,6%) и мышьяка (0,2-0,6%).

In the Danube region, inside the burial mounds near the Ostrivne village, Artsyz district, Odesa region, three cauldrons were found: two in barrow 1 (Алексеева 1973) and one in barrow 3 (Алексеева, Дворянинов, Чернов 1977). In barrow 1, excavated in 1972, both cauldrons (one of which is enormous, on a conical foot, with vertical and horizontal handles below the rim) were filled with the bones of a bison, pig, cow and sheep. The looted burial with the cauldrons, probably due to the remains of iron armour and a bronze arrowhead, was dated by the author of excavations to the 6th century BC (Алексеева 1973, 253). However, according to V. Murzin, it belongs to the 5th century BC (Мурзин 1984, 45), possibly to the second half of the century. Another cauldron from barrow 3, similar to the find of 1972 (but smaller), was found north of the “false” central burial pit and was half-filled with animal bones. In the filling of the looted burial, bones of a male skeleton, 18 bronze arrowheads, fragments of a single-edged iron sword, bronze clothing ornaments, fragments of armour, and gold and silver foil were found. In addition, in the northern part of the pit, three Heracleian amphorae with three-line englyphic stamps were discovered, which initially dated back the burial “to the late 5th or the first half of the 4th century BC” (Алексеева, Дворянинов, Чернов 1973, 259). Later, the date of the burial (still unpublished, like other graves from Ostrivne) was specified by S. Monakhov within the first decade of the 4th century BC. According to his definitions, two Heracleian amphorae of type I were found in the assemblage with the magistrate stamp ΑΡΙΣΤΟΚ|ΑΝΣ ΑΡΤΟΝ|ΔΑ and the reconstructed stamp of the early manufacturer *Satyrion* ΣΑΤΥ- (Монахов 1999, 205-206), which allowed the

три котла: два в кургане 1 (Алексеева 1973) и один – в кургане 3 (Алексеева, Дворянинов, Чернов 1977). В кургане 1, раскопанном в 1972 г., оба котла (один из которых – «огромных размеров», на коническом поддоне, с вертикальными и горизонтальными ручками ниже края) были заполнены костями зубра, свиньи, коровы и овцы. Ограбленное погребение, к которому относились котлы, вероятно, по остаткам железного панциря и трехгранному бронзовому наконечнику стрелы было датировано автором раскопок VI в. до н.э. (Алексеева 1973, 253); однако по мнению В.Ю. Мурзина, оно относится к V в. до н.э. (Мурзин 1984, 45), возможно, ко второй половине столетия. Другой котел из кургана 3, аналогичный находке 1972 г. и, вероятно, меньшего размера (Островерхов, Редина 2013, рис. 98/4, 5), был обнаружен к северу от «ложной» центральной могильной ямы и наполовину заполнен костями животных. В заполнении ограбленного погребения кургана были найдены кости мужского скелета, 18 бронзовых трехгранных наконечников стрел, обломки однолезвийного железного меча, бронзовые украшения одежды, обломки защитного вооружения, золотая и серебряная фольга. Кроме того, в подбое, в северной части ямы были обнаружены три гераклейские амфоры с трехстрочными энглифическими клеймами, на основе которых, по всей видимости, погребение первоначально было продатировано «концом V - первой половиной IV в. до н.э.» (Алексеева, Дворянинов, Чернов 1973, 259). Впоследствии дата погребения (до сих пор неопубликованного, как и другие комплексы из Островного) была уточнена С.Ю. Монаховым в пределах первого десятилетия IV в. до н.э. Согласно его определениям, в комплексе были обнаружены две гераклейские амфоры I типа с магистратским

researcher to synchronize the burial with the Olbian warehouse of 1947, the upper limit of which is the late 390s BC (Монахов 1999, 197).

Another cauldron from the left bank of the Lower Danube was discovered in the burial mound 3 of the “Mresnota Mohyla” group between the Vynohradivka and Vladychen villages, Bolhrad district, Odesa region. In burial 1 (connected to a cauldron inside the mound and covered with stone slabs), an iron armour shirt and a shield, three amphorae, a *kyathos*, a gold appliqué on a wooden bowl, and a black-glazed *skyphos* were found despite the looting (Гудкова и др. 1984, 73-76, рис. 42-44; Редина 1992, 84; Островерхов, Редина 2013, 381, рис. 94/8; 96/7; 98/6). A. Ostroverkhov and E. Redina dated back this assemblage (along with a barrow near Cioburciu village) to the second or third quarter of the 5th century BC (Островерхов, Редина 2013, 382). Indeed, the Attic black-glazed *skyphoi*, similar to the item from barrow 3 of the Mresnota Mogyla group, appear in the second quarter of the 5th century BC (Sparkes, Talcott 1970, 84). S. Monakhov, who studied *de visu* two of the three amphorae, considers them unique products, reminiscent of the Thasian amphorae of the second half of the 5th century BC, although different in the shape of the rim, handles and colour. According to his conclusion, morphological features such as a high neck and conical body allow the date of the burial within “the third quarter of the 5th century BC” (Монахов 1999, 140).

There is no reliable archaeological context for other Scythian cauldrons of the Lower Danube. Nevertheless, the finds of Scythian cauldrons, in combination with the “stray” finds of Scythian anthropomorphic statues,

клеймом ΑΡΙΣΤΟΚΛΗΣ ΑΡΤΟΝΙΔΑ и реконструируемым клеймом раннего фабриканта Сатириона ΣΑΤΥ- (Монахов 1999, 205-206), что позволило исследователю синхронизировать погребение с ольвийским складом 1947 г., верхняя граница которого – конец 90-х гг. IV в. до н.э., а сам склад собирался на протяжении десятилетия (Монахов 1999, 197).

Еще один котел на левобережье Нижнего Дуная был обнаружен в кургане 3 группы «Мреснота Могила» между селами Виноградовка и Владычень Болградского района Одесской области. В погребении 1, к которому относился впущенный в насыпь кургана и перекрытый каменными плитами котел, несмотря на ограбление, были найдены железные наборные панцирная рубаха и щит, три амфоры, киаф, золотая аппликация на деревянную чашу, чернолаковый скифос (Гудкова и др. 1984, 73-76, рис. 42-44; Редина 1992, 84; Островерхов, Редина 2013, 381, рис. 94/8; 96/7; 98/6). А.С. Островерхов и Е.Ф. Редина отнесли этот комплекс, вместе с курганом у с. Чобручи, ко второй – третьей четверти V в. до н.э. (Островерхов, Редина 2013, 382). Действительно, аттические чернолаковые скифосы, подобные экземпляру из кургана 3 Мресноты Могила, появляются во второй четверти V в. до н.э. (Sparkes, Talcott 1970, 84). С.Ю. Монахов, изучивший *de visu* две амфоры из трех, считает их уникальными изделиями, напоминающими амфоры Фасоса второй половины V в. до н.э., хотя и отличающимися от фасосских амфор формой венца, ручек и цветом. Согласно его заключению, такие морфологические признаки, как высокое горло и коническое тулово, позволяют отнести данный комплекс к третьей четверти V в. до н.э. (Монахов 1999, 140).

mark a direct Scythian presence (Sîrbu 2019, 373), most likely not earlier than the late 6th century or the turn of the 6th-5th centuries BC. Indeed, there is a stable correlation between the finds of cauldrons and anthropomorphic sculptures of the Scythian period, and their appearance could be hardly explained by “imports”, “influences” or “intercultural contacts” (Topal 2019, 96). The main concentrations of both cauldrons and statues tend to coincide, for example, on the Dniester and Western Podolia, Bukovina. On the contrary, in the centre of Romanian Moldova and Bessarabia, where we observe many Scythian complexes and things (including weapons), neither Scythian statues nor Scythian cauldrons have yet been found (Topal 2019, fig. 1). As an additional argument, one can cite information about the dynamics of the most important stronghold of the east of the Lower Danube – the Kartal settlement near the Orlivka village, Reni district of Odesa region, which was periodically used either as a “bridgehead” or as a “castle” from the Eneolithic to the Middle Ages (Бруяко 2019, 246). There was no full-fledged settlement in Kartal in the second half of the 7th - late 5th centuries BC (Бруяко 2019, 250). That indicates, in our opinion, that during the period of the most active phase of the nomadic movement to the west, the river boundary in the east of the Lower Danube was permeable for the Scythians. On the territory of Dobrudja, near Castelu, not far from Medgidia, Constanța County, a cast bronze cauldron was discovered (Aricescu 1965, 565-570, fig. 1; Sîrbu 2015, 55, fig. 4), which, unfortunately, could not be associated with a reliable archaeological context. In addition, bronze cauldrons are known to the west, in Wallachia. Findings of cauldrons from

У других скифских котлов Нижнего Дуная практически отсутствует достоверный археологический контекст. Тем не менее в сочетании с такими же «случайными» находками скифских изваяний находки скифских котлов указывают на непосредственное скифское присутствие (Sîrbu 2019, 373), вероятнее всего, не ранее конца VI в. или даже рубежа VI-V вв. до н.э. Действительно, между находками котлов и антропоморфными изваяниями скифского времени, появление которых сложно объяснить просто импортами, влияниями или межкультурными контактами, наблюдается устойчивая корреляция (Topal 2019, 96). Основные скопления как котлов, так и стел, как правило, совпадают, например, на Днестре и в Западном Подолье – Буковине. И напротив, в центре румынской Молдовы и Бессарабии, где мы наблюдаем множество скифских комплексов и вещей (в том числе оружия), пока не обнаруживается ни скифских изваяний, ни скифских котлов (Topal 2019, fig. 1). В качестве дополнительного аргумента можно привести сведения о динамике важнейшего опорного пункта востока Нижнего Подунавья – городища Картал у с. Орловка Ренийского района Одесской области, которое с энеолита до средневековья периодически использовалось то в роли «плацдарма», то в роли «замка» (Бруяко 2019, 246). Со второй половины VII до конца V вв. до н.э. полноценное поселение в Картале отсутствует (Бруяко 2019, 250), что, на наш взгляд, свидетельствует о абсолютной проницаемости речного рубежа на востоке Нижнего Дуная в период наиболее активной фазы продвижения скифов на запад. На территории Добруджи, у Кастелу, неподалеку от Меджидии уезда Констанца, был обнаружен литой бронзовый котел (Aricescu 1965, 565-570, fig. 1; Sîrbu 2015, 55, fig. 4), который, к сожалению, не удалось

the Ograda and Scorțaru Vechi (Sîrbu 2015, fig. 2, 3; Pârvan 1926, fig. 1) testify to the Scythian exit to the Bărăgan Plain. A stray find of a bronze cauldron near the Ograda village, Ialomița County, is displayed in the Lower Danube Museum in Călărași and was recently introduced into the scientific circuit by V. Sîrbu (2015, 54). Another cauldron was found near the Scorțaru Vechi village, Brăila County, and published by V. Pârvan (1926, 9). V. Sîrbu (2015, 55) later provided some additional details: the cauldron was found in 1899 at the top of the embankment of the destroyed Dinghiliu burial mound, at a depth of about three meters, and was also filled with bones.

Another concentration of cauldrons of the Scythian period is associated with the Lower Dniester. Unfortunately, due to the loss of information about the context of the discovery of the cauldron from Răscăieții Noi (fig. 8/3, 4), it is not possible to associate the find with one or another Scythian secondary burial of the mound. In addition, the grave goods of other Scythian burials of mound 1 do not allow their dating more precisely than within the 4th century BC. However, the vertical-handled cauldron from Răscăieții Noi most likely dates back to earlier times. This can also be indicated by a bronze pommel found on this mound in 1953. Stylistically, it is associated with a pommel from the Zashchita mound (Бокій 1970, 187, рис. 1/1, 2) of the early 5th century BC and a pommel from the Ulyap burial mound excavated in 1909 and dated back within mid-5th century BC (Лесков 2015, 96). It seems that a further stylization of the image can be traced on the item from Răscăieții Noi, reaching its highest stage, when a bird's beak is only guessed in the curls of the

связать с определенным археологическим контекстом. Кроме того, бронзовые котлы известны и западнее, в Валахии. О скифском выходе в Бараганскую степь, возможно, свидетельствуют находки котлов из Ограды и Скорцару-Векь (Sîrbu 2015, fig. 2, 3; Pârvan 1926, fig. 1). Случайная находка бронзового котла у с. Ограда уезда Яломица хранится в Музее Нижнего Дуная в Кэлэраш и недавно была введена в научный оборот В. Сырбу (Sîrbu 2015, 54). Другой котел был обнаружен у с. Скорцару-Векь уезда Брэила и опубликован В. Пырваном (Pârvan 1926, 9). В. Сырбу позже привел дополнительные подробности – котел был найден в 1899 г. на вершине насыпи разрушенного кургана Дингилию, на глубине около трех метров, к тому же был заполнен костями (Sîrbu 2015, 55).

Еще одна концентрация находок котлов скифского времени связана с Нижним Днестром. К сожалению, из-за утраты сведений о контексте обнаружения котла у Новых Раскайцов (рис. 8/3, 4) не представляется возможным связать его находку с тем или иным скифским впускным погребением кургана. К тому же, инвентарь других скифских погребений кургана 1 не позволяет датировать их уже, чем в пределах IV в. до н.э. Однако котел с вертикальными ручками из Рэскэций Ной, скорее всего, относится к более раннему времени. На это может указывать бронзовое навершие, найденное на этом кургане в 1953 г. Стилистически оно связано с навершием из кургана Защита (Бокій 1970, 187, рис. 1/1, 2) начала V в. до н.э. и навершием из Ульского кургана 2 1909 г. середины V в. до н.э. (Лесков 2015, 96). Похоже, что на экземпляре из Рэскэций Ной прослеживается дальнейшая стилизация образа, достигающая своей высшей стадии, когда клюв уже

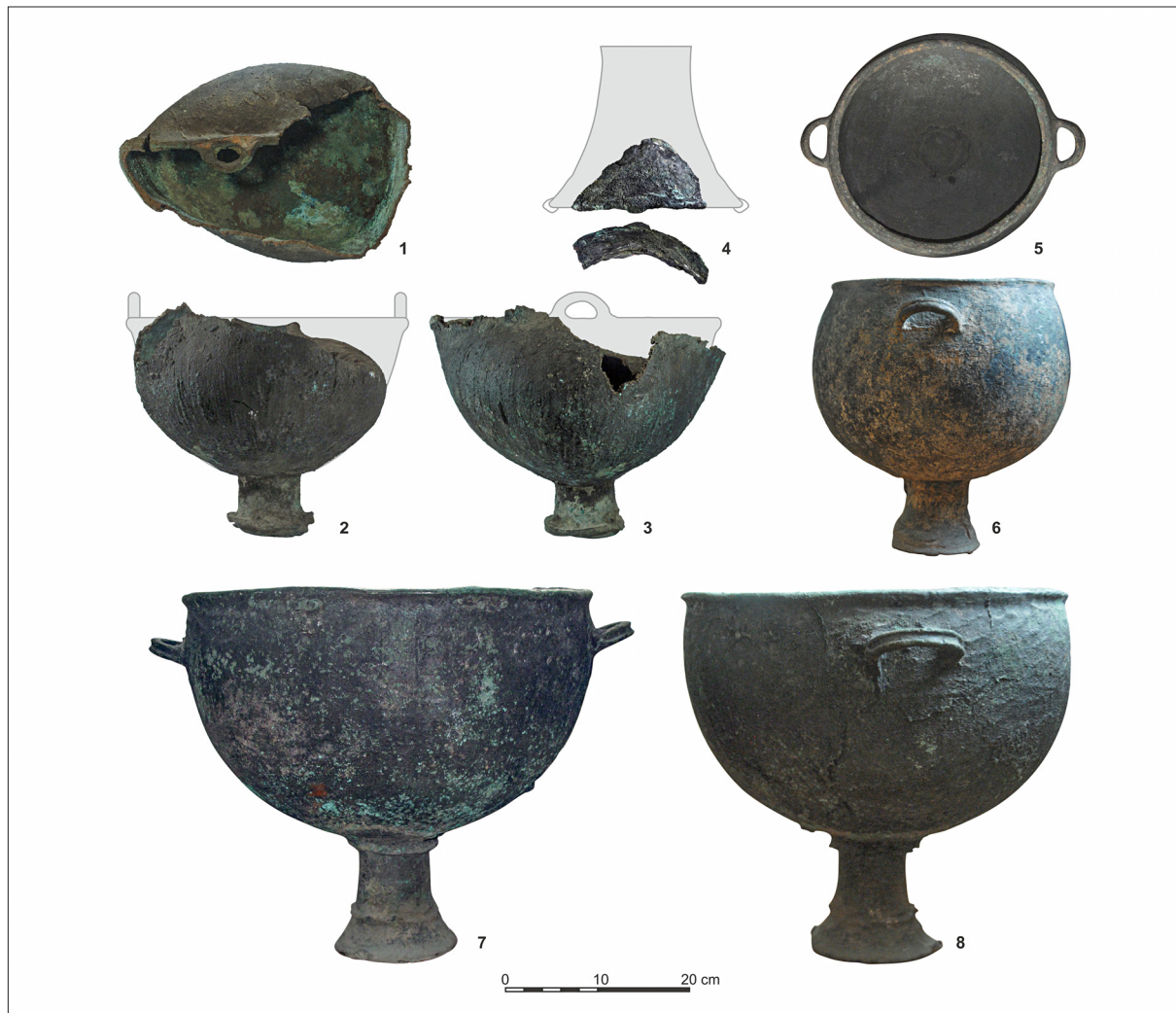

Fig. 8. Scythian bronze cauldrons from the NMHM collection: 1-3 - Răscăieții Noi, barrow 1; 4 - Saharna Mare hillfort; 5, 6 - Nicolscoc, barrow 15; 7, 8 - Nikolskoc, barrow 14.

Рис. 8. Скифские бронзовые котлы из коллекции НМИМ: 1-3 - Рэскэеций Ной, курган 1; 4 - городище Сахарна Маре; 5, 6 - Никольское, курган 15; 7, 8 - Никольское, курган 14.

upper part of the pommel. However, the pronounced cere and relief eye still emphasize the resemblance to the head of a bird of prey or a gryphon. The image on this pommel is much closer to the golden ornaments of wooden bowls in the shape of the heads of birds of prey from barrow 1 of Zavadska Mohyla, barrow 15 of the Pereshchepine burial ground, mound 411 at Pekari, mounds 1 and 2 at Yablonivka, mound 4 at Beresnyahy, Artsyz barrow, and the barrow 3 of Mresnota Mogyla, discussed above. It is known that these golden plaques for the wooden bowls appeared in the steppe region no earlier than the middle of the 5th century BC; moreover, they appear performed in a much more stylized manner than in the forest-steppe regions (Махортых 2019, 479). In addition, the secondary burial 7 from the nearest excavated mound 2 near Răscăieții Noi, where a plaque with the image of a curled predator was found, also belongs to the mid-5th century BC (Яровой 1990, 36-37, рис. 13). It is therefore very likely that the cauldron from mound 1 at Răscăieții Noi dates to the end of the Middle Scythian period or the middle (third quarter) of the 5th century BC.

In barrow 45 of the Dubăsari group, in addition to a bronze cauldron (fig. 9), three amphorae were found, two of which were restored. Two pink-clay amphorae (including the fragmented one) are identified as Chios with a cap-shaped foot, V-B variant (according to S. Monakhov). This variation appeared no earlier than the turn of the 5th-4th centuries BC and was produced for about a century (Монахов 2003, 21-22). Another yellow-clay amphora belongs to the Mendean items of II-B or *Porticello* variant of the first two decades of the 4th century BC (Монахов 2003, 91-92). Therefore,

только угадывается в завитках верхней части навершия, но выраженная восковица и рельефный глаз пока еще подчеркивает сходство с головой хищной птицы или грифона. Изображение на этом навершии гораздо ближе к золотым обивкам деревянных чаш в форме голов хищных птиц из кургана 1 Завадской Могилы, кургана 15 Перещепинского могильника, кургана 411 у Пекарей, курганов 1 и 2 у Яблоновки, кургана 4 у Берестняг, кургана у Арциза и, что немаловажно, кургана 3 Мреснотой Могилы, рассмотренного выше. Известно, что в степи эти накладки появляются не ранее середины V в. до н.э., к тому же исполненными в гораздо более стилизованной манере, чем в лесостепных регионах (Махортых 2019, 479). Кроме того, к середине V в. до н.э. относится впускное погребение 7 из ближайшего раскопанного кургана 2 у Рэскэций Ной, в котором была найдена бляха с изображением свернувшегося хищника (Яровой 1990, 36-37, рис. 13). Таким образом, высока вероятность того, что котел из кургана 1 у Рэскэций Ной связан с финалом среднескифского периода или серединой – третьей четвертью V в. до н.э.

В кургане 45 группы «Дубоссарские курганы» кроме бронзового котла (рис. 9) были обнаружены три амфоры, две из которых были реставрированы. Две розовоглиняные амфоры (включая фрагментированную) определяются как хиосские с колпачковидной ножкой варианта V-B по С.Ю. Монахову, которые появились не ранее рубежа V-IV вв. до н.э. и производились еще около столетия (Монахов 2003, 21-22). Другая, желтоглиняная амфора относится к мендейским амфорам варианта II-B (Портичелло) по С. Ю. Монахову – первых двух десятилетий IV в. до н.э. (Монахов 2003, 91-92). Поэтому

Fig. 9. Scythian bronze cauldron from the NMHM collection: 1-4 - Dubăsari, barrow 45.

Рис. 9. Скифские бронзовые котлы из коллекции НМИМ: 1-4 - Дубоссары, курган 45.

the dating of the assemblage within the first quarter of the 4th century BC could be accepted (Кетрару и др. 2014, 217; Полин 2014, 423).

Unfortunately, due to the complete looting of the central burials of mounds 14 and 15 near NicolSCOe (fig. 8/5-8), isn't easy to judge their chronological position. The secondary burial of mound 14 was laid out not much later than the main burial and dates from the late 5th century at the latest. The primary burial, connected with the cauldron, is probably dated back to the same period, as well as mound 15. It is possible to suppose that the cauldron accompanied the main burial 1 in barrow 1 near the Cioburciu village but was carried away during the looting (Агульников, Субботин 1997, 182-186). This, according to the authors of the excavations, was indicated by the presence of animal bones in the infill, some of which are intensely coloured green (Агульников, Антипенко 1990, 3; Agulnicov 2003, 40). Despite the dating of the amphora to the second quarter of the 5th century BC (according to N. Leipunskaya), the author of the excavations raises the date of burial by arrowheads (sic!) to the "end of the 5th century BC" (Agulnicov 2003, 43). At the same time, Chian plump-throated amphorae of the III-B variant (according to S. Monakhov) appear in the 480-470s BC and became especially popular during the second quarter of the 5th century BC. Then, in the middle of the century, these amphorae are replaced by a late swollen-throated variant with an interception on the neck (Монахов 2003, 18, табл. 7/1-3), like the vessel from Cioburciu. Therefore, the most relevant date for the burial from Cioburciu could be the third quarter of the 5th century BC, which

можно согласиться с датировкой комплекса в рамках первой четверти IV в. до н.э. (Кетрару и др. 2014, 217; Полин 2014, 423).

К сожалению, ввиду полного ограбления основных погребений курганов 14 и 15 у Никольского (рис. 8/5-8) сложно судить об их хронологической позиции. Впускное погребение кургана 14 было совершено ненамного позже основного и, судя по всему, относится ко времени не позднее конца V в. до н.э. Вероятно, к этому времени относится и основное погребение, с которым связана яма с котлом, а также курган 15. Возможно, котел сопровождал основное погребение 1 в кургане 1 у с. Чобручи (Агульников, Субботин 1997, 182-186), и был унесен во время ограбления. На это, по мнению авторов раскопок, указывает наличие костей животных в заполнении, часть из которых интенсивно окрашена в зеленый цвет (Агульников, Антипенко 1990, 3; Agulnicov 2003, 40). Несмотря на датировку амфоры второй четвертью V в. до н.э. по Н.А. Лейпунской, автор раскопок повышает дату погребения по наконечникам стрел (sic!) до «конца V в. до н.э.» (Agulnicov 2003, 43). При этом хиосские пухлогорлые амфоры варианта III-B по С.Ю. Монахову появляются в 480-470-е гг. до н.э. и пользуются особой популярностью на протяжении второй четверти V в. до н.э., сменяясь затем, в середине столетия, позднепухлогорлым вариантом с перехватом на горле (Монахов 2003, 18, табл. 7/1-3), к которому и относится экземпляр из Чобручей. Поэтому оптимальной датой для погребения из Чобручей следует считать третью четверть V в. до н.э., что позволяет синхронизировать этот комплекс с курганом 3 Мрсенотой Могилы.

allows us to synchronize this assemblage with the burial mound 3 of the Mresnota Mohyla group.

First of all, it should be noted that the overwhelming majority of cauldron finds (12 out of 17) in the Carpathian-Dniester region are associated in one way or another with burial mounds or burials. It seems that the earliest finds of cauldrons were found in the north of the area: the cauldron from the Shvaikivtsi from a burial mound of the third quarter of the 7th century can be attributed to the Early Scythian period, and probably, the stray find from Iacobeni also belongs to that time. It is also possible to assign the find from Ivane-Puste to the Early Scythian period (or to the early Middle Scythian). Assemblages with cauldrons from the Lower Dniester and the Lower Danube date to the middle of the 5th century BC at the earliest, while the majority of the cauldrons belongs to the third quarter of the century and then disappear in the early 4th century BC. The chronological position of the stray finds could hardly be determined. However, the cauldron from Ograda most likely belongs to the third quarter – the second half of the 5th century BC by analogy with an item from Răscăieții Noi. The design of the cauldron from Scorțaru Vechi is so original, and even A. Melyukova decided that it rather belongs to the Hunnic (sic!) period (Мелюкова 1979, 8). Of course, it is tempting to associate this cauldron with the Saka three-legged cauldrons, known from the 5th century BC mainly on the territory of the Seven Rivers or Zhetysu (Демиденко 2008, 39-40; Джумамбекова, Базарбаева 2013, 35; Спасская 2017, 20). Nevertheless, despite some typical technological details (the shape of the bottom, and the location of the “legs”), there are also fundamental differences with the

Прежде всего обращает на себя внимание тот факт, что подавляющее большинство находок котлов (12 из 17) в Карпато-Поднестровье, так или иначе, связано с курганными могильниками, насыпями или погребениями. Похоже, что наиболее ранние находки котлов обнаруживаются на севере региона – к ним точно можно отнести котел из курганного погребения у Швайковцов третьей четверти VII в. до н.э. и экземпляр из Якобень. Возможно, раннескифским временем (или началом среднескифского) датируется и находка из Иване-Пусте. Комплексы с котлами из Нижнего Поднестровья и Нижнего Подунавья относятся ко времени не ранее середины V в. до н.э., при этом основная масса котлов датируется третьей четвертью столетия, а затем они исчезают в начале IV в. до н.э. Несколько сложнее со случайными находками, хотя котел из Ограды, вероятнее всего, относится к третьей четверти – второй половине V в. до н.э. по аналогии с экземпляром из Новых Раскайцов. Котел из Скорцару-Веки настолько необычен по своему исполнению, что даже А.И. Мелюкова решила отнести его к гуннской эпохе (Мелюкова 1979, 8). Конечно, велик соблазн связать этот котел с сакскими трехногими котлами, известными с V в. до н.э. главным образом на территории Семиречья (Демиденко 2008, 39-40; Джумамбекова, Базарбаева 2013, 35; Спасская 2017, 20). Тем не менее, несмотря на некоторую общность технологических деталей (форма дна, расположение ножек), есть и принципиальные различия с семиреченскими котлами. Так, например, на всех без исключения трехногих котлах семиреченского типа отсутствуют вертикальные ручки на венце, ножки гораздо выше и, как правило, оформлены в зверином стиле, веревочный орнамент на тулове не находит аналогий.

Seven Rivers cauldrons. For example, all three-legged cauldrons of the Zhetysy type (without exception) have no vertical handles on the rim, the legs are much higher and usually decorated in animal style, and the rope ornament on the body has no equivalent in Asia.

There is a significant chronological difference between the northern group (forest-steppe, Bukovina-Podolia) of cauldrons and the southern one (steppe, Lower Danube-Lower Dniester). At the same time, the chronological priority remains with the first, northern group, where Scythian cauldrons are known since the middle of the 7th century BC. Bronze cast cauldrons (with their carriers, of course) penetrated the steppe 150-200 years later, as well as burials of warriors, which appear in the steppe region in the west no earlier than the middle of the 5th century BC. Most assemblages (and, most likely, stray finds) of bronze cauldrons also belong to the second half of the 5th century BC. The unique find from the Saharna Mare hillfort probably belongs to this time and is the latest cauldron discovered within the settlements. And the Saharna find itself raises several important, but so far, unfortunately, unresolved questions such as: How did the Scythian cauldron get into the Getian fortified settlement, since such things are directly related to the Scythian warrior elites and can hardly be considered as an object of trade or exchange? Or, was it cast in the Saharna Mare or was it brought along? And if it was brought along, was it delivered intact or fragmented? And the most important question: was it a gift, a trophy or the result of the looting of a burial mound?

Таким образом, налицо существенная разница во времени между условно северной (лесостепной, буковинской-подольской) группой котлов и южной (степной, нижнедунайской-нижнеднестровской). При этом безусловный хронологический приоритет остается за первой, в рамках которой котлы известны с середины VII в. до н.э. Бронзовые литые котлы (вместе со своими носителями) проникают в степь на 150-200 лет позже, как, собственно, и «воинские» погребальные комплексы, которые появляются в степных регионах на западе не ранее середины V в. до н.э. Ко второй половине V в. до н.э. относится и большая часть комплексов (и, по всей видимости, случайных находок) бронзовых котлов, при этом днестровские курганы с котлами в среднем немного позднее дунайских и датируются последней четвертью V - началом IV в. до н.э. Вероятно, к этому времени относится и единственная находка с гетского городища у Сахарна Маре. Более того, по всей видимости, это самый поздний «поселенческий» котел. Затем, в начале IV в. до н.э. их становится значительно меньше, чтобы к концу второй четверти столетия окончательно исчезнуть из культурных практик населения степей Северо-Западного Причерноморья.

Находка из Сахарны поднимает несколько важнейших, но пока, к сожалению, нерешаемых вопросов. Каким образом скифский котел оказался на гетском городище, учитывая, что такие вещи имеют прямое отношение к скифской вооруженной элите и вряд ли могут рассматриваться как объект торговли или обмена? Был ли котел отлит в Сахарне или же был привезен? Если привезен – то в качестве подарка, трофея или в результате ограбления кургана?

Bibliography / Литература

Agulnicov 2003: S. Agulnicov, Un tumul scitic de lângă satul Cioburciu. *Tyragetia* 12, 2003, 40-44.

Aricescu 1965: C. Aricescu, Cazanul scitic de la Castelu. *Studii și Cercetări de Istorie Veche* 16/3, 1965, 565-570.

Bârcă 2020: V. Bârcă, The bronze cauldron of Piatra Șoimului (Calu) (Neamț County, Romania). Notes on the distribution, dating and use of such type cauldrons in the Sarmatian environment. *Journal of Ancient History and Archeology* 7 (1), 2020, 79-105.

Bârcă 2020a: V. Bârcă, The bronze cauldron of Avrămeni (Botoșani County). Aspects of collective and individual mobility during the Late Iron age in the territories between the Carpathians and the Volga. *Journal of Ancient History and Archeology* 7 (3), 2020, 92-123.

Demetrykiewicz 1898: W. Demetrykiewicz, Vorgeschichte Galiziens. In: *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, Vol. 12: Galizien (Wien 1898), 111-136.

Niculiță et al. 2022: I. Niculiță, A. Zancoci, A. Niciu, S. Matveev, Raport preliminar despre rezultatele cercetărilor arheologice la cetatea traco-getică Saharna Mare din 2002 (Chișinău 2003). Arhiva MNIM, inv. nr. 456.

Niculiță, Zancoci, Arnăuț 2008: I. Niculiță, A. Zancoci, T. Arnăuț, Habitatul din mileniul I a. Chr. în regiunea Nistrului Mijlociu (siturile din zona Saharna) (Chișinău 2008).

Nițu 1953: A. Nițu, Despre unele urme scitice în Moldova. *Materiale și Cercetări Arheologice* 1, 1953, 3-11.

Pârvan 1926: V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei* (București 1926).

Patay 1990: P. Patay, *Die Bronzegefäße in Ungarn*. PBF 2, 10 (München 1990).

Rață 1966: S. Rață, Cazanul scitic din bronz din secolele VI-V a. Chr. de la Iacobeni-Dângeni (r. Săveni, reg. Suceava), *Arheologia Moldovei* 4, 1966, 351-353.

Sîrbu 2015: V. Sîrbu, Deux découvertes datant des Ve - IVe s. av. J.-C. à l'est de la Valachie: la tombe de Râmnicelu (dép. de Brăila) et la chaudière d'Ograda (dép. d'Ialomița). *Thraco-Dacica* 6-7 (29-30) (2014-2015), 2015, 51-60.

Sîrbu 2019: V. Sîrbu, Scythian cauldrons and the meaning of their presence. In: (Ed. V. Sîrbu, A. Comșa, D. Hortopan) *Digging in the past of Old Europe. Studies in Honor of Cristian Schuster at his 60th Anniversary* (Brăila 2019), 367-387.

Sparkes, Talcott 1970: B.A. Sparkes, L. Talcott, Black and plain pottery of the 6th, 5th and 4th centuries B.C. The Athenian Agora 5, 12 (Princeton, New Jersey 1970).

Topal 2019: D. Topal, The specificity of the Scythian panoply of the Lower Danube. *Plural* 2, 2019, 92-110.

Агульников, Антипенко 1990: С.М. Агульников, Е.О. Антипенко, Отчет о полевых исследованиях Суворовской новостроечной экспедиции в 1989 г. (Кишинев 1990). Архив НМИМ, № 297.

Агульников, Попович 2022: С. Агульников, С. Попович, Раскопки курганов в районе Штефан-Водэ, Республика Молдова (Кишинэу 2022).

Агульников, Субботин 1997: С.М. Агульников, А.В. Субботин, Скифский курган V в. до н.э. в Днестровском Правобережье. В сб.: (Отв. ред. С.Б. Охотников) *Никоний и античный мир Северного Причерноморья* (Одесса 1997), 182-186.

Алексеева 1973: И.Л. Алексеева, Раскопки курганов в междуречье Дуная-Днестра. В сб.: *Археологические открытия 1972 года* (Москва 1973), 252-253.

Алексеева, Дворянинов, Чернов 1977: И.Л. Алексеева, С.А. Дворянинов, С.И. Чернов, Раскопки курганов в Арцизском районе Одесской области. В сб.: *Археологические открытия 1976 года* (Москва 1977), 259.

Бандрівський 2014: М.С. Бандрівський, Культурно-історичні процеси на Прикарпатті і Західному Поділлі в пізній період епохи бронзи – на початку доби раннього заліза (Львів 2014).

Бандривский 2013: М.С. Бандривский, Курганы в Швайковцах и Коцюбинчиках – новый источник для датировки Западно-подольской группы раннескифской культуры (по материалам раскопок 2007-2009 гг.). Российский археологический ежегодник 3, 2013, 341-361.

Бандрівський 2009: М. Бандрівський, Новий ритуальний об'єкт часів скіфської архаїки зі Швайківцею біля Чорткова на Тернопільщині (попереднє повідомлення). В зб.: (Відп. ред. В.В. Отрошенко) Взаємозв'язки культур епох бронзи і раннього заліза на території центральної та Східної Європи (Київ, Львів 2009), 202-220.

Барцева 1981: Т.Б. Барцева, Цветная металлообработка скифского времени. Лесостепное днепровское левобережье (Москва 1981).

Бессонова, Скорый 2001: С.С. Бессонова, С.А. Скорый, Мотронинское городище скифской эпохи (по материалам раскопок 1988-1996 гг.) (Киев, Краков 2001).

Бохій 1970: Н.М. Бохій, Нові пам'ятки скіфського звіриного стилю з Кіровоградщини. Археологія 23, 1970, 182-188.

Бруяко 2019: И.В. Бруяко, Феномен Картала: динамика смысла. Материалы по археологии Северного Причерноморья 14, 2019, 245-259.

Гаврилюк 1999: Н.А. Гаврилюк, История экономики Степной Скифии VI–III вв. до н.э. (Харьков 1999).

Гавриш 1996: П.Я. Гавриш, Дослідження в Книшівському городищі. В зб.: (Відп. ред. О.Б. Супруненко) Більське городище в контексті вивчення пам'яток раннього залізного віку Європи (Полтава 1996), 250-258.

Гудкова и др. 1984: А.В. Гудкова, Г.Н. Тоцев, М.М. Фокеев, С.И. Андрух, Отчет о работе Измаильской новостроечной экспедиции в 1984 г. (Киев 1984). Архив ИА НАНУ 1984/158.

Демиденко 2008: С.В. Демиденко, Бронзовые котлы древних племен Нижнего Поволжья и Южного Приуралья (V в. до н.э. - III в. н.э.) (Москва 2008).

Джумамбекова, Базарбаева 2013: Г.С. Джумамбекова, Г.А. Базарбаева, Художественные бронзы Жетысу (Алматы 2013).

Дзис-Райко, Суничук 1984: Г.А. Дзис-Райко, Е.Ф. Суничук, Комплекс предметов скифского времени из с. Великопоское. В сб.: (Отв. ред. И.Т. Черняков) Ранний железный век в Северо-Западном Причерноморье (Киев 1984), 148-161.

Ильинская, Тереножкин 1983: В.А. Ильинская, А.И. Тереножкин, Скифия VII–IV вв. до н.э. (Киев 1983).

Кетрару и др. 2014: Н.А. Кетрару, В.С. Синика, С.Н. Разумов, Н.П. Тельнов, Дубоссарские курганы (Тирасполь 2014).

Косиков 1998: В.А. Косиков, Металлическая посуда племен раннего железного века на территории юга Восточной Европы (к вопросу о месте изготовления). Донецкий археологический сборник 8, 1998, 15-29.

Лесков 2015: А.М. Лесков, Вопросы относительной и абсолютной хронологии. В: (Ред. А.И. Иванчик, А.М. Лесков) Ульские курганы. Культурно-погребальный комплекс скифского времени на Северном Кавказе. Степные народы Евразии 6 (Москва, Берлин, Бордо 2015), 87-100.

Махортых 2019: С.В. Махортых, Золотые накладки на деревянные сосуды из Перещепинского могильника близ Бельска. Археологія і давня історія України 2 (31), 2019, 470-482.

Мелюкова 1979: А.И. Мелюкова, Скифия и фракийский мир (Москва 1979).

Монахов 1999: С.Ю. Монахов, Греческие амфоры в Причерноморье. Комплексы керамической тары VII-II веков до н.э. (Саратов 1999).

Монахов 2003: С.Ю. Монахов, Греческие амфоры в Причерноморье. Типология амфор ведущих центров-экспортеров товаров в керамической таре. Каталог-определитель (Москва, Саратов 2003).

Моруженко 1978: А.А. Моруженко, Раскопки поселения у с. Лихачевка. В сб.: Археологические открытия 1977 года (Москва 1978), 360.

Мурзин 1984: В.Ю. Мурзин, Скифская архаика Северного Причерноморья (Киев 1984).

Островерхов, Редина 2013: А.С. Островерхов, Е.Ф. Редина, Скифские древности. В: (Отв. ред. И.В. Бруяко, Т.Л. Самойлова) Древние культуры Северо-Западного Причерноморья (Одесса 2013), 374-18.

Полин 2014: С.В. Полин, Скифский Золотобалковский курганный могильник V-V вв. до н.э. на Херсонщине. Курганы Украины 3 (Киев 2014).

Редина 1992: Е.Ф. Редина, Скифский могильник Мреснота Могила. В сб.: (Отв. ред. Б.Д. Михайлов и др.) Киммерийцы и скифы (Мелитополь 1992), 83-84.

Романюк 2008: В.В. Романюк, Фрагмент скифського мідного казана з Поросся. Археологія 4, 2008, 87-89.

Ромашко 2015: О.В. Ромашко, Металеві казани скифської культури (VII-II ст. до н.е.). Автореф. дис. ... канд. іст. наук (Київ 2015).

Спасская 2017: Е.Ю. Спасская, Медные котлы ранних кочевников Казахстана и Киргизии. В: (Отв. ред. Г.С. Джумамбекова, Г.А. Базарбаева) Металлические котлы ранних кочевников Жетысу (Алматы 2017), 19-32.

Тельнов, Четвериков, Синика 2016: Н.П. Тельнов, И.А. Четвериков, В.С. Синика, Скифский могильник III-II вв. до н.э. у с. Глиное (Тирасполь 2016).

Шрамко 1962: Б.А. Шрамко, Поселення скифського часу в басейні Дінця. Археологія 14, 1962, 135-154.

Шрамко 1987: Б.А. Шрамко, Бельское городище скифской эпохи (город Гелон) (Киев 1987).

Шрамко 1998: Б.А. Шрамко, Люботинское городище. В сб.: (Отв. секр. А.В. Бандуровский) Люботинское городище (Харьков 1998), 9-131.

Яровой 1990: Е.В. Яровой, Курганы энеолита – эпохи бронзы Нижнего Поднестровья (Кишинев 1990).

Яровой, Чирков, Бубулич 1990: Е.В. Яровой, А.Ю. Чирков, В.Г. Бубулич, Отчет о полевых исследованиях Прутской новостроечной археологической экспедиции в 1990 г. (Кишинев 1990). Архив НМИИ, № 323.

Dr. Denis Topal

National Museum of the History of Moldova,
Chişinău, Republic of Moldova
 0000-0002-8586-4427
e-mail: denis.topal@gmail.com

Dr. Mihail Băţ

Moldova State University,
Chişinău, Republic of Moldova
 0000-0001-6642-2888
e-mail: mb_usm@yahoo.com

Probleme de interpretare a biritualismului în cultura getică

Biritualism interpretation issues in the Getic culture

Andrei Corobcean
Sergiu Matveev

Cercetare realizată în cadrul proiectului 20.80009.1606.14
„Patrimoniul arheologic din epoca fierului în regiunea Nistrului
Mijlociu și bazinul râului Cogâlnic: cercetare interdisciplinară și
valorificare științifică”.

Research conducted within the project 20.80009.1606.14
“The archeological heritage of the Iron Age in the Middle Dniester
region and the Cogâlnic River basin: interdisciplinary research and
scientific development”.

Cuvinte-cheie: biritualism, cultura getică, epoca fierului, inhumăție, incinerăție, rit funerar.

Rezumat: Manifestările funerare reflectate de ansamblurile de vestigii arheologice au stimulat mereu discuții privind diversitatea granițelor sociale, etnice sau culturale, pe care acestea le-ar fi putut contura în trecut. Pentru perioada de trecere de la prima la cea de-a doua epocă a fierului, delimitarea între ritul inhumăției și cel al incinerăției – ca elemente distincte specifice unei anumite comunități etnoculturale – este aproape imposibilă grație coexistenței celor două tradiții. În literatura de specialitate s-au conturat mai multe ipoteze, care fac referințe la o tranziție treptată de la predominarea inhumăției la cea a incinerăției, la complexitatea unui ritual funerar prelungit sau la reflectarea unor transformări religioase ipotetice. Așa sau altfel, studiul biritualismului prezent la mai multe comunități reconstituite arheologic, necesită o abordare complexă și prudentă.

Keywords: bi-ritualism, Getic culture, Iron Age, inhumation, cremation, funerary rite.

Abstract: Funerary manifestations reflected by the assemblages of archaeological vestiges have always stimulated discussions regarding the diversity of social, ethnic or cultural borders, which they could have outlined in the past. For the transition period from the first to the second Iron Age, the delimitation between the rite of inhumation and that of cremation as distinct elements specific to a certain ethno-cultural community is almost impossible due to the coexistence of the two traditions. Several hypotheses have emerged in the specialized literature, which refer to a gradual transition from the predominance of inhumation to that of cremation, to the complexity of a prolonged funeral ritual or to the reflection of hypothetical religious transformations. One way or another, the study of bi-ritualism present in several archaeologically reconstructed communities requires a complex and cautious approach.

Riturile și ritualurile funerare reprezintă unul dintre cele mai fertile aspecte ale arheologiei atrase în diverse interpretări sociale, etnice, religioase etc., abordate – nu întotdeauna argumentat – drept un domeniu foarte conservator, puternic legat de tradiții, iar de aici – atașat de anumite valori sau norme comunitare. În acest sens, sunt relevante constatările etnografice de acum mai bine de două secole, în contextul cercetării tradițiilor funerare, că „obiceiurile se păstrează mai cu credință în părțile inferioare ale societății, pe când în cele superioare ele se schimbă mereu, după cum un popor vine în atingere cu elementele străine” (Burada 1882, 4). Natura relativă a acestui conservatism poate

Funerary rites and rituals represent one of the most fertile aspects of archaeology drawn into various social, ethnic, religious and other interpretations. Approached, not always argued, as a very conservative field, strongly linked to traditions, and hence – attached to certain community values or norms. In this sense, in the context of the research of funeral traditions, the ethnographic findings of more than two centuries ago that “customs are preserved more faithfully in the lower strata of society, while in the upper ones they are always changing, as people come into contact with foreign elements”, are relevant (Burada 1882, 4). The relative nature of this conservatism may be determined by social processes. However, the funeral rite

fi determinată de procese sociale. Cu toate acestea, ritul funerar și modul de tratare a defuncțiilor este cel mai relevant element, probabil, al tradițiilor funerare, implicat în atribuirile etnice sau etnoculturale.

Ritul, ritualul funerar, inclusiv inventarul funerar, sunt tratate demult drept un indiciu identitar, respectiv un criteriu al atribuirilor etnice (Pârvan 1926, 371). După cum nota V. Pârvan, biritualismul, prin alternarea înhumației și a incinerăției, este o caracteristică generală pentru populația autohtonă din epoca bronzului până în epoca La Tène, ținând cont însă de predominarea cremației (Pârvan 1926, 632), fără a implica aici anumite influențe iminente străine. Delimitarea strictă a celor două rituri în sensul reflectării unei delimitări etnice și, mai ales, ideea absolutizării incinerăției pentru traco-geți este respinsă și de I. Niculiță, care abordează evoluția culturală a comunităților din secolele VI-I a. Chr. din perspectiva dezvoltării unui fond comun din prima epocă a fierului (Никулицэ 1987, 25, 28, 57).

În general, în perioada cuprinsă între începuturile primei epoci a fierului și mijlocul mil. I a. Chr. alternează predominarea incinerăției și înhumației. Începând cu sec. V a. Chr. totuși, incinerăția devine un rit net predominant în sud-estul Europei. Generalizarea biritualismului, cu prevalarea incinerăției atât în necropolele tumulare, cât și în cele plane este un fapt ilustrat bine din punct de vedere statistic, ținând cont, evident, de stadiul cercetărilor. Predominarea înmormântărilor de incinerăție este relevantă în cazul necropolelor cercetate relativ complet de la Hansca „Lutărie”, unde raportul dintre incinerăți și înhumați

and the way of treating the deceased is probably the most relevant element of funeral traditions involved in ethnic or ethno-cultural attribution.

The funeral rite and ritual, including the funeral inventory, have long been treated as an identity indicator, respectively a criterion of ethnic attribution (Pârvan 1926, 371). As noted by V. Pârvan, bi-ritualism, through the alternation of inhumation and cremation, is a general characteristic for the native population from the Bronze Age to the La Tène Age, taking into account, however, the predominance of cremation (Pârvan 1926, 632), without implying imminent foreign influences. The strict delimitation of the two rites in the sense of reflecting an ethnic delimitation and, above all, the idea of absolute incineration for the Thraco-Getic is also rejected by I. Niculiță, who approaches the cultural evolution of the communities from the 6-1st centuries BC from the perspective of the development of a common fund from the first Iron Age (Никулицэ 1987, 25, 28, 57).

In general, in the period between the beginning of the Early Iron Age and the middle of the 1st millennium BC, the predominance of incineration and inhumation alternates. Starting with the 5th century BC, however, cremation becomes a distinctly predominant rite in south-eastern Europe. Generalization of bi-ritualism, with the predominance of cremation in both tumulus and flat necropolises is a well-illustrated fact from a statistical point of view, obviously taking into account the stage of research. Predominance of cremation burials is relevant in the case of the relatively completely researched necropolises from Hansca „Lutărie”, where the ratio of cremated to buried is 62 to 8, Hansca I – 3 to 1, Strahotin-

este de 62 la 8, Hansca I – 3 la 1, Strahotin-Dângeni – 18 la 1. În cazul necropolei de la Dănceni, mai timpurie decât cele menționate, acest raport este de 27 la 15. O situație tot mai interesantă este reprezentată de amenajările funerare din cadrul incintei fortificate de la Stolniceni, în care, deocamdată, s-a descoperit doar o singură înmormântare de incinerare în urnă, față de depunerile de inhumație cunoscute până acum.

După ritul funerar, necropolele plane și tumulare, după cum se poate aprecia actualmente, se pot remarca atât prin prezența exclusivă a incinerăției sau a inhumației, cât și prin caracterul biritual. Numeric, predomină necropolele de incinerare, urmate de cele birituale și, într-un număr mai mic, sunt cele de inhumație. Cronologic, corelarea celor trei tipuri de necropole este destul de sugestivă. În faza inițială, în secolele VI-V a. Chr. predominarea biritualismului cedează în fața incinerăției, care în secolele IV-III a. Chr. este net dominantă. Necropole cu rit exclusiv al incinerăției se răspândesc în epoca „hallstattiană târzie” în zona subcarpatică a Olteniei, Munteniei și a Moldovei, cum sunt, în special, cele de la Ferigile, Bârsești, Curtea de Argeș, Telești, Tigveni, Teiu, Slobozia etc., dar și în Dobrogea, Câmpia Dunării și nord-vestul Bulgariei (Vulpe 1967, 22).

Ritul inhumației, în aceeași perioadă, este unul exclusiv, în schimb, în regiunile nord-pontice, desemnate prin noțiunea generică de „lume scitică”, precum și în necropolele din mediul iliric, în secolele VI-V a. Chr., prevalează inhumația, ca, de altfel, și în cele de la Ciumbud, Teiuș, Podolia, Szentes-Vekerzug, Kuștanovice, Chotin (Vulpe 1967, 22). Incinerăția și

Dângeni – 18 to 1. In the case of Dănceni necropolis, earlier than those mentioned above, this ratio is 27 to 15. An increasingly interesting situation is represented by the funerary arrangements in the fortified enclosure at Stolniceni, in which, for the time being, only one in-urn cremation burial has been discovered, compared to the inhumation deposits known so far.

According to the funerary rite, flat and tumulus necropolises, as can currently be appreciated, can be noted both for the exclusive presence of incineration or inhumation, as well as for their bi-ritual character. Numerically, cremation necropolises predominate, followed by bi-ritual ones and, in a smaller number, by inhumation ones. Chronologically, the correlation of the three types of necropolises is quite suggestive. In the initial phase, in the 6-5th centuries BC the predominance of bi-ritualism gives way to incineration, which in the 4-3th centuries BC is clearly dominant. Necropolises with the exclusive rite of cremation spread in the “late Hallstatt” era in the Sub-Carpathian area of Oltenia, Muntenia and Moldova, such as, in particular, those at Ferigile, Bârsești, Curtea de Argeș, Telești, Tigveni, Teiuș, Slobozia, etc., but also in Dobrogea, the Danube Plain and north-western Bulgaria (Vulpe 1967, 22).

The rite of inhumation, in the same period, is exclusive, instead, in the North-Pontic regions, is designated by the generic notion of “Scythian world”. Also, in the necropolises of the Illyrian environment, in the 6-5th centuries BC, inhumation prevails, as those from Ciumbud, Teiuș, Podolia, Szentes-Vekerzug, Kuștanovice, Chotin (Vulpe 1967, 22). Cremation and the lack of a unique orientation of the skeletons in the case of inhumation being assigned

lipsa orientării unice a scheletelor în cazul inhumației sunt atribuite lumii tracice încă de A.I. Meliukova (Мелюкова 1979, 173).

Depunerea defuncțiilor sau a resturilor cinerare se realiza atât la suprafața solului sau în gropi mici, greu de surprins, cât și în gropi. Gropile funerare, acolo unde s-a reușit surprinderea lor, mai ales în necropolele plane, reprezintă forme diferite în plan: ovale, rectangulare cu colțurile rotunjite și rotunde. Forma circulară a gropilor, caracteristică mai mult înmormântărilor de incinerare, predomină în necropola de la Hansca „Lutărie” (Никүлиця 1972), apare frecvent în cea de la Giurgiulești „Vadul Boului” (Arnăut 1999) și în celelalte necropole cunoscute, având dimensiuni variate între 0,68×0,56 m și 2,25×1,00 m, asemănătoare cu cele ale gropilor de formă rectangulară, care adăpostesc atât înhumați, cât și incinerati, cu dimensiunile de la 1,40×0,80 m la 3,00×1,80 m. Gropile de formă rotundă conțin, de regulă, resturi de incinerare, având în majoritatea cazurilor diametrul de 0,30 - 0,40 m, dar se întâlnesc și gropi mai mari de 0,80 - 1,25 m. Adâncimile gropilor sunt, în general, cuprinse între 0,20 și 1,45 m, în funcție de ritul înmormântării.

Situația respectivă prezintă similitudini în toate necropolele plane, mono- sau biritualice amintite din spațiul carpato-nistrear: Giurgiulești „Vadul Boului”, Slobozia-Onești, Bosanci, Strahotin-Dângeni, Hansca „Lutărie”, Dănceni. În cazul celei din urmă, care datează dintr-o fază timpurie, se întâlnesc gropi mari, de formă rectangulară, în care s-au mai săpat câte două gropi ovale mai mici ce conțin resturi cinerare. Un alt aspect

to the Thracian world since A.I. Meliukova (Мелюкова 1979, 173).

The deposition of the deceased or cremated remains was done both on the surface of the ground or in small pits and in graves. Burial pits, especially in flat necropolises, represent different shapes: oval, rectangular with rounded and round corners. The circular shape of the pits, more characteristic of cremation burials, predominates in the necropolis in Hansca “Lutărie” (Никүлиця 1972), frequently appears in the one in Giurgiulești “Vadul Boului” (Arnăut 1999) and in the other known necropolises, having varied sizes between 0.68×0.56 m and 2.25×1.00 m, similar to those of the rectangular pits, housing both the inhumed and the cremated, with sizes from 1.40×0.80 m to 3.00×1.80 m. The round pits usually contain incineration remains, having in most cases a diameter of 0.30 - 0.40 m, but there are also pits larger than 0.80 - 1.25 m. The depths of pits are generally between 0.20 and 1.45 m, depending on the funeral rite.

That situation shows similarities in all the flat, mono- or bi-ritual necropolises mentioned in the Carpatho-Dniester area: Giurgiulești “Vadul Boului”, Slobozia-Onești, Bosanci, Strahotin-Dângeni, Hansca “Lutărie”, Dănceni. In the case of the latter, which dates from an early phase, large, rectangular pits are found, in which two smaller oval pits containing cremated remains were dug. Another interesting aspect of this necropolis is the burial pits, of large size and rectangular shape, which preserve the traces of simple constructions made of a wooden frame, smeared with clay, supported by a pillar.

interesant al acestei necropole îl alcătuiesc gropile de inhumație, de dimensiuni mari și formă rectangulară, care păstrează urmele unor construcții simple din carcasă de lemn, unsă cu lut, susținute de un stâlp.

Situațiile arheologice relativ clare în contextele funerare bine conservate au conturat câteva tipuri de morminte de incinerare: 1) morminte cu depunerea resturilor cinerare ale defunctului direct pe sol; 2) morminte cu depunerea oaselor incinerate în urnă cu sau fără capac, ultimele fiind mai puțin frecvente și 3) morminte de incinerare în gropi mari, care pot fi legate și de înmormântările de inhumație. Tipurile respective reflectă o tradiție funerară uniformă, prezentă în toate necropolele considerate ca aparținând populației locale sedentare din spațiul carpato-nistean. Mai mult decât atât, ele nu se delimitează tipologic și structural de înmormântările necropolelor sincrone din spațiul carpato-balcanic și istro-pontic.

Printre ritul predominant al incinerării, necropolele birituale conțin înmormântări de inhumație, printre care cu greu se poate distinge o regulă. Din varii cauze, probabil, din motivul conservării nesatisfăcătoare, poziția și orientarea scheletelor umane este greu de stabilit în majoritatea mormintelor de inhumație. Cele două schelete din tumulul III de la Bârsești, a căror poziție este neclară, sunt orientate, probabil, N-S (Morintz 1957, 221). În necropola de la Hansca „Lutărie” doar în câteva cazuri se poate vorbi sigur despre poziție și orientare: decubitus dorsal și poziție chirchită pe dreapta, în ambele cazuri capul fiind întors spre NV, acesta păstrând caracteristici din contextele funerare ale primei epoci a fierului (Никулиця 1972,

Relatively clear archaeological situations in well-preserved funerary contexts have outlined several types of cremation graves: 1) graves with the deposition of the cremated remains of the deceased directly on the ground; 2) graves with the deposition of cremated bones in an urn with or without a lid, the latter being less frequent, and 3) cremation graves in large pits, which may also be related to inhumation burials. These types reflect a uniform funerary tradition, present in all the necropolises considered as belonging to the sedentary local population in the Carpatho-Dniester space. Moreover, they are not demarcated typologically and structurally from the burials of synchronous necropolises in the Carpatho-Balkan and Istro-Pontic space.

Among the prevailing cremation rite, bi-ritual necropolises contain inhumation burials, among which one can hardly distinguish a rule. For various reasons, probably due to unsatisfactory preservation, the position and orientation of human skeletons is difficult to establish in most inhumation graves. The two skeletons from Barsesti tumulus III, whose position is unclear, are probably oriented N-S (Morintz 1957, 221). In Hansca necropolis “Lutărie”, only in a few cases can we speak with certainty about the position and orientation: dorsal decubitus and crouching position on the right, in both cases the head is turned to the NW, the latter retaining characteristics from the funerary contexts of the first Iron Age (Никулиця 1972, 115). All the 15 inhumation graves in Dănceni represent skeletons in a dorsal decubitus position, with different orientations: SE, E, W, NW (Лапушнян 1979, 57). Immaculately preserved, the skeleton from the “oven” grave in Poienesti “Măgura” was placed in a dorsal decubitus position, oriented NW - SE

115). Toate cele 15 morminte de inhumație de la Dănceni reprezintă schelete în poziție decubitus dorsal, având orientări diferite: SE, E, V, NV (Лапушнян 1979, 57). Păstrat impecabil, scheletul din mormântul „cuptor” de la Poienești „Măgura” a fost așezat în poziție decubitus dorsal, orientat NV - SE (Vulpe 1953, 313, fig. 97). La Vaslui „Curțile Domnești”, mormântul de inhumație în poziție chircită pe partea stângă cu fața spre E a fost apreciat ca fiind anterior celorlalte morminte, care sunt de incinerare (Măndescu 2010, 108, catalog nr. 668).

Frecvențele cazuri în care poziția și orientarea defuncțiilor înhumați este neclară pot fi legate nu doar de distrugerea mormintelor, dar și de depunerea intenționată a oaselor fără conexiune anatomică. Depuneri de schelete, fără respectarea unei conexiuni anatomice, dar și lipsite de inventar funerar, sunt prezente în necropola de la Strahotin-Dângeni (Șadurschi 1992, 183) și sunt frecvente în necropola din incinta fortificată de la Stolniceni.

Tradiția istoriografică – nu fără argumente de ordin arheologic – atribuie comunităților locale getice obiceiul incinerării, care este, dacă nu unul exclusiv, atunci unul predominant. Pornind de la necropola tumulară exclusiv de incinerare de la Ferigile, specificul ritului și ritualului funerar pentru comunitățile predominant tracice reprezintă, în general, biritualismul, cu prevalarea evidentă a incinerării, utilizarea vaselor obișnuite, confecționate în tehnică rudimentară, în calitate de urnă funerară în care se depunea cenușa și, în fine, sărăcia inventarului care, de regulă, includea grupări constante de vase,

(Vulpe 1953, 313, fig. 97). In Vaslui “Curțile Domnești” the inhumation grave in a crouched position on the left side facing E was assessed as pre-dating the other cremation graves (Măndescu 2010, 108, catalogue no. 668).

The frequent cases in which the position and orientation of the inhumed deceased is unclear, can be related not only to the destruction of the graves, but also to the intentional deposition of bones without anatomical connection. Deposits of skeletons, without respecting an anatomical connection, but also lacking a funerary inventory, are present in the necropolis at Strahotin-Dângeni (Șadurschi 1992, 183) and are frequent in the necropolis in the fortified area at Stolniceni.

The historiographical tradition, not without archaeological arguments, attributes to local Getic communities the habit of cremation, which is, if not exclusive, then predominant. Starting from the exclusively cremation tumulus necropolis at Ferigile, the specifics of the funeral rite and ritual for the predominantly Thracian communities are, in general, bi-ritualism, with the obvious predominance of incineration, the use of ordinary vessels, made in rudimentary techniques, as a funeral urn in which the ashes were deposited and, finally, the poverty of the inventory which, as a rule, included constant groupings of vessels, rarely metal pieces, including bronze brooches, etc. The respective characteristics reflect, in fact, an obvious continuation of the funerary traditions of the 6-5th centuries and 4-3th centuries BC, as already mentioned in the specialized literature (Мелюкова 1979, 121).

The predominance of cremation graves over inhumation graves in bi-ritual necropolises is obvious. The well-known

rareori piese metalice, printre care fibule de bronz etc. Respectiv cele caracteristici reflectă, de fapt, și o evidentă continuare a tradițiilor funerare din sec. VI-V a. Chr. și în sec. IV-III a. Chr., după cum s-a menționat deja în literatura de specialitate (Мелюкова 1979, 121).

Prevalarea mormintelor de incinerare față de cele de inhumație în necropolele birituale este evidentă. Binecunoscutele necropole, în mare măsură contemporane, dar aflate la o distanță mare una de alta – cele de la Zimnicea „Câmpul Morților” și Hansca „Lutărie” – prezintă un raport între incinerare și inhumație de 162 la 4 și, respectiv 35 la 9 (Alexandrescu 1980, 42; Никулицэ 1972, 121).

Prezența în mormântărilor de inhumație în poziție întinsă ori chirchită, în cadrul necropolelor atribuite culturii getice, poate fi explicată și ca rezultat al unor tradiții de ritual urmat de geți din vremurile anterioare, cum demonstrează manifestările funerare din cadrul necropolelor de la Stoicani, Șoldănești etc. (Никулицэ 1973, 40). Însă trebuie să ținem cont că o bună parte a mormintelor prezintă dovezi clare de intervenții repetate, legate, cel mai probabil, de activitățile ritualice de după înhumare și cele de deranjare a inventarului în procesul exhumării cadavrului (Babeș, Mirițoiu 2011, 120). Săpăturile din necropola tumulară din sec. VII-V a. Chr. de la Cajvana-Codru, jud. Suceava mărturisesc, alături de practicarea biritualismului, o serie de reînhumări (Ignat 2006, 38), ceea ce poate fortifica ideea unor practici funerare prelungite anume în perioada imediat anterioară celei de-a doua epoci a fierului.

necropolises, largely contemporary, but located at a great distance from each other – those from Zimnicea “Câmpul Morților” and Hansca “Lutărie” present a ratio between cremation and inhumation of 162 to 4 and, respectively, 35 to 9 (Alexandrescu 1980, 42; Никулицэ 1972, 121).

The presence of inhumation burials in a lying or crouched position, in the necropolises attributed to the Getic culture, can also be explained as a result of some ritual traditions followed by the Gets from previous times, as evidenced by the funerary manifestations within the necropolises of Stoicani, Soldanești, etc. (Никулицэ 1973, 40). But it must be taken into account that a good part of the graves show clear evidence of repeated interventions, most probably related to the ritual activities after the burial and the inventory activities in the process of exhuming the body (Babeș, Mirițoiu 2011, 120). Excavations in the tumulus necropolis in the 7-5th centuries BC in Cojvana-Codru, Suceava county witness, along with the practice of bi-ritualism, a series of reburials (Ignat 2006, 38), which can strengthen the idea of prolonged burial practices, specifically in the period immediately preceding the second Iron Age.

The manifestation of prolonged funeral practices, as a working hypothesis in the interpretation of the combination of the elements of cremation with those of inhumation, is treated by M. Babeș. Its starting point is the archaeological situations within the necropolises in the 6/5-3rd centuries a. Chr. in Borosești and Poienesti. The five Getic burials in Borosești necropolis are classified by the excavation author into three types (Babeș, Mirițoiu 2011, 104): 1) in-urn cremation graves with a lid; 2) cremation grave with cremation remains on the ground, in

Manifestarea practicilor funerare prelungite, ca ipoteză de lucru în interpretarea combinații elementelor incinerăției cu cele ale inhumației, este tratată de M. Babeș. Punctul de plecare al acesteia sunt situațiile arheologice din cadrul necropolelor din secolele V/IV-III a. Chr. de la Borosești și Poienești. Cele cinci înmormântări getice din cadrul necropolei de la Borosești sunt clasificate de autorul săpăturilor în trei tipuri (Babeș, Mirițoiu 2011, 104): 1) morminte de incinerare în urnă cu capac; 2) mormânt de incinerare cu depunerea resturilor cinerare pe sol, în centrul unei gropi rectangulare de dimensiunile unui mormânt de inhumație; inventarul ceramic (vasele de ofrandă) erau depuse la extremitățile gropii; atrage atenția faptul că oasele calcinate și inventarul fac parte din umplutura gropii, nefiind depuse pe fundul acesteia; 3) la fel ca și tipul al doilea, este destul de sugestiv: structuri prezentate ca morminte, prin gropi ovale alungite, de dimensiunile și orientarea mormintelor tipului 2, însă lipsite de oseminte – fie înhumate, fie incinerate. Totuși prezența inventarului în combinația tipică ritualului funerar al vremii sugerează caracterul de mormânt al structurii, fie și cenotaf. La Poienești, necropola getică conține două tipuri de înmormântări: structuri cu incinerare în urnă și structuri cu resturile cinerare depuse grămadă pe fundul gropii. Cel de-al doilea tip prezintă interes prin gropile rectangulare sau ovale alungite, de dimensiuni mari, care, evident, depășesc cu mult spațiul necesar unei depuneri de oase calcinate și câtorva piese de inventar (Babeș, Mirițoiu 2011, 105), acesta corespunzând tipului 2 de la Borosești, cel puțin, situațiile pot fi comparate, inclusiv cu al treilea tip de structuri de la Borosești. Faptul că aceste gropi

the center of a rectangular pit the size of an inhumation grave. The ceramic inventory (offering vessels) were deposited at the ends of the pit. It draws attention to the fact that the calcined bones and the inventory are part of the filling of the pit, not being deposited on its bottom; 3) as well as the second type, it is quite suggestive: structures presented as graves, through elongated oval pits of the dimensions and orientation of the graves of type 2, but without bones, either inhumed or cremated. However, the presence of the inventory in a combination typical of the funeral ritual of the time suggests the tomb, even a cenotaph character of the structure. In Poienești, the Getic necropolis contains two types of burials: structures with in-urn cremation and structures with cremated remains piled at the bottom of the pit. The second type is interesting due to the elongated rectangular or oval pits, of large dimensions, which obviously far exceed the space required for a deposit of calcined bones and a few inventory pieces (Babeș, Mirițoiu 2011, 105). This type corresponds to type 2 in Borosești, at least the situations can be compared, including with the third type of structures in Borosești. The fact that these sepulchral pits with cremation are of the same shape, size and orientation as the inhumation ones, and they and their inventory clearly bear the traces of repeated disturbances, determines M. Babeș to formulate the idea about the “prolonged” character of the funeral ritual, in which the rites follow each other, the deceased being subjected to new treatments after a certain time (Babeș, Mirițoiu 2011, 105). So, the deceased was exhumed from the initial pit and burned and the cremation remains deposited in another pit with the same characteristics, as in the case of types 2 and 3 in Borosești, or in the same pit in which it had been buried previously, as in Poienești.

sepulcrale cu incinerare sunt de aceleași forme, dimensiuni și orientări ca și cele de înhumare, iar ele și inventarul lor poartă clar urmele unor deranjări repetate, îl conduce pe M. Babeș la formularea ideii despre caracterul „prelungit” al ritualului funerar, în care riturile se succed, defunctul fiind supus unor tratamente noi după un anumit timp (Babeș, Mirițoiu 2011, 105). Deci mortul era exhumat din groapa inițială, supus arderii, iar resturile cinerare se depuneau într-o altă groapă cu aceleași caracteristici, ca în cazul tipurilor 2 și 3 de la Borosești, sau în aceeași groapă în care fusese înhumat anterior, ca la Poienești.

Analogii ale unor astfel de situații arheologice în cadrul necropolelor de la mijlocul și a doua jumătate a mileniului I a. Chr. pot fi atestate în diferite regiuni ale spațiului carpato-danubiano-pontic, cu toate rezervele față de gradul de documentare al acestora. Astfel, se constată prezența unui număr impunător de morminte de incinerare cu gropi mari în cadrul unui șir de necropole birituale și monorituale, cum ar fi cele de la Onești-Slobozia, Strahotin, Hansca „Lutărie”, Dănceni, Pârjolteni din Moldova; Stelnică-Grădiștea Mare, Grădiștea Coslogeni (Ialomița), Zimnicea, Fântânele (Teleorman), Telița, Murighiol (Tulcea) din zona Dunării de Jos; Băița (Mureș), Olteni (Covasna) din Transilvania și Szentes-Vekerzug și Tápiószele din câmpia Tisei. Este deci incontestabilă răspândirea unui asemenea fenomen într-un spațiu destul de vast (Babeș, Mirițoiu 2011, 147, fig. 16). Acestea ar fi și argumentele arheologice ale susținerii ideii unui rit de înmormântare complex, care presupune succesiunea unor etape: înhumare, exhumare, incinerare și

Analogies of such archaeological situations in necropolises in the middle and second half of the 1st millennium a. Chr. can be attested in different regions of the Carpathian-Danubian-Pontic space with all the reservations regarding their degree of documentation. Thus, the presence of an impressive number of cremation graves with large pits in a series of bi-ritual and mono-ritual necropolises, such as those in Onești-Slobozia, Strahotin, Hansca “Lutărie”, Dănceni, Pârjolteni in Moldova; Stelnică-Grădiștea Mare, Grădiștea Coslogeni (Ialomița), Zimnicea, Fântânele (Teleorman), Telița, Murighiol (Tulcea) in the Lower Danube area; Băița (Mureș), Olteni (Covasna) in Transylvania and Szentes-Vekerzug and Tápiószele in the Tisza plain. The spread of such a phenomenon in a rather vast space is therefore undeniable (Babeș, Mirițoiu 2011, 147, fig. 16). These would also be the archaeological arguments supporting the idea of a complex funeral rite, which involves a sequence of stages: inhumation, exhumation, cremation and final deposition. From such a perspective, “bi-ritualism” would not imply, therefore, the coexistence of two separate rites, but their succession (Babeș, Mirițoiu 2011, 106-107) or a “particular type of *bi-ritualism*, first involving inhumation, as a temporary, provisional treatment, and then cremation, as the final, definitive treatment” (Babeș, Mirițoiu 2011, 126).

Although the results of research carried out at the necropolis in the 4th-3rd centuries BC in Olteni “Cariera de nisip” (Covasna) illustrate similar situations, the authors of the excavations reject the idea of any prolonged funeral ritual. This necropolis, in which, for now, only cremation graves are known, has characteristics similar to other Getic necropolises, also meeting the deposition of cremation remains in large rectangular pits (Sîrbu,

depunere finală. Dintr-o asemenea perspectivă „biritualismul” nu ar presupune, aşadar, coexistenţa a două rituri separate, ci succesiunea lor (Babeş, Miriţoiu 2011, 106-107) sau un „tip particular de *biritualism*, implicând mai întâi *inhumaţia, ca tratament temporar, provizoriu, iar apoi incinerarea ca tratament final, definitiv*” (Babeş, Miriţoiu 2011, 126).

Deşi rezultatele cercetărilor efectuate la necropola din secolele IV-III a. Chr. de la Olteni „Cariera de nisip” (Covasna) ilustrează situaţii similare, autorii săpăturilor resping ideea vreunui ritual funerar prelungit. Această necropolă, în care se cunosc, deocamdată, doar morminte de incinerare, prezintă caracteristici asemănătoare şi altor necropole getice, întâlnindu-se, de asemenea, depunerea resturilor cinerare în gropi rectangulare de dimensiuni mari (Sîrbu, Cavruc, Buzea 2008, 128, fig. 2). Ritul, ritualul şi inventarul funerar încadrează în mod evident acest sit în tradiţiile culturii getice, iar prezenţa lui în sud-estul Transilvaniei demonstrează caracterul relativ al unei graniţe naturale (Carpaţii Orientali) în răspândirea unei tradiţii etnoculturale. Atribuirea etnică afirmată de autori implică discuţii aparte. Interes prezintă abordarea de către aceştia a practicilor de depunere a mormintelor de incinerare în gropi caracteristice celor de inhumaţie. Astfel, înlocuirea ritului inhumaţiei cu cel al incinerării nu a eliminat complet tradiţia formei gropilor, păstrate în virtutea unor motive rituale greu de precizat (Sîrbu, Cavruc, Buzea 2008, 120). Respingerea ipotezei, expuse de M. Babeş, despre existenţa unor practici funerare prelungite este argumentată prin lipsa unor urme de intervenţii repetate în aceste gropi şi a resturilor de oase nearse,

Cavruc, Buzea 2008, 128, fig. 2). The funerary rite, ritual and inventory obviously place this site in the traditions of the Getic culture, and its presence in the south-east of Transylvania demonstrates the relative character of a natural border (Eastern Carpathians) in the spread of an ethno-cultural tradition. The ethnic attribution claimed by the authors need separate discussions. Of interest is their approach to the practices of depositing cremation graves in inhumation-characteristic pits. Thus, the replacement of the rite of inhumation with that of cremation did not completely eliminate the tradition of the shape of the pits, preserved by virtue of some ritual reasons that are difficult to specify (Sîrbu, Cavruc, Buzea 2008, 120). The rejection of the hypothesis, presented by M. Babeş, about the existence of prolonged burial practices is argued by the lack of traces of repeated interventions in these pits and the remains of unburned bones, which could remain untouched by the subsequent stages of the treatment of the deceased (Sîrbu, Cavruc, Buzea 2008, 120).

Research in Stolniceni (Hânceşti) demonstrates the presence of biritualism through at least one in-urn cremation burial, discovered in the extra-tumulus space (Ursu-Naniu, Corobcean 2014, 384). The presence of piles of human bones does not exclude the possibility of supposing different stages of a prolonged funeral ritual, a fact that only future investigations will be able to demonstrate.

The Istro-Pontic region also includes relevant archaeological situations from the point of view of cultural differences, accentuated within the funeral ritual. In this sense, the necropolis next to the settlement at Celic-Dere presents a model of bi-ritualism characteristic

care puteau rămâne neatinse de etapele ulterioare ale tratării defuncțiilor (Sîrbu, Cavruc, Buzea 2008, 120).

Cercetările de la Stolniceni (Hâncești) demonstrează prezența biritualismului prin, cel puțin, o înmormântare de incinerare în urnă, descoperită în spațiul extra-tumular (Ursu-Naniu, Corobcean 2014, 384). Prezența grămezilor de oase umane nu exclude posibilitatea să se presupună și aici etape diferite ale unui ritual funerar prelungit, fapt care-l vor putea demonstra doar investigațiile viitoare.

Regiunea istro-pontică include, de asemenea, situații arheologice relevante din punctul de vedere al deosebirilor culturale, accentuate în cadrul ritualului funerar. În acest sens, necropola alăturată așezării de la Celic-Dere prezintă un model al biritualismului caracteristic comunităților din spațiul balcano-carpato-pontic, dar în care predomină totuși ritul înhumatiei (Simion 2000, 70, 76, 79, fig. 4; 7). Pe lângă materialul grecesc și piesele de armament, un loc important în inventarul funerar îl ocupă ceramica confecționată cu mâna, reprezentată de vase în formă de sac, înzestrate cu brâu alveolar întrerupt de proeminențe aplatizate sau vase-clopot decorate cu butoni în partea superioară și înzestrate cu proeminențe-suporturi aplatizate pe diametrul maxim al vasului (Simion 2000, 80, fig. 8). Materialul ceramic lucrat cu mâna se încadrează clar în stilul ceramic caracteristic lumii traco-getice.

Unele situații, considerate improprii unui rit și ritual specific al geților, au fost expuse de G. Simion în privința necropolelor de la Celic-Dere, Ciucurova și Histria-sat. Acesta opinează că din deosebirea de rit și

of the communities in the Balkan-Carpatho-Pontic area, but in which, however, the rite of inhumation predominates (Simion 2000, 70, 76, 79, fig. 4; 7). In addition to Greek material and pieces of weaponry, an important place in the funerary inventory is occupied by hand-made pottery, represented by sack-shaped vessels, endowed with an alveolar belt interrupted by flattened protrusions, or bell vessels decorated with knobs on the upper part and endowed with flattened protrusions-supports on the maximum diameter of the vessel (Simion 2000, 80, fig. 8). The hand-made ceramic material clearly fits into the ceramic style characteristic of the Thracian-Getic world.

Some situations, considered inappropriate for a specific rite and ritual of the Getic, were exposed by G. Simion regarding the necropolises at Celic-Dere, Ciucurova and Histria. He opines that from the difference in rite and ritual present here, it would result that they were left by non-Getic communities, possibly of Thracian origin (Simion 1998, 549). In this case, they insist on an almost strict determination of the Getic through the funeral rite of cremation, even if the presence of biritualism since the Bronze Age in the respective space, recognized for a long time in the specialized literature, would omit an ethnic labelling of a funeral tradition. This phenomenon is well observed in the case of the bi-ritual necropolis in Enisala, where the unity of the ritual is obvious, along with a faithful continuation of the funerary traditions in the first Iron Age (Simion 1976, 148, 151).

Finding these situations requires a critical review of the assessments, especially from an ethno-cultural point of view, of bi-ritualism and the rite differences

ritual prezentă aici ar rezulta că acestea au fost lăsate de comunități ne-getice, dar, posibil, de origine tracică (Simion 1998, 549). În acest caz, se insistă asupra unei determinări aproape stricte a geților prin ritul funerar al incinerăției, chiar dacă prezența biritualismului încă din epoca bronzului în spațiul respectiv, recunoscută de mult timp în literatura de specialitate, ar omite o etichetare etnică a unei tradiții funerare. Acest fenomen este bine urmărit în cazul necropolei birituale de la Enisala, în care este evidentă unitatea ritualului, alături de o fidelă continuare a tradițiilor funerare din prima epocă a fierului (Simion 1976, 148, 151).

Constatarea acestor situații impune revizuirea critică a aprecierilor, mai ales sub aspect etnocultural, referitoare la biritualism și la diferențele de rit în comunitățile din spațiul cercetat. Cu atât mai mult, incinerăția va înlocui înhumăția ca practică preferată de înmormântare, pe parcursul epocii bronzului și a fierului, în cea mai mare parte a Europei (Rebay-Salisbury 2010, 64). Încercând să traseze analogii între tradiția vedică și un șir de trăsături arheologice din mormintele din Scandinavia, Anders Kaliff tinde să demonstreze că înhumarea și depunerile de resturi cinerare în gropi putea fi o formă de înmormântare rezervată anumitor indivizi speciali, în timp ce majoritatea populației putea fi incinerată și abandonată (Rebay-Salisbury 2010, 66). Repetarea în mai multe etape a ritualului funerar, cu sau fără schimbarea ritului, este ilustrată de numeroase exemple etnografice, pe care le și aduce autorul studiului pomenit mai sus. În afară de acestea, analogiile etnografice ale ritualului de tratament repetat al cadavrului, prin exhumarea lui după un

in the communities in the researched area. Moreover, cremation would replace inhumation as the preferred burial practice throughout the Bronze and Iron Ages in most of Europe (Rebay-Salisbury 2010, 64). By trying to draw analogies between the Vedic tradition and a series of archaeological features from Scandinavian graves, Anders Kaliff tends to demonstrate that inhumation and deposition of cremated remains in the pits could be a form of burial reserved for certain special individuals, while the majority of the population could be cremated and abandoned (Rebay-Salisbury 2010, 66). The repetition of the funeral ritual in several stages, with or without changing the rite, is illustrated by numerous ethnographic examples, which the author of the study mentioned above offers. Apart from these, the ethnographic analogies of the ritual of repeated treatment of the body, by exhuming it after a certain set time and its subsequent reburial, do not go far from the researched space. In the 19th century, Romanian ethnographers draw attention to the custom, essentially pagan, nevertheless accepted by the church and widespread in Moldova, Muntenia and related regions, of exhuming the bones of the deceased after 3, 5, 7 years, depending on the age category, washing them with water and wine, but also the repetition of the initial funeral ritual (Marian 1995 (1892), 266-269). The reason for such a phenomenon was related to the re-purification and salvation of the soul, or to other beliefs and superstitions. It cannot be said for sure if the Iron Age communities had the same reason, but it can be confirmed that the “prolonged” ritual was perpetuated in the Carpatho-Danubian-Pontic space for quite a long time. To this is added an argument of the importance of such a ritual, if even the Christian Church had to tolerate and adapt it.

anumit timp stabilit și reînhumarea lui ulterioară, nu pleacă departe de spațiul cercetat. În sec. XIX, etnografia români atrage atenția asupra obiceiului, esențialmente păgân, acceptat totuși de biserică și răspândit în Moldova, Muntenia și regiunile aferente, de exhumare a oaselor defunctului după 3, 5, 7 ani, în funcție de categoria de vârstă, spălarea acestuia cu apă și vin, dar și repetarea ritualului funerar inițial (Marian 1995 (1892), 266-269). Motivul unui asemenea fenomen era legat de re-purificarea și mântuirea sufletului, fie de alte credințe și superstiții. Nu se poate spune cu siguranță dacă același motiv îl aveau și comunitățile din epoca fierului, însă se poate confirma faptul perpetuării ritualului „prelungit” în spațiul carpato-danubiano-pontic destul de multă vreme. La aceasta se mai adaugă un argument al importanței unui astfel de ritual, dacă chiar și biserica creștină a fost nevoită să-l tolereze și să-l adapteze.

Interpretarea vestigiilor arheologice pentru relevarea unor aspecte precum cel religios, social, etnic, care nu pot fi „descifrate” arheologic, va avea mereu un caracter ipotetic, admițând mai multe opțiuni, îndepărtându-ne cu prudență de riscurile speculațiilor. Trebuie să ținem cont că modul de tratare a defuncțiilor presupune existența unui ansamblu complex de credințe, dar și acesta este doar un aspect concret al vieții religioase. Arheologic, nici măcar acesta nu poate fi dezvăluit amplu. Referințele la materialele etnografice trebuie doar să contribuie la generalizarea unor analogii fenomenologice, care ar putea ilustra diverse opțiuni de interpretare.

The interpretation of archaeological remains to reveal religious, social, ethnic aspects, which cannot be “deciphered” archaeologically, will always assume a hypothetical character, admitting several options, cautiously moving away from the risks of speculation. We must keep in mind that the way of treating the deceased presupposes the existence of a complex set of beliefs, but this too is only a concrete aspect of religious life. Archaeologically, even this cannot be extensively revealed. References to ethnographic materials should only contribute to the generalization of some phenomenological analogies, which could illustrate various interpretation options.

Bibliografie / Bibliography

Alexandrescu 1980: A.D. Alexandrescu, La nécropole gète de Zimnicea. *Dacia N.S.* 24, 1980, 19-126.

Arnăuț 1999: T. Arnăuț, Necropola getică de la Giurgiuiești. În: (Eds. T. Arnăuț, A. Zanoci, S. Matveev) *Studia in honorem Ion Niculiță* (Chișinău: Cartdidact 1999), 135-145.

Babeș, Mirițoiu 2011: M. Babeș, N. Mirițoiu, Practici funerare birituale prelungite în spațiul carpato-dunărean în secolele V-III a. Chr. *Arheologia Moldovei* 34, 2011, 103-149.

Burada 1882: T. Burada, Datinele poporului român la înmormântări (Jassy: Tipografia Națională 1882).

Ignat 2006: M. Ignat, Necropolele tumulare din zona Rădăuți în cadrul lumii traco-getice (sec. VII-V a. Ch.) (Suceava: Cetatea de Scaun 2006).

Marian 1995 (1892): S.F. Marian, În mormântarea la Români. Studiu etnografic (București: Grai și Suflet - Cultura Națională 1995 (1892)).

Măndescu 2010: D. Măndescu, Cronologia perioadei timpurii a celei de-a doua Epoci a Fierului (sec. V-III a. Chr.) între Carpați, Nistru și Balcani (Brăila: Istros 2010).

Morintz 1957: S. Morintz, Săpăturile de la Bârsești. Raport preliminar. *Materiale și Cercetări Arheologice* 3, 1957, 219-226.

Pârvan 1926: V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei* (București: Cultura Națională 1926).

Rebay-Salisbury 2010: K. Rebay-Salisbury, *Cremations: Fragmented Bodies in the Bronze and Iron Ages*. În: *Body Parts and Bodies Whole: Changing Relations and Meanings* (Oxford: Oxbow 2010), 64-71.

Simion 1976: G. Simion, Les Gètes de la Dobroudja septentrionale (VI-e - I-er s.). *Thraco-Dacica* 1, 1976, 143-165.

Simion 1998: G. Simion, Points de vue concernant une chronologie absolue de l'âge du fer au bas de Danube. În: *The Thracian World at the Crossroads of Civilisations. Proceedings of the Seventh International Congress of Thracology*, vol. 2 (Bucharest: Vavila Edinf SRL 1998), 519-564.

Simion 2000: G. Simion, Tombes tumulaire dans la nécropole de Celic-Déré. În: *Tombes tumulaires de l'Age du Fer dans le Sud-Est de l'Europe. Actes du II-e Colloque International d'Archéologie Funéraire* (Tulcea: Institutul de Cercetări Eco-Muzeale 2000), 69-82.

Sîrbu, Cavruc, Buzea 2008: V. Sîrbu, V. Cavruc, D. Buzea, O comunitate dacică din sec. IV-III a. Chr. la Olteni, jud. Covasna. *Angustia* 12, 2008, 109-148.

Șadurschi 1992: P. Șadurschi, Necropola getică de la Strahotin-Dângeni, jud. Botoșani. *Materiale și Cercetări Arheologice* 17, 1992, 173-185.

Ursu-Naniu, Corobcean 2014: R. Ursu Naniu, A. Corobcean, *Les métamorphoses de l'existence: vie et mort dans l'enceinte gétique de Stolniceni (le raion de Hânțești, République de Moldavie)*. *Mousaios* 19, 2014, 381-404.

Vulpe 1953: R. Vulpe, Săpăturile de la Poienești. *Materiale și Cercetări Arheologice* I, 1953, 216-485.

Vulpe 1967: A. Vulpe, Necropola hallstattiană de la Ferigile. *Monografie arheologică* (București: Editura Academiei RSR 1967).

Лапушнян 1979: В.Л. Лапушнян, Ранние фракийцы X - начала IV в. до н. э. в лесостепной Молдавии (Кишинёв: Штиинца 1979).

Мелюкова 1979: А.И. Мелюкова, Скифия и фракийский мир (Москва: Наука 1979).

Никулицэ 1972: И.Т. Никулицэ, Исследование гетского могильника Ханска-Лутэрия. В сб.: Археологические

исследования в Молдавии в 1968-1969 гг. (Кишинев: Штиинца 1972), 105-121.

Никулицэ 1973: И.Т. Никулицэ, Погребальный обряд гетов в IV-III вв. до н.э. Советская Археология 2, 1973, 27-44.

Никулицэ 1987: И.Т. Никулицэ, Северные фракийцы в VI-I вв. до н.э. (Кишинёв: Штиинца 1987).

Dr. Andrei Corobcean

Universitatea de Stat din Moldova,
Chişinău, Republica Moldova

 0000-0002-9886-301X

e-mail: andrei.corobcean@gmail.com

Dr. Sergiu Matveev

Universitatea de Stat din Moldova,
Chişinău, Republica Moldova

 0000-0001-8515-2852

e-mail: sssmatveev@yahoo.com

Considerații preliminare asupra înmormântărilor din a doua epocă a fierului de la Cetățeni (jud. Argeș)

Late Iron Age Burials from
Cetățeni (Argeș County) revisited.
Preliminary considerations

Dragoș Măndescu
Mihai Constantinescu

Cuvinte-cheie: a doua epocă a fierului, Cetățeni, înmormântări, determinări antropologice, cronologie.

Rezumat: Cu mai bine de șase decenii în urmă, Dinu V. Rosetti (1899-1982) cerceta în situl geto-dacic de la Cetățeni două complexe funerare / de cult, denumite „mormântul regal dintre stânci” (sau „sanctuarul dintre stânci”) și „mormântul nr. 1 de sub Colțul Doamnei”. Primul obiectiv a fost descoperit chiar în așezare, iar cel de-al doilea – în aval de așezare, pe o terasă de pe malul drept al Dâmboviței, la poalele unei stânci impozante (Colțul Doamnei). Aceste obiective arheologice nu au fost niciodată publicate detaliat de descoperitorul lor, ceea ce a făcut să fie privite cu rezerve. Dacă pentru înțelegerea mormântului 1 de sub Colțul Doamnei beneficiem astăzi de informații extrem de utile, ce au fost regăsite și publicate de Mircea Babeș, „mormântul regal / sanctuarul dintre stânci” continuă să rămână o mare necunoscută. Pe baza resturilor osteologice, regăsite de curând la Institutul de Antropologie „Francisc I. Rainer” din București și a unor elemente păstrate din inventarul arheologic, articolul reia discuția asupra acestor complexe dintr-o nouă perspectivă, interdisciplinară, incluzând studiul antropologic și datările radiocarbon.

Keywords: Late Iron Age, Cetățeni, burials, anthropology, chronology.

Abstract: More than six decades ago, Dinu V. Rosetti (1899-1982) researched in the Geto-Dacian site of Cetățeni two funerary / cult features, called “the royal tomb between the rocks” (or “the sanctuary between the rocks”) and “tomb no. 1 from under Colțul Doamnei”. The first complex was discovered right in the settlement, and the second one downstream of the settlement, on a terrace on the right bank of Dâmbovița River, at the foot of an imposing rock (Colțul Doamnei). These archaeological features have never been published in detail by their discoverer, which has caused them to be viewed with precaution. If for the understanding of “tomb 1 under Colțul Doamnei” we benefit today from extremely useful information which was found and published by Mircea Babeș, “the royal tomb / sanctuary between the rocks” continues to remain a great unknown. Based on the osteological remains recently retrieved at “Francisc I. Rainer” Institute of Anthropology in Bucharest, and some elements preserved from the archaeological inventory, the paper resumes the discussion on these features from a new, interdisciplinary perspective, including anthropological study and radiocarbon dating.

În nordul județului Argeș, pe hotarul dintre comunele Cetățeni și Stoenеști, pe un petic îngust de teren încă neclar împărțit între cele două comune, se află unul dintre siturile arheologice cele mai importante din România – pentru cea de-a doua epocă a fierului și pentru cea medievală – însă masiv afectat de locuirea contemporană, care îl suprapune în totalitate (satul Valea Cetățuia, comuna Cetățeni). Este vorba de complexul de locuire ce se întinde pe malul stâng al Dâmboviței, între afluenții Valea lui Coman (la nord) și

In the northern part of Argeș County, on the border between the communes of Cetățeni and Stoenеști, on a narrow patch of land still unclear divided between the two communes, lies one of the most important archaeological sites in Romania for the Late Iron Age and also for the Middle Ages, but massively affected by the contemporary habitation that completely overlaps it (Valea Cetățuia village, Cetățeni commune). It is about the habitation complex that stretches on the left bank of Dâmbovița River between the tributaries Valea lui Coman (to the north) and

Valea Chiliilor (la sud), care a intrat în literatură drept „așezarea de la Cetățeni”.

Cunoscut încă de la jumătatea secolului al XIX-lea, a fost cercetat de-a lungul timpului în diferite etape și de către diferiți arheologi și istorici (Rosetti 1975; Măndescu 2006, 19-23; Măndescu, Dumitrescu, Păduraru 2014, 180-184). Investigațiile arheologice au pus în evidență aici un ansamblu de locuire cu descoperiri spectaculoase din cea de-a doua epocă a fierului și din perioada medievală (o fortificație pe un monticol stâncos, o așezare deschisă la poalele monticolului, chiar pe malul râului Dâmbovița, un drum vechi ce străbate așezarea, un zid ce bara valea îngustă a Dâmboviței etc.).

Pendinte de aceste structuri de habitat, de-a lungul campaniilor arheologice au fost făcute și câteva descoperiri funerare, care însă nu au beneficiat de o publicare riguroasă, arheologică și antropologică. Acest articol este prilejuit tocmai de identificarea în depozitul Institutului de Antropologie „Francisc I. Rainer”, București (mai departe IAFR), a unor loturi de oase umane din situl de la Cetățeni, între care se regăsesc și cele provenind din două contexte funerare din a doua epocă a fierului, cercetate acolo, în anii '60 ai secolului trecut, de Dinu V. Rosetti (1899-1982): „mormântul dintre stânci” și un mormânt „de sub Colțul Doamnei” (fig. 1).

Documentația de șantier întocmită de Rosetti la Cetățeni, în cazul în care a existat, nu a ajuns până la noi. Față de amploarea săpăturilor și importanța descoperirilor de aici, doar puține lucruri au fost publicate de autorul

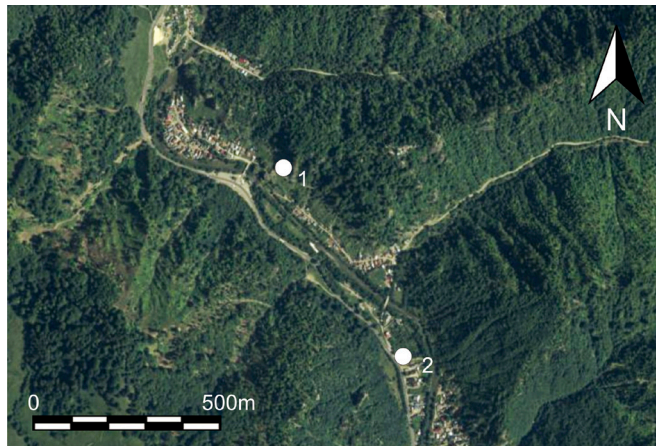

Fig. 1. Cetățeni. Locurile celor două complexe cercetate de Dinu V. Rosetti în 1961-1962, în ansamblul sitului, marcate pe ortofotoplan: 1 - „sanctuarul / mormântul regal dintre stânci” (cu aproximație); 2 - „mormântul 1 de sub Colțul Doamnei”.

Fig. 1. Cetățeni. The places of the two features excavated in 1961-1962 by Dinu V. Rosetti, marked on the orthophoto plan: 1 - “the sanctuary / royal tomb between the rocks” (with approximation); 2 - “the tomb no. 1 under Colțul Doamnei”.

Valea Chiliilor (to the south), which entered the literature as “the settlement from Cetățeni”.

Known since the middle of the 19th century, it has been researched over time in different stages and by different archaeologists and historians (Rosetti 1975; Măndescu 2006, 19-23; Măndescu, Dumitrescu, Păduraru 2014, 180-184). Archaeological research has highlighted here a residential complex with spectacular discoveries from the Late Iron Age and the medieval period (a fortification on a rocky hillock, an open settlement at the foot of the hillock, right on the bank of the Dâmbovița River, an old road that

cercetărilor arheologice. Pentru contextele din a doua epocă a fierului reluate în demersul de față, descoperitorul lor a ales să le încredințeze tiparului doar prin intermediul unui periodic de popularizare a istoriei, lipsind un raport tehnic (Rosetti 1969). La reconstituirea contextului unuia din cele două complexe funerare din cea de-a doua epocă a fierului (mormântul 1 de sub Colțul Doamnei), de mare importanță rămân planurile întocmite la fața locului de Eusebiu Mironescu, după multă vreme redescoperite și valorificate științific de Mircea Babeș (Babeș 1999).

În privința materialului osteologic și a metodelor de lucru, în cazul fiecărui complex funerar a fost urmărită starea de conservare (Connell, Rauxloh 2003) și transformările tafonomice ale suprafeței oaselor (fragmentări post mortem ale oaselor, distrugerea suprafeței acestora etc.) (Stodder 2008; Byers 2005). Determinarea sexului s-a realizat utilizând caracterele craniene (Soficaru et al. 2014) și post-craniene (Buikstra, Ubelaker 1994; Bruzek 2002), iar estimarea vârstei sub-adulților s-a realizat pe baza dimensiunilor piramidelor pietroase (Schaefer, Black, Scheuer 2009, 22), a erupției dentare (Ubelaker 1980) și a gradului de sutură a componentelor axisului (Schaefer, Black, Scheuer 2009, 119). În cazul adulților, pentru estimarea vârstei, am utilizat gradul de închidere a suturilor craniene (Meindl, Lovejoy 1985).

„Mormântul regal dintre stânci (1961)”¹.

Acest complex a fost cercetat de Rosetti în timpul

runs through the settlement, a wall that blocks the narrow valley of Dâmbovița, etc.).

In addition to these habitat structures, several funerary discoveries were also made during the archaeological campaigns, which, however, did not benefit from a rigorous archaeological and anthropological publication. This paper is occasioned precisely by the identification in the repository of “Francisc I. Rainer” Institute of Anthropology Bucharest (hereafter FRIA) of some batches of human bones from the Cetățeni site, among which are also those from two funerary features from the Late Iron Age researched there, in the 1960s of the last century, by Dinu V. Rosetti (1899-1982): “the royal tomb between the rocks” and a tomb “under Colțul Doamnei” (fig. 1).

The archaeological documentation drawn up by Rosetti on site at Cetățeni, if existed, has not reached us. Compared to the extent of the excavations and the importance of the discoveries here, only a few things have been published by the author of the archaeological research. For the features dating back from the Late Iron Age resumed in the present approach, their discoverer chose to entrust them to the printer only through a journal of popularizing history, lacking a technical report (Rosetti 1969). When reconstructing the context of one of the two Late Iron Age burial features (tomb 1 under Colțul Doamnei), the plans drawn up on the spot by the draftsman Eusebiu Mironescu, after a long time rediscovered and scientifically exploited by Mircea Babeș, remain of great importance (Babeș 1999).

As for the osteologic material and working methods, the state of preservation and taphonomic changes of the bone surface (post mortem fragmentation of the bones,

¹ Am păstrat notația de pe biletele aflate printre oase, notație care îi aparține lui Rosetti, deși în publicație complexul este denumit „Sanctuarul dintre stânci”, iar scheletele nu au numerotare (Rosetti 1969, 92).

campaniei arheologice din 1961. Pentru reconstituirea contextului arheologic în cazul acestui curios complex ne stau la îndemână, în primul rând, informațiile lacunare publicate de autorul descoperirii.

Denumit „sanctuarul dintre stânci”, complexul a fost descoperit într-o zonă înaltă („într-un punct dominant”), în sectorul central al sitului geto-dacic („în mijlocul așezării de pe malul stâng al râului”). Locul trebuie să fi fost destul de strâmt („un spațiu foarte limitat”, situat „între peretele abrupt al muntelui și câteva stânci mari”), marcat de o piatră ce va fi avut, poate, o alură zveltă („o stelă, un monolit pus aici de mâna omului”). În acest spațiu îngust, sub o aglomerare („un acoperământ”) de pietre, s-au găsit scheletele a trei copii (un nou-născut sau sugar de cel mult trei săptămâni, un alt sugar de cel mult șase săptămâni și un copil cu vârsta de 4-4,5 ani), „în parte ciopârțite”. Toate trei erau în poziție chircită pe partea dreaptă, orientate V-E. Două dintre schelete (cele aparținând sugarilor) erau depuse în partea de nord a complexului, despărțite de mai puțin de 2 m pe direcția E-V (aceasta este singura dimensiune precizată de Rosetti), iar scheletul copilului mai mare se afla în partea sudică a complexului. În toate cele trei „morminte” de copii au fost găsite câteva oase de animale (ovi-caprine și porcine, considerate resturi ale ofrandei alimentare). Copiii ar fi fost sacrificii, ofrande pentru unul sau mai mulți indivizi de rang („căpetenii, poate, spirituale”), incinerăți tot acolo, pe un rug pe care se mai găseau încă risipite oase umane calcinate, între care „o calotă craniană fragmentară”, cereale carbonizate și artefacte. Câteva vetre de foc rotunde (dintre care una era suprapusă direct de monolitul-

bone surface damage etc.) (Stodder 2008; Byers 2005) were evaluated for each individual (Connell, Rauxloh 2003). The sex determination was made by analysing the cranial (Soficaru et al. 2014) and postcranial features (Buikstra, Ubelaker 1994; Bruzek 2002), and the age estimation of sub-adults was made using size of the petrous pyramid (Schaefer, Black, Scheuer 2009, 22), tooth eruption (Ubelaker 1980) and the degree of suture of axis components (Schaefer, Black, Scheuer 2009, 119). Regarding the age evaluation of the adults, we used the degree of closure of the cranial sutures (Meindl, Lovejoy 1985).

“The royal tomb between the rocks (1961)”¹. This feature was excavated by Rosetti during the archaeological campaign of 1961. For the reconstruction of the archaeological context in the case of this curious feature, we have first of all the laconic information published by the author of the discovery.

Designated as “the sanctuary between the rocks”, the feature was discovered in a high area (“in a dominant spot”), in the central sector of the Geto-Dacian site (“in the middle of the settlement on the left bank of the river”). The findspot must have been quite narrow (“a very limited area” situated “between the steep wall of the hillock and some large rocks”), marked by a stone that would have had, perhaps, a slender allure (“a stela, a monolith put here by the hand of man”). In this narrow area, under an agglomeration (“a covering”) of stones, were found the skeletons of three children (a

¹ We have kept the notation on the paper labels found among the bones, a notation written by Rosetti, although in the publication the feature is called “the sanctuary between the rocks”, and the skeletons have no numbering (Rosetti 1969, 92).

stelă) completau acest complex. Pe vetre se găseau alte boabe carbonizate de grâu, precum și oase de animale (Rosetti 1969, 92-93). Pus în fața unui astfel de complex insolit, descoperitorul său credea că are de-a face cu un „sanctuar”, un „monument de cult care era, în același timp, și mormânt”, poate al „unei preotese-prezicătoare” (Rosetti 1969, 91).

Este dificil de regăsit în teren locul cercetărilor lui Rosetti din 1961, deoarece versantul abrupt al monticolului stâncos „Cetățuia”, situat la răsărit de cursul Dâmboviței, însoțește zona centrală a sitului, de-a lungul râului, pe toată lungimea sa, iar stânci mari sunt aproape peste tot aici (fig. 2).

Din inventarul arheologic al acestui complex, în mare parte pierdut, cea mai spectaculoasă piesă este constituită de acele „coliere”, sau „șiraguri”, la care Rosetti se referă extrem de sumar (și de confuz, totodată), fără să le illustreze, și asupra cărora nu poate hotărî dacă au făcut parte chiar din garnitura de podoabe a „preotesei-prezicătoare” înmormântate acolo, sau au fost ofrande depuse în sanctuar. Este vorba de un lanț alcătuit din 16 segmente de sârmă de argint, petrecută și torsadată (Vulpe 1966, 39, fig. 38), ce se păstrează în colecțiile Muzeului Național de Istorie a României din București (fig. 3) (Miclea, Florescu 1980, 70; Măndescu 2006, 51). Numeroase analogii pentru acest tip de elemente de argint („garnituri din sârmă împletită în torsadă cu bucle terminale”, conform lui Daniel Spânu), dispartate sau alcătuiind uneori lanțuri sau centuri, se regăsesc în alcătuirea tezaurelor de argint dacice (Spânu 2012, 67, fig. 18/1).

newborn or infant no more than three weeks old, another infant no more than six weeks old, and a child aged 4-4.5 years), “partly chipped”. All three were lying on their right sides, W-E oriented. Two of the skeletons (those belonging to the infants) were deposited in the northern part of the feature, separated by less than 2 m on the E-W direction (this is the only dimension specified by Rosetti), and the skeleton of the older child was placed in the southern part of the feature. In all three children’s “graves” some animal bones were found (sheep-goats and pigs, considered as remains of the food offering). The children would have been sacrifices, offerings for one or more high-ranked individuals (“chieftains, perhaps spiritual leaders”), cremated there too, on a pyre on which calcined human bones were still scattered, among which “a fragmentary skull”, charred grains and artifacts. Several round hearths (one of which was directly overlaid by the stela monolith) completed this feature. Other charred grains of wheat were found on the hearths, as well as animal bones (Rosetti 1969, 92-93). Faced with such an unusual feature, its discoverer believed that he was dealing with a “sanctuary”, a “monument of worship that was at the same time also a tomb”, perhaps belonging to “a priestess-clairvoyant woman” (Rosetti 1969, 91).

It is difficult to retrieve in the field the spot of Rosetti’s 1961 excavations, because the steep slope of the rocky hillock “Cetățuia”, raising east of the Dâmbovița stream, accompanies the central area of the site on its entire length along the river, and big rocks are found almost everywhere on this sector of the site (fig. 2).

From the (largely lost) archaeological inventory of this feature, the most spectacular artifact is constituted by those “necklaces” or “strings” to which Rosetti refers

Fig. 2. Cetățeni. Zona centrală a așezării din cea de-a doua epocă a fierului, la poalele monticolului „Cetățuia”.

Fig. 2. Cetățeni. The central area of the Late Iron Age settlement, at the foot of “Cetățuia” hillock.

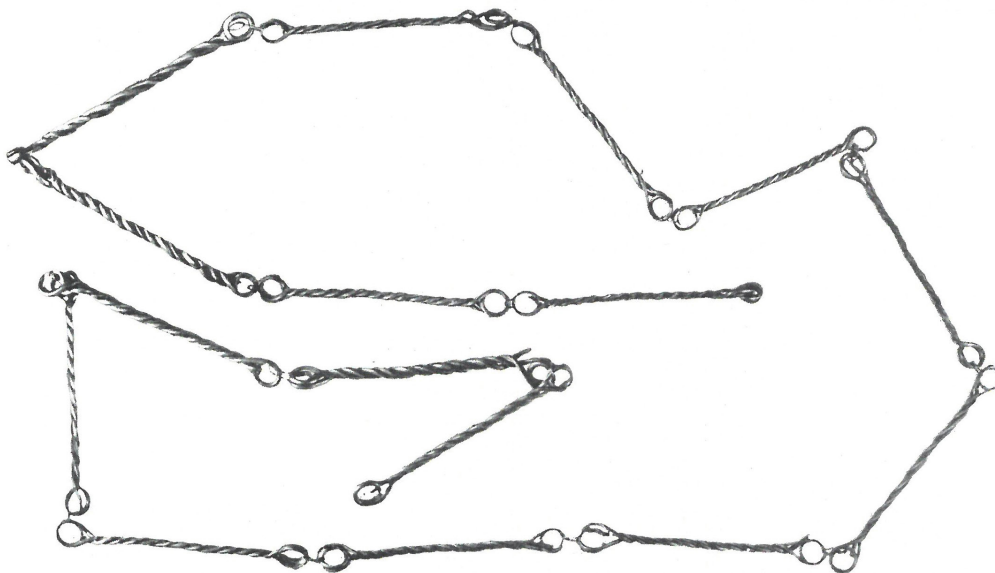

Fig. 3. Cetățeni. Lanț din argint, posibil din inventarul „sanctuarului dintre stânci”, păstrat în colecția Muzeului Național de Istorie a României, București (după Miclea, Florescu 1980).

Fig. 3. Cetățeni. Silver chain, possibly from the inventory of “the sanctuary / royal tomb between the rocks”, kept in the collection of the National History Museum of Romania in Bucharest (after Miclea, Florescu 1980).

Din acest complex provin oseminte înhumate de la trei indivizi sub-adulți (tabel 1), ale căror oase, deși bine conservate, prezintă numeroase resturi și rupturi moderne datorate, în cea mai mare parte, condițiilor de depozitare de la IAFR. Din același context², de pe un presupus rug, provin oase incinerate în diferite stadii de calcinare, alături de cenușă, lemn carbonizat, pietricele și un fragment ceramic.

² Notat de Rosetti: „Cetățeni 1961. Mormântul «regal», cărbune, oase calcinate, fragmente calotă craniană. Mormântul «preotesei»”.

extremely briefly (and confusingly, at the same time), without illustrating them, and on which he cannot decide whether they were part of the set of personal adornments of the “priestess-prophetess” buried there, or were offerings deposited in the sanctuary. It is about a chain made up of 16 segments of twisted silver wire (Vulpe 1966, 39, fig. 38), which is preserved in the collections of the National History Museum of Romania in Bucharest (fig. 3) (Miclea, Florescu 1980, 70; Măndescu 2006, 51). Numerous analogies for this type of silver elements (“trimmings of twisted wire

Tabel 1. Date demografice pentru indivizii descoperiți în „Mormântul regal dintre stânci (1961)”.

Table 1. The demographic data regarding the individuals discovered in the the “Royal tomb between the rocks (1961)”.

Sit/mormânt/complex / Site/grave/complex	Sex	Vârstă / Age	Metode utilizate / Methods used
M regal dintre stânci M a (copil mic, avorton) / Royal tomb between the rocks, M a (newly born, stillbirth)	Ind.	36-38 săpt. / weeks	Dimensiunile piramidei petroase / Dimensions of the petrous pyramid (Schaefer, Black, Scheuer 2009, 22)
M regal dintre stânci M b / Royal tomb between the rocks, M b	Ind.	38-40 săpt. / weeks	Dimensiunile piramidei petroase / Dimensions of the petrous pyramid (Schaefer, Black, Scheuer 2009, 22)
M regal dintre stânci M c / Royal tomb between the rocks, M c	Ind.	4-5 ani / years	Erupția dentară și gradul de sutură al componentelor axisului / Dental eruption and the suture of the axis components (Schaefer, Black, Scheuer 2009, 119)

Tabel 2. Numărul de fragmente osteologice în funcție de fiecare segment scheletic identificat în „Mormântul regal dintre stânci (1961)”.

Table 2. The number of bone fragments according to each identified skeleton segment, from the “Royal tomb between the rocks (1961)”.

Sit/mormânt/complex / Site/grave/complex	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	Total
M regal dintre stânci (de pe rug) 300-400° C / Royal tomb between the rocks (from the pyre) 300-400° C	2	0	0	0	5	0	0	0	0	14	6	24	51
M regal dintre stânci (de pe rug) 800° C și peste / Royal tomb between the rocks (from the pyre) 800° C and above	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	9	10
<i>Legendă tabel:</i> 1 - calotă; 2 - masiv facial; 3 - mandibulă; 4 - dinți (nr. fragmente); 5 - epifize; 6 - centura scapulară (omoplat&claviculă); 7 - cutie toracică (coaste&stern); 8 - vertebre; 9 - centura pelviană (sacrum, coccyx, coxal); 10 - oase mână&picior; 11 - neidentificate ≥ 10 mm; 12 - neidentificate ≤ 10 mm. <i>Table legend:</i> 1 - skull; 2 - facial bones; 3 - mandible; 4 - teeth (no. of fragments); 5 - epiphyses; 6 - shoulder girdle (scapula&clavicle); 7 - thoracic skeleton (ribs&sternum); 8 - vertebrae; 9 - pelvis (sacrum, coccyx, coxal); 10 - hand&foot bones; 11 - unidentified ≥ 10 mm; 12 - unidentified ≤ 10 mm.													

Două fragmente de calotă, ambele din parietalul stâng, aparțin unui individ de sex indeterminabil, de vârstă adultă (de minimum 18-20 de ani), iar alte oseminte, cu o greutate totală de 30 de grame, pot proveni de la aceiași sau altul/alți indivizi (tabel 2). Interesant este că osemintele sunt arse la temperaturi diferite, 300-400° C, respectiv 800° C, dar numărul mic de fragmente și lipsa unor dubluri nu permit argumentarea prezenței certe a mai multor indivizi.

with terminal loops”, according to Daniel Spânu), disparate or sometimes forming chains or belts, are found in the composition of Dacian silver hoards (Spânu 2012, 67, fig. 18/1).

The buried bones of three sub-adults come from this site (Table 1), whose bones, though well preserved, have a number of recently-made fragmentations and breakages mostly due to the storage conditions at FRIA. Within the

O atribuire culturală și cronologică a acestui complex se întemeiază, în primul rând, pe menționarea explicită a unor forme ceramice autohtone, precum cățuia și fructiera. Acestea sunt argumente clare pentru a-l atribui culturii geto-dacice clasice, în linii mari sec. II a. Chr. - sec. I p. Chr. Lanțul din segmente de sârmă de argint torsadată, cu bune analogii în orfevrăria dacică, indică o dată nu mai devreme de sec. I a. Chr. (Spânu 2012, 145; Toma 2013, 334 și urm., nr. catalog 72.4), fără ca sec. I p. Chr. (cel puțin, începutul său) să fie cu totul exclus. Coroborând elementele de inventar, rezultă că cea mai probabilă datare a „mormântului regal / sanctuarului dintre stânci” rămâne sec. I a. Chr. - I p. Chr. Rezultatul datării radiocarbon îndeamnă precumpănitor către cea de-a doua parte a acestui interval: o probă de os din scheletul individului „c” (Poz-150926) a fost datată radiocarbon, obținându-se vârsta convențională necalibrată de 1905±30 BP. Rezultatul calibrării în domeniul 2σ (95,4% probabilitate) a indicat intervalul 31-219 calAD.

„1961, M 1 (sub Colțul Doamnei) oasele din urnă”. Colțul Doamnei este o stâncă verticală pe versantul abrupt al dealului Piscul Doamnei (812 m altitudine maximă), ce se înalță la vest de râul Dâmbovița, în aval de așezarea din cea de-a doua epocă a fierului, la circa 350 m distanță de limita sudică a habitatului. La baza acestui deal impozant, la răsărit de șoseaua actuală Câmpulung – Târgoviște (DN 72A), pe terasa ce se întinde între râu și șosea, Rosetti a reperat și cercetat două morminte de incinerare, în campaniile din 1961-1962 (Popescu 1962, 521; Popescu 1963a, 575).

same context², some cremated bones in different stages of calcination, alongside ash, charred wood, pebbles and a ceramic fragment come from a supposed pyre. Two skull fragments, both from the left parietal, belong to an individual of indeterminate sex, of adult age (between 18 and 20 years old), and other bones with a total weight of 30 grams may come from the same or another/other individuals (Table 2). It is interesting that the bones are burned at different temperatures, 300-400° C, respectively 800° C, but the small number of fragments and the lack of duplicates do not allow the argumentation of the presence of several individuals.

A cultural and chronological attribution of this feature is based, first of all, on the explicit mention of autochthonous ceramic forms such as “the Dacian cup” and “the fruit bowl”. These are clear arguments for its attribution to the classical Geto-Dacian culture, roughly the 2nd century BC - 1st century AD. The chain of segments of twisted silver wire, with satisfactory analogies in Dacian goldsmithery, indicates a date no earlier than 1st century BC (Spânu 2012, 145; Toma 2013, 334 sqq., catalogue no. 72.4), but the 1st century AD (at least its beginning) must not be completely excluded. Corroborating the inventory elements, it follows that the most probable dating of the “royal tomb / sanctuary between the rocks” remains the 1st century BC - the 1st century AD. The result of the radiocarbon dating points mostly to the latter (second) part of this interval: a bone sample from the skeleton of individual “c” (Poz-150926) yielded an uncalibrated conventional age of 1905±30 BP. The calibration result in the 2σ domain (95.4% probability) indicated the interval 31-219 calAD.

² Noted by Rosetti: “Cetățeni 1961. The «royal» tomb, charcoal, calcinated bones, skull fragments. The «priestess» tomb”.

Ca și în cazul „mormântului / sanctuarului dintre stânci”, Rosetti nu alocă mai mult de jumătate de pagină detaliilor referitoare la mormântul 1 de pe malul drept al Dâmboviței (pe cel de-al doilea mormânt nici măcar nu-l amintește), informațiile fiind publicate în cadrul aceluiași articol de popularizare (Rosetti 1969, 91-92). Cea mai însemnată contribuție la problema reconstituirii contextului arheologic îi este datorată lui Mircea Babeș, care valorifică științific o comunicare susținută de Rosetti la Institutul de Arheologie din București în 1975 și, mai ales, o serie de planuri inedite ale mormântului 1 de pe terasa de sub Colțul Doamnei, întocmite de desenatorul Eusebiu Mironescu la fața locului (Babeș 1999, 11-19, fig. 1-4).

În esență, este vorba de un mormânt fastuos de incinerare în urnă. Pentru depunerea urnei a fost săpată o groapă cilindrică de mari dimensiuni (având diametrul în jur de 1,5 m – Babeș 1999, 15, fig. 3) chiar pe locul rugului funerar (aproximativ în centrul acestuia). În urnă se găseau, după Rosetti „cca 100 oase calcinate” (Babeș 1999, 14), depuse laolaltă cu „două fragmente de oase de pasăre, o mandibulă de animal mic” și câteva artefacte (Rosetti 1969, 92). La final, groapa conținând urna a fost „astupată cu patru lespezi de piatră, una lângă alta” (Rosetti 1969, 92). Suprafața rugului pe care defunctul fusese incinerat, bine marcată în teren de pământul „bătătorit și ars la roșu” (Rosetti 1969, 92), asemănător unei „vetre” (Popescu 1963b, 456), mai păstra încă vestigiile cremației: fragmente de oase calcinate (aparținând aceluiași individ din scheletul căruia făceau parte și oasele din urnă), lemni ars, fragmente de piese de inventar funerar (arme și podoabe aparținând defunctului), oase de pasăre și fragmente

“1961, M 1 (under Colțul Doamnei) the bones from the urn”. Colțul Doamnei (The Lady’s Crag) is a vertical rock on the steep slope of Piscul Doamnei hill (812 m m.a.s.l.) rising west of Dâmbovița River, downstream from the Late Iron Age settlement, about 350 m away from the southern limit of the habitation. At the foot of this imposing hill, to the east of the current Câmpulung - Târgoviște road (DN 72A), on the terrace extending between the river and the road, Rosetti spotted and investigated two cremation graves, in the campaigns of 1961-1962 (Popescu 1962, 521; Popescu 1963a, 575).

As in the case of the “tomb / sanctuary between the rocks”, Rosetti does not devote more than half a page to the details of tomb no. 1 on the right bank of Dâmbovița (he does not even mention the second tomb), the information being published within the same popularization paper (Rosetti 1969, 91-92). The most important contribution in the matter of reconstructing the archaeological context is due to Mircea Babeș, who scholarly exploits a lecture given by Rosetti at the Institute of Archeology in Bucharest in 1975 and, above all, a series of original plans of tomb no. 1 on the terrace under Colțul Doamnei, drawn up by the draftsman Eusebiu Mironescu on the spot (Babeș 1999, 11-19, fig. 1-4).

Basically, it is about a lavish urn cremation grave. To deposit the urn, a large cylindrical pit (having a diameter of around 1.5 m – Babeș 1999, 15, fig. 3) was dug right on the site of the funeral pyre (approximately in its center). The urn contained “about 100 calcined bones” in Rosetti’s words (Babeș 1999, 14) deposited together with “two bird bone fragments, a small animal mandible” and several artifacts (Rosetti 1969, 92). Finally, the pit containing the urn was “closed with four stone slabs placed side by side” (Rosetti 1969, 92). The surface of the pyre on which the

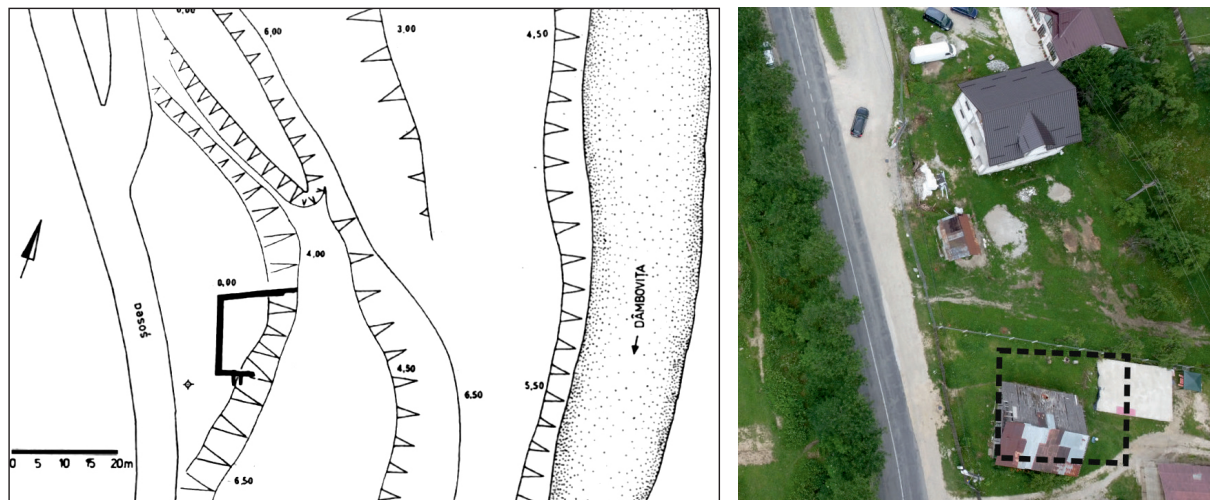
ceramice (probabil, legate de ofrandele alimentare și de ospățul funerar). După încheierea ceremonialului incinerării, locul rugului a fost închis într-o construcție patrulateră cu pereți din lespezi de piatră lipite cu lut, cu aspect ordonat la exterior, spațiul interior fiind umplut cu pământ. Incinta rezultată era una solidă, cu laturile de circa 15,5 m lungime orientate spre punctele cardinale (Babeș 1999, 14-15, fig. 2-3; Popescu 1963a 575; Popescu 1963b, 456). Prin urmare, mormântul 1 ar fi fost un adevărat edificiu funerar, cu similitudini în arhitectura funerară grecească și elenistică (Babeș 1999, 17-19, fig. 4), pentru care în Dacia preromană nu se cunosc analogii. Poate tocmai de aceea s-a spus despre acest complex că ar conține indicii pe baza cărora ar putea fi catalogat mai curând drept loc de cult, punându-i-se la îndoială caracterul funerar (Sîrbu 1993, 84; Protase 1971, 22-23, nr. catalog 15).

Amplasamentul în teren al mormântului 1 de sub Colțul Doamnei, cercetat în 1961 și 1962 de Rosetti, poate fi reperat fără dificultate, pornind de la ridicarea topografică a zonei, realizată de Mironescu și făcută cunoscută de Babeș (Babeș 1999, 15-16, fig. 2). Din desenul publicat se observă că incinta patrulateră din piatră se găsea la circa 11-12 m est de șoseaua actuală Câmpulung-Târgoviște (DN 72A), la sud-est de ramificația ce duce, peste apa Dâmboviței, la satul Valea Cetățuia. Zona este afectată în prezent de extinderea necontrolată a locuirii actuale, locul mormântului fiind ocupat de o casă și de fundația din beton a alteia, în curs de ridicare (fig. 4).

Mormântul 1 a avut un inventar funerar relativ bogat, alcătuit din ceramică, podoabe, arme și echipament

deceased had been cremated, well marked in the ground by the “trodden and red-burnt” (Rosetti 1969, 92) earth, similar to a “hearth” (Popescu 1963b, 456), still preserved the vestiges of cremation: fragments of calcined bones (belonging to the same individual whose calcined bones had been found in the urn), burnt wood, fragments of funerary inventory (deceased’s weapons and personal adornments), bird bones and potsherds (probably related to food offerings and the funeral feast). After the completion of the cremation ceremony, the place of the pyre was enclosed in a quadrangular construction with walls of stone slabs fixed with clay, with an orderly appearance on the outside, the inner space being filled with earth. The resulting enclosure was a solid one, with sides about 15.5 m long oriented towards the cardinal directions (Babeș 1999, 14-15, fig. 2-3; Popescu 1963a 575; Popescu 1963b, 456). Therefore, tomb no. 1 would have been a true funerary edifice, with similarities in Greek and Hellenistic funerary architecture (Babeș 1999, 17-19, fig. 4), for which no analogues are known in pre-Roman Dacia. Perhaps precisely for this reason, it was said about this complex that it would contain clues on the basis of which it could rather be regarded as a place of worship, questioning its funerary nature (Sîrbu 1993, 84; Protase 1971, 22-23, catalogue no. 15).

The location in the field of the tomb no. 1 under Colțul Doamnei researched in 1961 and 1962 by Rosetti can be spotted without difficulty, starting from the topographic survey of the area made by Mironescu and later on published by Babeș (Babeș 1999, 15-16, fig. 2). From the drawing it can be seen that the quadrilateral stone enclosure was located about 11-12 m east of the current Câmpulung-Târgoviște road (DN 72A), southeast of the ramification that leads, over the Dâmbovița River, to the

1

2

Fig. 4. Cetățeni. 1 - Locul „mormântului 1 de sub Colțul Doamnei” (după Babeș 1999); 2 - vedere actuală (2021) asupra amplasamentului respectiv.

Fig. 4. Cetățeni. 1 - The site of “the tomb no. 1 under Colțul Doamnei” (after Babeș 1999); 2 - current (2021 summer) view of that location.

militar. Piesele de inventar au fost găsite atât pe rugul funerar, cât și în urnă. Cele mai multe erau răspândite pe rug, toate în stare fragmentară: ceramică, inclusiv amfore de Rhodos, arme (fără detalieri), cămașă de zale (zale din sârmă de fier și elemente ornamentale din tablă de aur), podoabe de aur și de argint, mărgelile de sticlă. Din urnă au fost recuperate alte fragmente din cămașă de zale (inele din aceasta fiind prinse și de unele oseminte calcinate), mărgelile de sticlă și din ceramică, fragmente dintr-o brățară de os, decorată cu cercuri, precum și „două miniaturi de lut, probabil, obiecte votive” (Rosetti 1969, 92-94 și coperta a III-a). Cele două vase miniaturale găsite de Rosetti în urna funerară sunt, probabil, de identificat în două

village of Valea Cetățuia. The area is currently affected by the uncontrolled expansion of the the nowadays settlement, the grave site being occupied by a house and the concrete foundation of another one, under construction (fig. 4).

Tomb no. 1 had a relatively rich grave inventory consisting of pottery, personal adornments, weapons and military equipment. The inventory items were found both on the funeral pyre and in the urn. Most were scattered on the pyre, all in fragmentary condition: pottery, including Rhodian amphorae potsherds, weapons (no detail), chain mail (iron wire links and gold foil ornaments), gold and silver adornments and glass beads. From the urn were recovered other fragments of the chain mail (iron rings from it were

Fig. 5. Cetățeni. Cățui miniaturale, posibil din inventarul „mormântului 1 de sub Colțul Doamnei”, păstrate în colecția Muzeului Județean Argeș, Pitești.

Fig. 5. Cetățeni. Miniature cups, possibly from the inventory of “the tomb no. 1 under Colțul Doamnei”, kept in the collection of the Argeș County Museum in Pitești.

mici piese ceramice tronconice, păstrate în colecția Muzeului Județean Argeș (Rosetti 1969, 92; Măndescu 2006, 58, pl. 25/3-4): două văscioare ce imită forma unor cățui (nu se mai păstrează toartele, rupte din vechime), din pastă relativ fină, modelate cu mâna, arse oxidant, cu urme de ardere secundară (fig. 5).

Cămașa de zale cu ornamente de aur constituie cea mai spectaculoasă componentă a categoriei alcătuite de piesele de armament și echipament militar din mormântul 1. Este meritul lui Cătălin Borangic de a fi perseverat în strădania de a readuna laolaltă fragmentele vitrificate ale acestei cămăși de zale (inele din sârmă de fier și ornamente din tablă de aur), păstrate în colecțiile a trei muzee: Muzeului Național Militar „Ferdinand I” (Borangic 2011, 174, nr. catalog 1, pl. 6; Borangic 2013, 18, nota 6), Muzeul Municipal Câmpulung (Vulpe 1976, 208; Măndescu 2006, 62, nota 214; Borangic 2011, 175-176, nr. catalog 3, pl. 8; Borangic 2013, 18, nota 7) și Muzeul Național de

also attached to some calcined bones), glass and ceramic beads, fragments of a bone bracelet decorated with circles as well as “two clay miniatures, probably votive objects” (Rosetti 1969, 92-94 and the illustration on the 3rd cover). The two miniature vessels found by Rosetti in the funeral urn can probably be identified in two small truncated ceramic pieces preserved in the collection of the Argeș County Museum (Rosetti 1969, 92; Măndescu 2006, 58, pl. 25/3-4): two miniature vases imitating the shape of “Dacian cups” (the handles are no longer preserved, being broken in antiquity), made of relatively fine clay, hand-modeled, oxidizing burned, with traces of secondary firing (fig. 5).

The iron chain mail decorated with gold ornaments is the most spectacular component of the category made up of the pieces of weaponry and military equipment from the tomb no. 1. It is the merit of Cătălin Borangic to have persevered in the effort to reassemble the vitrified fragments of this chain mail (rings of iron wire and thin gold sheet ornaments), preserved in the collections of three museums: the

Istorie a României (Borangic 2011, 175, nr. catalog 2, pl. 7; Borangic 2013, 18, nota 5; Borangic, Bădescu 2014, 66-67). La acestea poate fi adăugat, cu mare probabilitate, încă un fragment aflat în colecția Muzeului Județean Argeș (Măndescu 2013, 10, fig. 2/1). Avem, astfel reunite, între 10 și 15 fragmente, toate puternic arse. Această fragmentare s-a datorat, probabil, nu numai focului rugului funerar, ci e de bănuț și o intervenție umană premeditată post-incinerare (o distrugere intenționată?).

Deși expertiza antropologică nu oferea date certe privind determinarea sexului, presupusa gracilitate a unor oase și unele piese de inventar (fragmente de mărgelile și dintr-o brățară de os ornată cu cercuri), îl determinau pe Rosetti să atribuie mormântul unei femei, după modelul amazoanelor (Rosetti 1969, 92).

Rosetti arăta că în urma examinării antropologice (informații obținute, probabil, de la Dardu Nicolaescu-Plopșor), s-a concluzionat că osemintele din urnă și cele de pe rugul unde defunctul fusese incinerat provin de la același individ, un mediteranoid cu vârsta la deces de 20-27 ani (Rosetti 1969, 92). La IAFR aceste oseminte nu sunt separate, fiind, probabil, împachetate laolaltă.

Fragmentele osteologice au culoare crem, sunt puternic deformate de foc. Oasele spongioase au culoare gălbuie, uneori cenușiu-negricioasă, ceea ce sugerează temperaturi de 800° C și peste. Sexul ar putea fi masculin, fapt indicat de relieful occipital și marginile supraorbitale proeminente, iar vârsta este de 23-34 ani.

“Ferdinand I” National Military Museum (Borangic 2011, 174, catalogue no. 1, pl. 6; Borangic 2013, 18, footnote 6), the Câmpulung Municipal Museum (Vulpe 1976, 208; Măndescu 2006, 62, footnote 214; Borangic 2011, 175-176, catalogue no. 3, pl. 8; Borangic 2013, 18, footnote 7) and the National History Museum of Romania (Borangic 2011, 175, catalogue no. 2, pl. 7; Borangic 2013, 18, footnote 5; Borangic, Bădescu 2014, 66-67). To these can be added, with great probability, another fragment found in the collection of the Argeș County Museum (Măndescu 2013, 10, fig. 2/1). We have, thus brought together, between 10 and 15 fragments, all heavily burned. This fragmentation was probably due not only to the fire of the funeral pyre, but also to a post-cremation premeditated human intervention (intentional destruction?).

Although the anthropological expertise carried out did not offer definite clues as to the determination of sex, the supposed gracility of some bones and some inventory artifacts (fragments of beads and a bone bracelet ornamented with incised circles) led Rosetti to attribute the tomb to a woman, following an Amazons' pattern (Rosetti 1969, 92).

According to Rosetti, the anthropological examination (information taken, probably, from Dardu Nicolaescu-Plopșor) showed that the bones in the urn and those from the pyre where the deceased was incinerated belong to the same person, a Mediterranean aged 20-27 at death (Rosetti 1969, 92). At FRIA those bones are not separated, being probably packed together.

The bone fragments are cream colored, heavily deformed by fire. Sometimes the spongy bones have a yellowish color and sometimes they are gray-black colored, suggesting temperatures of 800° C and above. The sex could be male as

Complexul conține o cantitate foarte redusă de oase atât numeric (tabel 3), cât și cantitativ (tabel 4), cu mult sub greutatea de 1000-3600 g, rezultată în mod normal în urma unei cremațiuni (McKinley 2000, 404). Inele din cămașa de zale (sau urme ale acestora), menționate inițial de Rosetti (1969, 92), nu sunt prezente printre oasele din urnă.

Ca și complexul precedent, mormântul 1 de sub Colțul Doamnei aparține perioadei „clasice” a culturii geto-dace. Principalul punct de reper cronologic este constituit de fragmentele amforei rhodiene. Pe baza acestor fragmente, Rosetti a datat mormântul în jur de 220-180 a. Chr. (Rosetti 1969, 92), Babeș opinând pentru o datare mai largă, în limitele sec. II a. Chr., fără posibilitate de restrângere a acestui interval atâta timp cât o eventuală ștampilă amforică rămâne incertă (Babeș 1999, 17 și nota 11). În urma datării radiocarbon a unui fragment din calota craniană din urna M1 (Poz-149653), a fost obținută vârsta radiocarbon convențională de 2205±30 BP. Rezultatul calibrării în domeniul 2σ (95,4% probabilitate) a indicat intervalul cronologic 371-176 calBC.

Pentru a concluziona, considerăm că demersul nostru preliminar poate fi privit ca o contribuție la clarificarea atât a caracterului celor două complexe cu oseminte umane cercetate de Rosetti la Cetățeni, cât și a datării acestora. Este cert că ambele aparțin celei de-a doua epoci a fierului și sunt părți componente ale sitului geto-dacic de pe malul Dâmboviței.

Amplasamentul diferit al acestora în cadrul sitului sugerează încă de la început caracterul lor diferit.

indicated by the occipital crest and prominent supraorbital rims, aged 23-34 years.

The funerary feature has a very small quantity of bones both in number (Table 3) and in weight (Table 4), much below the weight of 1000-3600 g as a normal result of cremation (McKinley 2000, 404). The rings of the chain mail (or their traces), originally mentioned by Rosetti (1969, 92), are not present among the bones in the urn.

As well as the previously discussed feature, “the tomb no. 1 under Colțul Doamnei” also belongs to the “classic” stage of the Geto-Dacian culture. The main chronological clues are given by the fragments of Rhodian amphora. Based on these potsherds, Rosetti dated the tomb around 220-180 BC (Rosetti 1969, 92), Babeș opining for a broader dating within the limits of the 2nd century BC, with no possibility of narrowing this interval as long as an eventual stamped amphora handle remains uncertain (Babeș 1999, 17, footnote 11). The radiocarbon data of a cranium fragment found in the urn (Poz-149653) showed a conventional radiocarbon age of 2205±30 BP. The calibration result in the 2σ domain (95.4% probability) indicated the chronological interval 371-176 calBC.

To conclude, we consider that our preliminary approach can be seen as a contribution to clarify both the character of the two features with human bones excavated by Rosetti at Cetățeni, as well as their chronology. It is certain that both belong to the Late Iron Age and are component parts of the Geto-Dacian site on the banks of the Dâmbovița River.

Their different location within the Late Iron Age site suggests from the very beginning their different nature.

Tabel 3. Numărul de fragmente osteologice în funcție de fiecare segment scheletic identificat în „mormântul 1 de sub Colțul Doamnei”.
Table 3. The number of bone fragments according to each identified skeleton segment, “The tomb no. 1 under Colțul Doamnei”.

Sit/mormânt/complex / Site/grave/complex	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	Total
Sub Colțul Doamnei (din urnă) / (from the urn)	53	2	2	0	56	0	16	59	35	0	80	104	407 ³
<p><i>Legendă tabel:</i> 1 - calotă; 2 - masiv facial; 3 - mandibulă; 4 - dinți (nr. fragmente); 5 - epifize; 6 - centura scapulară (omoplat&claviculă); 7 - cutie toracică (coaste&stern); 8 - vertebre; 9 - centura pelviană (sacrum, coccyx, coxal); 10 - oase mână&picior; 11 - neidentificate ≥ 10 mm; 12 - neidentificate ≤ 10 mm. <i>Table legend:</i> 1 - skull; 2 - facial bones; 3 - mandible; 4 - teeth (no. of fragments); 5 - epiphyses; 6 - scapular belt (scapula&clavicle); 7 - thoracic cavity (ribs&sternum); 8 - vertebrae; 9 - pelvic belt (sacrum, coccyx, coxal); 10 - hand&foot bones; 11 - unidentified ≥ 10 mm; 12 - unidentified ≤ 10 mm.</p>													

Tabel 4. Greutatea resturilor osteologice păstrate din fiecare mormânt (în gr.)
Table 4. Weight of the preserved bones (in gr.), “The tomb no. 1 under Colțul Doamnei”.

Sit/mormânt/complex / Site/grave/complex	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Total
Sub Colțul Doamnei (din urnă) / (from the urn)	96	27	0	9,83	57	41	0	79	4,4	314,23
<p><i>Legendă tabel:</i> 1 - craniu; 2 - epifize; 3 - centura scapulară (omoplat&claviculă); 4 - cutie toracică (coaste&stern); 5 - vertebre; 6 - centura pelviană (sacrum, coccyx, coxal); 7 - oase mână&picior; 8 - neidentificate > 10 mm; 9 - neidentificate ≤ 10 mm. <i>Table legend:</i> 1 - skull; 2 - epiphyses; 3 - scapular belt (scapula&clavicle); 4 - thoracic cavity (ribs&sternum); 5 - vertebrae; 6 - pelvic belt (sacrum, coccyx, coxal); 7 - hand&foot bones; 8 - unidentified >10 mm; 9 - unidentified ≤ 10 mm.</p>										

Mormântul 1 de sub Colțul Doamnei, ce adăpostea oasele calcinate ale unui tânăr, însoțit pe rugul funerar de o cămașă de zale cu inserții de aur, probabil, și de alte elemente ale panopliei războinice, era situat în afara așezării, la circa 300 m distanță față de limita sudică a acesteia. Foarte probabil, este vorba de un mormânt aristocratic, aparținând necropolei conducătorilor comunității geto-dacice de la Cetățeni. Acest mic cimitir, din care Rosetti ar fi cercetat și un al doilea mormânt, a ocupat un teren separat clar de zona de habitat, în aval de așezare, pe malul opus (drept) al râului.

³Se observă că fragmentele osteologice din urnă sunt mult peste cantitatea indicată de Rosetti în comunicarea sa din 1975 („cca 100 oase calcinate” – cf. Babeș 1999, 14).

“The tomb no. 1 under Colțul Doamnei”, which sheltered the calcined bones of a young man, accompanied on the funeral pyre by a chain mail with gold inserts, probably also by other elements of the warrior panoply, was located outside the settlement, about 300 m away from its southern fringes. Very likely, it is an aristocratic tomb, belonging to the necropolis of the upper class of the Geto-Dacian community from Cetățeni. This small cemetery, from which Rosetti would have investigated also a second tomb, occupied a plot of land clearly separated from the habitat area, downstream of the settlement, on the opposite (right) bank of the river.

³One may notice that the bone fragments in the urn exceed the quantity indicated by Rosetti in his 1975 lecture (“almost 100 calcinated bones” – according to Babeș 1999, 14).

Descoperite în așezare, scheletele de copii din „sanctuarul dintre stânci” de la Cetățeni înscriu acest complex în categoria acelor „oseminte umane neincinerate în contexte nefunerare” (Sîrbu 1993, 31-36). Această grupă de descoperiri este constituită din peste 25 de contexte repertoriate în cadrul culturii geto-dacice clasice, numărul indivizilor depășind cifra de 170 (Sîrbu 1997, 196-197, fig. 1). Schelete de copii, uneori în asocierie cu schelete sau părți de schelete de maturi, au fost semnalate în așezări de pe întreg cuprinsul lumii geto-dacice (Sîrbu, Dăvâncă 2014). Printre cele documentate în spațiul extra-carpatic pentru un orizont cronologic corespunzător sec. I p. Chr., orizont în care se integrează și „sanctuarul dintre stânci”, amintim descoperirile de la Pietroasa Mică-„Gruiu Dării” (Dupoi, Sîrbu 2001, 62-63, fig. 18, 123), Grădiștea (Sîrbu 1986, 92, fig. 2/2), Insula Șimian (Drăgan 2020, 76, fig. 52) și Brad (Sîrbu, Matei 2022, 221-224, 226, fig. 6-7). Totodată, prezența oaselor umane calcinate posibil asociate cu un inventar alcătuit din podoabe de argint ne îndeamnă să privim acest complex și dintr-o altă perspectivă, recent propusă de Mariana Egri, și anume aceea a incinerărilor de femei cu rol cultic în comunitățile dacice (Egri 2019, 123-124, 137-138, fig. 77-78).

Cronologia celor două complexe nu este unitară. Datările cele mai probabile, sugerate de inventarul asociat (îndeosebi, ceramică, podoabe, piese de echipament militar) la care se adaugă rezultatul datărilor radiocarbon (cel mai probabil începutul sec. II a. Chr. cel mai târziu, dacă nu chiar finalul sec. III a. Chr. pentru mormântul de sub Colțul Doamnei și, respectiv, sec. I p. Chr. pentru „sanctuarul dintre stânci”), corespund etapelor extreme ale cronologiei sitului geto-dacic de la Cetățeni.

Discovered in the settlement, the skeletons of children in “the sanctuary between the rocks” from Cetățeni place this feature in the category of those “uncremated human bones in non-funeral contexts” (Sîrbu 1993, 31-36). This group of discoveries is made up of over 25 repertoried features within the classic Geto-Dacian culture, the number of individuals exceeding 170 (Sîrbu 1997, 196-197, fig. 1). Skeletons of children, sometimes found in association with skeletons or parts of skeletons of adult individuals, have been reported in settlements all over the Geto-Dacian world (Sîrbu, Dăvâncă 2014). Among those documented in the extra-Carpathian territory dating back from a chronological horizon corresponding to the 1st century BC - 1st century AD, a horizon in which the “the sanctuary between the rocks” is also integrated, we mention the discoveries from Pietroasa Mică-“Gruiu Dării” (Dupoi, Sîrbu 2001, 62-63, fig. 18, 123), Grădiștea (Sîrbu 1986, 92, fig. 2/2), Șimian Island (Drăgan 2020, 76, fig. 52) and Brad (Sîrbu, Matei 2022, 221-224, 226, fig. 6-7). Nonetheless, the presence of calcined human bones possibly associated with silver adornments inventory prompts us to consider this feature from another perspective, recently proposed by Mariana Egri, namely that of the cremations of women having a cultic role in the Dacian communities (Egri 2019, 123-124, 137-138, fig. 77-78).

The chronology of the two complexes is not unitary. The most probable dates, suggested by the associated inventory (especially ceramics, personal adornments, elements of military equipment) corroborated with the recently obtained radiocarbon data (most probably the beginning of the 2nd century BC at the latest, if not even the end of the 3rd century BC for “the tomb under Colțul Doamnei”, respectively the 1st century AD for “the sanctuary between the rocks”) correspond to the extreme milestones of the chronology of the Geto-Dacian site from Cetățeni.

Bibliografie / Bibliography

Babeș 1999: M. Babeș, Stațiunea geto-dacă de la Cetățeni. Descoperiri și informații recuperate. Studii și cercetări de istorie veche și arheologie 50/1-2, 1999, 11-31.

Borangic 2011: C. Borangic, Războinici nord-dunăreni în armuri de zale (sec. II a. Chr. - sec. II p. Chr.) – partea I. Terra Sebvș 3, 2011, 171-227.

Borangic 2013: C. Borangic, Tarabostele de la Cetățeni. Argesis – Seria Istorie XXII, 2013, 17-26.

Borangic, Bădescu 2014: C. Borangic, A. Bădescu, Civilizația geto-dacică (I). Arme și echipamente din patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României (București 2014).

Bruzek 2002: J. Bruzek, A Method for Visual Determination of Sex, Using the Human Hip Bone. American Journal of Physical Anthropology 117, 2002, 157-168.

Buikstra, Ubelaker 1994: J.E. Buikstra, D.H. Ubelaker, Standards for data collection from human skeletal remains (Fayetteville 1994).

Byers 2005: S.N. Byers, Forensic anthropology laboratory manual: a textbook, 2nd ed. (Boston 2005).

Connell, Rauxloh 2003: B. Connell, P. Rauxloh, A Rapid Method for Recording Human Skeletal Data. Museum of London Report, 2003.

Drăgan 2020: A. Drăgan, Living on the River. A Study of the Interactions in the Lower Danube Gorge during the Late Iron Age and Early Roman Times (Cluj-Napoca 2020).

Dupoi, Sîrbu 2001: V. Dupoi, V. Sîrbu, Pietroasele-Gruieu Dării. Incinta dacică fortificată, I (Buzău 2001).

Egri 2019: M. Egri, Connectivity and Social Dynamics in the Carpathian Basin (1st Century BC - 1st Century AD. An Archaeological Investigation (Cluj-Napoca 2019).

Măndescu 2006: D. Măndescu, Cetățeni. Stațiunea geto-dacă de pe valea Dâmboviței Superioare (Brăila 2006).

Măndescu 2013: D. Măndescu, Două posibile piese de inventar funerar din situl geto-dacic de la Cetățeni, păstrate în colecțiile Muzeului Județean Argeș. Argesis – Seria Istorie XXII, 2013, 9-15.

Măndescu, Dumitrescu, Păduraru 2014: D. Măndescu, I. Dumitrescu, M. Păduraru, Repertoriul arheologic al județului Argeș (Brăila 2014).

Meindl, Lovejoy 1985: R.S. Meindl, C.O. Lovejoy, Ectocranial Suture Closure: A Revised Method for the Determination of Skeletal Age at Death Based on the Lateral-Anterior Sutures. American Journal of Physical Anthropology 68, 1985, 57-66.

McKinley 2000: J. McKinley, The Analysis of Cremated Bone. In: (Eds. M. Cox, S. Mays) Human Osteology: In Archaeology and Forensic Science (Cambridge 2000), 403-421.

Miclea, Florescu 1980: I. Miclea, R. Florescu, Strămoșii românilor. Vestigii milenare de cultură și artă. Geto-dacii (București 1980).

Popescu 1962: D. Popescu, Les fouilles archéologiques dans la République Populaire Roumanie en 1961. Dacia N.S. VI, 1962, 515-532.

Popescu 1963a: D. Popescu, Les fouilles archéologiques dans la République Populaire Roumanie en 1962. Dacia N.S. VII, 1963, 569-587.

Popescu 1963b: D. Popescu, Săpăturile arheologice din R.P.R. în anul 1962. Studii și cercetări de istorie veche 14, 1963, 2, 465-473.

Protase 1971: D. Protase, Riturile funerare la daci și dacoromani (București 1971).

Rosetti 1969: D.V. Rosetti, Au fost amazoane în Dacia? Magazin Istoric 3, 11 (32), 1969, 90-94.

Rosetti 1975: D.V. Rosetti, Cetățeni–Argeș. Istoricul cercetărilor arheologice. *Cercetări Arheologice I*, 1975, 261-289.

Schaefer, Black, Scheuer 2009: M. Schaefer, S. Black, L. Scheuer, *Juvenile Osteology: A Laboratory and Field Manual* (London 2009).

Sîrbu 1986: V. Sîrbu, *Rituels et pratiques funéraires des géto-daces (IIe siècle av. n.è. - Ier siècle de n.è.)*. *Dacia N.S. XXX*, 1986, 91-108.

Sîrbu 1993: V. Sîrbu, *Credințe și practice funerare, religioase și magice în lumea geto-dacilor* (Brăila 1993).

Sîrbu 1997: V. Sîrbu, *Sacrifices humains et pratiques funéraires insolites dans l'aréal thrace du Hallstatt et du La Tène*. In: *Actes du Colloque International Premier âge du Fer aux Bouches du Danube et dans les régions autour de la Mer Noire*, Tulcea, 1993 (Tulcea 1997), 193-221, 295-296.

Sîrbu, Dăvâncă 2014: V. Sîrbu, D. Dăvâncă, *Schelete și părți de schelete/oase izolate de copii din epoca fierului descoperite în contexte nefunerare la tracia nordici*. *Arhevest II (1)*, 2014, 363-386.

Sîrbu, Matei 2022: V. Sîrbu, S. Matei, *Dead inside the settlements versus dead in tumuli necropolises in the Dacian world. Three cases from East of Carpathians: Brad, Răcătău, and Poiana*. In: (Eds. V. Sîrbu, C. Schuster, D. Hortopan) *Graves, Cenotaphs and Votive Deposits of Weapons in Europe – Bronze and Iron Ages. Proceedings of the 20th International Colloquium of Funerary Archaeology* (Târgu Jiu, Gorj County,

7th-10th October 2021) (Târgu Jiu: Editura Măiastra 2022), 219-252.

Soficaru et al. 2014: A. Soficaru, M. Constantinescu, M. Culea, C. Ionică, *Evaluation of Discriminant Functions for Sexing Skulls from Visually Assessed Traits Applied in the Rainer Osteological Collection* (Bucharest, Romania). *HOMO – Journal of Comparative Human Biology* 65, 2014, 5, 464–475. DOI: 10.1016/j.jchb.2014.08.004.

Spânu 2012: D. Spânu, *Tezaurile dacice. Creația în metale prețioase din Dacia preromană* (București 2012).

Stodder 2008: A. L. Stodder, *Taphonomy and the nature of archaeological assemblages*. In: (Eds. M.A. Katzenberg, S.R. Saunders) *Biological anthropology of the human skeleton*, 2nd ed. (Wiley-Liss 2008), 71-114.

Toma 2013: C. Toma, *Tezaurul de la Tășad, com. Drăgești, jud. Bihor*. In: (Ed. R. Oanță-Marghitu) *Aurul și argintul antic al României – Catalog de expoziție*, Muzeul Național al României (București 2013), 334-337.

Ubelaker 1980: D.H. Ubelaker, *Human Skeletal Remains* (Washington DC 1980).

Vulpe 1966: R. Vulpe, *Așezări getice din Muntenia* (București 1966).

Vulpe 1976: A. Vulpe, *La nécropole tumulaire gète de Popești*. *Thraco-Dacica I*, 1976, 193-217.

Dr. Dragoș Măndescu

Muzeul Județean Argeș,
Pitești, România,

 0000-0002-1175-2692

e-mail: dragos_mandescu@yahoo.com

Dr. Mihai Constantinescu

Institutul de Antropologie „Francisc I. Rainer” /
Universitatea din București, București, România,

 0000-0002-7875-9119

e-mail: mihaic2005@yahoo.com

Fibulele de schemă La Tène târziu din spațiul pruto-nistrean

Die Fibeln der Spätlatène Schema
aus dem Pruth-Dnjestr Gebiet

Vasile Iarmulski,
Octavian Munteanu

Cuvinte-cheie: La Tène târziu, fibule, cronologie, scheme cronologice, epoca romană.

Rezumat: Fibulele reprezintă o categorie de piese arheologice cu o semnificație cronologică foarte importantă, ceea ce ne-a determinat să examinăm separat exemplarele din perioada La Tène târziu în spațiul pruto-nistrean. Descoperirea acestora se asociază cu siturile culturii Poienești-Lucașeuca și cu cele atribuite așa-numiților sarmați. În lipsa unui sistem cronologic local, încercările noastre de a racorda reperele temporale la cele din sistemul Central European au întâmpinat multiple dificultăți. Situația se datorează inclusiv și faptului că pentru perioada La Tène târzie, analiza circulației fibulelor în spațiul european a creat unele percepții confuze referitoare la cronologia epocii. Astfel, începând cu anii '90 ai secolului al XX-lea au apărut un șir de probleme pentru care, cu regret, încă nu există o soluție generală. Una dintre ele este determinată de elaborarea mai multor schemele cronologice, care nu s-au sincronizat între ele, creând probleme atât de interpretare a cronologiei absolute, cât și de transfer pentru regiunile din Europa Centrală și de Est. Observațiile ne-au adus la concluzia că, în prezent, un transfer al cronologiei La Tène-ului târziu către grupurile culturale din Europa de Sud-Est este posibil numai cu o desemnare clară a sistemelor utilizate, admitând conținuturi divergente ale etapelor la nivel regional.

Schlüsselwörter: Spätlatène, Fibeln, Chronologie, chronologische Schemata, Römische Kaiserzeit.

Zusammenfassung: Fibeln sind eine Kategorie von archäologischen Funden mit sehr wichtiger chronologischer Bedeutung, die uns dazu veranlasst hat, Exemplare der Spätlatènezeit aus dem Pruth-Dnjester Gebiet zu untersuchen. Ihre Entdeckung steht im Zusammenhang mit Fundplätzen der Poienești-Lucașeuca-Kultur und solchen, die den so genannten Sarmaten zugeschrieben werden. Da es wenigen lokales chronologisches System gibt, stießen unsere Versuche, die zeitlichen Orientierungspunkte mit denen des mitteleuropäischen Systems zu verbinden, auf zahlreiche Schwierigkeiten. Diese Situation ist auch darauf zurückzuführen, dass die Analyse der Verbreitung von Fibeln im europäischen Raum für die Spätlatènezeit einige verwirrende Vorstellungen über die Chronologie dieser Periode hervorgerufen hat. So haben sich seit den 90er Jahren des 20. Jahrhunderts eine Reihe von Problemen ergeben, für die es leider immer noch keine allgemeine Lösung gibt. Eines davon ist auf die Entwicklung mehrerer chronologischer Systeme zurückzuführen, die nicht miteinander synchronisiert wurden, was sowohl bei der Interpretation der absoluten Chronologie als auch bei der Übertragung auf die mittel- und osteuropäischen Regionen zu Problemen führt. Die Beobachtungen führten uns zu dem Schluss, dass eine Übertragung der spätlatènezeitlichen Chronologie auf die Kulturgruppen Südosteuropas derzeit nur mit einer klaren Bezeichnung den verwendeten Systemen möglich ist, die auf regionaler Ebene abweichende Stufeninhalte zulässt.

Introducere

Din categoria pieselor de port descoperite în siturile de epocă La Tène târziu din regiunea pruto-nistreană, un loc deosebit îl ocupă fibulele. După cum s-a mai remarcat în literatura de specialitate (Völling 1994; Rustoiu 1997; Bârcă 2006; Hellström 2018), asemenea piese, utilizate pentru prinderea veșmintelor, sunt o categorie a vestigiilor arheologice cu o semnificație cronologică extrem de importantă. Totodată, ele oferă informații interesante asupra unor obiceiuri de port practicate în antichitate și, implicit, indicii pentru anumite repere de ordin social. Până în prezent, în spațiul pruto-nistrean, asemenea piese au fost identificate în siturile culturii Poienești-Lucașeuca și în mormintele atribuite așa-numiților sarmați (fig. 1) (Babeș 1993; Bârcă 2006; Hellström 2018; Iarmulschi 2020). Vom stăruî, în cele ce urmează, să prezentăm și să analizăm sumar fibulele de schemă La Tène târziu descoperite în spațiul pruto-nistrean, care, din punct de vedere tipologic, sunt foarte asemănătoare cu exemplarele descoperite în alte regiuni ale Europei, atât mai apropiate, cât și mai îndepărtate. Foarte probabil, în mediul culturii Poienești-Lucașeuca și cel sarmatic asemenea piese au pătruns în urma unor contacte ce au fost stabilite dintre aceste populații cu comunitățile umane din zonele Europei Centrale. Exemplarele respective sunt foarte apropiate variantelor Kostrzewski K, M, N și O (Kostrzewski 1919), de aceea vom utiliza, în principiu, această clasificare, care, chiar dacă a fost întocmită acum mai mult de un secol de către cercetătorul polonez, rămâne a fi valabilă și perfect utilizabilă.

Einführung

In der Kategorie des Trachtschmucks, die in den späteisenzeitlichen Fundplätzen im Pruth-Dnjester Gebiet gefunden wurden, nehmen die Fibeln einen besonderen Platz ein. Wie in der Fachliteratur erwähnt (Völling 1994; Rustoiu 1997; Bârcă 2006; Hellström 2018) sind solche Funde eine Kategorie archäologischer Überreste mit äußerst wichtiger chronologischer Bedeutung. Gleichzeitig liefern sie interessante Informationen über bestimmte, in der Antike praktizierte Trachtsitten und implizit auch Hinweise auf bestimmte soziale Aspekte. Im Pruth-Dnjester Gebiet wurden solche Stücke bisher in Fundplätzen der Poienești-Lucașeuca-Kultur und in Gräbern, die den sogenannten Sarmaten zugeschrieben werden, identifiziert (Babeș 1993; Bârcă 2006; Hellström 2018; Iarmulschi 2020) (Abb. 1). Im Folgenden werden die spätlatènezeitlichen Fibeln aus dieser Region vorgestellt und analysiert, die typologisch sehr ähnlich zu den in anderen Regionen Europas gefundenen Exemplaren sind. Es ist sehr wahrscheinlich, dass solche Funde durch Kontakte mit Mitteleuropa in dieses Gebiet gelangt sind. Diese Exemplare kommen den Kostrzewski-Varianten K, M, N und O (Kostrzewski 1919) sehr nahe, so dass wir im Prinzip diese Klassifizierung verwenden werden, die, obwohl sie vor mehr als einem Jahrhundert von dem polnischen Forscher erstellt wurde, nach wie vor gültig und anwendbar ist.

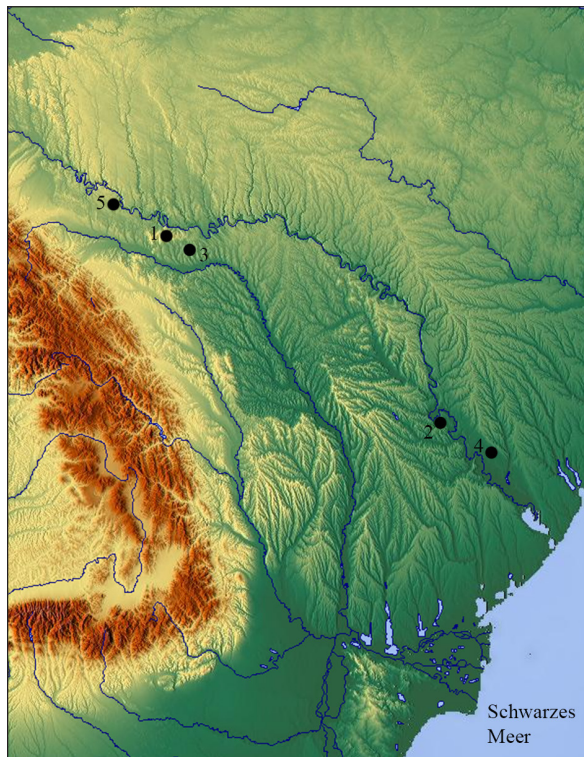

Fig. 1. Harta cu distribuția fibulelor de schemă Latène târziu din spațiul pruto-nistrean. 1 - Dolineni; 2 - Dubăsarii Vechi; 3 - Kruglik; 4 - Novokotovsk; 5 - Ostrov-Vertebri.

Abb. 1. Fundplätze mit en spätlatènezeitlichen Fibeln aus dem Pruth-Dnjester Gebiet. 1 - Dolineni; 2 - Dubăsarii Vechi; 3 - Kruglik; 4 - Novokotovsk; 5 - Ostrov-Vertebri.

Fundkatalog. Analogien und Chronologie

Wir werden die Funde Spätlatenezeitlicher Fibeln anhand der abgegrenzten Typen vorstellen und dabei folgende Daten verwenden: Fundort, Anzahl der Exemplare, Beschreibung der Stücke, Analogien und chronologischer Rahmen.

Kostrzewski K. Kruglik, Siedlung der Poienești-Lucașeuca-Kultur – 1 Exemplar.

In Gebäude Nr. 3 in Kruglik (Abb. 2/1) wurde das Fragment eines solchen Stückes entdeckt (Пачкова 1977, рис. 3/11). Das Exemplar ist gekennzeichnet durch eine vierschleifige Spirale, untere Sehne und geknicktem Bügel, der einen Winkel von etwa 110 Grad bildet (Abb. 2/2). Die Nadel fehlt. Solche Fibeln finden sich häufig auf der Halbinsel Jütland, am Unter- und Mittellauf der Elbe, an den Mündungen von Oder und Weichsel sowie in Zentralpolen. Sie sind auch in der keltischen Umgebung Mitteleuropas – Bayern, Böhmen und Mähren – weit verbreitet (Demetz 1999, 194-195) (Abb. 3), wo sie auf LT D1¹ datiert wurden (Brandt 2001, 83; Meyer 2001, 172-173; Meyer 2008, 47; Iarmulski, Munteanu 2020, 154).

¹ Da die meisten Analogien zu den besprochenen Fibeltypen auf der Grundlage des von H. Polenz (Polenz 1982) vorgeschlagenen chronologischen System datiert werden, werden wir auch dieses System verwenden. Demnach begann die Phase LT D1 um 120 v. Chr. und dauerte bis 60 v. Chr. Es ist jedoch zu bemerken, dass die verschiedenen chronologischen Systeme, die im Laufe der Zeit vorgeschlagen wurden, den Beginn der Spätlatenezeit allmählich verschoben haben, und in den absoluten Daten wurde der Beginn der Phase La Tène D- je nach den untersuchten Regionen unterschiedlich interpretiert. So wurde für das Rheingebiet ein Zeitraum um 130 v. Chr. (Metzler 1995, 561, Abb. 282), um 140 v. Chr. in der Balkanregion (Dizdar 2013, 65, Tab. 1) und um 150 v. Chr. in Süddeutschland (Rieckhoff 1995, 194, Abb. 21) vorgeschlagen.

Catalogul descoperirilor. Analogii și cronologie

Vom prezenta descoperirile fibulelor de schemă La Tène târziu în baza tipurilor delimitate, utilizând următoarele date: locul descoperirii, numărul de exemplare, descrierea pieselor, analogiile și cadrul cronologic.

Kostrzewski K. Kruglik, așezare de tip Poieniști-Lucașeuca – 1 exemplar.

În locuința nr. 3 de la Kruglik (fig. 2/1) a fost descoperit fragmentul unei asemenea piese (Пачкова 1977, рис. 3/11). Exemplarul se caracterizează prin resortul bilateral format din patru spire, coardă exterioară, portagrafa în formă de cadru, iar corpul îndoit formând un unghi de aproximativ 110 de grade (fig. 2/2). Arcul lipsește. Astfel de fibule sunt frecvent întâlnite în peninsula Jutlanda, pe cursul inferior și mijlociu al Elbei, la gurile Oderului și Vistulei, precum și în Polonia Centrală. De asemenea, ele sunt răspândite în mediul celtic din zona central-europeană – Bavaria, Boemia și Moravia (Demetz 1999, 194-195) (fig. 3), unde au fost datate în LT D1¹ (Brandt 2001, 83; Meyer 2001, 172-173; Meyer 2008, 47; Iarmulschi, Munteanu 2020, 154).

¹ Având în vedere că majoritatea analogiilor pentru tipurile de fibule discutate sunt datate în baza schemei cronologice propuse de H. Polenz (Polenz 1982), vom utiliza și noi această schemă. Conform acesteia, faza LT D1 începea în jurul anului 120 a. Chr. și se prelungea până în anul 60 a. Chr. De luat în seamă, însă, că diversele scheme cronologice ce au fost propuse de-a lungul timpului, au deplasat treptat începutul La Tène-ului târziu, iar în cronologia absolută începutul etapei La Tène D era interpretat diferit în dependență de regiunile examinate. Astfel, perioada a fost extinsă spre anul 130 a. Chr. în regiunea Rinului (Metzler 1995, 561, Abb. 282); spre anul 140 a. Chr. în regiunea Balcanilor (Dizdar 2013, 65, tab. 1) și spre anul 150 în Germania de Sud (Rieckhoff 1995, 194, Abb. 21).

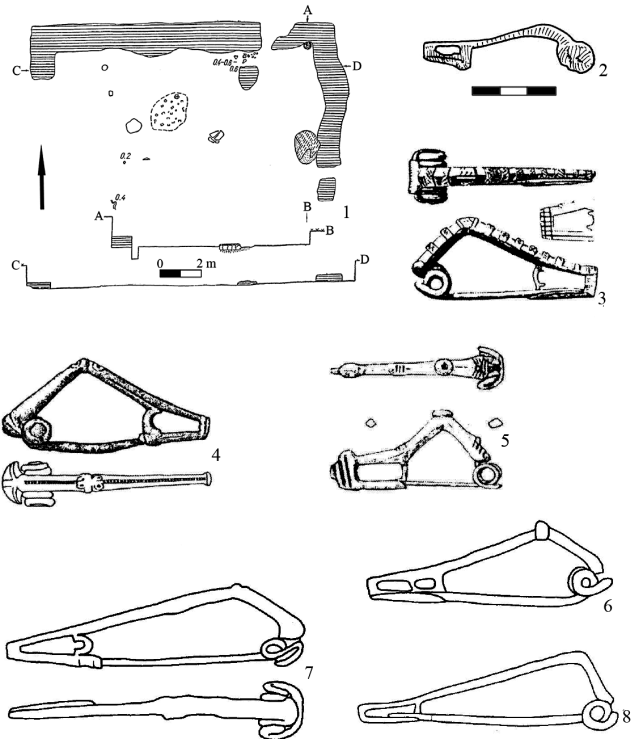

Fig. 2. Locuința nr. 3 de la Kruglik (1) și fibule de tip Kostrzewski K (2-8): 2 - Kruglik; 3 - Nybly – M. 1; 4 - Vallhagar – M. 41; 5 - Knudstrup; 6 - Dobranzkowo – M. 3; 7 - Niedanowo; 8 - Gräfenhainichen (1 - după Пачкова 1977; 2 - după Babeș 1993; 3-8 - după Bockius, Łuczkiwicz 2004).

Abb. 2. Haus Nr. 3 von Kruglik (1) und die Fibeln Variante Kostrzewski K (2-8). 2 - Kruglik; 3 - Nybly – M. 1; 4 - Vallhagar – M. 41; 5 - Knudstrup; 6 - Dobranzkowo – M. 3; 7 - Niedanowo; 8 - Gräfenhainichen (1 - nach Пачкова 1977; 2 - nach Babeș 1993; 3-8 - nach Bockius, Łuczkiwicz 2004).

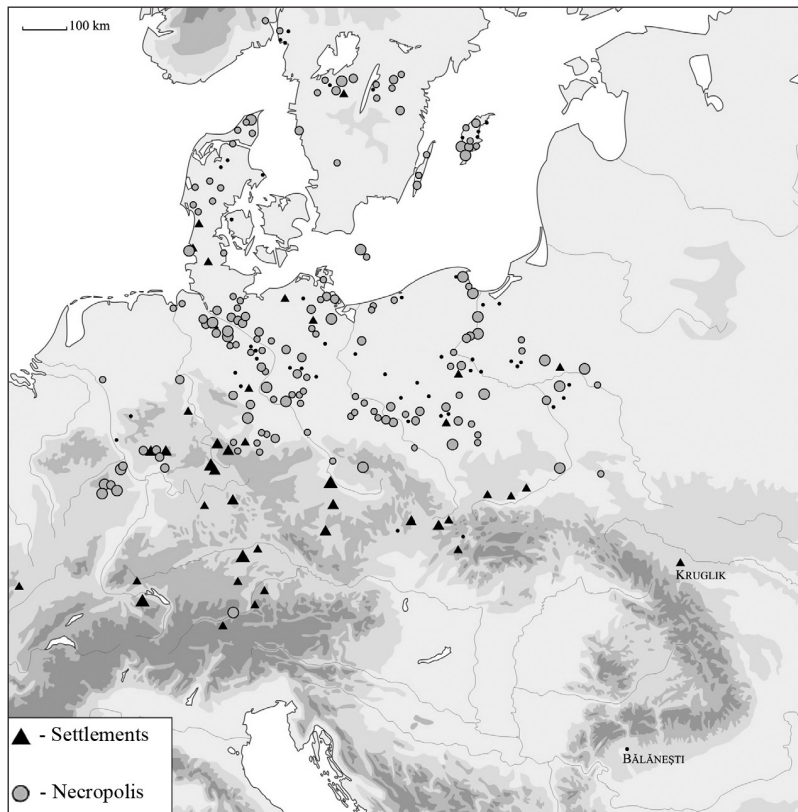

Fig. 3. Distribuția fibulelor de tip Kostrzewski K (după Meyer 2001; Spânu 2018).

Abb. 3. Verteilung der Fibel Variante Kostrzewski K (nach Meyer 2001; Spânu 2018).

Kostrzewski M. Dolineni, necropolă de tip Poienești-Lucașeuca – 1 exemplar.

Tipul respectiv este reprezentat de un singur exemplar ce a fost descoperit în M. 17 din necropola de tip Poienești-Lucașeuca de la Dolineni (Smirnova, Megei

Kostrzewski M. Dolineni, Nekropole der Poienești-Lucașeuca-Kultur – 1 Stück.

Dieser Typus ist durch ein einziges Exemplar vertreten, das in Gr. 17 der Nekropole Poienești-Lucașeuca von Dolineni gefunden wurde (Smirnova, Megei 1995). Das Stück

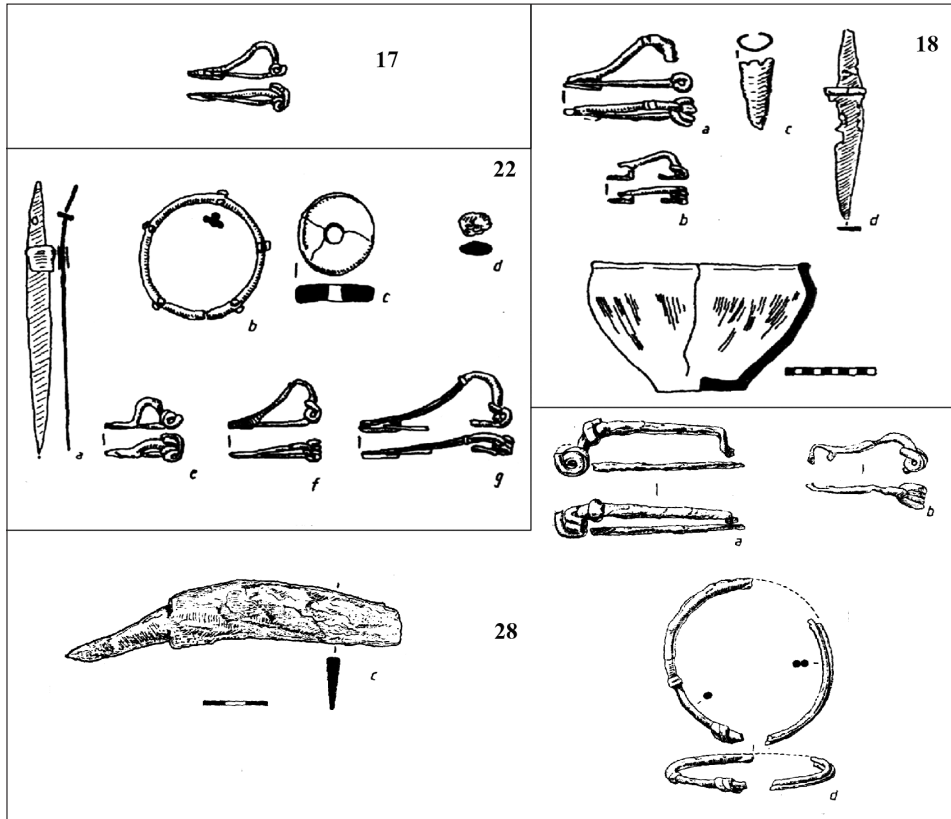

Fig. 4. Necropola de la Dolineni. Inventarul mormintelor 17, 18, 22 și 28 (după Smirnova, Megei 1995).

Abb. 4. Nekropole von Dolineni. Inventar der Gräber 17, 18, 22 und 28 (nach Smirnova, Megei 1995).

1995). Piesa a fost realizată dintr-o singură bucată de sârmă de fier. Are resortul format din 4 spire și coardă exterioară, iar portagrafa este plină și de formă triunghiulară (fig. 4/M. 17). Numeroase corespondențe pentru asemenea piese cunoaștem pe cursul mijlociu și inferior al Elbei, la gurile râului Vistula, precum și în Polonia Centrală (Völling 1994, 193; Bockius, Łuczkiwicz 2004, 53). Astfel de exemplare sunt

wurde aus einem einzigen Stück Eisendraht gefertigt. Er hat eine vierschleifiger Spirale, stets mit äußere Sehne und der Nadelhalter ist voll und dreieckig (Abb. 4/M. 17). Zahlreiche Analogien für solche Stücke sind am Mittel- und Unterlauf der Elbe, an den Weichselmündungen sowie in Zentralpolen bekannt (Völling 1994, 193; Bockius, Łuczkiwicz 2004, 53). Solche Exemplare sind auch in Osteuropa in Grabfunden bekannt, die den sogenannten

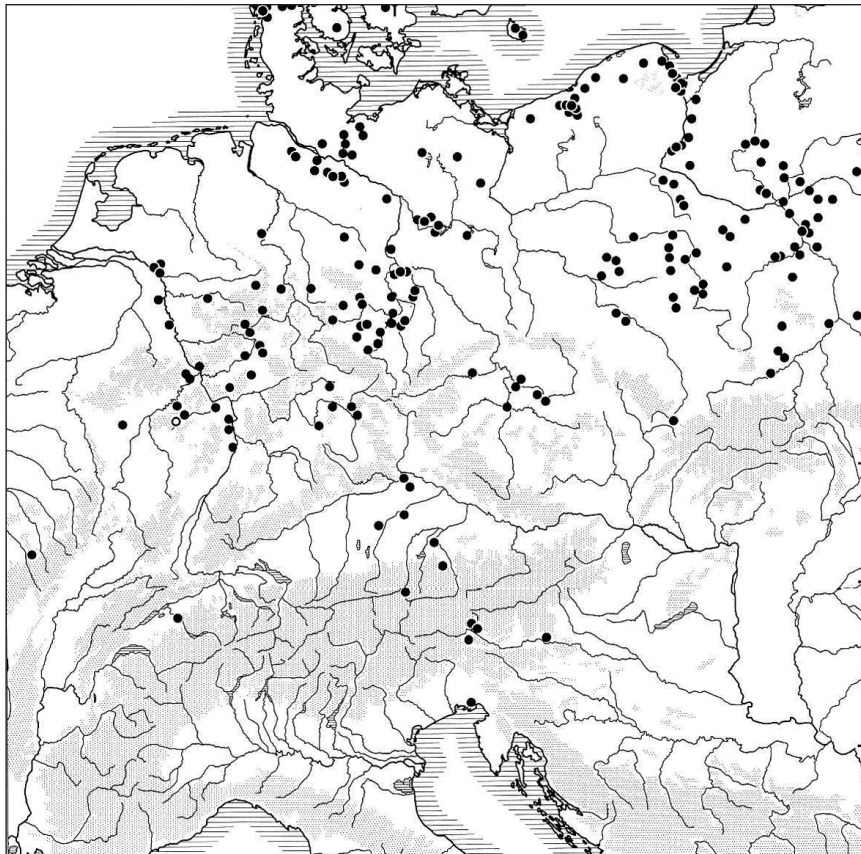

Fig. 5. Distribuția fibulelor de tip Kostrzewski M (după Bockius, Łuczkiwicz 2004).

Abb. 5. Verteilung der Fibel Variante Kostrzewski M (nach Bockius, Łuczkiwicz 2004).

cunoscute și în Europa de Est, în descoperirile funerare, atribuite așa-numiților sarmați (Hellström 2018, 62) (fig. 5), unde ele constituie o formă caracteristică pentru faza LT D2 (Brandt 2001, 91; Bockius, Łuczkiwicz 2004, 59; Hellström 2018, 62).

Sarmaten zugeschrieben werden (Hellström 2018, 62) (Abb. 5), wo sie eine charakteristische Form für die Phase LT D2 darstellen (Brandt 2001, 91; Bockius, Łuczkiwicz 2004, 59; Hellström 2018, 62).

Kostrzewski N. Sunt descoperite șapte exemplare, dintre care cinci – la *Dolineni*, necropolă de tip Poienești-Lucașeuca; un exemplar – la *Dubăsarii Vechi* (mormânt sarmatic) și un exemplar la *Novokotovsk* (mormânt sarmatic).

Asemenea agrafe au fost atestate atât în medul culturii Poienești-Lucașeuca – mai exact în mormintele nr. 18 (2 exemplare), 22 (2 exemplare) și 25 de la *Dolineni* (fig. 4/M18a, b; 4/22f, g; 4/28b) (Smirnova, Megei 1995; Iarmulski 2021, 164), cât și în mormintele de înmormântare T1 M9 de la *Dubăsarii Vechi* (fig. 6/6) (Борзияк, Левицкий 1983) și T1 M3 de la *Novokotovsk* (fig. 7/2) (Levinski, Agulnicov 1998), atribuite așa-

Kostrzewski N. Sieben Exemplare wurden gefunden, fünf davon beim *Dolineni*, einer Nekropole der Poienești-Lucașeuca-Kultur; ein Exemplar von *Dubăsarii Vechi* und eines aus *Novokotovsk* (beides sarmatische Gräber).

Solche Fibeln wurden sowohl im Milieu der Poienești-Lucașeuca-Kultur nachgewiesen – genauer gesagt in den Gräbern Nr. 18 (2 Exemplare), 22 (2 Exemplare) und 25 von *Dolineni* (Abb. 4/M18a, b; 4/22f, g; 4/28b) (Smirnova, Megei 1995; Iarmulski 2021, 164), sowie in den Gräbern T1 Gr.9 von *Dubăsarii Vechi* (Abb. 6/6) (Борзияк, Левицкий 1983) und T1 Gr.3 von *Novokotovsk* (Abb. 7/2) (Levinski, Agulnicov 1998), die den sogenannten Sarmaten zugeschrieben werden (Bârcă 1994, 124). Solche

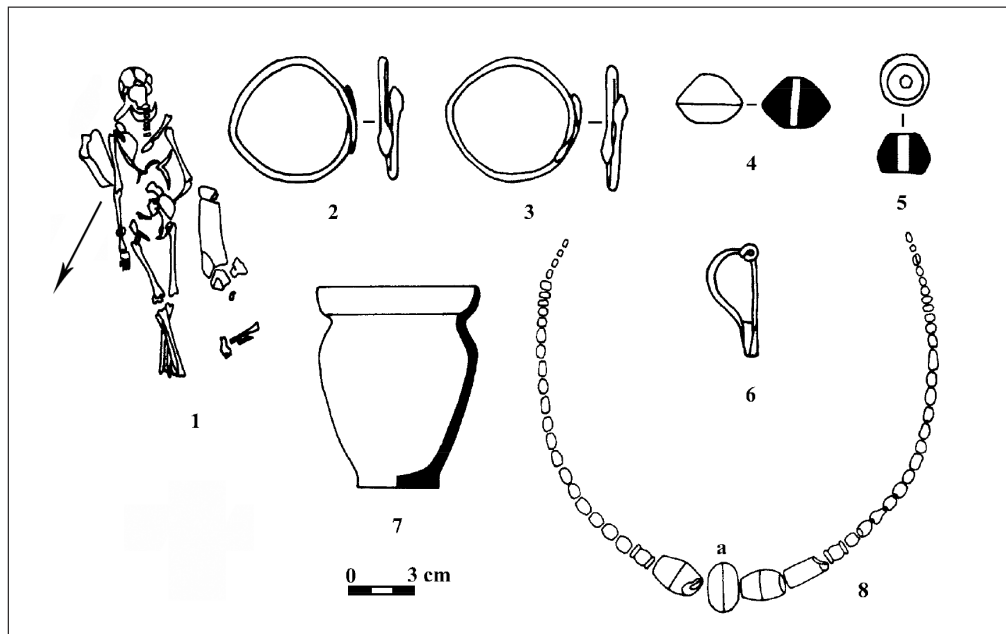

Fig. 6. T1 M9 de la *Dubăsarii Vechi* (după Борзияк, Левицкий 1983).
Abb. 6. T1 Gr.9 von *Dubăsarii Vechi* (nach Борзияк, Левицкий 1983).

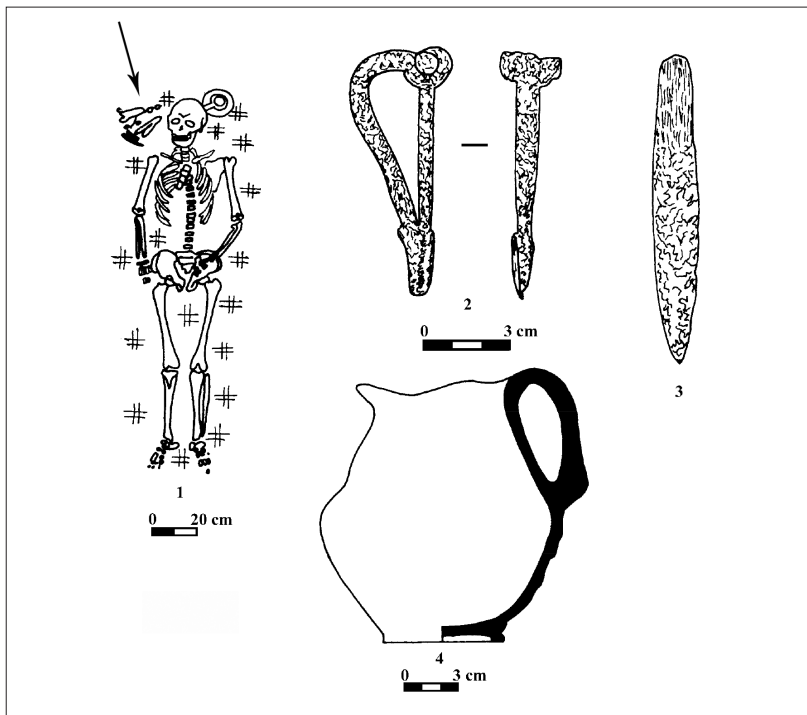

Fig. 7. T 1 M 3 de la Novokotvsk (după Levinschi, Agulnicov 1997).

Abb. 7. T.1 Gr. 3 von Novokotovsk (nach Levinschi, Agulnicov 1997).

numiților sarmați (Bârcă 1994, 124). Astfel de fibule au fost confecționate dintr-o singură bucată de metal și au resortul confecționat din patru spire și coardă interioară. Portagrafa este plină și are formă triunghiulară sau trapezoidală. De menționat că toate piesele, în afara de fibula de la Dubăsarii Vechi, care este de bronz, sunt exemplare din fier (Bârcă 2006, 124; Iarmulski 2021, 164). Analogii aproape fidele pentru aceste agrafe cunoaștem atât în nordul Jutlandei, pe cursul inferior al Elbei, pe litoralul sud-vestic al Mării Baltice, precum și în Polonia Centrală (fig. 8) (Völling

Fibeln wurden aus einem einzigen Stück Metall gefertigt und haben eine vierschleifige Spirale und innere Sehne. Der Nadelhalter hat eine dreieckige oder trapezförmige Form. Es ist anzumerken, dass es sich bei allen Stücken, mit Ausnahme der aus Bronze gearbeiteten Fibel von Dubăsarii Vechi um eiserne Exemplare handelt (Bârcă 2006, 124; Iarmulski 2021, 164). Nahezu originalgetreue Entsprechungen für diese Stücke kennen wir sowohl in Nordjütland, am Unterlauf der Elbe, an der südwestlichen Ostseeküste als auch in Zentralpolen (Völling 1994, 204; Bockius, Łuczkiwicz 2004, 61-63) (Abb. 8). Analogien

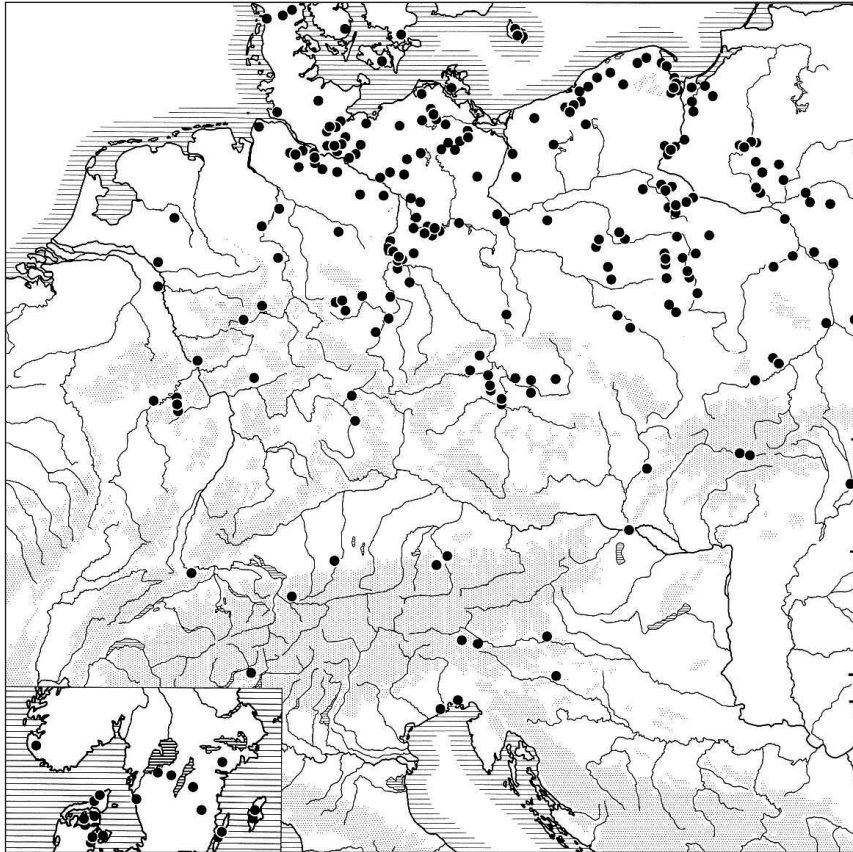

Fig. 8. Distribuția fibulelor de tip Kostrzewski N (după Bockius, Łuczkiwicz 2004).

Abb. 8. Verteilung der Fibel Variante Kostrzewski N (nach Bockius, Łuczkiwicz 2004).

1994, 204; Bockius, Łuczkiwicz 2004, 61-63). Se cunosc analogii și în Europa de Est, în mediul așa-numiților sarmați (Hellström 2018, 62), unde ele sunt datate în LT D2 și, eventual, la începutul epocii romane (Hellström 2018, 62).

sind auch in Osteuropa im sogenannten sarmatischen Umfeld bekannt (Hellström 2018, 62), wo sie auf LT D2 und möglicherweise in die frühe Römische Kaiserzeit datiert werden (Hellström 2018, 62).

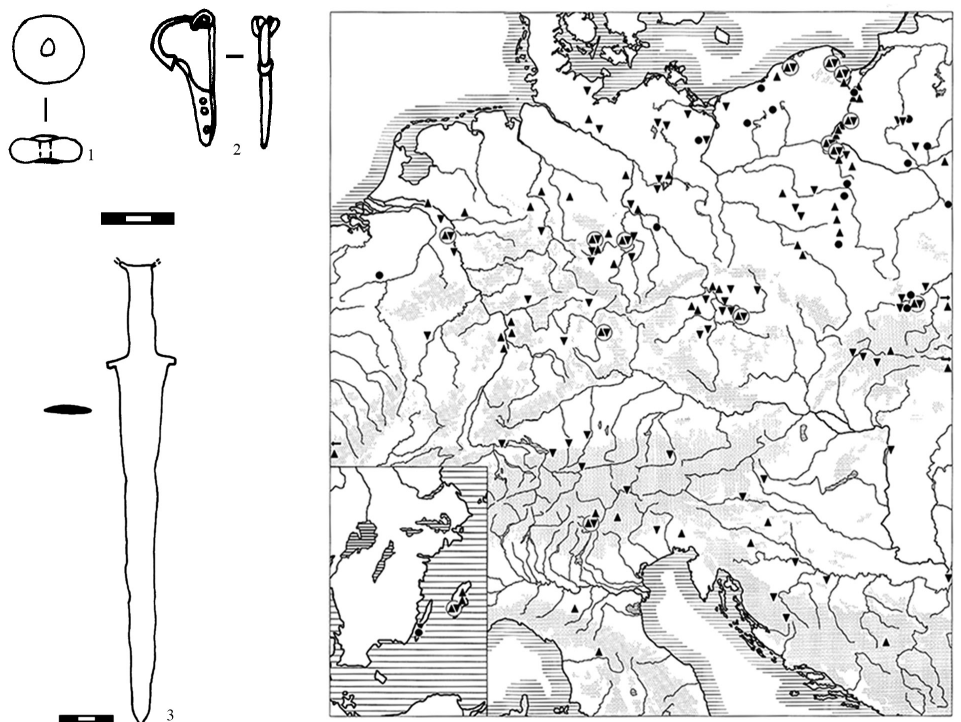

Fig. 9. Inventarul (1-3) mormântul nr. 2 din necropola de la Ostrivec-Vetrebi (după Bârcă 2006) și distribuția (4) fibulelor de tip Kostrzewski O (după Bockius, Łuczkiwicz 2004).

Abb. 9. Inventar (1-3) des Grabes Nr. 2 aus der Nekropole von Ostrivec-Vetrebi (nach Bârcă 2006) und Verteilung (4) der Fibel Variante Kostrzewski O (nach Bockius, Łuczkiwicz 2004).

Kostrzewski O. Ostrivec-Vetrebi, necropolă sarmatică – 1 exemplar.

În mormântul nr. 2 din necropola de la Ostrivec-Vetrebi, atribuită așa-numiților sarmați (Bârcă 2006, 339), a fost descoperită o fibulă confecționată dintr-un

Kostrzewski O. Ostrivec-Vetrebi, sarmatische Nekropole – 1 Stück.

Im Grab Nr. 2 der Nekropole von Ostrivec-Vetrebi, das den so genannten Sarmaten zugeschrieben wird (Bârcă 2006, 339), wurde eine Bronzefibel mit U-förmigem

singur fir de bronz cu resortul bilateral format din două spire și coardă interioară. Arcul este puternic curbat, iar portagrafa este triunghiulară și ajurată (fig. 9/2). Analogii perfecte pentru astfel de exemplare cunoaștem în Boemia, bazinul râului Warta, la gurile Vistulei, pe Elba Mijlocie cât pe insula Gotland (fig. 9/4) (Völling 1994, 222-226). Corespondențe cunoaștem și în mediul culturilor Zarubincy și dacice (Rustoiu 1997, 56; Пачкова 2006, 86). De menționat că atât în Europa Centrală, cât și în cea de Est asemenea fibule sunt date, de regulă, între ultimul sfert al sec. I a. Chr. și primele decenii ale sec. I p. Chr. (Bockius, Łuczkiwicz 2004, 70-71; Пачкова 2006, 92).

Rezumând cele prezentate, reiterăm că fibulele de schemă La Tène târziu descoperite în spațiul pruto-nistrean cunosc analogii atât în teritoriile învecinate ale Europei de Est, cât și în spațiile mai îndepărtate ale Europei Centrale și Nord-Centrale. Cele mai timpurii dintre exemplarele prezentate sunt fibulele apropiate variantei Kostrzewski K, date în perioada LT D1, or între sfârșitul sec. II și primele decenii ale sec. I a. Chr., iar cele mai târzii sunt agrafele Kostrzewski O, încadrate cronologic în LT D2b – epoca romană B1a (Wielowiejski 1970), or între ultimul sfert al sec. I a. Chr. și primul sfert al sec. I p. Chr.

Probleme de interpretare și corelare ale schemelor cronologice

Așa cum menționam la începutul articolului, fibulele reprezintă o categorie de piese arheologice cu o semnificație cronologică foarte importantă. Totodată,

Bügelausschnitt, unterer Sehne und vierschleifiger Spirale entdeckt (Abb. 9/2). Analogien für solche Exemplare sind in Böhmen, an der Weichselmündung, an der mittleren Elbe sowie auf der Insel Gotland bekannt (Abb. 9/4) (Völling 1994, 222-226). Entsprechungen sind auch im Milieu der Zarubincy- sowie der dakischen Kultur bekannt (Rustoiu 1997, 56; Пачкова 2006, 86). Sowohl in Mittel- als auch in Osteuropa werden solche Fibeln in der Regel zwischen dem letzten Viertel des 1. Jhd. v. Chr. und Beginn des 1. Jhd. n. Chr. datiert (Bockius, Łuczkiwicz 2004, 70-71; Пачкова 2006, 92).

Zusammenfassend lässt sich sagen, dass die spätlatènezeitlichen Fibeln, die im Pruth-Dnjestr Gebiet gefunden wurden, Analogien sowohl in den benachbarten Gebieten Osteuropas als auch in den entlegeneren Regionen Mittel- und Nordmitteleuropas haben. Die ältesten der vorgestellten Exemplare sind Fibeln, die der Variante Kostrzewski K ähneln und in die Zeit von LT D1 (Ende des 2. - erste Viertel des 1. Jhd. v. Chr.) datiert werden. Die frühesten sind die Fibeln Kostrzewski O, chronologisch datiert LT D2b - B1a der Römischen Kaiserzeit (Wielowiejski 1970) (letzte Viertel des 1. Jhd. v. Chr. - Beginn des 1. Jhd. n. Chr.) datiert werden.

Probleme der Interpretation und Korrelation chronologischer Systemen

Wie bereits zu Beginn des Artikels erwähnt, sind Fibeln eine Kategorie archäologischer Artefakte mit einer sehr wichtigen chronologischen Bedeutung. Gleichzeitig hat die Analyse die Verbreitung der spätlatènezeitlicher Fibeln auch zu einigen Verwirrungen hinsichtlich der Chronologie der

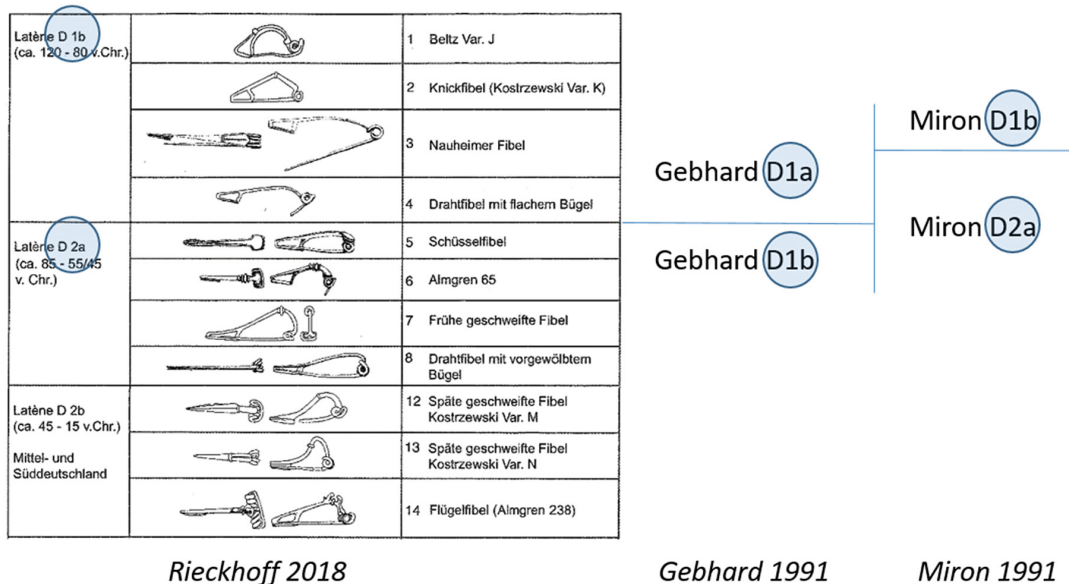

Fig. 10. Conținutul divergent al fazelor cronologice din Rieckhoff 2018, Gebhard 1991 și Miron 1991.
Abb. 10. Abweichende Inhalte der chronologischen Stufen bei Rieckhoff 2018, Gebhard 1991 und Miron 1991.

pentru perioada La Tène târzie, analiza circulației lor a creat și unele situații confuze referitoare la cronologia epocii² (fig. 10). Astfel, schemele cronologice care prevăd divizarea etapelor LT D1 și LT D2 în câte două faze fiecare în dependență de circulația fibulelor – LT D1a și LT D1b (Miron 1991; Barral, Fichtl 2012), respectiv – LT D2a și LT D2b (fig. 11) (Rieckhoff 1995; Rieckhoff 2012; Rieckhoff 2018), nu s-au sincronizat între ele, creând probleme atât de interpretare a

Periode geführt² (Abb. 10). Das chronologischen System, die eine Aufteilung der LT D1- und LT D2-Phasen in zwei von der Fibulenzirkulation abhängige Phasen - LT D1a und LT D1b (Miron 1991; Barral, Fichtl 2012) bzw. LT D2a und LT D2b (Abb. 11) (Rieckhoff 1995; Rieckhoff 2012; Rieckhoff 2018) – vorsehen, sind also nicht miteinander synchronisiert, was sowohl für die Interpretation der absoluten Chronologie als auch für die Übertragung auf den mittel- und osteuropäischen Raum Probleme

² În afară de nota 1 vezi Gebhard 1991; Miron 1991; Rieckhoff 1995; Rieckhoff 2012; Rieckhoff 2018.

² Abgesehen von Verweis 1 - siehe Gebhard 1991; Miron 1991; Rieckhoff 1995; Rieckhoff 2012; Rieckhoff 2018.

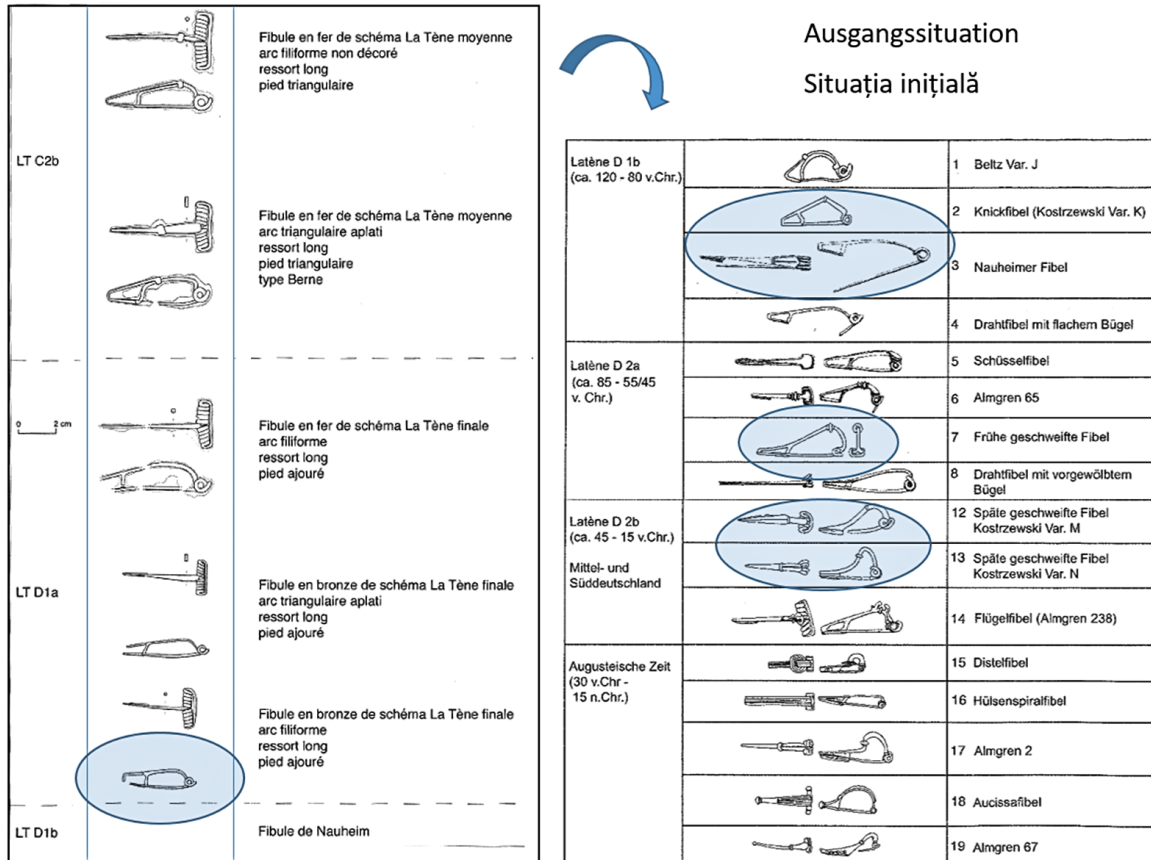

Fig. 11. Scheme cronologice ale perioadei Latène târziu după Curdy, Jud, Kaenel 2012 și Rieckhoff 2012.

Abb. 11. Chronologieschemata für die Spätlatènezeit nach Curdy, Jud, Kaenel 2012 und Rieckhoff 2012.

cronologiei absolute, cât și de transfer pentru regiunile din Europa Centrală și de Est. Mai mult, observațiile ne-au adus la concluzia că, în prezent, un transfer al cronologiei La Tène-ului târziu către grupurile culturale din Europa de Sud-Est este posibil numai

schafft. Darüber hinaus, eine Übertragung der Spätlatène-Chronologie auf die Gruppen des östlichen Mittel- und Südosteuropas ist also zur Zeit nur mit klarer Benennung der verwendeten Systeme möglich.

cu o desemnare clară a sistemelor utilizate, admitând conținuturi divergente ale etapelor la nivel regional.

Anume acesta e și cazul spațiului pruto-nistrean. Vom aminti aici doar exemplul fibulei de tip Kostrzewski K, care de regulă se datează LT D1, iar colegii polonezi consideră că este chiar o adevărată fosilă indicatoare pentru faza A2 (A2b) sau conform schemei Central Europene – orizontul LT D1b după Rieckhoff (Łuczkiwicz 2020, 249)³. De menționat că în unele necropole de epocă preromană recentă a fierului, agrafele de tip Kostrzewski K se asociază cu fibule de schemă La Tène mijlocie. Astfel în M. 365 din cimitirul de tip Przeworsk de la Kamieńczyk două fibule Kostrzewski K se asociază cu o agrafă Kostrzewski A (Dąbrowska 1997, 72-73, Taf. CLXX), iar în nouă morminte – M. 48, 49, 51, 57, 63, 74, 75, 85 și 88 – din cimitirul de la Gräfenhainichen (Sachsen-Anhalt) astfel de piese s-au descoperit împreună cu fibule de tip Kostrzewski G (Gustavs 2004). Având în vedere cele prezentate, este de presupus că astfel de fibule în Europa Centrală au apărut, foarte probabil, încă la sfârșitul fazei LT D1a după Rieckhoff.

Și pentru spațiul Europei de Sud-Est am putea admite anumite particularități. În această ordine de idei vom aminti că relativ recent o fibulă de tip Kostrzewski K a fost localizată într-un mormânt (Bălănești) din mediul atribuit fenomenului Padea-Panagjurskii-

Dies gilt auch für das Pruth-Dnjester Gebiet. Als Beispiel sei hier die Fibel Variante Kostrzewski K genannt, die üblicherweise in LT D1 datiert wird und von polnischen Kollegen sogar als echte Leitform der Phase A2 (A2b) oder nach dem mitteleuropäischen Schema - LT D1b-Horizont nach Rieckhoff – angesehen wird (Łuczkiwicz 2020, 249)³. Es sei darauf hingewiesen, dass in einigen Nekropolen der jüngeren vorrömischen Eisenzeit die Fibeln Variante Kostrzewski K mit Fibeln der Mittelaltene Schema vergesellschaftet sind. So z.B. in Grab 365 von Przeworsk Nekropole beim Kamieńczyk traten zwei Fibeln Variante Kostrzewski K mit einer Fibel Variante Kostrzewski A (Dąbrowska 1997, 72-73, Taf. CLXX). Und in neun Gräbern – Gr. 48, 49, 51, 57, 63, 74, 75, 85 und 88 – aus dem Gräberfeld von Gräfenhainichen (Sachsen-Anhalt) wurden solche Stücke zusammen mit Fibeln Variante Kostrzewski G gefunden (Gustavs 2004). So dass davon ausgegangen werden kann, dass solche Fibeln in Mitteleuropa höchstwahrscheinlich schon am Ende der Phase LT D1a nach Rieckhoff auftraten.

Für Südosteuropa konnten wir jedoch einige Besonderheiten feststellen. In diesem Zusammenhang sei daran erinnert, dass vor relativ kurzer Zeit eine Fibel Variante Kostrzewski K in einem Grab (Bălănești) im Milieu des Padea-Panagjurskii-Kolonii-Phänomens gefunden wurde (Spânu 2018), wobei die Fibel von Bălănești nicht spezifisch für das Padea-Panagjurskii-Kolonii-Phänomen ist, d.h. sie kann mit D. Spânu als

³ Un exemplu absolut grăitor privind erorile de percepere ale cronologiei pentru cazurile când nu sunt precizate schemele cronologice utilizate: în cronologie absolută, segmentul LT D1b conform schemei propuse de Rieckhoff (125-85 a. Chr.), ajunge să se încheie când cel LT D1a, propus de Gebhard (120-60 a. Chr.), nici măcar nu ajunge la jumătatea sa.

³ Ein bezeichnendes Beispiel für die falsche Wahrnehmung der Chronologie in Fällen, in denen die verwendeten chronologischen Systeme nicht spezifiziert sind: In der absoluten Chronologie endet der Phase LT D1b nach Rieckhoff (125-85 v. Chr.), während der von Gebhard (120-60 v. Chr.) vorgeschlagene Phase LT D1a nicht einmal die Hälfte erreicht.

Kolonii (Spânu 2018). Având în vedere că agrafa de la Bălănești nu este specifică manifestărilor Padea-Panagjurskii-Kolonii, aceasta poate fi interpretată drept un „import”, așa cum a menționat și D. Spânu (Spânu 2018, 241). Respectiv, având în vedere arealul de bază al răspândirii acestui tip de fibulă, la care se adaugă exemplarul de la Kruglik ce a fost descoperit într-o așezare de tip Poienești-Lucașeuca, am putea admite ipoteza că fibula de tip Kostrzewski K de la Bălănești a ajuns acolo datorită unor posibile relații dintre purtătorii culturii Poienești-Lucașeuca și grupul Padea-Panagjurski Kolonii⁴. În favoarea acestei ipoteze ar veni o altă piesă descoperită la Bălănești – o brățara de fier cu corpul tubular și capetele unite și răsucite sau libere (Spânu 2018, 242-243, pl. III/4). De luat în seamă că nici această piesă nu reprezintă o formă tocmai tipică pentru grupul Padea-Panagjurski Kolonii (Spânu 2018, 242). În schimb, astfel de exemplare se întâlnesc destul de frecvent în descoperirile funerare de tip Poienești-Lucașeuca (Babeș 1993, 106, Taf. 7/52f; 8/68g) și, ceea ce este important în contextul discuțiilor noastre, se asociază, de regulă, cu fibule apropiate tipului Kostrzewski B și Kostrzewski H (Babeș 1993, Abb. 37; 41; Iarmulski 2016, fig. 7; 11). Cele din urmă, de regulă, sunt, dateate în LT C2-LT D1a după Riechhoff (Babeș 1993, 92-93; Brandt 2001, 79). Având în vedere cele menționate, am putea admite că o astfel de asociere, dincolo de problema singularității sale (în acest moment), ar putea servi în calitate de indiciu pentru o posibilă racordare a exemplarelor Kostrzewski K din sud-estul Europei la o fază timpurie, care în cazul nostru ar putea fi sincronizată dacă nu cu finalul fazei

„Import” interpretat (Spânu 2018, 241). Es ist gut möglich, dass die Fibel Variante Kostrzewski K von Bălănești aufgrund möglicher Beziehungen zwischen den „Trägern” der Poienești-Lucașeuca-Kultur und der Padea-Panagjurski-Kolonii-Gruppe⁴ dorthin gelangt ist. Für diese Annahme spricht ein weiteres Stück aus Bălănești – ein eisernes Armband mit einem röhrenförmigen Körper und verbundenen und verdrehten bzw. losen Enden (Spânu 2018, 242-243, pl. III/4). Auch dieses Stück stellt keine typische Form für die Padea-Panagjurski Kolonii-Gruppe dar (Spânu 2018, 242). Stattdessen kommen solche Exemplare recht häufig in den Gräbern der Poienești-Lucașeuca-Kultur vor (Babes 1993, 106, Taf. 7/52f; 8/68g) und sind, was für unsere Diskussion wichtig ist, meist mit Fibeln verbunden, die den Varianten Kostrzewski B und H nahestehen (Babes 1993, Abb. 37; 41; Iarmulski 2016, fig. 7; 11). Letztere werden in der Regel in LT C2-LT D1 datiert (Babes 1993, 92-93; Brandt 2001, 79). In Anbetracht des oben Gesagten könnten wir zugeben, dass eine solche Assoziation, abgesehen von dem Problem ihrer Einzigartigkeit (zu diesem Zeitpunkt), als Anhaltspunkt für eine mögliche Verbindung der Kostrzewski K-Exemplare aus Südosteuropa zu einer frühen Phase dienen könnte, die in unserem Fall wenn nicht mit dem Ende der Phase LT D1a, so doch mit dem Beginn der Phase LT D1b nach Riechhoff synchronisiert werden könnte (eine Hypothese, die natürlich zeitlich verifiziert werden muss, ebenso wie die Verwendungsdauer des Armrings). Versucht man also eine elementare Korrelation von Funden aus verschiedenen Regionen, so zeigt sich, wie schwierig es sein kann, spätlatènezeitlicher Fibeln chronologisch den Phasen LTD1 und LT D2 der mitteleuropäischen Chronologie zuzuordnen

⁴ A se vedea raționamentele unor astfel de conexiuni la Spânu 2018 și Iarmulski, Munteanu 2020.

⁴ Zur solcher Beziehungen siehe Spânu 2018; Iarmulski, Munteanu 2020.

LT D1a, atunci chiar cu începutul fazei LT D1b după Riechhoff (ipoteză care, evident, necesită verificări în timp, așa cum necesită să fie verificată și perioada de utilizare a brățării). Astfel, după cum am văzut, dacă încercăm o elementară corelare a descoperirilor din diferite regiuni, observăm cât de contradictorie poate fi racordarea cronologică a fibulelor de schemă târzie la fazele etapelor LT D1 și LT D2 din cronologia Europei Centrale și cât de diferită poate fi cronologia absolută de la regiune la regiune. În această ordine de idei, pentru cronologia absolută, cercetarea este mai mult ca niciodată dependentă de a doua axă de datare – de importuri grecești și romane – care este bine prezentată în regiunile nord-vestice ale Mării Negre și care ar trebui să devină o componentă importantă în analiza asociată a pieselor pentru stabilirea reperelor cronologice locale. Vom lua în calcul această strategiemă și vom reveni ulterior la descoperirile din perioada preromană târzie din spațiul pruto-nistrean.

Bibliografie / Bibliographie

Babeș 1993: M. Babeș, Die Poienești-Lukaševka-Kultur. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte in Raum östlich der Karpaten in den letzten Jahrhunderten vor Christi Geburt (Bonn 1993).

Barral, Fichtl 2012: Ph. Barral, St. Fichtl (Eds.), Regards sur la chronologie de la fin de l'âge du Fer (IIIe-Ier siècle avant J.-C.) en Gaule non méditerranéenne. Actes de la table ronde tenue à Bibracte, Glux-en-Glenne, 15-17 octobre 2007. Bibracte 22 (Glux-en-Glenne, Bibracte 2012).

Bârcă 1994: V. Bârcă, Considerații privind armamentul, tipul de trupe și tactica militară la sarmați. Acta Musei Napocensis 31, 1994, 55-68.

und wie unterschiedlich die absolute Chronologie von Region zu Region sein kann. Für die absolute Chronologie ist die Forschung neben der Situation im Westen mehr denn je auf die zweite Achse der Importdatierung angewiesen, die in den Regionen nördlich des Schwarzen Meeres vorliegt. Wir werden uns mit dieser Strategie befassen und dann auf die späteisenzeitlichen Funde aus dem Pruth-Dnjestr zurückkommen.

Bârcă 2006: V. Bârcă, Istorie și civilizație. Sarmatii în spațiul est-carpatic (sec. I a. Chr. - începutul sec. II p. Chr.) (Cluj-Napoca 2006).

Brandt 2001: J. Brandt, Jastorf und Latène. Kultureller Austausch und seine Auswirkungen auf soziopolitische Entwicklungen in der vorrömischen Eisenzeit. Intern. Arch. 66 (Rahden/Westf. 2001).

Bockius, Łuczkiwicz 2004: R. Bockius, P. Łuczkiwicz, Kelten und Germanen im 2-1 Jahrhundert vor Christus. Jahrb. RGZM 58 (Mainz 2004).

Bokinić 2005: E. Bokinić, Podwiesek, Fundstelle 2: ein Gräberfeld der Oksywie-Kultur im Kulmer Land (Warszawa 2005).

Curdy, Jud, Kaenel 2012: Ph. Curdy, P. Jud, G. Kaenel, Chronologie de la fin de La Tène en Suisse occidentale, à partir de fibules issues de contextes funéraires. In: (Eds. Ph. Barral, St. Fichtl) Regards sur la chronologie de la fin de l'âge du Fer (IIIe-Ier siècle avant J.-C.) en Gaule non méditerranéenne. Actes de la table ronde tenue à Bibracte, Glux-en-Glenne, 15-17 octobre 2007. Bibracte 22 (Glux-en-Glenne, Bibracte 2012), 49-64.

Dąbrowska 1997: T. Dąbrowska, Kamieńczyk: ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur in Ostmasowien (Kraków 1997).

Demetz 1999: S. Demetz, Fibeln der Spätlatène- und Frühen Kaiserzeit in den Alpenländern, Frühgeschichtliche und provinzialrömische Archäologie. Materialien und Forschungen, 4 (Rahden/Westf. 1999).

Dizdar 2013: M. Dizdar, Zvonimirovo-Veliko polje. Groblje latenske kulture (Zagreb 2013).

Gebhard 1991: R. Gebhard, Die Fibeln aus dem Oppidum von Manching. Die Ausgrabungen in Manching 14 (Stuttgart 1991).

Gustavs 2004: G. Gustavs, Unterschiede bei der Fibelausstattung der Altersgruppen in der spätlatènezeitlichen Nekropole von Gräfenhainichen, Kreis Wittenberg. Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift 45, 2004, 461-465.

Hellström 2018: K. Hellström, Fibeln und Fibeltracht der Sarmatischen Zeit im Nordschwarzmeergebiet (2. Jh. v. Chr. – 3. Jh. n. Chr.). Archäologie in Eurasien 39 (Berlin 2018).

Kostrzewski 1919: J. Kostrzewski, Die ostgermanische Kultur der Spätlatènezeit (Leipzig-Würzburg 1919).

Iarmulschi 2016: V. Iarmulschi, A few considerations of the chronology of the Poieniști-Lucașeuca culture. Prähistorische Zeitschrift 91/2, 2016, 471-494.

Iarmulschi 2020: V. Iarmulschi, The settlements of the Poieniști-Lucașeuca culture. Berliner Archäologische Forschungen 19 (Berlin 2020).

Iarmulschi 2021: V. Iarmulschi, Zum Ende der Poieniști-Lucașeuca-Kultur. Die Spätphase der jüngeren vorrömischen Eisenzeit in der ostkarpatischen Waldsteppe. In: (Hrsg. E. Sava, V. Iarmulschi, A. Zanoci, M. Băț, O. Munteanu) Die Chronologie der vorrömischen Eisen- und frühen Kaiserzeit in Mittel- und Südosteuropa: Probleme und Perspektiven (Humboldt-Kolleg: Chronologie in den archäologischen Forschungen, Chișinău, 08.-09. November 2018). Tyragetia International III (Chișinău 2021), 161-171.

Iarmulschi, Munteanu 2020: V. Iarmulschi, O. Munteanu, O fibulă de tip Kostzewski K descoperită în așezarea de tip Poieniști-Lucașeuca de la Kruglik (reg. Cernăuți, Ucraina) – exemplu ale unor legături între Europa centrală și silvestre est-carpatică în epoca Latène târzie. In: (Eds. A. Zanoci, M. Băț) Relații interculturale în spațiul tiso-nistrean în epoca fierului / Cross-Cultural Interaction in the Tisza-Dniester region in the Iron Age (Chișinău 2020), 147-160.

Levinschi, Agulnicov 1998: Al. Levinschi, S. Agulnicov, Complexe sarmatice timpurii în tumulii Nistrului de Jos. Tyragetia VI-VII, 1998, 87-93.

Łuczkiwicz 2020: P. Łuczkiwicz, On the chronology of the Late pre-Roman Iron Age in eastern Germania in the light of selected types of brooches. Archeologiske rozhledy LXXII, 2020, 238-259.

Metzler 1995: J. Metzler, Das treverische Oppidum auf dem Titelberg. Zur Kontinuität zwischen der spätkeltischen und der frühromischen Zeit in Nord-Gallien (Frankfurt am Main 1995).

Meyer 2001: M. Meyer, Regionale Ausprägungen der Fibel Var. K nach Kostrzewski. In: (Hrsg. M. Meyer) "... Trans Albim fluvium": Forschungen zur vorrömischen, kaiserzeitlichen und mittelalterlichen Archäologie. Festschrift für Achim Leube zum 65. Geburtstag (Rahden/West. 2001), 161-175.

Meyer 2008: M. Meyer, Mardorf 23, Lkr. Marburg-Biedenkopf. Archäologische Studien zur Besiedlung des deutschen Mittelgebirgsraumes in den Jahrhunderten um Christi Geburt (Rahden/Westf 2008).

Miron 1991: A. Miron, Die späte Eisenzeit im Hunsrück-Nahe-Raum. Mittel- und spätlatènezeitlicher Gräberfelder. In: (Hrsg. A. Haffner, A. Miron) Studien zur Hunsrück-Nahe-Raum. Trier Zeitschrift, Beiheft 13 (Trier 1991), 151-169.

Polenz 1982: H. Polenz, Münzen in latènezeitlichen Gräbern Mitteleuropas aus der Zeit zwischen 300 und 50 v. Chr. Geburt. Sonderdruck aus: Bayerische Vorgeschichtsblätter 47, 1982.

Rieckhoff 1995: S. Rieckhoff, Süddeutschland im Spannungsfeld von Kelten, Germanen und Römern. Studien zur Chronologie der Spätlatènezeit im südlichen Mitteleuropa. Trierer Zeitschrift Beiheft 19 (Trier 1995).

Rieckhoff 2012: S. Rieckhoff, L'histoire de la chronologie de La Tène finale en Europe centrale et le paradigme de continuité. In: (Eds. Ph. Barral, St. Fichtl) Regards sur la chronologie de la fin de l'âge du Fer (IIIe-Ier siècle avant J.-C.) en Gaule non méditerranéenne. Actes de la table ronde tenue à Bibracte, Glux-en-Glenne, 15-17 octobre 2007. Bibracte 22 (Glux-en-Glenne, Bibracte 2012), 25-38.

Rieckhoff 2018: S. Rieckhoff, Wissen und Macht im archäologischen Diskurs. Die Chronologie der Oppidazeit. Archäologische Informationen 41, 2018, 173-198.

Rustoiu 1997: A. Rustoiu, Fibule din Dacia preromană (București 1997).

Smirnova, Megei 1995: G.I. Smirnova, V.F. Megei, Necropola plană de tip Poienești-Lukaševka de la Dolinjanj. SCIVA 46/2, 1995, 133-159.

Spânu 2018: D. Spânu, Kostrzewski K Fibula in Padea Panagjurski Kolonii Group. In: (Eds. A. Rustoiu, M. Egri, S. Berecki) Iron Age Connectivities in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș, 13-15 October 2017 (Cluj-Napoca 2018), 239-252.

Völling 1994: Th. Völling, Studien zu Fibelformen der jüngeren vorrömischen Eisenzeit und ältesten römischen Kaiserzeit. Bericht RGK 75, 1994, 147-282.

Wielowiejski 1970: J. Wielowiejski, Kontakty Noricum i Pannonii z ludami północnymi (Wrocław 1970).

Борзияк, Левицкий 1983: И.А. Борзияк, О.Г. Левицкий, Отчет о полевых исследованиях Днестровской новостроечной экспедиции Отдела этнографии и искусствоведения АН МССР в 1982 г. (Кишинёв 1983). Arhiva MNIM, inv. nr. 183.

Пачкова 1977: С.П. Пачкова, Поселение по близу села Круглик на Буковине. Археология 23, 1977, 24-34.

Пачкова 2006: С.П. Пачкова, Зарубинецкая культура и латенизированные культуры Европы (Киев 2006).

Dr. Vasile Iarmulschi

Freie Universität Berlin,
Deutschland

 0000-0002-9013-1973

E-Mail: vasile.iarmulschi@gmail.com

Dr. Octavian Munteanu

Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”,
Chișinău, Republica Moldova

 0000-0001-9340-8002

E-mail: ocmunteanu@gmail.com

Piese dacice inedite,
descoperite fortuit în dava
de la Barboși (jud. Galați)

Pièces daciques inédites
découvertes fortuitement dans
la dava de Barboși (dép. de Galați)

Valeriu Sîrbu

Cuvinte-cheie: centru dacic, piese și vase ceramice dacice, sec. I a. Chr. - I p. Chr.

Rezumat: Se prezintă doar piese, predominant vase ceramice, geto-dacice din perioada preromană (sec. I a. Chr. - I p. Chr.), recuperate din dava de la Barboși. Rațiunea prezentării lor rezultă atât din tematica specifică acestui colocviu, cât și din faptul că din epoca preromană a sitului s-au publicat foarte puține piese, astfel că artefactele de acum aduc un plus de informații. Este indubitabil faptul că siturile, dacice și romane, de pe promontoriul „Tirighina” și din jurul său au o importanță deosebită pentru cunoașterea evoluției istorice, din sec. II a. Chr. - IV p. Chr., din zona Dunării de Jos. Cele mai numeroase tipuri de vase ceramice din acest lot, modelate cu mâna sau cu roata, sunt borcanele, ceștile-opaiț, cupele cu picior înalt („fructierele”), cămile și vasele de provizii, urmate de kantharoi, străchini, castroane, kratere, boluri, strecurători. Prin poziția sa dominantă și prezența unor elemente de fortificare, prin numeroasele complexe de locuire și ateliere, prin variatele importuri elenistice și romane, așezarea de la Barboși poate fi considerată un important centru dacic (*dava*).

Mots-clé: centre dacique, pièces et vases céramiques daciques, premier siècle av. J.-C. - premier siècle apr. J.-C.

Résumé: Nous y présentons seulement des pièces, surtout des vases céramiques, géto-daciques de la période préromaine (premier siècle av. J.-C. - premier siècle apr. J.-C.), récupérées dans la dava de Barboși. La raison pour laquelle nous avons choisi ces pièces est issue autant de la thématique spécifique de ce colloque, que du petit nombre de pièces, plans, profils et complexes d'époque préromaine publiés, de sorte que tout lot nouveau d'artefacts apporte plus d'informations. Il est hors de doute que les sites, daciques et romains, sur le promontoire de «Tirighina» et à son voisinage, ont une importance toute particulière pour connaître l'évolution historique au Bas Danube du IIe siècle av. J-C au IVe siècle apr. J-C. Dans ce lot, les types les plus nombreux de vases faits main ou tournés sont les bocaux, les tasses-lampes, les coupes sur pied, les cruches et les vases de provisions, suivis par les kantharoi, les écuelles, les bols, les cratères, les petits bols, les passoires. Nous pouvons affirmer que par sa position dominante, la présence des éléments de fortification, le grand nombre de complexes d'habitation et ateliers, les importations hellénistiques et romaines variées, l'établissement de Barboși peut être considéré une «dava».

Voi prezenta, cu acest prilej, doar *piesele geto-dacice* din perioada preromană, recuperate din dava de la Barboși (fig. 1/1)¹. Acestea au fost adunate/recuperate de dl Cristian Aldea cu prilejul unor repetate deplasări, în jurul anului 2000, în zona sitului și au fost achiziționate ori donate de acesta Muzeului Brăilei „Carol I” în anii 2003-2004.

Je ne vais y présenter que les pièces géto-daciques de la période préromaine récupérées dans la *dava* de Barboși (fig. 1/1)¹. Monsieur Cristian Aldea a ramassé/récupéré ces pièces lors de ses multiples déplacements, autour de l'an 2000, dans la zone du site et les a vendues ou données au Musée de Brăila «Carol I», en 2003-2004.

¹ Piesele din epoca romană a sitului, variate și interesante ca tipuri și semnificație, vor fi prezentate cu altă ocazie.

¹ Nous présenterons à une autre occasion les pièces datant de l'époque romaine du site, qui sont variées et intéressantes comme types et signification.

Ne putem baza pe o serie de informații utile privind locul și condițiile de descoperire a pieselor, deoarece dl Cristian Aldea era atunci student al Facultății de istorie din Galați, efectuase practică arheologică, deci era inițiat în acest domeniu. De altfel, în cadrul acestor deplasări, a desenat profilele unor zone în care a găsit artefactele, și-a notat unele date, astfel că avem un minimum de informații despre ele. Oricum însă, singura informație certă este că piesele provin din zona davei de pe promontoriul „Tirighina”.

Imediat după 1990, așa cum se cunoaște, zona a fost puternic afectată – atât de căutătorii de comori, cât și de o serie de construcții ilegale care au fost ridicate pe suprafața sitului. Cu acest prilej s-au făcut excavări serioase, stratigrafia a fost bulversată, iar o serie de artefacte au fost scoase la suprafață².

Rațiunea de a prezenta aceste piese rezultă atât din tematica specifică acestui colocviu³, cât și din situația că din epoca preromană a acestui sit s-au publicat foarte puține planuri, profile, complexe și piese, astfel că orice lot nou de artefacte de aici aduce un plus de informații; e suficient să amintim că de aici s-au publicat, până acum, doar șapte fibule (Sanie 2011, 118, pl. XXXVIII/1-7), iar în noul lot se află alte cinc!

Vu que, à l'époque, Mr. Cristian Aldea suivait les cours de la Faculté d'Histoire de Galați, et avait effectué le stage pratique, étant donc initié au domaine archéologique, nous pouvons nous reposer sur une série d'informations utiles concernant le lieu et les circonstances de la découverte des pièces. D'ailleurs, lors de ces déplacements, il a dessiné les profils de certaines zones de découverte, a noté certaines données, ainsi que nous avons un minimum d'informations sur ces pièces. De toute façon, la seule information certaine est leur provenance de la zone de la *dava* sur le promontoire de «Tirighina».

On sait bien que, peu de temps après 1990, les chercheurs de trésors aussi bien que les constructions illégales élevées sur la superficie du site, ont fortement endommagé la zone. On a massivement excavé, on a bouleversé la stratigraphie tout en sortant à la surface un grand nombre de pièces².

La raison pour laquelle nous avons choisi ces pièces est issue autant de la thématique spécifique de ce colloque³, que du petit nombre de pièces, plans, profils et complexes d'époque préromaine publiés, de sorte que tout lot nouveau d'artefacts apporte plus d'informations; il suffit de rappeler que l'on a publié jusqu'à présent seulement sept fibules (Sanie 2011, 118, pl. XXXVIII/1-7), tandis que dans le nouveau lot, il y en a cinq!

² Desigur, cele mai numeroase piese rămase pe loc au fost fragmentele de vase ceramice, întrucât acestea nu prezentau interes pentru ceilalți „căutători de comori”.

³ „Descoperiri vechi și abordări noi în arheologia epocii fierului din spațiul tiso-nistrean / Old discoveries and new approaches to the Archaeology of the Iron Age in the Tisa-Dniester area”.

² Certes le plus grand nombre de pièces, restées sur place, sont des fragments de vases céramiques, car ils n'intéressaient pas les «chercheurs de trésors».

³ «Descoperiri vechi și abordări noi în arheologia epocii fierului din spațiul tiso-nistrean / Old Discoveries and New Approaches to the Archaeology of the Iron Age in the Tisa-Dniester Area».

1

2

Fig. 1. Dava de la Barboși: 1 - localizarea sitului (imagini, Google Earth); 2 - promontoriul „Tirighina”.

Fig. 1. La dăva de Barboși: 1 - localisation du site (image, Google Earth); 2 - le promontoire «Tirighina».

Este indubitabil faptul că siturile de pe promontoriul „Tirighina” (fig. 1/2) și din jurul său au o importanță deosebită pentru cunoașterea evoluției istorice din zona Dunării de Jos, din sec. II a. Chr. - IV p. Chr. Promontoriul „Tirighina” întrunește o serie de condiții favorabile, datorită cărora el a jucat un rol important în regiune: a) este un loc dominant și ușor de apărat, b) se află lângă Dunăre și în apropierea văii Siretului, deci la intersecția unor importante căi de comunicație și comerciale cu rol major încă din Preistorie, c) se putea controla circulația pe Dunăre și Siret, d) posibilitatea supravegherii și blocării accesului popoarelor nomade dinspre zonele nord-pontice (Sîrbu, Croitoru 2014, 312-340).

Il est hors de doute que les sites sur le promontoire de «Tirighina» (fig. 1/2) et à son voisinage, ont une importance toute particulière pour connaître l'évolution historique au Bas Danube du IIe siècle av. J-C au IVe siècle apr. J-C. Le promontoire «Tirighina» a joué un rôle important dans la région, de par ses conditions naturelles favorables: a) place dominante facile à défendre, b) se trouve dans le voisinage du Danube et de la vallée du Siret, donc au croisement des voies de communication et commerciales ayant joué un rôle majeur dès la Préhistoire, c) le contrôle de la circulation sur le Danube et le Siret, d) la possibilité de surveiller et bloquer l'accès des populations migratoires des zones nord-pontiques (Sîrbu, Croitoru 2014, 312-340).

Vestigiile impresionante de pe „Tirighina” au avut un destin contradictoriu. Pe de o parte, ele au atras atenția învâțăților și călătorilor români și străini încă din sec. XVII-XVIII (Miron Costin, Nicolae Costin, Dimitrie Cantemir etc.) și s-au constituit în argumente materiale pentru evidențierea originii latine a românilor. Pe de altă parte însă, zidurile de piatră au reprezentat adevărate cariere pentru locuitorii din zonă, iar bogăția inventarului – o atracție pentru căutătorii de comori (Sîrbu, Croitoru 2007, 13-25).

Recuperarea, cercetarea și valorificarea vestigiilor de aici au o istorie de aproape două secole⁴.

Deoarece nu avem informații privind contextele arheologice ale pieselor, ne vom limita la a le prezenta, ilustra și comenta sumar. În plus, pe de o parte, piesele la care ne referim sunt forme tipice pentru olăria geto-dacilor, omniprezente în toate așezările acestora, iar pe de altă parte, nu avem contextele lor de descoperire și asocierile cu alte categorii de piese, astfel că nu e nevoie de menționarea unor analogii și nici de ample comentarii.

⁴ Cercetarea sitului a început cu Gheorghe Săulescu, de la care ne-a rămas și singura monografie a sitului, publicată în 1837 (vezi reeditarea din 1991, editori S. Sanie și V. Cristian), a continuat cu Vasile Pârvan (1913), Gheorghe Ștefan (1935-1936), Nicolae Gostar (1959-1964), Silviu Sanie și Ion T. Dragomir (1967-1985), Silviu Sanie, Victor Cojocaru (1989, 1994). Alte săpături în zona din jurul sitului de la Barboși, între care menționăm doar pe cele din cartierul Dunărea (Țentea, Cleșiu 2006, 39-88, cu bibliografia anterioară) au mai fost efectuate de Mihalache Brudiu, Paul Damian, Liviu Petculescu, Ovidiu Țentea, Sorin Cleșiu, Mihaela Liușnea (Săulescu 1837; Pârvan 1926; Ștefan 1935-1936, 341-349; Venelin 1939, 113-114, 141; Gostar 1962, 505-511; 1969; Brudiu 1981, 59-72; Sanie 1983; Țentea, Cleșiu 2006, 39-88). După 2010, au reînceput ample săpături arheologice în zonă (Gabriel Jugănanu, Adrian Adamescu, Costel Ilie, Valentin Parnic, Florin Topoleanu), care, sperăm, să aducă valoroase contribuții la elucidarea multor aspecte ale evoluției istorice a zonei.

Les vestiges impressionnants de «Tirighina» ont eu un destin contradictoire. D'une part, ils ont attiré l'attention des érudits et voyageurs roumains et étrangers, dès les XVIIe-XVIIIe siècles (Miron Costin, Nicolae Costin, Dimitrie Cantemir etc.) et sont devenus des arguments matériels pour soutenir l'origine latine des Roumains. Néanmoins, de l'autre part, les murailles de pierre ont représenté de véritables carrières pour les habitants de la zone, et la richesse de l'inventaire, une attraction pour les chercheurs de trésors (Sîrbu, Croitoru 2007, 13-25).

Récupérer, rechercher et valoriser les vestiges d'ici, tout cela dure depuis presque deux siècles⁴.

Vu que nous ne disposons pas d'informations sur les contextes archéologiques des pièces, nous allons seulement les présenter, illustrer et commenter brièvement. D'une part, les pièces que nous présentons sont des formes typiques pour la poterie des Gêto-Daces, omniprésentes dans tous leurs établissements et, de l'autre part, nous ne disposons pas de leurs contextes de découverte et des associations avec d'autres catégories de pièces, aussi ne faut-il pas mentionner de nombreuses analogies et d'amples commentaires non plus.

⁴ Ce fut Gheorghe Săulescu qui a commencé la recherche du site et nous en a laissé une monographie, la seule, d'ailleurs, publiée en 1837 (une réédition en 1991, faite par S. Sanie et V. Cristian). Les fouilles ont continué avec Vasile Pârvan (1913), Gheorghe Ștefan (1935-1936), Nicolae Gostar (1959-1964), Silviu Sanie et Ion T. Dragomir (1967-1985), Silviu Sanie, Victor Cojocaru (1989, 1994). D'autres fouilles dans la zone autour du site de Barboși, dont nous mentionnons seulement celles du quartier Dunărea (Țentea, Cleșiu 2006, 39-88, avec la bibliographie antérieure) sont dues à Mihalache Brudiu, Paul Damian, Liviu Petculescu, Ovidiu Țentea, Sorin Cleșiu, Mihaela Liușnea. Après 2010, ont été effectuées d'amples excavations (Gabriel Jugănanu, Adrian Adamescu, Costel Ilie, Valentin Parnic, Florin Topoleanu) qui vont apporter, espérons-nous, des contributions importantes pour déchiffrer maints aspects de l'évolution historique de cette zone.

Cele mai numeroase tipuri de vase modelate cu mâna sau cu roata din acest lot sunt borcanele, ceștile-opaiț, cupele cu picior („fructierele”), cănille și vasele de provizii, urmate de kantharoi, străchini, castroane, kratere, boluri, strecurători.

Borcanele sunt reprezentate de multiple fragmente – un exemplar chiar s-a întregit⁵ –, modelate cu mâna, arse aproape în totalitate oxidant, de formă cvasicilindrică ori ușor bitronconică, cu mijlocul rotunjit. Au fost ornamentate cu brâuri alveolate, orizontale sau oblice, uneori cu motive în formă de „J”, câteodată aveau creștături oblice pe buză; erau prevăzute cu butoni cilindrici pentru manevrare (fig. 2; 3/1, 4, 6).

Sunt borcane tipice, ca forme și decor, sec. I a. Chr. - I p. Chr., descoperite atât aici la Barboși, cât și în siturile acestei perioade din aria de locuire a geto-dacilor.

Este de menționat și partea superioară a unui vas modelat din argilă cu cioburi, cu ardere și cu decor caracteristice **borcanelor sarmatice** (fig. 3/2), tip de piesă care a mai fost descoperit aici și prin săpături sistematice (Sanie 1988, 87, nr. 74, 79, pl. X/2, dar inclus la vase dacice).

Sunt câteva fragmente de la **vase** modelate cu mâna din argilă comună, de formă bitronconică, prevăzute cu ornamente plastice și proeminente pentru manevrare (fig. 3/3, 5).

⁵ Domnul Cristian Aldea și-a aranjat chiar un „atelier de restaurare” în propriul apartament, astfel că unele piese au fost întregite chiar de dânsul.

Fig. 2. Dava de la Barboși. Borcan.

Fig. 2. La dava de Barboși. Bocal.

Dans ce lot, les types les plus nombreux de vases faits main ou tournés sont les bocaux, les tasses-lampes, les coupes sur pied, les cruches et les vases de provisions, suivis par les kantharoi, les écuelles, les bols, les cratères, les petits bols, les passoires.

Les **bocaux** sont représentés de nombreux fragments, un exemplaire ayant même été complété⁵, faits main, cuits presque totalement en atmosphère oxydante, de forme presque cylindrique ou légèrement bi-tronconique, le milieu arrondi. On les avait ornés de bandes alvéolées, horizontales

⁵ M. Cristian Aldea a «organisé» même un «atelier de restauration» dans son appartement, de sorte qu'il a reconstitué lui-même certaines pièces.

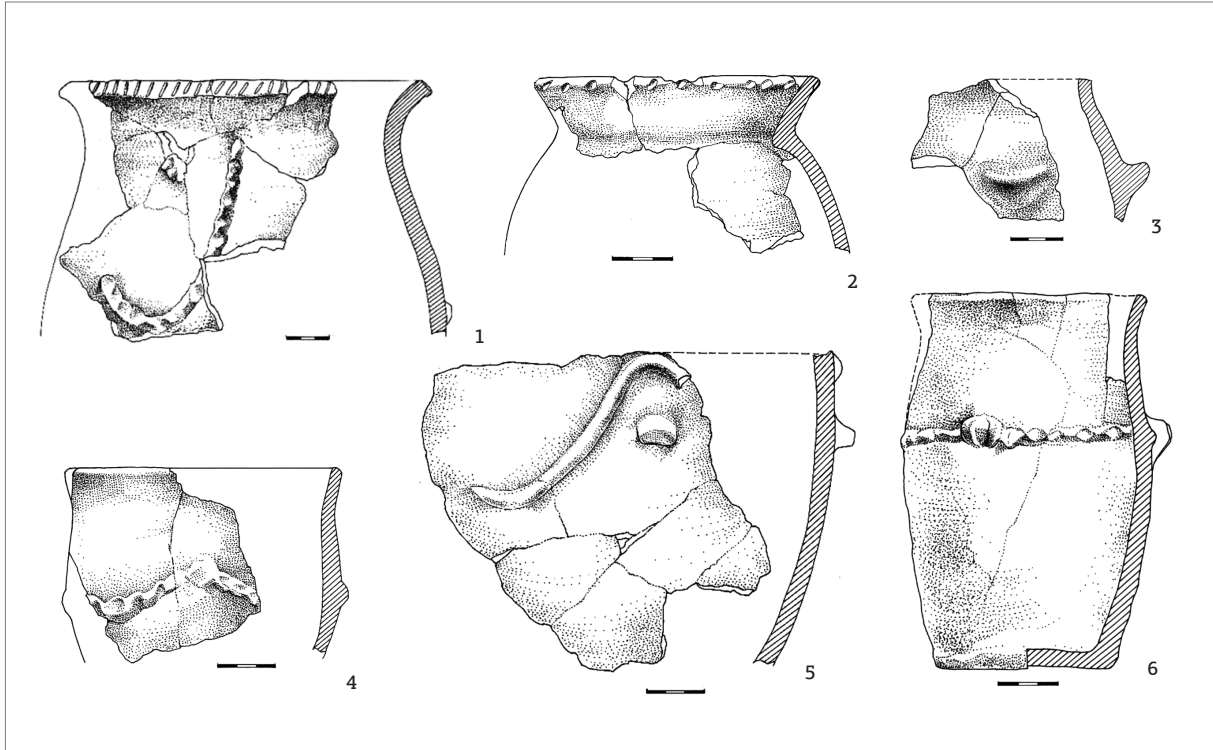

Fig. 3. Dava de la Barboși. Borcane dacice (1, 4, 6) și sarmatic (2), vase bitronconice (3, 5).

Fig. 3. La dava de Barboși. Bocaux daciques (1, 4, 6) et sarmatique (2), vases bi-tronconiques (3, 5).

Ceștile-opaiț sunt reprezentate prin piese tipice ca formă și decor, ornamentate cu brâuri crestate ori alveole la bază, pe care le ilustrăm prin două exemplare (fig. 4/1, 2a-b).

De la **căni** sunt mai multe fragmente, modelate cu mâna sau cu roata (fig. 5/1, 2, 4a-b), marea majoritate arse în mediu inoxidant, de culoare cenușie, de la piese

ou obliques, parfois avec des motifs en forme de la lettre «J», d'autrefois ayant des entailles obliques sur la lèvre; prévus de boutons cylindriques pour la manipulation (fig. 2; 3/1, 4, 6).

Comme forme et décor, ces bocaux sont typiques pour les Ier s av. J.-C. - Ier s. apr. J.-C. et on les a découverts autant ici, à Barboși, que dans les sites de cette période dans l'aire d'habitation des Géo-Daces.

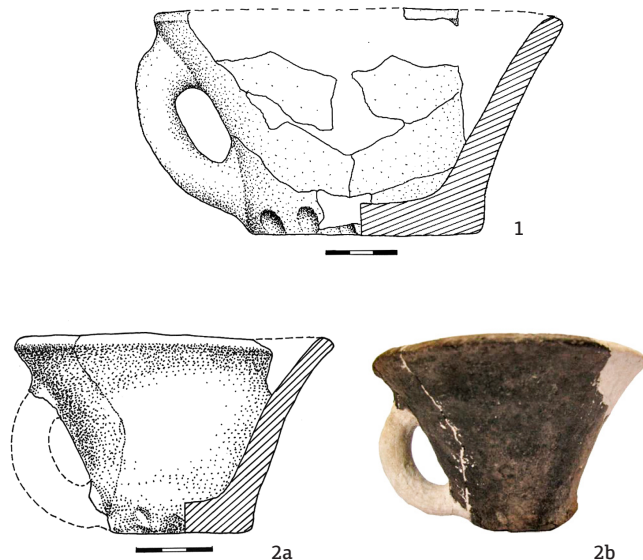

Fig. 4. Dava de la Barboși. Cesti-opaițe.

Fig. 4. La dăva de Barboși. Tasses-lampes.

în miniatură până la unele foarte mari (de la 6 cm la 38 cm!), decorate prin lustruire cu motive diverse. Între acestea este și un exemplar întregit, înalt de 38 cm, din argilă fină, ornamentat pe partea superioară prin lustruire în „registre” (fig. 5/4a-b).

Categoria **strecurătorilor** o ilustrăm printr-un exemplar întregit, modelat cu roata din argilă fină, arsă inoxidant, cenușie, cu partea inferioară semiglobulară și cea superioară tronconică (fig. 5/5a-b).

Il est à mentionner également la partie haute d'un vase modelé en argile avec des tessons, dont la forme, la cuisson et le décor sont spécifiques aux **bocaux sarmatiques** (fig. 3/2), un type de pièce découvert également lors des fouilles systématiques (Sanie 1988, 87, no. 74, 79, pl. X/2, mais inclus aux vases daciques).

Il y a quelques fragments de **vases** modelés à la main en argile commune, de forme bi-tronconique, prévus d'ornements plastiques et des proéminences pour la manipulation (fig. 3/3, 5).

Les **tasses-lampes** sont représentées de pièces typiques en forme et décor, ornements de bandes entaillées ou des alvéoles à la base, que nous illustrons par deux exemplaires (fig. 4/1, 2a-b).

Il y a plusieurs fragments de **brocs**, faits mains ou tournés (fig. 5/1, 2, 4a-b), la plupart cuit en milieu réducteur, de couleur gris cendré, depuis des pièces en miniature à d'autres très grandes (de 6 à 38 cm!), décorées par polissage avec des motifs divers. Il y en a, parmi ceux-ci, un exemplaire reconstitué, 38cm de haut, en argile fine, orné en haut par polissage en «registres» (fig. 5/4a-b).

Nous allons illustrer la catégorie des **passoires** par un exemplaire reconstitué, tourné en argile fine, grise, ayant la partie basse semi globulaire et la haute, tronconique (fig. 5/5a-b).

La partie haute de la bouche d'un récipient tourné en argile fine provient, probablement, d'une **jarre** (fig. 5/3).

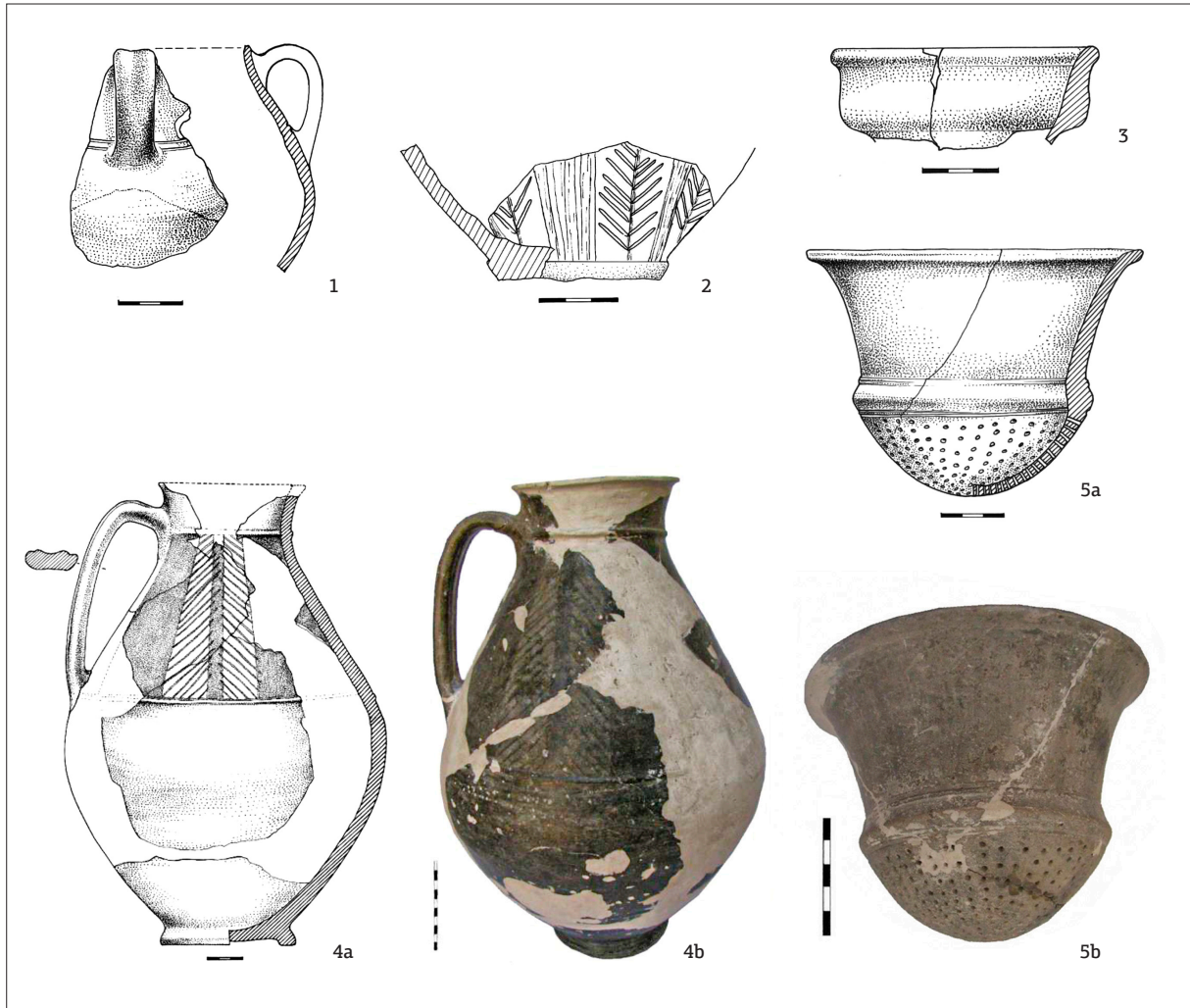

Fig. 5. Dava de la Barboși. Vase de băut (1-4) și strecurătoare (5).

Fig. 5. La dava de Barboși. Vases pour boire (1-4) et passoire (5).

Partea superioară din gura unui recipient modelat cu roata din argilă fină provine, probabil, de la un **urcior** (fig. 5/3).

Vasele de provizii sunt reprezentate atât prin exemplare modelate cu mâna, arse oxidant, de culoare castanie, sau arse inoxidant, de culoare cenușie, decorate prin lustruire, cât și altele de tip *pithos*, modelate cu roata, arse oxidant, cărămizii-roșietice, cu buza lată, în trepte (fig. 7/1).

Cupele cu picior înalt („fructierele”) sunt cele mai bine reprezentate – atât prin exemplare modelate cu mâna, din pastă semifină, arse în mediu inoxidant sau oxidant, de culoare neagră, cenușie sau castanie, cât și prin cele executate cu roata, din argilă fină, aproape toate arse inoxidant, cenușii, decorate prin lustruire cu motive diverse pe partea interioară a cupei (benzi de linii orizontale sau verticale, linii în val etc.) (fig. 6/1-5). Este de evidențiat un picior de fructieră modelat cu mâna din argilă semifină, arsă inoxidant, cu angobă neagră, lucioasă, cu decupături/„ferestre” ce sugerează coloane, cu linii incizate, orizontale la bază și în spirală pe „coloane” (fig. 6/6).

Străchinile sunt din argilă fină, prelucrate cu roata, arse inoxidant, cenușii, unul din exemplare fiind decorat prin incizie cu două benzi de linii orizontale, între care este plasată o linie în val (fig. 7/4).

Bolurile, modelate cu roata din argilă fină, arse inoxidant, cenușii, au corpul fie semiglobular, cu gura invazată și buza lată, aplatizată (fig. 7/3), fie au corpul mai tronconic, cu umăr, gura ușor evazată și buza rotunjită (fig. 7/2).

Les **vases de provisions** sont représentés autant par des exemplaires faits main, cuits en atmosphère oxydante, de couleur marron, ou cuits en atmosphère réductrice, de couleur gris cendré, décorés par polissage, que par d'autres du type *pithos*, tournés, cuits en atmosphère oxydante, de couleur brique-rougeâtre, la lèvre large, en marches (fig. 7/1).

Les **coupes sur pied haut («les vases à fruits»)** sont le mieux représentés, aussi bien par des exemplaires modelés à la main en pâte demi fine, cuits en milieu réducteur ou oxydant, de couleur noire, grise ou marron ou bien tournés, en argile fine, presque toutes cuites en milieu réducteur, grises, décorées par polissage de motifs variés dans la partie intérieure de la coupe (bandes de lignes horizontales ou verticales, lignes en vague etc.) (fig. 6/1-5). Il est à mentionner un pied de vase modelé à la main en argile demi fine, cuit en atmosphère réductrice, engobe noire, luisante, avec des coupages/fenêtres qui suggèrent des colonnes, avec des lignes incisées, horizontales à la base et en spirale sur les «colonnes» (fig. 6/6).

Les **écuelles** sont en argile fine, tournées, cuites en atmosphère réductrice, grises, l'un des exemplaires étant décoré par incision avec deux bandes de lignes horizontales, entre lesquelles se trouve une ligne en vague (fig. 7/4).

Modelés en argile fine et cuits en une atmosphère réductrice, de couleur grise, **les bols** ont le corps, soit semi-globulaire, la bouche envasée et la lèvre large, aplatie (fig. 7/3), soit plus tronconique, avec épaule, la bouche légèrement évasée et la lèvre arrondie (fig. 7/2).

Les **soupières** sont représentées par plusieurs types de vases: a) exemplaires en argile demi-fine, modelés à la

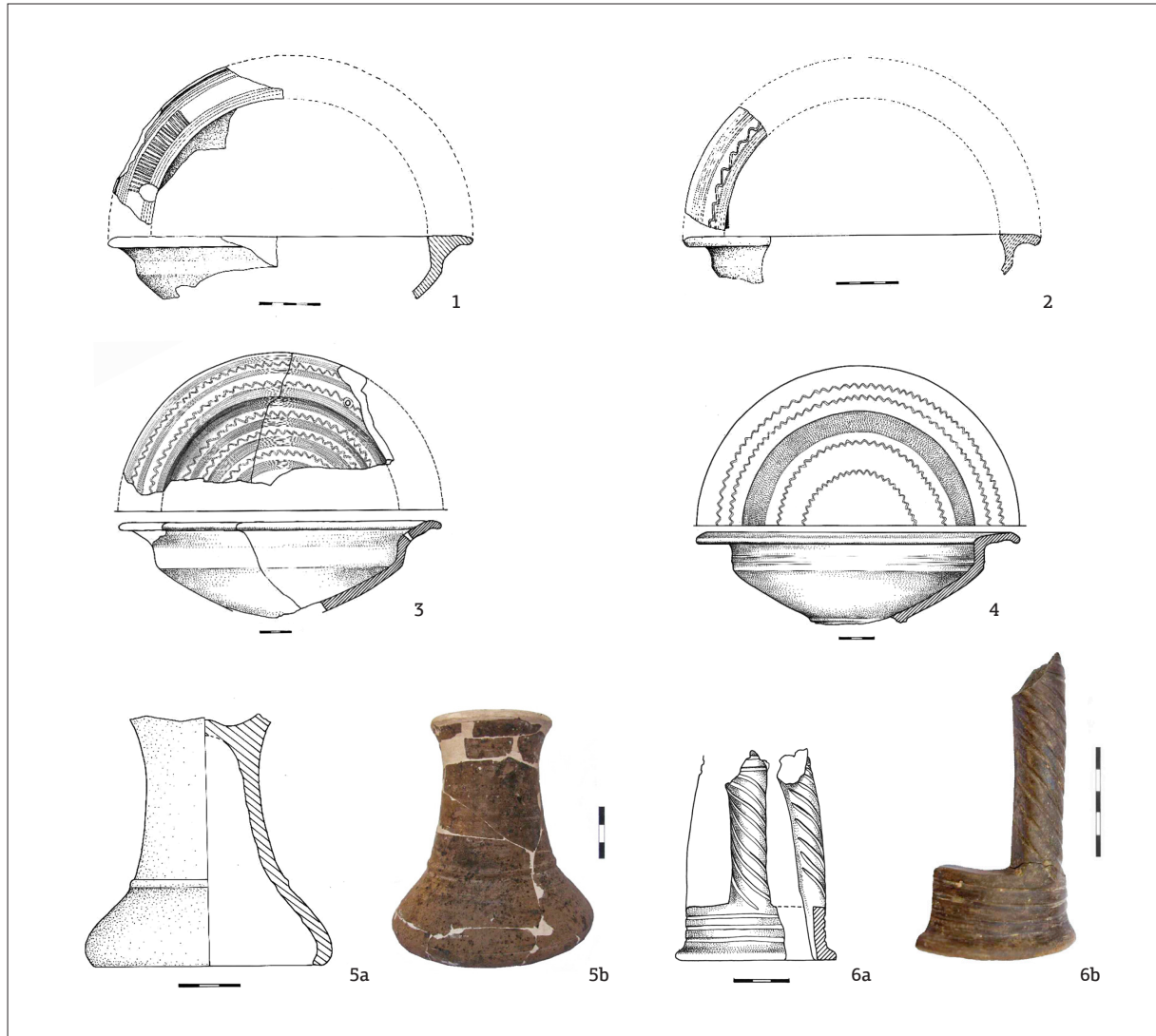

Fig. 6. Dava de la Barboși. Cupe cu picior înalt / „fructiere” (1-6).
 Fig. 6. La dava de Barboși. Coupes sur pied haut / «vases à fruits» (1-6).

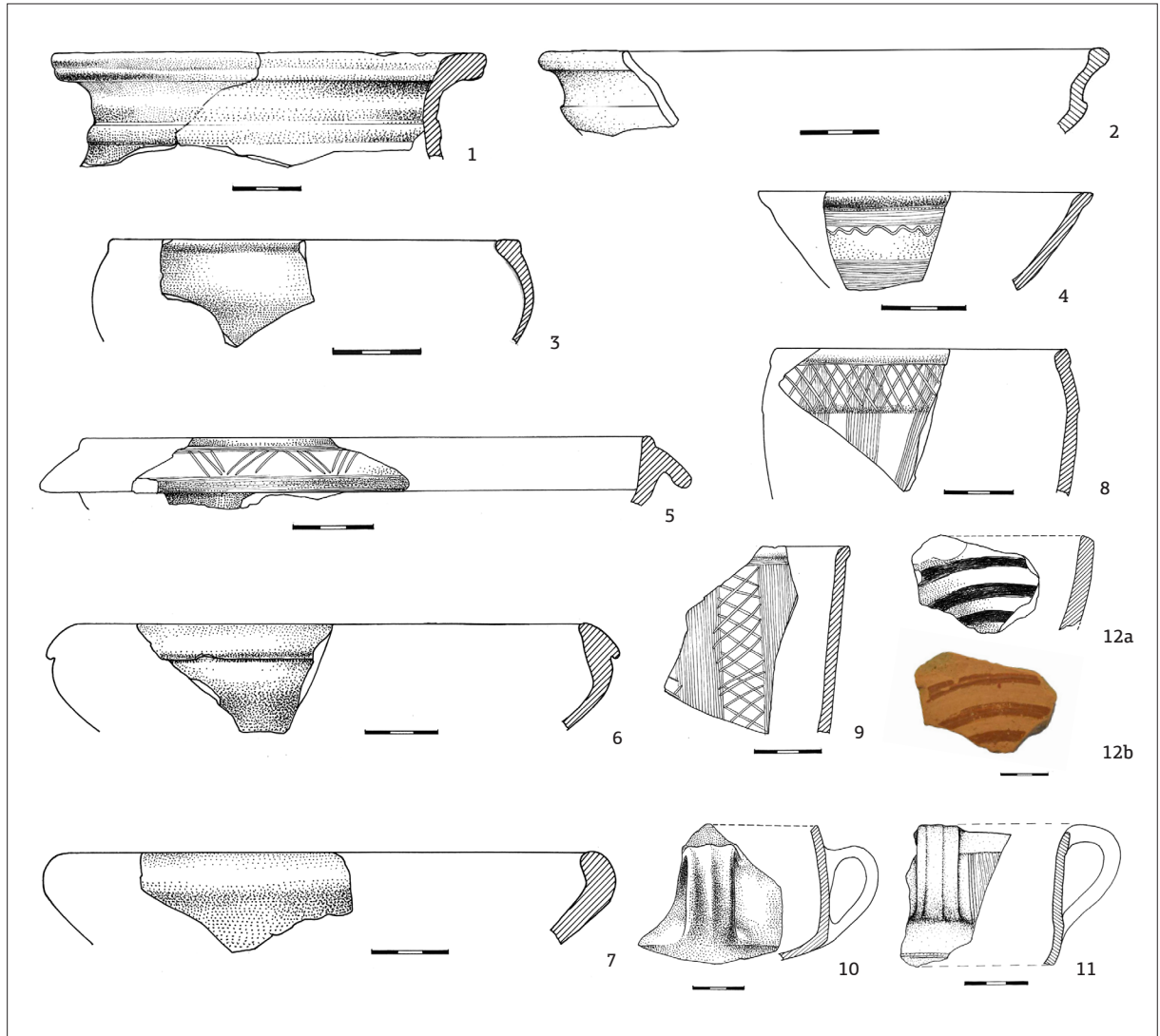

Fig. 7. Dăva de la Barboși. Boluri (2, 3), străchină (4), vas de provizii (1), castroane (5-7), vas pictat (12), kantharoi (8-11).

Fig. 7. La dăva de Barboși. Bols (2, 3), écuelle (4), vases de provisions (1), soupières (5-7), vase peint (12), kantharoi (8-11).

Castroanele sunt reprezentate de mai multe categorii de vase: a) exemplare din argilă semifină, modelate cu mâna, corpul tronconic, puternic evazat, și gura invazată, cu buza rotunjită (fig. 7/7), b) piese lucrate cu roata din argilă fină, arse inoxidant, cenușii, ce au corpul tronconic-rotunjit, cu „guler”, decorate prin lustruire sau incizie pe partea exterioară a gurii cu benzi de linii orizontale ce încadrează benzi de linii oblice în „V” (fig. 7/5, 6).

Kantharoi sunt din argilă fină, confecționați cu roata, aproape toți arși inoxidant, de culoare cenușie, corpul aproape cilindric, prevăzuți cu două toarte; au fost decorați prin lustruire cu variate motive sau combinații decorative: benzi de linii verticale, rețea de linii oblice, „registre” de linii verticale și de linii oblice (fig. 7/8-11).

Este și un fragment de la un **vas dacic pictat**, al cărui tip este dificil de identificat cu precizie (bol? kantharos?), făcut din argilă fină, ars oxidant, de culoare galben-cărămizie, ornamentat cu linii roșetice late, orizontale (fig. 7/10a-b).

Desigur, cum era și normal, aceste tipuri de vase au numeroase analogii între piesele deja publicate de la Barboși (Sanie 1988, 66-101, pl. I-XXVII), așa cum sunt borcanele (Sanie 1988, 76-77, pl. VIII/1-3, 5, 6; IX/1-3, 5, 6; X/1, 3, 5), ceștile-opaiț (Sanie 1988, pl. VIII/4; XXIII/3; XXIV/1; XXVI/8; XXVII/2), cămile (Sanie 1988, pl. IX/4; XIV/3; XXI/3), vasele de provizii (Sanie 1988, pl. X/5; XXII/9), cupele cu picior înalt/fructierele (Sanie 1988, pl. XI/2, 6, 8; XII/1-5; XIV/4, 5, 8; XV/1-3, 5; XVIII/3, 4), strecurătorile (Sanie 1988, pl. XIII/8; XIX/6;

main, le corps tronconique, bien évasé, la bouche envasée, la lèvre arrondie (fig. 7/7), b) pièces tournées en argile fine, cuites en atmosphère réductrice, grises, au corps tronconique arrondi, avec «col», décorées par polissage ou incision dans la partie extérieure de la bouche avec des bandes de lignes horizontales qui encadrent des bandes de lignes obliques, en «V» (fig. 7/5, 6).

Les **kantharoi** sont en argile fine, tournés, presque tous cuits en atmosphère réductrice, de couleur grise, le corps presque cylindrique, prévus de deux anses: la décoration est faite par polissage avec des motifs et combinaisons variés: bandes de lignes verticales, réseau de lignes obliques, «registres» de lignes verticales et de lignes obliques (fig. 7/8-11).

Il y a également un fragment d'un **vase dacique peint**, dont nous avons du mal à identifier avec précision le type (bol?, kantharos?), modelé en argile fine, cuit en atmosphère oxydante, couleur jaune-brique, ornementé de lignes rougeâtres larges, horizontales (fig. 7/10a-b).

Il est certes, normal que ces pièces aient de nombreuses analogies parmi les pièces de Barboși déjà publiées (Sanie 1988, 66-101, pl. I-XXVII), tels les bocalux (Sanie 1988, 76-77, pl. VIII/1-3, 5, 6; pl. IX/1-3, 5, 6; X/1, 3, 5), les tasses-lampes (Sanie 1988, pl. VIII/4; XXIII/3; XXIV/1; XXVI/8; XXVII/2), les brocs (Sanie 1988, pl. IX/4; XIV/3; XXI/3), les vases de provisions (Sanie 1988, pl. X/5; XXII/9), les coupes sur pied haut/vases à fruits (Sanie 1988, pl. XI/2, 6, 8; XII/1-5; XIV/4, 5, 8; XV/1-3, 5; XVIII/3, 4), les passoires (Sanie 1988, pl. XIII/8; XIX/6; XXV/4; XXVII/7), les kantharoi (Sanie 1988, pl. XI/10; XVII/7; XIX/9), les écuelles et les soupières (Sanie 1988, pl. XVI/10; XXI/1, 4, 5), les bols (Sanie 1988, pl. XVI/6, 8; XIX/11).

Fig. 8. Dăva de la Barboși. Piese din corn (4-6, 8-10, 12), os (2, 11), ceramică (7, 13), piatră (1, 3).

Fig. 8. La dăva de Barboși. Pièces de corne (4-6, 8-10, 12), os (2, 11), céramique (7, 13), pierre (1, 3).

XXV/4; XXVII/7), kantharoi (Sanie 1988, pl. XI/10; XVII/7; XIX/9), străchinile și castroanele (Sanie 1988, pl. XVI/10; XXI/1, 4, 5), bolurile (Sanie 1988, pl. XVI/6, 8; XIX/11).

Instrumente, unelte, dispozitive, piese în curs de prelucrare (fig. 8/1-13). Au fost recuperate și câteva unelte din piatră (cute), os (împungător, tub), corn (împletitor? piese în curs de prelucrare) și ceramică (fusaiole) (Sanie 1988, 95, pl. XXIV/3, 4; XXV/2, 5; Sanie 2007, 297-305).

Mărgelele (fig. 9/1, 2) sunt, aproape toate, din sticlă, de diverse forme (tubulare, bitronconice, rotunde) și culori diferite, dar predomină cele albastre (Sanie, Sanie 1992, 88, 93, pl. XI/1-3; XIV/2-6).

Fibulele pe care le prezentăm acum⁶, chiar dacă nu cunoaștem contextul lor de descoperire, sunt importante pentru cronologia generală a sitului. Întrucât sunt tipuri de piese binecunoscute și bine ilustrate, nu le vom mai descrie, limitându-ne la a oferi doar câteva repere esențiale.

Există două fibule „soldățești” din fier (fig. 10/4, 5), datate la sfârșitul sec. I - începutul sec. II p. Chr. de Aurel Rustoiu (tipul 9) (Rustoiu 1997, 42, fig. 191-193) ori de Sorin Cociș în perioada împăraților Domițian – Hadrian (tipul 3, varianta a) (Cociș 2004, 39-40, pl. I/4, 5).

⁶ Fibulele de epoca romană a sitului, așa cum am spus deja, vor fi prezentate cu alt prilej.

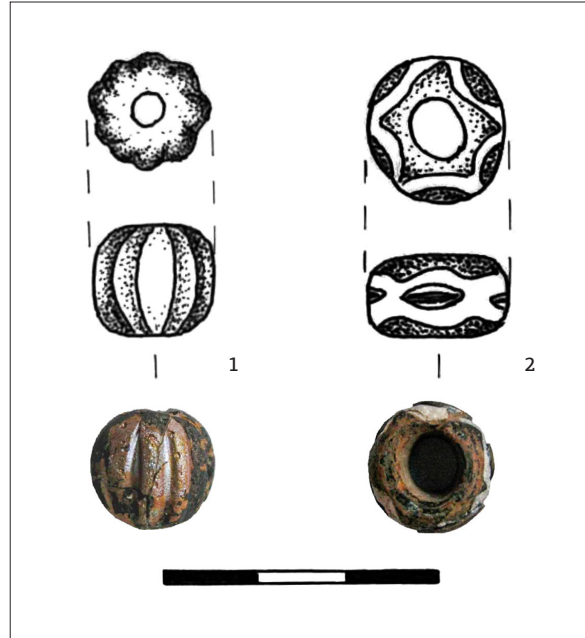

Fig. 9. Dava de la Barboși. Mărgele din sticlă.

Fig. 9. La dava de Barboși. Perles de verre.

Instrumente, outils, dispositifs, pièces en cours de fabrication (fig. 8/1-13). On y a récupéré aussi quelques outils en pierre (grès), os (poussoir, tube), corne (tresseur ? pièces en cours de fabrication) et céramique (fusaiole) (Sanie 1988, 95, pl. XXIV/3, 4; XXV/2, 5; Sanie 2007, 297-305).

Les **perles** (fig. 9/1, 2) sont presque toutes en verre, de diverses formes (tubulaires, bi-tronconiques, rondes) et couleurs (le bleu est dominant) (Sanie, Sanie 1992, 88, 93, pl. XI/1-3; XIV/2-6).

Alte două fibule (fig. 10/1a-b, 2) din bronz sunt puternic profilate, de tip roman provincial, datate de Aurel Rustoiu în sec. I p. Chr. (tipul 19, varianta c) (Rustoiu 1997, 52-53, fig. 58-59/1-5) și de Sorin Cociș în a doua jumătate a sec. I p. Chr. (tipul 8, probabil, varianta 8a-1c) (Cociș 2004, 45-49, pl. VI).

A cincea piesă (fig. 10/3a-b) este o fibulă puternic profilată, „de tip răsăritean” sau „de tip carpic”, după Gheorghe Bichir (Bichir 1973, 100-101, pl. CLXVI-CLXVII, CLXXII), datată de Aurel Rustoiu în a doua jumătate a sec. I – prima jumătate a sec. II p. Chr. (tipul 19, varianta c) (Rustoiu 1997, 53-54, fig. 60-63) și de Sorin Cociș – în a doua jumătate a sec. I p. Chr. (tipul 8) (Cociș 2004, 45-49, pl. VI).

Așadar, noile fibule pot fi încadrate între a doua jumătate a sec. I a. Chr. - prima jumătate a sec. II p. Chr. și ele au aparținut, cel mai probabil, epocii geto-dacice a așezării, fără a fi exclusă și posibilitatea ca vreuna din piese să provină din perioada romană a sitului.

Deocamdată, de aici au fost publicate numai șase fibule⁷ din perioada geto-dacică a așezării, cea mai veche piesă fiind o fibulă de tip „linguriță”, databilă în sec. I a. Chr. (Sanie, Sanie 1991, 45-48; Sanie 2011, 115-117, pl. XXXVIII/1-7).

⁷ O posibilă fibulă mai veche (de tip Glasinac? celtică timpurie?) (Sanie 2011, 115, pl. XXXVIII/11a-b) nu aparține epocii geto-dacice și nu poate fi asociată cu alte vestigii din sec. VI-IV a. Chr.

Les **fibules** que nous sommes en train de présenter⁶ sont importantes pour la chronologie générale du site même si nous ne connaissons pas le contexte de leur découverte. Ce sont des types de pièces bien connues et bien illustrées, aussi allons-nous en offrir seulement quelques repères essentiels, sans en faire une description.

Il y a deux fibules «militaires» en fer (fig. 10/4, 5), que Aurel Rustoiu date à la fin du Ier siècle - début du IIe siècle apr. J.-C. (type 9) (Rustoiu 1997, 42, fig. 191-193) et Sorin Cociș, dans la période des empereurs Domitien - Hadrien (type 3, variante a) (Cociș 2004, 39-40, pl. I/4-5).

Deux autres fibules (fig. 10/1a-b, 2) en bronze sont fortement profilées, du type romain provincial, que Aurel Rustoiu date au premier siècle apr. J.-C. (type 19, variante c) (Rustoiu 1997, 52-53, fig. 58-59/1-5) et Sorin Cociș, dans la seconde moitié du premier siècle apr. J.-C. (type 8, probablement la variante 8a-1c) (Cociș 2004, 45-49, pl. VI).

La cinquième pièce (fig. 10/3a-b) est une fibule fortement profilée, «du type oriental» ou «du type carpique», selon Gheorghe Bichir (Bichir 1973, 100-101, pl. CLXVI-CLXVII; CLXXII), que Aurel Rustoiu date dans la seconde moitié du premier siècle - première moitié du IIe siècle apr. J.-C. (type 19, variante c) (Rustoiu 1997, 53-54, fig. 60-63) et Sorin Cociș, dans la seconde moitié du premier siècle apr. J.-C. (type 8) (Cociș 2004, 45-49, pl. VI).

Par conséquent, les nouvelles fibules peuvent s'encadrer entre la seconde moitié du premier siècle et la première moitié du IIe siècle apr. J.-C., ayant appartenu, le plus probablement, à

⁶ Tout comme nous l'avons déjà dit, nous allons présenter à une autre occasion les fibules d'époque romaine du site

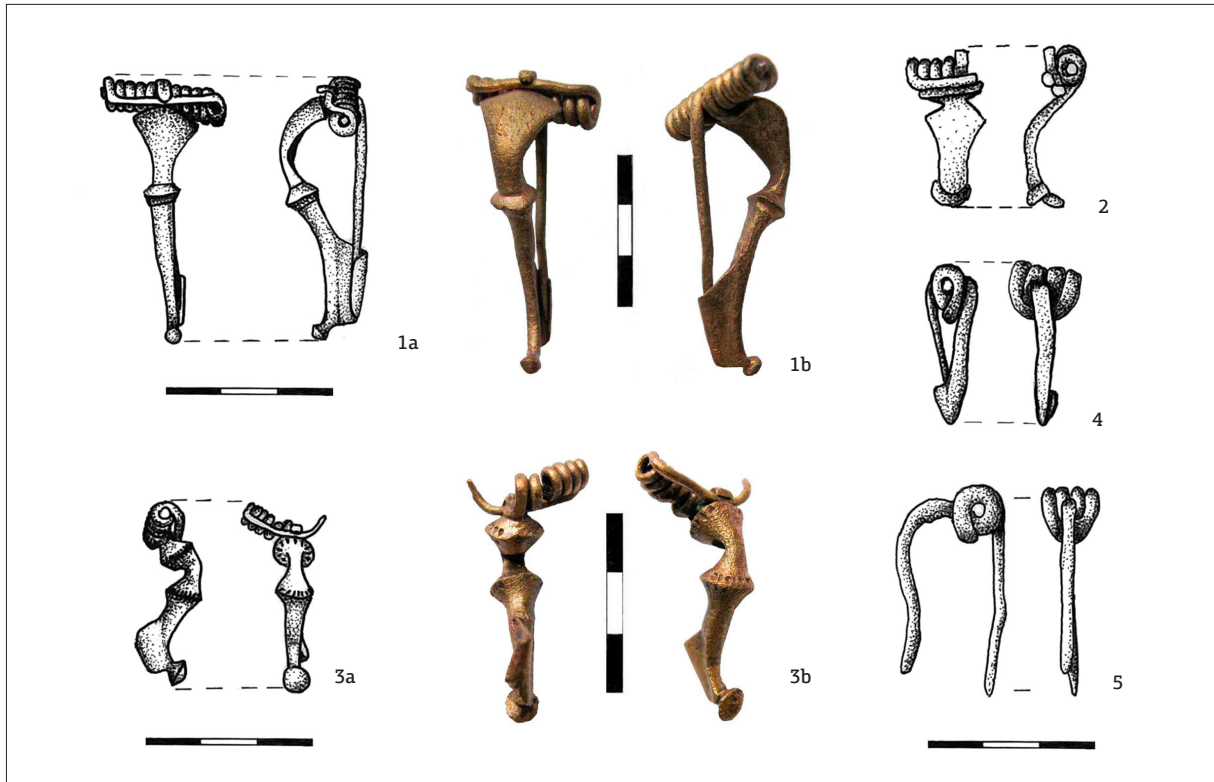

Fig. 10. Dava de la Barboși. Fibule din bronz (1-3) și fier (4, 5).
 Fig. 10. La dava de Barboși. Fibules de bronze (1-3) et fer (4, 5).

În lipsa contextelor de descoperire, cronologia pieselor poate fi făcută doar în linii generale. Tipurile de vase ceramice prezentate pot fi încadrate în sec. I a. Chr. - I p. Chr., această datare fiind susținută de ansamblul descoperirilor din toată aria de locuire a geto-dacilor (Crișan 1969; Crișan 1978; Berciu 1981; Preda 1986; Sîrbu 1996; Ursachi 1995; Sîrbu et al. 1996; Andrițoiu, Rustoiu 1997; Florea 1988; Dupoi, Sîrbu 2001; Vulpe,

l'époque géto-dace de l'établissement, sans exclure pour autant que quelque pièce ait provenu de la période romaine du site.

On a publié, jusqu'à présent, seulement six fibules⁷, datant de la période géto-dace de l'établissement, la plus ancienne

⁷ Une possible fibule plus ancienne (du type Glasinac? celtique ancienne?) (Sanie 2011, 115, pl. XXXVIII/11a-b) n'appartient pas à l'époque géto-dacique et ne saurait être associée avec d'autres vestiges des VIe - IVe siècles av. J.-C.

Teodor 2003; Sîrbu, Matei, Dupoi 2005; Sîrbu et al. 2007; Trohani 2005; Trohani 2006; Macrea, Glodariu 1981, 146-165; Căpitanu 1986-1987, 103-213).

Această încadrare cronologică este susținută, în parte, și de datarea fibulelor, încadrabile între a doua jumătate a sec. I a. Chr. - prima jumătate a sec. II p. Chr.

Câteva observații despre sit

Chiar dacă cercetările arheologice sistematice în acest sit au peste un veac, persistă încă numeroase incertitudini despre multe caracteristici esențiale ale lui, de la tipurile de structuri de apărare până la cronologia lor, de la stratigrafie la tipurile de complexe etc.

Situația are cauze obiective, dar și subiective. Numeroasele refaceri ale structurilor din piatră, îndeosebi în epoca romană, au necesitat nivelări și dislocări, iar lucrările moderne ori folosirea zidurilor drept cariere au distrus iremediabil straturile arheologice, complexe de locuire și gospodărești, ca și inventarul acestora.

Apoi, modul de cercetare a fost impropriu, deoarece doar în mică măsură s-au făcut cercetări în suprafață, care ar fi putut să ne ofere o imagine generală a sitului, să evidențieze topografia monumentelor și complexelor. Publicarea rezultatelor săpăturilor arheologice a fost, de asemenea, nesatisfăcătoare, deoarece doar în mod excepțional au fost ilustrate cu

étant une fibule du type «petite cuiller», datable au premier siècle av. J.-C. (Sanie, Sanie 1991, 45-48; Sanie 2001, 115-117, pl. XXXVIII/1-7).

Faute de contextes de découvertes, la chronologie des pièces ne saurait être que générale. Les types de vases céramiques présentés s'encadrent au premier siècle av. J.-C. - premier siècle apr. J.-C., datation soutenue par l'ensemble des découvertes de toute l'aire d'habitation des Gêto-Daces (Crișan 1969; Crișan 1978; Berciu 1981; Preda 1986; Sîrbu 1996; Ursachi 1995; Sîrbu et al. 1996; Andrițoiu, Rustoiu 1997; Florea 1988; Dupoi, Sîrbu 2001; Vulpe, Teodor 2003; Sîrbu, Matei, Dupoi 2005; Sîrbu et al. 2007; Trohani 2005; Trohani 2006; Macrea, Glodariu 1981, 146-165; Căpitanu 1986-1987, 103-213).

Cet encadrement chronologique s'appuie également sur la datation des fibules, entre la seconde moitié du premier siècle av. J.-C. et la première moitié du IIe siècle apr. J.-C.

Quelques remarques sur le site

Même si les fouilles systématiques ont commencé il y a plus d'un siècle, il existe encore des incertitudes concernant plusieurs de ses caractéristiques essentielles, depuis les types des structures de défense jusqu'à la chronologie, depuis la stratigraphie jusqu'aux types des complexes etc.

La situation est ainsi pour des causes objectives aussi bien que subjectives. Les structures de pierre ont subi maintes reconstructions, surtout à l'époque romaine, ce qui a imposé des nivellements et dislocations; encore plus, les travaux modernes ou l'utilisation des murailles en guise de

planuri ori profile ale săpăturilor, inventarul nu este redat pe compexe, iar între etapele de cercetare au fost intervale mari de timp. Locuirea dacică a suferit ample distrugerii încă din epoca romană, din cauza numeroaselor refaceri ale fortificațiilor ori a construirii complexelor de locuire și gospodărești, a atelierelor (Sanie 1988, 53-65, fig. B-G; Sanie 1989, 91-96; Sanie 2002, 153-164); în plus, unele zone cu locuire dacică au rămas necercetate, deoarece deasupra lor se aflau vestigiile romane, care au fost păstrate *in situ* în cursul cercetărilor arheologice.

Din toate aceste motive se pot face doar aprecieri de ordin general privind epoca dacică a sitului. Este evident că promontoriul „Tirighina” are o poziție privilegiată: se înalță cu circa 44 m deasupra luncii Siretului, laturile de est și de sud sunt foarte abrupte, iar cea de vest este mai domoală, astfel că doar latura de nord, mai ușor accesibilă, deoarece făcea legătura cu câmpia înaltă, impunea fortificarea (fig. 1/2).

S-a menționat că fortificația dacică era constituită dintr-un șanț și un val prevăzut cu palisadă (sau doar palisadă? – *n.n.*), dar detaliile acestora nu sunt prea clar publicate și ilustrate (Sanie 1987, 109-110; Sanie 2011, 55-57, pl. II), astfel că planează numeroase incertitudini asupra caracteristicilor lor.

Locuirea geto-dacică, uneori cu o grosime de peste 3 m, a fost încadrată între sfârșitul sec. II a. Chr. - ultimele decenii ale sec. I p. Chr., pentru care principalele repere cronologice au fost fibulele și importurile greco-romane (Sanie 2011, 128-157). Nu s-au publicat planuri ori detalii constructive

«carrières» ont irrémédiablement endommagé les couches archéologiques, les complexes d'habitation et ménagères, ainsi que leur inventaire.

La manière utilisée dans les fouilles a été inappropriée car on a fait peu de fouilles de surface qui auraient pu nous offrir une image générale du site, mettre en évidence la topographie des monuments et des complexes. La publication des résultats des excavations n'a pas été trop satisfaisante car l'illustration par des plans et des profils des fouilles était bien rare, l'inventaire n'est pas présenté par complexes et il y a des périodes trop grandes entre les étapes de recherche. L'habitation dacique a subi nombre de destructions amples dès l'époque romaine à cause des nombreuses reconstructions des fortifications ou l'édification des complexes d'habitation; en plus, certaines zones d'habitation dacique sont restées inexplorées, car en dessus d'elles se trouvaient des vestiges romains, conservés *in situ* au cours des recherches archéologiques.

C'est pour toutes ces raisons que les appréciations sur l'époque dacique du site ne sauraient être que d'ordre général. Le promontoire «Tirighina» a une position privilégiée; il se dresse à 44 m au-dessus de la vallée du Siret, les pentes de l'est et du sud sont très abruptes, celle de l'ouest est plus douce, ainsi que seule la pente de nord, plus facilement accessible car se reliant avec la plaine haute, imposait la fortification (fig. 1/2).

On a mentionné que la fortification dacique consistait en un fossé et un vallum prévu de palissade (ou seulement palissade? – *n.n.*), mais les détails de ceux-ci ne sont pas trop clairement publiés et illustrés (Sanie 1987, 109-110; Sanie 2011, 55-57, pl. II), aussi existe-t-il trop d'incertitudes concernant leurs caractéristiques.

despre locuințe, unele acoperite cu țigle grecești, astfel că informațiile despre acestea sunt foarte sumare. S-a afirmat existența unui sanctuar de tipul aliniamentelor de coloane, dar argumentele aduse și planul publicat (Sanie 1988, 62, fig. G; Sanie 2011, 67-70, pl. VIII) nu documentează o asemenea construcție (gropile nu sunt în șiruri paralele, au dimensiuni variate, sunt prea apropiate, umplutura este diversă etc.).

Inventarul recuperat este variat și bogat în ceea ce privește recipientele ceramice geto-dacice (Sanie 2011, 72-89, pl. I-XXV), dar celelalte categorii de piese recuperate (unelte, arme, podoabe) sunt destul de puține (Sanie, Sanie 1991, 45-55, pl. I/8-10, 12; Sanie, Sanie 2011, 89, 111-115, pl. XXVI/2, 5; XXVIII-XXIX).

Importurile greco-romane constau din amfore de Cos/Pseudocos, recipiente ceramice glazurate, *sigillate* pontice, opaițe efesiene și romane timpurii, recipiente din sticlă – toate databile de la sfârșitul sec. II a. Chr. până la sfârșitul sec. I - începutul sec. II p. Chr. (Sanie, Sanie 1992, 71-96, pl. I-XIV; Sanie, Sanie 2011, 128-157, pl. XLI-LIV).

Prin poziția sa geografică favorabilă – la un vad de trecere a Dunării și pe malul Siretului, o importantă arteră de circulație de-a lungul timpului –, cât și prin varietatea importurilor descoperite aici, se poate presupune că așezarea de aici a fost un „pivot”/ *emporium* în difuzarea produselor greco-romane în lumea geto-dacilor.

L'habitation géo-dace, épaisse parfois de plus de 3m, a été encadrée entre la fin du IIe s. av. J.-C. - dernières décennies du premier siècle apr. J.-C., quand les fibules et les importations gréco-romaines ont constitué les principaux repères chronologiques (Sanie 2011, 128-157). On n'a pas publié des plans ou détails constructifs des habitations, les unes couvertes de tuiles grecques, par conséquent les informations en sont sommaires. On a affirmé l'existence d'un sanctuaire du type alignements de colonnes, mais les arguments présentés et le plan publié (Sanie 1988, 62, fig. G; Sanie 2011, 67-70, pl. VIII) ne se constituent pas en documentation pour une telle construction (les fosses ne sont pas en rangées parallèles, ont des dimensions variées, sont trop rapprochées, le remplissage est divers etc.).

L'inventaire récupéré est varié et riche pour ce qui est des récipients céramiques géto-daces (Sanie 2011, 72-89, pl. I-XXV), mais les autres catégories de pièces récupérées (outils, armes, objets de parure) sont peu nombreuses (Sanie, Sanie 1991, 45-55, pl. I/8-10, 12; Sanie, Sanie 2011, 89, 111-115, pl. XXVI/2, 5; XXVIII-XXIX).

Les importations gréco-romaines consistent en amphores du type Cos/Pseudocos, récipients céramiques vitrifiés, *sigillate* pontiques, lampes d'Ephèse et romaines anciennes, récipients de verre, tous datables depuis la fin du IIe s. av. J.-C. jusqu'à la fin du premier - commencement du IIe s. apr. J.-C. (Sanie, Sanie 1992, 71-96, pl. I-XIV; Sanie, Sanie 2011, 128-157, pl. XLI- LIV).

La position géographique favorable – à un gué pour traverser le Danube, et au bord du Siret, une voie de communication importante le long du temps – ainsi que la variété des importations découvertes ici, tout cela nous

Nici momentul abandonării fortificației nu este clar, menționându-se doar că ea „nu mai funcționa în ultima perioadă a existenței cetății (sic)⁸” (Sanie 1987, 110; Sanie 2011, 57).

Considerăm că este greu de acceptat utilizarea fortificației la mijlocul - în a doua jumătate a sec. I p. Chr., mai ales că la începutul acestui veac au fost abandonate alte fortificații dacice, aflate mult mai departe de Dunăre, așa cum sunt Poiana, Răcătău și Brad (Ursachi 2011, 166-169).

Există serioase rezerve privind existența unui centru dacic fortificat pe promontoriul „Tirighina” până spre sfârșitul sec. I p. Chr., din cauza politicii romane de a impune un „spațiu de siguranță” în stânga Dunării, obținut și prin strămutarea locuitorilor din această zonă. Aducem în discuție aici cele două momente importante, cunoscute din sursele scrise, anume expedițiile lui Aelius Catus, din anii 6-9 p. Chr., și a lui Tiberius Plautius Aelianus (CIL XIV 3608 = Dessau 986), între anii 57-67 ai primului veac al erei creștine, când au fost strămutați 100 000 de „transdanubieni” (Pippidi 1967, 287-328; Croitoru 2002, 57-68).

Nu sunt bine cunoscute nici limitele și datarea așezării nefortificate geto-dacice de la baza „Tirighinei”, zonă unde, cu prilejul lucrărilor agricole, edilitare ori a cercetărilor arheologice, s-au descoperit materiale geto-dacice. Chiar dacă există discuții asupra sensului exact al termenului de „dava” (Rusu 1967, *sub voce*; EAIRV 1996, 27-28; Florea 2011, 169-175), putem

fait supposer que cet établissement avait été un «pivot» / *emporium* pour la diffusion des produits gréco-romains dans le monde des Géo-Daces.

Le moment de l'abandon de la fortification n'est pas clair, car la seule mention est qu'elle «ne fonctionnait plus dans la dernière période de la citadelle (sic)⁸» (Sanie 1987, 110; Sanie 2011, 57).

Nous avons du mal à accepter l'hypothèse de l'utilisation de la fortification au milieu- seconde moitié du premier siècle apr. J.-C., surtout que, au commencement de ce siècle, d'autres fortifications daciques avaient été abandonnées, qui se trouvaient beaucoup plus loin du Danube, telles Poiana, Răcătău et Brad (Ursachi 2011, 166-169).

L'existence d'un centre fortifié dace sur le promontoire «Tirighina» jusqu'à la fin du premier siècle apr. J.-C. est sérieusement mise en doute en raison de la politique romaine d'imposer un «espace de sécurité» à gauche du Danube, obtenu également par le déplacement des habitants de la zone. Il est temps d'apporter dans la discussion les deux moments importants, mentionnés dans les sources écrites, plus précisément les expéditions d'Aelius Catus, en les années 6-9 apr. J.-C. et de Tiberius Plautius Aelianus (CIL XIV 3608=Dessau 986) en les années 56-67 du premier siècle de l'ère chrétienne, lorsqu'on a fait déplacer 100000 «Transdanubiens» (Pippidi 1967, 287-328; Croitoru 2002, 57-68).

Les limites et la datation de l'établissement non-fortifié geto-dace à la base de Tirighina ne sont bien connues non plus, une zone où l'on a mis au jour des matériels géto-

⁸ Cum putea să mai fie „cetate”, dacă fortificația nu mai funcționa?!

⁸ Comment pouvait-elle être «citadelle» si la fortification ne fonctionnait plus?!

accepta că prin această noțiune pot fi desemnate centrele geto-dacice importante, situate la nord de Munții Balcani, cele mai numeroase fiind menționate în *Geografia* lui Ptolemeu.

Astfel, putem conchide că, prin poziția sa dominantă, prezența unor elemente de fortificare, numeroasele complexe de locuire și ateliere, variatele importuri elenistice și romane, așezarea de la Barboși poate fi considerată o „dava”.

Bibliografie / Bibliographie

- Andrițoiu, Rustoiu 1997:** A. Andrițoiu, A. Rustoiu, Sighișoara-Wietenberg. Descoperirile preistorice și așezarea dacică (București 1997).
- Berciu 1981:** D. Berciu, Buridava dacică, 1 (București 1981).
- Bichir 1973:** Gh. Bichir, Cultura carpică (București 1973).
- Brudiu 1981:** M. Brudiu, Un castellum roman descoperit la Galați și semnificațiile lui. *Danubius X*, 1981, 59-72.
- Căpitanu 1986-1987:** V. Căpitanu, Ceramica geto-dacică descoperită în dava de la Răcățău, comuna Horgești, jud. Bacău. *Carpica*, 18-19, 1986-1987, 103-213.
- Cociș 2004:** S. Cociș, Fibulele din Dacia romană /The Brooches from Roman Dacia (Cluj-Napoca 2004).
- Crișan 1969:** I.H. Crișan, Ceramica daco-getică. Cu specială privire la Transilvania (București 1969).
- Crișan 1978:** I.H. Crișan, Ziridava (Arad 1978).

daciques lors des travaux agricoles, édilitaires ou des fouilles archéologiques. Même s'il existe encore des débats sur le sens exact du terme de «dava» (EAIRV 1996, 27-28; Florea 2011, 169-175), nous pouvons accepter l'idée que par cette notion on peut désigner les centres géto-daces importants situés au nord des Balkans, les plus nombreux étant mentionnés dans la *Géographie* de Ptolémée.

Pour conclure, nous pouvons affirmer que par sa position dominante, la présence des éléments de fortification, le grand nombre de complexes d'habitation et ateliers, les importations hellénistiques et romaines variées, l'établissement de Barboși peut être considéré une «dava».

Croitoru 2002: C. Croitoru, Contribuții la cunoașterea relațiilor politice dintre Imperiul Roman și geto-daci (expediția lui Tib. Plautius Silvanus Aelianus). *Argesis XI*, 2002, 57-68.

Dupoi, Sîrbu 2001: V. Dupoi, V. Sîrbu, Incinta dacică fortificată de la Pietroasele - Gruiu Dării, jud. Buzău (I) (Buzău 2001).

EAIRV 1996: Enciclopedia Arheologiei și Istoriei Vechi a României (coord. șt. C. Preda) (București 1996).

Florea 1998: G. Florea, Ceramica pictată. Artă, meșteșug și societate în Dacia preromană (sec. I a. Chr. - I p. Chr.) (Cluj-Napoca 1998).

Florea 2011: G. Florea, Dava et Oppidum. Débuts de la genèse urbaine en Europe au deuxième âge du Fer (Cluj-Napoca 2011).

Gostar 1962: N. Gostar, Săpăturile și sondajele de la Șendreni-Bărboși. Materiale și Cercetări Arheologice VIII, 1962, 505-511.

Gostar 1969: N. Gostar, Cetăți dacice din Moldova (București 1969).

Macrea, Glodariu 1976: M. Macrea, I. Glodariu, Așezarea dacică de la Arpașu de Sus (București 1976).

Pârvan 1926: V. Pârvan, Getica. O protoistorie a Daciei (București 1926).

Pippidi 1967: D.M. Pippidi, Contribuții la istoria veche a României, ed. a II-a (București 1967).

Preda 1986: C. Preda, Geto-dacii din bazinul inferior al Oltului. Dava de la Sprîcena (București 1986).

Rustoiu 1997: A. Rustoiu, Fibulele din Dacia preromană (sec. II î.e.n. – I e.n.) (București 1997).

Rusu 1967: I.I. Rusu, Limba traco-dacilor (București 1967).

Sanie 1981: S. Sanie, Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II î.e.n. – III e.n.) (Iași 1981).

Sanie 1987: S. Sanie, Cetățuia geto-dacică de la Bărboși. I. (Introducere. 1. Schiță geografică; 2. Istoricul cercetărilor). *Arheologia Moldovei* XI, 1983, 103-111.

Sanie 1988: S. Sanie, Cetățuia geto-dacică de la Bărboși. II. (b. Locuințe; c. Gropi; d. Sanctuarul; e. Locuirea geto-dacică în afara cetății). *Arheologia Moldovei* XII, 1988, 53-103.

Sanie 1989: S. Sanie, O ștanță monetară descoperită în cetățuia geto-dacică de la Bărboși-Galați. *SCIVA* 40/1, 1989, 91-96.

Sanie, Sanie 1991: S. Sanie, Ș. Sanie, Cetățuia geto-dacică de la Bărboși. III. (Materiale arheologice recoltate. B. Piese de metal. b. Arme; c. Podoabe; C. Tezaur și monede izolate; D. Importuri elenistice și romane). *Arheologia Moldovei* XIV, 1991, 43-53.

Sanie 1992: S. Sanie, Cetățuia geto-dacică de la Bărboși. IV. (D. Importuri elenistice și romane. a. amfore – a₁. amfore

anepigrafe, a₂. amfore cu inscripții; b. Ceramică de lux; c. Opaițe; d. Mărgel și vase de sticlă; e. Obiecte de metal). *Arheologia Moldovei* XV, 1992, 71-96.

Sanie 2002: S. Sanie, Descoperiri mărunte de la Bărboși-Galați (I). 1. Un tipar pentru turnare; 2. Fragmente de sticlă policromă, *Arheologia Moldovei* XXV, 2002, 153-164.

Sanie 2007: S. Sanie, Descoperiri mărunte de la Bărboși-Galați (II). *Arheologia Moldovei* XXX 2007, 297-305.

Sanie 2011: S. Sanie, Cetățuia geto-dacică de la Galați-Barboși. In: (Ed. S. Sanie, T.-E. Marin) *Geto-dacii dintre Carpați și Nistru* (sec. II a. Chr. - II p. Chr.) (Iași 2011), 46-161.

Săulescu 1991: Gh. Săulescu, Descrierea istorico-geografică a cetății Caput Bovis (Capul Boului seu Ghertina), a cării ruine se află în apropierea Galațiului, 1837. (Ed.: S. Sanie, V. Cristian) (București 1991).

Sîrbu 1996: V. Sîrbu, Dava getică de la Grădiștea, județul Brăila. *Monografie arheologică* (I) (Brăila 1996).

Sîrbu et al. 1996: V. Sîrbu, P. Damian, Em. Alexandrescu, E. Safta, O. Damian, St. Pandrea, Al. Niculescu, Așezări din zona Căscioarele - Greaca - Prundu. Mileniul I î. Hr. - I d. Hr. *Observații asupra unor habitate de pe malurile Lacului Greaca* (Brăila 1996).

Sîrbu, Matei, Dupoi 2005: V. Sîrbu, S. Matei, V. Dupoi, Incinta dacică fortificată de la Pietroasa Mică-Gruiu Dării, com. Pietroasele, jud. Buzău (II) (Buzău 2005).

Sîrbu et al. 2007: V. Sîrbu, S.A. Luca, Cr. Roman, S. Purece, D. Diaconescu, N. Cerișer, Vestigiile dacice de la Hunedoara. Grădina Castelului: necropolă și/sau incintă sacră? Dealul Sânpetru: așezarea / The Dacian Vestiges in Hunedoara. Grădina Castelului: necropolis and/or sacred enclosure? Dealul Sânpetru: the settlement (Alba Iulia 2007).

Sîrbu, Croitoru 2007: V. Sîrbu, C. Croitoru, Bărboși – 170 ans de recherches archéologiques. In: (Ed. V. Sîrbu)

Proceedings of the International Colloquium "Important Sites from the Pre-Roman and Roman Time on the Lower Danube Valley (4th century BC – 4th century AD)", Galați, 10-12 mai 2007 (= Supplementum Istros, XIV) (Brăila 2007), 13-25.

Sîrbu, Croitoru 2014: V. Sîrbu, C. Croitoru, Barboși: de la dava la castrum / Barboși: de la dava au castrum. Istros XX, 2014, 311-390.

Ștefan 1935-1936: Gh. Ștefan, Nouvelles découvertes dans le „castellum” romain de Bărboși (près de Galați), Dacia V-VI, 1935-1936, 341-349.

Trohani 2005: G. Trohani, Locuirea getică din partea de nord a Popinei Bordușani (com. Bordușani, Jud. Ialomița), I (Târgoviște 2005).

Trohani 2006: G. Trohani, Locuirea getică din partea de nord a Popinei Bordușani (com. Bordușani, Jud. Ialomița), II (Târgoviște 2006).

Țentea, Cleșiu 2006: O. Țentea, S. Cleșiu, Fortificația și necropola romană de la Galați, Cartier „Dunărea”. Raport arheologic. Cercetări Arheologice XIII, 2006, 39-88.

Ursachi 1995: V. Ursachi, Zargidava. Cetatea dacică de la Brad (București 1995).

Ursachi 2011: V. Ursachi, Fortificații dacice pe valea Siretului. In: (Ed. S. Sanie, T.-E. Marin) Geto-dacii dintre Carpați și Nistru (sec. II a. Chr. - II p. Chr.) (Iași 2011), 162-186.

Vulpe, Teodor 2003: R. Vulpe, S. Teodor, Piroboridava. Așezarea geto-dacică de la Poiana (București 2003).

Dr. prof. Valeriu Sîrbu

Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”,
București, România

 0000-0002-6784-641X

e-mail: valeriu_sirbu@yahoo.co.uk

Podoabe dacice din argint descoperite pe Valea Buzăului

Dacian silver jewellery discovered in the Buzău Valley

Sebastian Matei

Cercetare realizată în cadrul proiectului „Peisaje ascunse:
Explorarea prin teledeteecție și LiDAR a drumurilor, granițelor și
câmpurilor de luptă din Carpații de Sud-Est (HiLands)”.
CNCS-UEFISCDI 90/2016, PN-III-P4-ID-PCCF-2016-0090.

Research carried out within the project “Hidden Landscapes:
Exploratory Remote-sensing for the Archaeology of the Lost Roads,
Borders and Battlefields of South-Eastern Carpathians (HiLands)”.
CNCS-UEFISCDI 90/2016, PN-III-P4-ID-PCCF-2016-0090.

Cuvinte-cheie: valea Buzăului, daci, podoabe din argint, tezaur, Dacia preromană.

Rezumat: Articolul prezintă 12 artefacte dacice din argint, descoperite în patru puncte situate pe cursul mijlociu al Buzăului, de la ieșirea din munți până la contactul cu câmpia. Pieseile reprezintă descoperiri mai vechi sau recente, realizate fie prin cercetări sistematice sau sondaje în așezările de la Cârломănești, Târcov și Valea Lupului, fie cu ocazia unor descoperiri întâmplătoare, cum ar fi tezaurul de la Căndești. Cele mai multe piese au fost descoperite la Cârломănești. Este vorba despre o brățară, o fibulă-linguriță, un inel și două pandantive-cui. De la Târcov provin trei piese din argint, respectiv o verigă, un manșon și o garnitură, iar de la Valea Lupului – un cercel cu terminație conică și o mărgică de chihlimbar. La Căndești a fost descoperit recent primul tezaur dacic din argint din zona Buzăului. El se compune din trei piese de podoabă și 19 denari romani republicani, ultimul fiind bătut în anul 41 a. Chr.

Keywords: Buzău Valley, dacians, silver jewellery, hoards, pre-Roman Dacia.

Abstract: The article presents 12 Dacian silver artifacts discovered at four points located on the middle course of the Buzău River from the exit from the mountains to the approach to the plain. The pieces are older or recent finds, obtained either through systematic research or through surveys in the settlements of Cârломănești, Târcov and Valea Lupului or on the occasion of chance discoveries such as the hoard of Căndești. Most of the pieces were discovered in Cârломănești. From here come a bracelet, a spoon-fibula and two pin-pendants. Another three silver pieces come from Târcov, respectively a link, a garnish, and a collar, and from Valea Lupului an earring with a conical protrusion and amber bead. The first Dacian silver hoard in the Buzău area was discovered at Căndești. It consists of three pieces of jewellery and 19 Roman Republican denarii, the last of which was minted in 41 BC.

Podoabele și piesele de port din argint reprezintă o categorie de descoperiri importantă pentru cultura geto-dacică clasică înainte de cucerirea romană. Marea lor majoritate a fost reperată în peste 60 de tezaure, răspândite pe tot teritoriul țării și îngropate cu precădere în sec. I a. Chr. În număr mult mai mic sunt descoperirile din așezări, care, deși mai puțin spectaculoase, reprezintă aproape întreaga gamă de piese de port și podoabe, care au circulat și au fost îngropate sub formă de tezaure în Dacia Preromană.

În prima contribuție exhaustivă privind podoabele dacice din argint, realizată în 1973 de K. Horedt

Silver jewellery and silver wear are an important category of finds for the Classical Geto-Dacian culture before the Roman conquest. The vast majority of them were discovered in more than 60 hoards scattered throughout the country and buried mainly in the 1st century BC. Much smaller in number are the finds from settlements, which although less spectacular, account for almost the entire range of items of costume and jewellery that circulated and were buried as hoards in pre-Roman Dacia.

In the first comprehensive contribution on Dacian silver jewellery made in 1973 by K. Horedt (Horedt 1973, 127-167), the Buzău Valley area was a blank spot, no finds being known.

(Horedt 1973, 127-167), zona văii Buzăului reprezenta o pată albă, nefiind cunoscute descoperiri.

Deși în anii '70 au debutat săpăturile sistematice de la Cârломănești, care au continuat în anii '80 cu sondaje arheologice pe valea Buzăului, în siturile de la Târcov și Valea Lupului, podoabele din argint lipseau, fie datorită nepublicării acestora pentru situl de la Cârломănești, fie din cauza nedescoperirii lor, dat fiind caracterul restrâns al săpăturilor. Drept urmare, zona văii Buzăului rămânea, în continuare, o pată albă și în anul 1996, când A. Rustoiu publica lucrarea dedicată metalurgiei bronzului la daci, unde discuta pe larg și despre podoabele dacice din argint, descoperite în tezaure sau în așezări.

După ce S. Matei face o prezentare succintă, în anul 2009, a două piese de argint, respectiv o fibulă și un pandantiv-cui, descoperite la Cârломănești, în 2012 are loc publicarea de către D. Spănu a celei mai cuprinzătoare și exhaustive lucrări dedicate podoabelor dacice din argint. Cu acest prilej, sunt prezentate trei podoabe din argint de la Cârломănești (o fibulă-linguriță și două pandantive-cui), precum și o podoabă din aur (pandantiv semilunar) (Spănu 2012, 218)¹.

Dat fiind stadiul destul de precar al publicării, precum și noile descoperiri realizate în ultimii ani, am ales să publicăm 12 artefacte dacice din argint, descoperite în patru puncte situate pe cursul mijlociu al Buzăului, de la ieșirea din munți până la contactul cu câmpia.

¹ Publicarea pieselor nu este însoțită de detalii privind contextul arheologic, iar din punct de vedere grafic sunt redată doar trei dintre ele. Precizăm faptul că cea de a cincea piesă, respectiv o za din sârmă răsucită, este atribuită greșit ca fiind din argint, în realitate ea fiind din bronz.

Although systematic excavations at Cârломănești began in the 1970s and continued in the 1980s with archaeological surveys in the Buzău valley at the sites of Târcov and Valea Lupului, the silver jewellery were missing, either because they were not published for the Cârломănești site, or because they were not found due to the limited nature of the excavations. As a result, the Buzău Valley area remained a blank spot even in 1996 when A. Rustoiu published his work on bronze metallurgy of the Dacians, where he also discusses at length the Dacian silver jewellery discovered in hoards or in settlements.

After a brief publication in 2009, in an exhibition catalogue of two silver pieces, respectively a fibula and a pin-pendant discovered at Cârломănești, by S. Matei, the most comprehensive and exhaustive work dedicated to Dacian silver jewellery was published in 2012 by D. Spănu. On this occasion, three silver jewellery from Cârломănești are presented (a spoon-shaped fibula and two pin-pendants) as well as a gold ornament (half-moon pendant) (Spănu 2012, 218)¹.

Given the rather precarious state of publication, as well as the new discoveries made in recent years, we chose to publish 12 Dacian silver artifacts discovered at four points located on the middle course of the Buzău River from the exit from the mountains to the approach to the plain.

As mentioned above, the pieces are older or recent finds, obtained either through systematic research or through

¹ The publication of the pieces is not accompanied by details of the archaeological context and for only 3 of them graphical representation is provided. It should be noted that the fifth piece, a twisted wire link, is mistakenly attributed as silver, but in reality, it is bronze.

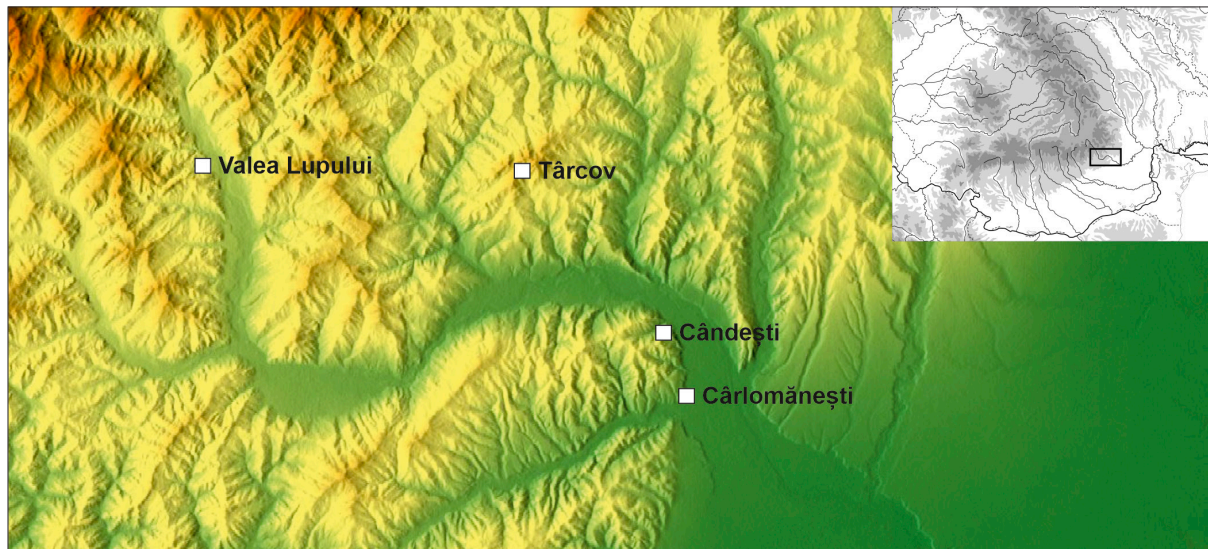

Fig. 1. Localizarea punctelor unde au fost descoperite podoabe din argint.

Fig. 1. Locating the points where silver jewellery were discovered.

Așa cum spuneam mai sus, piesele reprezintă descoperiri mai vechi sau recente, realizate fie prin cercetări sistematice sau sondaje în așezările de la Cârломănești (Babeș 1975; Matei 2009; Babeș 2010; Matei, Măgureanu 2014; Măgureanu 2014; Matei 2020; Popescu, Măgureanu, Matei 2020), Târcov (Trohani, Andreescu 1992; Sîrbu, Matei 2015; Matei 2016) și Valea Lupului (Popovici Trohani 2010; Matei, Sîrbu 2022), fie cu ocazia unor descoperiri întâmplătoare, cum ar fi tezaurul de la Căndești (fig. 1), care reprezintă și primul tezaur dacic din argint reperat în zona Buzăului. El se compune din trei piese de podoabă și 19 denari romani republicani, ultimul fiind bătut în anul 41 a. Chr. (Matei, Isvoranu 2022, 107-119).

surveys in the settlements of Cârломănești (Babeș 1975; Matei 2009; Babeș 2010; Matei, Măgureanu 2014; Măgureanu 2014; Matei 2020; Popescu, Măgureanu, Matei 2020), Târcov (Trohani, Andreescu 1992; Sîrbu, Matei 2015; Matei 2016) and Valea Lupului (Popovici Trohani 2010; Matei, Sîrbu 2022) or on the occasion of chance discoveries such as the hoard of Căndești (fig. 1). The latter is also the first Dacian silver hoard discovered in the Buzău area. It consists of 3 pieces of jewellery and 19 Roman Republican denarii, the last of which was minted in 41 BC (Matei, Isvoranu 2022, 107-119).

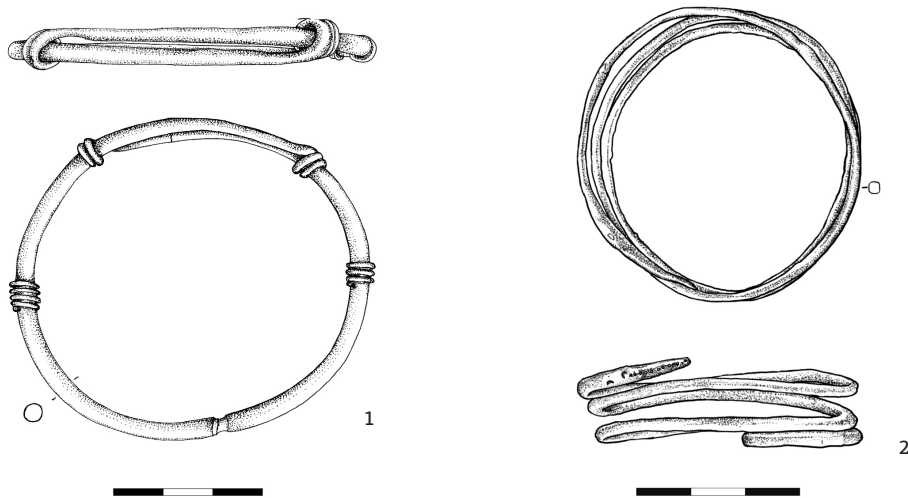

Fig. 2. Brățări din argint. 1 - Cândești; 2 - Cârломănești.
Fig. 2. Silver bracelets. 1 - Cândești; 2 - Cârломănești.

Brățări (fig. 2/1, 2; 8)

În arealul analizat au fost descoperite doar două brățări, una spiralică și cealaltă simplă, cu capetele petrecute și înfășurate. Prima brățară a fost depistată în anul 2012 în *dava* de la Cârломănești (fig. 2/2; 8), făcând parte din umplutura unei gropi menajare (secțiunea V2bS, complex 50, -0,80 adâncime).

Brățara este realizată dintr-o sârmă circulară în secțiune, formată din trei spire. Unul dintre capete

Bracelets (fig. 2/1, 2; 8)

Only two bracelets were found in the area analysed, one spiral and the other simple with the ends twisted and overlapping. The first bracelet was discovered in 2012 in the Cârломănești *dava* (fig. 2/2; 8), being part of the fill of a domestic pit (section V2bS, complex 50, -0.80 depth).

The bracelet is made of a wire of circular cross-section, consisting of three turns. One of the ends is flattened and decorated with a row of 9 punched dots and two other

este aplatizat și decorat cu un șir de nouă puncte poansonate și alte două mici adâncituri semilunare, dispuse în lateral, ce par a reda ochii unui animal (șarpe). Are un diametru de 5,3 cm, o grosime de 2 mm și o greutate de 13,42 g.

Morfologic, brățara de la Cârломănești își găsește bune analogii în tezaurele dacice, unde se află numeroase brățări spiralice, majoritatea masive, având terminațiile sub forma unor plăci decorate. Mai puțin numeroase sunt brățările spiralice simple, cu terminațiile rotunjite, lipsite de decor. Această din urmă grupă este mai apropiată ca dimensiuni de piesa de la Cârломănești. Totuși, potrivit autorilor care s-au ocupat de tipologia brățărilor spiralice, există și o a treia grupă tipologică, creată doar pe baza a două exemplare descoperite în tezaurul de la București-Herestrău. Astfel, deși brățara de la Cârломănești este unicat, ea se poate încadra în tipul D5b la K. Horedt (Horedt 1973, 140), tipul 5b la A. Rustoiu (Rustoiu 1996, 98) și tipul 2 la D. Spânu (Spânu 2012, 62-63). Piesa cea mai apropiată stilistic o reprezintă brățara mică din tezaurul de la București-Herestrău (Spânu 2012, 217, pl. 11/2). Alte două piese foarte asemănătoare fac parte dintr-un tezaur recuperat recent și aflat în colecțiile Muzeului Național de Istorie a României (Oberländer-Târnoveanu 2021, 504-505)².

Contextul stratigrafic și asocierea cu materialele ceramice din groapa 50/V2bS asigură o datare a

² Tezaurul a fost recuperat în anul 2015 de la braconieri. El se compune din 20 de piese, din care amintim patru fibule cu noduri, o centură cu plăci dreptunghiulare, un lanț de centură compus din verigi răsucite, o brățară simplă, două brățări spiralice cu capete de șarpe stilizate, două falere decorate, inele spiralice și pandantive.

small semilunar indentations arranged on the sides that seem to depict the eyes of an animal (snake). It has a diameter of 5.3 cm, a thickness of 2 mm and a weight of 13.42 g.

Morphologically, the Cârломănești bracelet finds good analogies in Dacian treasures, where numerous spiral bracelets are found, most of them massive, with ends in the form of decorated plates. Less numerous are simple spiral bracelets with rounded ends, without decoration. The latter group is closer in size to the Cârломănești piece. However, according to the authors who have dealt with the typology of spiral bracelets, there is also a third type group created on the basis of only two specimens found in the Bucharest-Herestrău hoard. Thus, although the bracelet from Cârломănești is unique, it can be classified as type D5b to K. Horedt (Horedt 1973, 140), type 5b to A. Rustoiu (Rustoiu 1996, 98) and type 2 to D. Spânu (Spânu 2012, 62-63). The closest piece stylistically is the small bracelet from the Bucharest-Herestrău (Spânu 2012, 217, pl. 11/2) hoard. Two other very similar pieces are part of a recently recovered hoard in the collections of the National History Museum of Romania (Oberländer-Târnoveanu 2021, 504-505)².

The stratigraphic context and the association with ceramic materials from pit 50/V2bS ensure that the bracelet is dated to the first half of the 1st century BC. This dating is also supported by the relative chronology of the Dacian silver hoards. Thus, A. Rustoiu placed the hoards where

² The hoard was recovered in 2015 from poachers. It consists of 20 pieces including 4 knotted fibulae, a belt with rectangular plates, a belt chain made of twisted links, a simple bracelet, two spiral bracelets with stylized snake heads, two decorated phalerae, spiral rings and pendants.

brățării în prima jumătate a sec. I a. Chr. Această datare este susținută și de cronologia relativă a tezaurelor de argint dacice. Astfel, A. Rustoiu încadra tezaurele unde s-au descoperit brățări spiralice simple, asemănătoare cu piesa de la Cârломănești, în prima grupă cronologică LT D1 (150/125 - 75/50 a. Chr.) (Rustoiu 2020, 18), în acord cu cronologia propusă de K. Horedt în 1973 (Horedt 1973, 132; Horedt 1976, 130). O datare mai târzie este propusă de D. Spânu pentru brățările spiralice simple, respectiv în LT D2a (75-25 a. Chr.) (Spânu 2019, 180-181).

A doua brățară a fost descoperită în tezaurul de la Căndești (fig. 2/1) (Matei, Isvoranu 2022, 107-108). Ea are o formă ușor ovală, rotundă în secțiune, grosimea tijei variind între 3-4 mm. Capetele sunt petrecute, iar terminațiile sunt înfășurate pe tijă de două ori. În zona diametrului maxim, brățara a fost decorată cu trei, respectiv patru spire înfășurate în jurul tijei. Brățara are un diametru care variază între 7,5 și 6,8 cm și o greutate de 26,3 g.

Din punct de vedere tipologic, ea se încadrează în tipul D3a la K. Horedt (Horedt 1973, 140) și în tipul 2.5 la D. Spânu (Spânu 2012, 60-61). Piese aproximativ similare sunt prezente în tezaurele de la Cerbăl (Spânu 2012, 219, pl. 26/3), Săliștea (Spânu 2012, 240, pl. 109/2-5), Senereuș (Spânu 2012, 241-242, pl. 130/2-4) și Șimleul Silvaniei (Spânu 2012, 246-247, pl. 149/4-5).

Din punct de vedere cronologic, brățara de la Căndești se datează în epoca augustană, respectiv în ultimul sfert al sec. I a. Chr. - primul deceniu al sec. I p. Chr. (Matei, Isvoranu 2022, 115).

simple spiral bracelets similar to the Cârломănești piece were found in the first chronological group LT D1 (150/125 - 75/50 BC) (Rustoiu 2020, 18) in accordance with the chronology proposed by K. Horedt in 1973 (Horedt 1973, 132; Horedt 1976, 130). A later dating is proposed by D. Spânu for the simple spiral bracelets, i.e. in LT D2a (75-25 BC) (Spânu 2019, 180-181).

The second bracelet was discovered in the hoard of Căndești (fig. 2/1) (Matei, Isvoranu 2022, 107-108). It is slightly oval in shape, round in section, with the thickness of the shank varying between 3 to 4 mm. The ends are overlapped and wrapped around the shank twice. In the area of the maximum diameter, the bracelet was decorated with three, respectively four coils wrapped around the shank. The bracelet has a diameter ranging from 7.5 to 6.8 cm and a weight of 26.3 g.

From a typological point of view, it falls into the type D3a to K. Horedt (Horedt 1973, 140) and type 2.5 to D. Spânu (Spânu 2012, 60-61). Roughly similar pieces are present in the Cerbăl (Spânu 2012, 219, pl. 26/3), Săliștea (Spânu 2012, 240, pl. 109/2-5), Senereuș (Spânu 2012, 241-242, pl. 130/2-4) and Șimleul Silvaniei (Spânu 2012, 246-247, pl. 149/4-5) hoards.

From a chronological point of view, the bracelet of Căndești dates back to the Augustan age, respectively to the last quarter of the 1st century BC - first decade of the 1st century AD (Matei, Isvoranu 2022, 115).

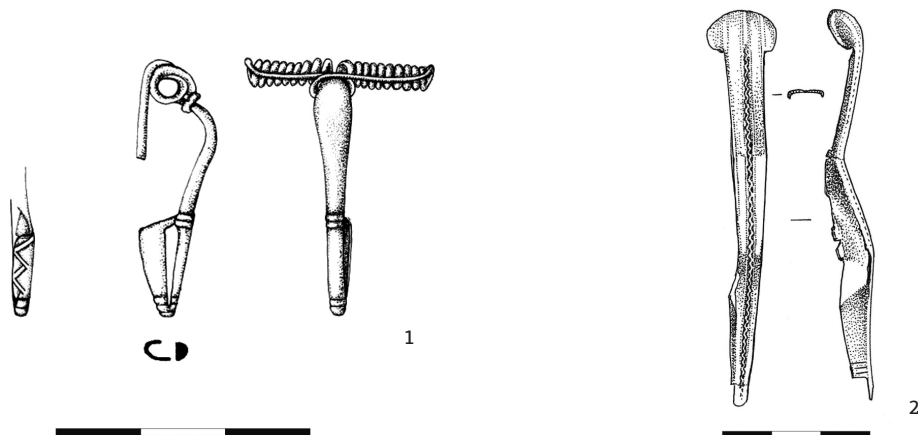

Fig. 3. Fibule din argint. 1 - Căndești; 2 - Cărlomănești.

Fig. 3. Silver fibula. 1 - Căndești; 2 - Cărlomănești.

Fibule (fig. 3/1, 2)

În arealul analizat au fost descoperite doar două fibule: prima – la Cărlomănești și a doua – în tezaurul de la Căndești.

Fibula-linguriță de la Cărlomănești (fig. 3/2) a fost identificată în cursul cercetărilor din anul 1979 în secțiunea V3dN, în strat, la adâncimea de -0,25 m, foarte aproape de marginea de vest a platoului. Din fibulă se păstrează doar corpul propriu-zis, realizat din argint, resortul cu acul făcut, probabil, din bronz și sudat de corpul fibulei, lipsește. Fibula are aspectul unei lingurițe, arcul având capul lățit sub forma unei calote care masca resortul, iar restul corpului fiind de formă

Fibulae (fig. 3/1, 2)

Only two fibulae were found in the area analysed, the first at Cărlomănești and the second in the hoard of Căndești.

The Cărlomănești spoon-fibula (fig. 3/2) was discovered during the 1979 research in section V3dN, in the stratum, at a depth of -0.25 m, very close to the western edge of the plateau. Only the actual silver body of the fibula is preserved, the spring with the needle probably made of bronze and soldered to the body of the fibula is missing. The fibula has the appearance of a spoon, the bow having a broadened head in the form of a cap masking the spring, and the rest of the body of lamellar shape. The fastener is full, partially broken in the area of the pin attachment.

lamelară. Portagrafa este plină, ruptă parțial în zona de prindere a acului. Arcul este decorat cu o nervură în relief poansonată cu puncte dispuse simetric, creând un ornament pseudo-filigrenat. Lungimea fibulei este de 8,1 cm și are o greutate de 5,26 g.

Piesa a intrat, pentru prima dată, în circuitul științific în anul 2009, cu ocazia publicării unui catalog de expoziție (Matei 2009, 100), ulterior ea fiind menționată în mai multe publicații (Babeș 2010, 143; Spânu 2012, 218, fig. 6/8; Matei, Măgureanu 2013, 380; Spânu 2021, 113-128).

Din punct de vedere tipologic, piesa se încadrează în tipul 16c la A. Rustoiu (Rustoiu 1997, 48-50), 50a la V. Zirra (Zirra 2017, 82-86) și 2.2.a la D. Spânu (Spânu 2012, 48-49). În Dacia preromană au fost descoperite cinci piese similare, respectiv la Răcătău (două, din care una de bronz) (Rustoiu 1997, 208, fig. 10-11), Poiana-Movila *Hârtoș* (două) (Spânu 2012, 235, pl. 97/1-2) și Căpâlna (Glodariu, Moga 2006, 125, fig. 96/4).

În ceea ce privește încadrarea cronologică a acestui tip de fibulă, D. Spânu, într-o publicație recentă, discută pe larg cronologia fibulelor-linguriță cu decor pseudo-filigrenat, propunând o datare în sec. I p. Chr., în special pe baza asocierii cu piesele descoperite la Poiana (Spânu 2021, 113-128). Tot pentru o datare în secolul I p. Chr. înclină și A. Rustoiu într-o contribuție recentă, unde rediscută cronologia fibulelor-linguriță (Rustoiu 2019, 215-232).

A doua piesă este reprezentată de o fibulă de schemă Latène târzie, descoperită la Căndești (fig. 3/1) (Matei,

The bow is decorated with a raised rib punched with symmetrically arranged dots creating a pseudo-filigree ornament. The length of the fibula is 8.1 cm and it weighs 5.26 g.

The piece first came into scientific circulation in 2009 with the publication of an exhibition catalogue (Matei 2009, 100) and was subsequently mentioned in several publications (Babeș 2010, 143; Spânu 2012, 218, fig. 6/8; Matei, Măgureanu 2013, 380; Spânu 2021, 113-128).

From a typological point of view, the piece falls into type 16c to A. Rustoiu (Rustoiu 1997, 48-50), 50a to V. Zirra (Zirra 2017, 82-86) and 2.2.a to D. Spânu (Spânu 2012, 48-49). 5 similar pieces were discovered in pre-Roman Dacia, respectively at Răcătău (two of which one of bronze) (Rustoiu 1997, 208, fig. 10-11), Poiana-Movila *Hârtoș* (two) (Spânu 2012, 235, pl. 97/1-2) and Căpâlna (Glodariu, Moga 2006, 125, fig. 96/4).

As regards the chronological classification of this type of fibula D. Spânu in a recent publication discusses at length the chronology of spoon-shaped fibulae with pseudo-filigree decoration, proposing a dating in the 1st century AD, especially on the basis of the association with the pieces found at Poiana (Spânu 2021, 113-128). In a recent contribution, A. Rustoiu also favours a dating in the 1st century AD, where he discusses the chronology of the spoon-shaped fibulae (Rustoiu 2019, 215-232).

The second piece is a Late La Tène scheme fibula discovered at Căndești (fig. 3/1) (Matei, Isvoranu 2022, 108). The bow shank is thicker, oval in section towards the spring and thinner towards the fastener. The bow is

Isvoranu 2022, 108). Tija arcului este mai groasă, ovală în secțiune spre resort și mai subțire spre portagrafă. Arcul este decorat cu incizii. Portagrafa este în formă de cadru, decorată cu două linii în zig-zag, paralele. Resortul este compus din 19 spire (10+9), cu coarda înfășurată în jurul arcului. Fibula are lungimea de 3,3 cm și o greutate de 2,56 g.

Tipologic, fibula poate fi încadrată în tipul 10a (*fibulă cu resort bilateral mare și coarda înfășurată de arc*), stabilit de A. Rustoiu (Rustoiu 1997, 42-44), și tipul 2.1.1 (*fibule cu arcul cu aspect de tijă*), stabilit de D. Spânu (Spânu 2012, 45-46).

Cea mai apropiată analogie o reprezintă fibula din tezaurul de la Remetea Mare (Rustoiu 1997, 43, fig. 39/14). Alte piese din argint asemănătoare au fost identificate la Mediaș și în așezările de la Piatra Craivii (Moga 1979, 513-514, pl. 1/1) și Poiana (Spânu 2012, 235, pl. 96/6). Acest tip de fibulă, de dimensiuni mai mici, își are bune analogii și în exemplarele din bronz și fier descoperite în Dacia Preromană (Rustoiu 1997, 42-44, fig. 39-40).

În ceea ce privește datarea fibulei de la Căndești, ea se încadrează în epoca augustană, respectiv în ultimul sfert al sec. I a. Chr. – primul deceniu al sec. I p. Chr. (Matei, Isvoranu 2022, 115).

Inele (fig. 4/1, 2)

În spațiul analizat au fost depistate două inele din argint. Prima piesă a fost identificată în *dava* de

decorated with incisions. The fastener is frame-shaped, decorated with two parallel zigzag lines. The spring consists of 19 turns (10+9), with the string wound around the bow. The fibula is 3.3 cm long and weighs 2.56 g.

Typologically, the fibula can be classified as type 10a (*fibula with large bilateral spring and string wrapped around the bow*) by A. Rustoiu (Rustoiu 1997, 42-44) and type 2.1.1 (*fibula with shank-like bow*) by D. Spânu (Spânu 2012, 45-46).

The closest analogy is the fibula from the Remetea Mare (Rustoiu 1997, 43, fig. 39/14) hoard. Other similar silver pieces have been found at Mediaș and in the settlements of Piatra Craivii (Moga 1979, 513-514, pl. 1/1) and Poiana (Spânu 2012, 235, pl. 96/6). This type of smaller fibula also has good analogies in bronze and iron specimens found in Pre-Roman Dacia (Rustoiu 1997, 42-44, fig. 39-40).

As regards the dating of the Căndești fibula, it is dated to the Augustan period, i.e. to the last quarter of the 1st century BC - first decade of the 1st century AD (Matei, Isvoranu 2022, 115).

Rings (fig. 4/1, 2)

Two silver rings were found in the examined area. The first piece was discovered in the Cărlomănești *dava* in 2012, in section V1bN, complex 30 (pit).

The ring is in the form of a wide, circular band with slightly overlapping ends. The decoration consists of two incised lines placed on the edge. The ring is 20 mm in diameter, 7 mm wide, 1 mm thick and weighs 3.59 g (fig. 4/2).

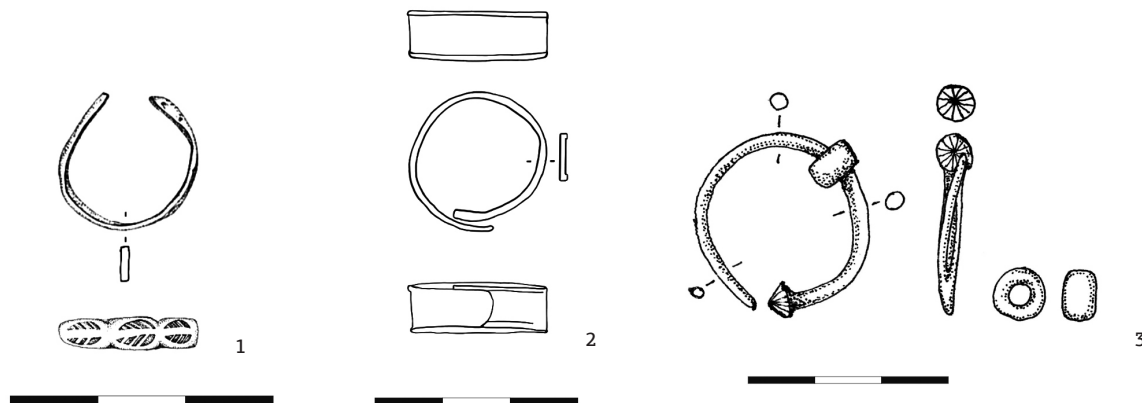

Fig. 4. Inele și cercei din argint. 1 - Căndești; 2 - Cărlomănești; 3 - Valea Lupului.

Fig. 4. Silver rings and earring. 1 - Căndești; 2 - Cărlomănești; 3 - Valea Lupului.

la Cărlomănești în anul 2012, în secțiunea V1bN, complexul 30 (groapă).

Inelul se prezintă sub forma unei benzi late, circulare, cu capetele ușor suprapuse. Decorul constă din două linii incizate, plasate pe margine. Inelul are diametrul de 20 mm, lățimea de 7 mm, grosimea de 1 mm și o greutate de 3,59 g (fig. 4/2).

Acest tip de inel este rar întâlnit în tezaurele și așezările din Dacia Preromană. O piesă aproape similară se află în tezaurul de la Vedea (Spânu 2012, 249, pl. 160/3), iar inele asemănătoare au fost descoperite și în așezările de la Căpâlna (Glodariu, Moga 2006, 124, fig. 94/7), Pietroasa Mică–*Gruiu Dării*

This type of ring is rarely found in pre-Roman Dacian hoards and settlements. An almost similar piece is found in the hoard of Vedea (Spânu 2012, 249, pl. 160/3) and similar rings have also been discovered in the settlements of Căpâlna (Glodariu, Moga 2006, 124, fig. 94/7) Pietroasa Mică–*Gruiu Dării* (Dupoi, Sîrbu 2001, 39, fig. 61/2-3)³ and Popești (Spânu 2012, 237, pl. 99/14).

Typologically, the ring from Cărlomănești falls into type E1 to K. Horedt (Horedt 1973, 141-142) and in type 2 to Spânu

³ Although the mentioned authors classify them as rings, D. Spânu includes these two pieces in the category of earrings, type 1.4. see Spânu 2012, 52. In our opinion these two pieces cannot be earrings because they are much too thick to be used for this purpose.

(Dupoi, Sîrbu 2001, 39, fig. 61/2-3)³ și Popești (Spânu 2012, 237, pl. 99/14).

Tipologic, inelul de la Cârломănești se încadrează în tipul E1 la K. Horedt (Horedt 1973, 141-142) și în tipul 2 la Spânu (Spânu 2012, 61). Pe baza contextului de descoperire, piesa noastră se datează în prima jumătate a sec. I a. Chr.

Cea de-a doua piesă o reprezintă un inel spiralic, remarcat în cadrul tezaurului de la Cîndești (fig. 4/1). Inelul este realizat din sârmă cu secțiune circulară, care formează, de regulă, 4-5 spire cu capetele aplatizate, din piesa noastră păstrându-se doar o singură spiră, respectiv una din plăcile terminale decorată cu patru palmete ștanțate. Inelul are un diametru de 1,9 cm și o greutate de 1,25 g. Piesa aparține tipului 3, definit de D. Spânu, tip care reprezintă o replică în miniatură a brățărilor spiralice cu plăci terminale (Spânu 2012, 66).

Cele mai apropiate analogii se află în tezaurele de la Măgura (Mirea 2009, 99-103, pl. 2/4-8) și Remetea Mare (Spânu 2012, 238-239, pl. 100/10), trei piese fragmentare similare au fost descoperite în inventarul tumulului de la Poiana-Movila Hârtoș (Spânu 2012a, 170, Abb. 6/9-11), iar alte două piese au fost reperate în așezările de la Popești (Vulpe 1959, 319, fig. 14/3) și Sprâncenata (Preda 1986, 98, pl. LII/11).

³ Deși autorii menționați le încadrează la inele, D. Spânu include aceste două piese în categoria cerceilor, tip. 1.4., vezi Spânu 2012, 52. În opinia noastră, aceste două piese nu pot fi cercei, deoarece sunt mult prea groase pentru a fi utilizate în acest scop.

(Spânu 2012, 61). Based on the context of the discovery, this piece is dated to the first half of the 1st century BC.

The second piece is a spiral ring discovered in the Cîndești hoard (fig. 4/1). The ring is made of wire of circular cross-section that usually forms 4 to 5 loops with flattened ends, but only one of the loops remained, namely one of the end plates decorated with 4 stamped palmettes. The ring has a diameter of 1.9 cm and a weight of 1.25 g. The piece belongs to type 3 defined by D. Spânu, a type which is a miniature replica of spiral bracelets with end plates (Spânu 2012, 66).

The closest analogies are found in the hoards of Măgura (Mirea 2009, 99-103, pl. 2/4-8) and Remetea Mare (Spânu 2012, 238-239, pl. 100/10), three similar fragmentary pieces were discovered in the inventory of the Poiana-Movila Hârtoș (Spânu 2012a, 170, Abb. 6/9-11) tumulus, and two other pieces were discovered in the settlements of Popești (Vulpe 1959, 319, fig. 14/3) and Sprâncenata (Preda 1986, 98, pl. LII/11).

Earrings (fig. 4/3)

The only silver earring was discovered during the archaeological research carried out at the site of Valea Lupului in 2020. The piece was found on Terrace 1, in section S7, at an elevation of -0.40 m (Matei, Sîrbu 2022, 142-143).

The earring has a circular shape in plan and section and is made of a single piece of metal. At one end it features a conical protrusion decorated with radially arranged incised

Cercei (fig. 4/3)

Singurul cercei de argint a fost descoperit în cursul cercetărilor arheologice, efectuate în situl de la Valea Lupului în anul 2020. Piesa a fost găsită pe Terasa 1, în secțiunea S7, în strat, la cota de -0,40 m (Matei, Sîrbu 2022, 142-143).

Cercelul este circular în plan și secțiune, fiind realizat dintr-o singură bucată de metal. La unul dintre capete prezintă o proeminență conică, decorată cu linii incizate, dispuse radial. Celălalt capăt este ascuțit. Piesa are diametrul de 26 mm și o greutate de 2,36 g. În momentul depistării, cercelul avea introdusă pe corp o mărgică cilindrică din chihlimbar. Pe baza descoperirilor cunoscute, cercelul de la Valea Lupului este al doilea decorat și primul asociat cu o mărgică din chihlimbar.

Prima tipologie a acestor piese aparține lui K. Horedt, care le includea în categoria inelelor, tipul E5a (Horedt 1973, 141-142). În 1996, A. Rustoiu propune o nouă tipologie distinctă a cerceilor, cu trei variante (Rustoiu 1996, 102-103). Piesa de la Valea Lupului se încadrează în tipul 1 – *cercei cu butoni conici*. În anul 2012, D. Spânu întocmește o nouă tipologie a cerceilor, cu nu mai puțin de cinci tipuri, piesa noastră putând fi încadrată în tipul 1.1 (Spânu 2012, 52)⁴.

În ceea ce privește răspândirea, în Dacia preromană se cunosc numeroase exemplare atât din argint, cât și din bronz, în proporții aproximativ similare.

⁴ Așa cum precizăm mai sus, tipul 1.4, propus de Spânu, se bazează doar pe două piese descoperite la Pietroasa Mică–*Gruiu Dării*, piese care reprezintă, de fapt, inele, și nu cercei.

lines. The other end is pointed. The piece is 26 mm in diameter and weighs 2.36 g. At the time of its discovery, the earring had a cylindrical amber bead inserted in its body. According to known finds, the earring from Valea Lupului is the second decorated earring and the first one associated with an amber bead.

The first typology of these pieces belongs to K. Horedt who included them in the category of rings, type E5a (Horedt 1973, 141-142). In 1996, A. Rustoiu proposed a new distinct typology of earrings with three variants (Rustoiu 1996, 102-103). The piece from Valea Lupului falls into type 1 – *earrings with conical studs*. In 2012, D. Spânu develops a new typology of earrings with 5 types, our piece can be classified in type 1.1 (Spânu 2012, 52)⁴.

In terms of distribution, numerous specimens of both silver and bronze are known in pre-Roman Dacia, in roughly similar proportions. Earrings with conical studs appear in the large settlements on the Siret – Poiana, Răcățău and Brad, but also in the settlements of Merești, Sighișoara, Șimleul Silvaniei, Ocnița (Rustoiu 1996, 103, with references) and Popești, where it is the only decorated piece (Spânu 2012, 236, pl. 99/7). Sets of two and three pieces appear in the hoards of Bălănești, Rovinari and Gliganu de Jos (Spânu 2012, 52, with references).

As regards the dating of the earrings with conical studs, Rustoiu proposes a wider dating starting from the second half of the 1st century BC - 1st century AD (Rustoiu 1996, 103).

⁴ As mentioned above, the type 1.4 proposed by Spânu is based only on two pieces discovered at Pietroasa Mică–*Gruiu Dării*, pieces that are actually rings and not earrings.

Cerceii cu butoni conici apar în marile așezări de pe Siret – Poiana, Răcătău și Brad, dar și în așezările de la Merești, Sighișoara, Șimleul Silvaniei, Ocnîța (Rustoiu 1996, 103, cu bibliografia) și Popești, unde există singura piesă decorată (Spânu 2012, 236, pl. 99/7). Seturi de două, respectiv trei exemplare, apar și în tezaurele de la Bălănești, Rovinari și Gliganu de Jos (Spânu 2012, 52 cu bibliografia).

În ceea ce privește datarea cerceilor cu butoni conici, A. Rustoiu propune una mai largă, începând cu a doua jum. a sec. I a. Chr. - sec. I p. Chr. (Rustoiu 1996, 103).

Coliere și centuri. Elemente componente: pandantive-cui, verigi, garnituri și manșoane (fig. 5-8)

În *dava* de la Cârломănești au fost descoperite două pandantive-cui. Primul – în campania din 1972, secțiunea E2dS, la cota de -0,80 m, iar al doilea – în 1979, în secțiunea E3bN, la cota de -0,45m. Ambele piese au fost găsite în stratul de cultură (fig. 5/1, 2).

Pandantivele au fost realizate dintr-o bară circulară în secțiune, având un capăt ușor subțiat și rotunjit, iar celălalt – subțiat și puternic alungit, îndoit sub forma unei „urechi” spiralice, cu capătul înfășurat pe corpul piesei. Sistemul de prindere astfel creat era utilizat la agățarea pe lanțuri-coliere din argint. În ceea ce privește dimensiunile, prima piesă are o lungime de 5,2 cm și o greutate de 19,5 g, în timp ce a doua piesă, care are sistemul de prindere rupt, are lungime de 4,9 cm și o greutate de 19 g.

Necklaces and belts. Components: pin-pendants, links, garnishes and collars (fig. 5-8)

In the Cârломănești *dava* two pin-pendants were discovered. The first one was found in the 1972 campaign, section E2dS, at an elevation of -0.80 m, and the second one in 1979 in section E3bN, at an elevation of -0.45 m. Both pieces were discovered in the culture layer (fig. 5/1-2).

The pendants were made of a bar circular in section with one end slightly thinned and rounded and the other thinned and strongly elongated, bent in the form of a spiral “ear” with the end wrapped around the body of the piece. The fastening system thus created was used when hanging on silver necklace-chain. In terms of dimensions, the first piece is 5.2 cm long and weighs 19.5 g, while the second piece, which has a broken fastener, is 4.9 cm long and weighs 19 g.

Typologically, K. Horedt classified pin pendants in type F1a (Horedt 1973, 141-142), Rustoiu in type 2 (Rustoiu 1996, 122-123) and Spânu in type 1, Rustoiu in type 2, and Spânu in type 1, which he called wand pendants (Spânu 2012, 68-69). Most of the pin pendants have been found in hoards (Horedt 1973, 149; Rustoiu 1996, 123; Spânu 2012, 69), but they also occur less frequently in *davas* such as Poiana or Popești (Spânu 1969, 69).

From a chronological point of view, this type of piece dates mainly to the first half of the 1st century BC. They are less common in the second half of the 1st century BC (Rustoiu 1996, 123).

Tipologic, K. Horedt încadra pandantivele-cui în tipul F1a (Horedt 1973, 141-142), Rustoiu – în tipul 2 (Rustoiu 1996, 122-123), iar Spânu – în tipul 1, pe care le numea pandantive-baghetă (Spânu 2012, 68-69). Majoritatea pandantivelor-cui au fost descoperite în cadrul unor tezaure (Horedt 1973, 149; Rustoiu 1996, 123; Spânu 2012, 69), dar ele apar mai rar și în dave, cum ar fi la Poiana sau Popești (Spânu 1969, 69).

Din punct de vedere cronologic, acest tip de piese se datează, cu precădere, în prima jumătate a sec. I a. Chr., ele fiind întâlnite mai rar și în a doua jumătate a sec. I a. Chr. (Rustoiu 1996, 123).

Ultimele trei piese din argint provin de la Târcov. Prima piesă reprezintă o verigă, a doua – o garnitură, iar a treia piesă, cel mai probabil, un manșon.

Veriga este una de mici dimensiuni, de tipul cu *capetele petrecute și înfășurate* (E2a la Horedt, tipul 3 la Rustoiu și tipul 2.a. la Spânu) (Horedt 1973, 141-142; Rustoiu 1996, 107-108; Spânu 2012, 70-71). A fost descoperită în anul 2021, în secțiunea S26, într-o groapă, la adâncimea de -0,80 m. Are diametrul de 18,5 mm și o greutate de 1,11 g (fig. 6/3).

Acest tip de verigă, confecționată din argint sau bronz, cunoaște o largă răspândire în Dacia Preromană, fiind descoperite atât în așezări, cât și în tezaure. Funcțional, acestea erau utilizate la închiderea unor lanțuri-coliere, fiind fixate uneori și pandantive-cui. În alte cazuri, au făcut parte din centuri sau au fost atârnate pandantive-toporaș, pandantive din bară profilată sau șiraguri de mărgelă (vezi Spânu 2012,

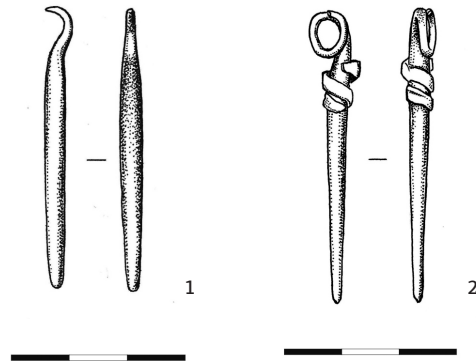

Fig. 5. Pandantive-cui din argint. 1, 2 - Cărlomănești.

Fig. 5. Silver pin-pendants. 1, 2 - Cărlomănești.

The last three silver pieces were found at Târcov. The first piece is a link, the second a garnish, and the third piece most likely a collar.

The link is a small one, of the type with the *wrapped overlapping ends* (E2a to Horedt, type 3 to Rustoiu and type 2.a. to Spânu) (Horedt 1973, 141-142; Rustoiu 1996, 107-108; Spânu 2012, 70-71). It was discovered in 2021 in a pit of section S26, at a depth of -0.80 m. It has a diameter of 18.5 mm and a weight of 1.11 g.

This type of link made of silver or bronze was widely used in Pre-Roman Dacia and was found both in settlements and in hoards. Functionally they were used to close necklaces and chains and sometimes pin-pendants were attached. In other cases, they were part of belts or were hung as

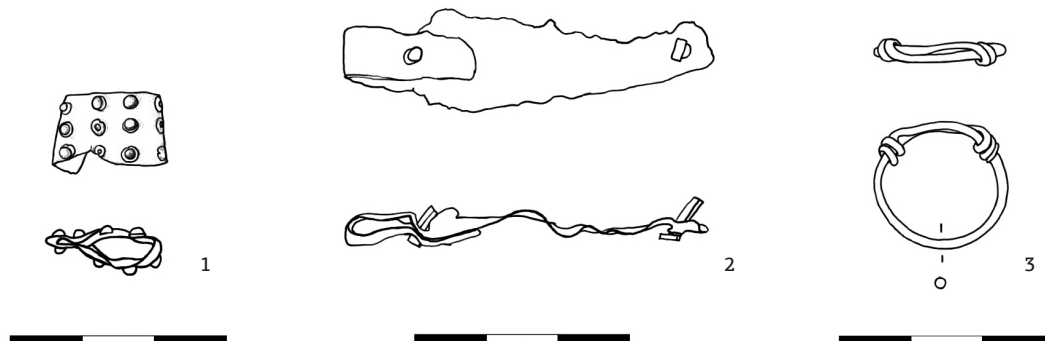

Fig. 6. Piese din argint descoperite la Târcov. 1 - Manșon; 2 - garnitură; 3 - verigă.

Fig. 6. Silver pieces discovered at Târcov. 1 - Collar; 2 - garnish; 3 - link.

70-71, cu bibliografia, și Rustoiu 1996, 107-108, cu bibliografia).

Cronologic, aceste piese se întâlnesc cu precădere în sec. I a. Chr., dar apar și în contexte de sec. I p. Chr. Piesa descoperită la Târcov poate fi datată, pe baza contextului stratigrafic, în a doua jumătate a sec. I p. Chr.

A doua piesă din argint reprezintă o garnitură realizată din tablă subțire (fig. 6/2). A fost depistată în cursul cercetărilor arheologice din anul 2019, secțiunea S27, carou 1, la cota de -0,35 m. Are o formă rectangulară, cu capetele îngustate și pliate. Fixarea s-a făcut cu ajutorul unor nituri, care, la o observație mai atentă, nu au fost bătute, ci ușor îndoite. Piesa a fost decupată/ruptă parțial din vechime. Dimensiunile

axe-pendants, pendants made of profiled bars or strings of beads (see Spânu 2012, 70-71, with references and Rustoiu 1996, 107-108, with references).

Chronologically, these pieces are found mainly in the 1st century BC, but they also appear in contexts of the 1st century AD. The piece found at Târcov can be dated on the basis of the stratigraphic context to the second half of the 1st century AD.

The second silver piece is most probably a thin sheet-metal garnish. It was discovered during archaeological investigations in 2019, section S27, square 1, at an elevation of -0.35 m. It has a rectangular shape with narrowed and folded ends. It was fastened by means of rivets that on closer observation were not hammered, but

ei sunt de 52×18,5 mm și are o greutate de 1,87 g. Cel mai probabil, piesa a fost utilizată ca element component al unei centuri, posibil, în asociere cu verigi sau pandantive, dar nu excludem și alte utilizări în asociere cu piele sau alte materiale textile.

D. Spănu, analizând modalitățile de prindere a elementelor componente ale centurilor, identifică patru tipuri (Spănu 2012, 71-73). Piesa noastră s-ar putea încadra în tipul 2 – *centuri cu plăci rectangulare și verigi*. Această modalitate de prindere a fost definită și de A. Rustoiu în tipul 6 – centuri de tip Fântânele-Tilișca (Rustoiu 1996, 114). În cazul centurilor de acest tip, prinderea se făcea prin îndoire, și nu prin nituire.

Din punct de vedere cronologic, piesa noastră se datează în secolul I p. Chr., poate, chiar în a doua jumătate a acestui secol, spre deosebire de piesele oarecum similare de la Fântânele și Tilișca, ce se datează în sec. I a. Chr.

Ultima piesă o reprezintă, cel mai probabil, un manșon sau tub din argint, descoperit în anul 2019, în cursul săpăturilor sistematice de la Târcov–Piatra cu liliaci, secțiunea S27, carou 4, adâncimea – 0,35 m (fig. 6/1; 7).

Piesa avea, inițial, o formă cilindrică, acum îndoită și aplatizată. Este realizată dintr-o tablă de argint, peste care a fost fixat un decor în tehnica filigranului și a granulației. Decorul constă din șapte rânduri a câte trei pastile sferice, fixate pe un suport circular realizat dintr-o sârmă foarte subțire, sudată pe corpul piesei. Dimensiunile sunt de 15,7×9,3 mm, iar greutatea – de 1,04 g.

most likely bent. The piece has been partially cut/broken off from ancient times. The dimensions are 52.0×18.5 mm and it weighs 1.87 grams. The piece was most likely used as a component element of belts, possibly in association with links or pendants, however other uses in association with leather or other textiles are not excluded.

Analysing the fastening the components of the belts, D. Spănu identifies four types (Spănu 2012, 71-73). This piece could be classified in type 2 – *belts with rectangular plates and links*. This type of fastening was also defined by A. Rustoiu in type 6 – Fântânele-Tilișca (Rustoiu 1996, 114) type belts. In the case of belts of this type the fastening was done by bending not by riveting.

From a chronological point of view, this piece dates back to the 1st century AD, perhaps even to the second half of that century, unlike the somewhat similar pieces from Fântânele and Tilișca which date back to the 1st century BC.

The last piece is most probably a silver collar or tube discovered in 2019 during the systematic excavations at Târcov–Piatra cu liliaci, section S27, square 4, depth - 0,35 m.

The piece originally had a cylindrical shape, now bent and flattened. It is made of silver sheet over which a decoration has been fixed in the filigree and granulation technique. The decoration consists of 7 rows of 3 spherical lozenges each fixed on a circular support made of very thin wire, soldered to the body of the piece. The dimensions are 15.7×9.3 mm and the weight 1.04 g.

Fig. 7. Târcov. Manșon argint.
Fig. 7. Târcov. Silver collar.

Redarea decorului este destul de stângace, sudarea firelor de argint și a unor granule sferice fiind făcută prin aplicarea unei forțe mai mari, lucru care a dus la aplatizarea și bombarea firelor și granulelor, în unele cazuri făcând corp comun. În unele locuri, bobîța sferică nu se păstrează, ea fiind, cel mai probabil, desprinsă, din cauza unei sudări precare.

Ornamentarea în această tehnică a unor podoabe de argint în Dacia preromană este cvasiabsentă. Singura descoperire de până acum a fost făcută la Vedea, jud. Teleorman. Este vorba despre două manșoane tubulare, fixate la capetele unui lanț. Decorul consta dintr-o linie meandrică, ce avea sudate granule sferice în zonele unde aceasta se curba. Având în vedere complexitatea realizării lanțului și a decorului, D. Spânu este de părere că piesa de la Vedea reprezenta, cel mai probabil, un import sau, în cel mai

The rendering of the decoration is rather clumsy, the silver wires and some of the spherical granules being soldered by application of greater force, which resulted in the flattening and bulging of the wires and granules, in some cases making them one piece. In some places the spherical bead is not preserved and is most likely detached due to poor soldering.

Ornamentation of silver jewellery using this technique in pre-Roman Dacia is almost absent. The only discovery so far was made at Vedea, Teleorman county. It consists of two tubular collars attached to the ends of a chain. The decoration consisted of a meandering line with round granules soldered in the areas where it curved. Given the complexity of making the chain and decoration, D. Spânu is of the opinion that the Vedea piece was most probably an import or at best the creation of a craftsman familiar with the techniques of filigree and granulation from the Roman world (Spânu 2012, 98).

If in the case of the Vedea ornament the local attribution is debatable, for the piece of Târcov we are very doubtful that it could represent an import, given the very clumsy making of the decoration.

On the basis of the archaeological context in which it was found, the collar is dated to the second half of the 1st century AD, therefore shortly before the Roman conquest. After the Roman conquest, pieces decorated in the filigree and granulation technique became numerous in the Carpathian environment, being found also in the Buzău Valley (Tzony 1978, 147-161).

As Gh. Bichir showed, Carpathian jewellery made in this technique constitute a unitary and specific group for this

bun caz, creația unui meșter familiarizat cu tehnicile filigranului și granulației din lumea romană (Spânu 2012, 98).

Dacă în cazul podoabei de la Vedea, atribuirea locală este discutabilă, pentru piesa de la Târcov avem mari rezerve că ea ar putea reprezenta un import, dat fiind confecționarea foarte stângace a decorului.

Pe baza contextului arheologic în care a fost descoperit, mașonul se datează în a doua jumătate a sec. I p. Chr., așadar cu puțin timp înainte de cucerirea romană. După cucerirea romană, piesele decorate în tehnica filigranului și a granulației devin numeroase în mediul carpic, fiind descoperite inclusiv pe Valea Buzăului (Tzony 1978, 147-161).

Așa cum a arătat Gh. Bichir, podoabele carpice, realizate în această tehnică, reprezintă un grup unitar și specific pentru această populație, produsele fiind realizate de meșteri locali (Bichir 1973, 112-119). Având în vedere aceste date, nu sunt excluse încercările timide ale meșterilor argintari daci de a utiliza tehnica filigranului și a granulației înainte de cucerirea romană, cu o fază pseudo-filigranată, observată pe decorul unor fibule de argint de tip linguriță sau pe unele colane. În acest context premergător cuceririi romane s-ar putea înscrie și realizarea piesei de la Târcov.

Demersul nostru de a aduna toate descoperirile de podoabe din argint de pe valea Buzăului nu se poate încheia, fără a semna și o serie de tezaure monetare, identificate recent și datate în a în sec. I a. Chr. Alături

Fig. 8. Cărlomănești. Brățară argint.
Fig. 8. Cărlomănești. Silver bracelet.

population, the products being made by local craftsmen (Bichir 1973, 112-119). In view of these data, timid attempts by Dacian silversmiths to use the filigree and granulation technique before the Roman conquest are not excluded, with a pseudo-filigree phase noted on the decoration of some silver spoon-type fibulae or on some necklaces. The production of the Târcov piece could also be seen in this context prior to the Roman conquest.

Our attempt to collect all the silver jewellery found in the Buzău valley cannot be completed without mentioning a series of recently discovered monetary hoards dated to the 1st century BC. Along with the hoard of Căndești, which is the first hoard in the Buzău area to have Roman coins

de tezaurul de la Cândești, care reprezintă primul tezaur din zona Buzăului, unde apar asociate monede romane (Matei, Isvoranu 2022, 107-119) și podoabe, mai amintim alte cinci tezaure monetare.

Primul dintre acestea a fost descoperit în 2018 la Pârscov. Tezaurul este compus din 63 de denari romani și se încheie cu o monedă din anul 19 a. Chr. (Isvoranu, Matei 2022, 113-129). Al doilea tezaur a fost găsit în anul 2020 și este alcătuit dintr-un lot de nouă monede, emise de orașul grecesc Dyrrhachium. Acest tezaur reprezintă prima atestare în zona Buzăului a tipului monetar respectiv, el fiind îngropat aproximativ după anul 85 a. Chr. (Matei, Isvoranu 2022a, 123-131). Celelalte trei tezaure au fost identificate în anul 2022: două tezaure (dintre care unul – cu denari romani și celălalt – cu monede din Dyrrhachium) – la Săsenii pe Vale, com. Vernești, nu departe de *dava* de la Cârломănești, și al treilea – la Chiojdu, pe Valea Bâscei, un important afluent al Buzăului⁵.

Având în vedere faptul că cercetările arheologice sistematice în siturile de la Cârломănești, Târcov și Valea Lupului vor continua, nu excludem în viitor completarea panopliei cu noi podoabe de argint, așa cum nu excludem descoperirea de noi tezaure pe valea Buzăului.

(Matei, Isvoranu 2022, 107-119) and jewellery associated with it, 5 other monetary hoards should be mentioned.

The first of these was discovered in 2018 at Pârscov. The hoard consists of 63 Roman denarii and ends with a coin from 19 BC (Isvoranu, Matei 2022, 113-129). The second hoard was discovered in 2020 and is represented by a lot of 9 coins issued by the Greek city of Dyrrhachium. This hoard represents the first evidence of this type of coinage in the Buzău area, which was buried sometime after 85 BC (Matei, Isvoranu 2022a, 123-131). The other 3 hoards were discovered in 2022 at Săsenii pe Vale, commune of Vernești (2 hoards, one with Roman denarii and the other with coins from Dyrrhachium) not far from the *dava* of Cârломănești and the third at Chiojdu, on the Bâscei Valley, an important tributary of the Buzău river⁵.

Given the fact that systematic archaeological research in the sites of Cârломănești, Târcov and Valea Lupului will continue, we do not exclude in the future to complete the panoply with new silver jewellery, just as it is not excluded to discover new treasures in the Buzău valley.

⁵ Tezaurele sunt în curs de cercetare la Muzeul Județean Buzău și vor fi publicate în curând.

⁵ The treasures are being researched at the Buzău County Museum and will be published soon.

Bibliografie/ Bibliography

Babeş 1975: M. Babeş, Problemes de la chronologie de la culture geto-dace à la lumière des fouilles de Cărlomăneşti. *Dacia* N.S. XIX, 1975, 125-139.

Babeş 2010: M. Babeş, Staţiunea geto-dacă de la Cărlomăneşti: dava sau centru religios?. *Mousaios* XV, 2010, 123-146.

Bichir 1973: Gh. Bichir, *Cultura carpică* (Bucureşti 1973).

Dupoi, Sîrbu 2001: V. Dupoi, V. Sîrbu, Incinta dacică fortificată de la Pietroasele – Gruiu Dării, jud. Buzău (Buzău 2001).

Floca 1956: O. Floca, Contribuţii la cunoaşterea tezaurilor de argint dacice. Tezaurul de la Sărăcsău şi Şeica Mică (Bucureşti 1956).

Glodariu, Moga 2006: I. Glodariu, V. Moga, Cetatea dacică de la Căpâlna (Alba Iulia 2006) (reeditare).

Horedt 1973: K. Horedt, Die dakischen Silberfunde. *Dacia* N.S. XVI, 1973, 127-167.

Horedt 1976: K. Horedt, Fragen der dakischen Latènechronologie. *Thrac-Dacia* 1, 1976, 127- 130.

Isvoranu, Matei 2022: Th. Isvoranu, S. Matei, Tezaurul de denari romani descoperit la Pârscov, judeţul Buzău. *Materiale şi Cercetări Arheologice* s.n. 18, 2022, 113-129.

Matei 2009: S. Matei, Dava de la Cărlomăneşti, com. Verneşti, jud. Buzău. In: (Eds. V. Crişan, V. Sîrbu) *Dacii din curbura Carpaţilor*. Catalog de expoziţie (Sfântu Gheorghe 2009), 95-104.

Matei 2016: S. Matei, Elements for a Chronological Framework of the Dacian Fortress from Târcov, Buzău County. In: (Ed. S. Berecki) *Iron Age chronology in the Carpathian Basin*. Proceedings of the international colloquium from Târgu Mureş (8-10 October 2015) (Cluj-Napoca: Mega 2016), 389-394.

Matei 2020: S. Matei, Amfore locale cu ştampile anepigrafice, descoperite în dava de la Cărlomăneşti. In:

(Ed. I. Căndea) *Tracii şi vecinii lor în antichitate: arheologie şi istorie* (Brăila 2020), 323-332.

Matei, Isvoranu 2022: S. Matei, Th. Isvoranu, The hoard of silver jewellery and coins discovered at Căndeşti, Buzău County. In: (Eds. V. Sîrbu, D. Ştefan, M. M. Ştefan) *Hidden Landscapes. The Lost Roads, Borders and Battlefields of the South-Eastern Carpathians* (Târgovişte 2022), 107-119.

Matei, Isvoranu 2022a: S. Matei, Th. Isvoranu, Un tezaur de drahme din Dyrhachium, descoperit la Pruneni, jud. Buzău. *Mousaios* XXV, 2022, 123-131.

Matei, Măgureanu 2013: S. Matei, D. Măgureanu, Dava de la Cărlomăneşti – Cetăţuia, com. Verneşti, jud. Buzău. In: (Ed. R. Oanţă-Marghitu) *Aurul şi argintul antic al României*. Catalog de expoziţie (Bucureşti 2013), 379-281.

Matei, Măgureanu 2014: S. Matei, D. Măgureanu, Public space – private space in the dava of Cărlomăneşti, Buzău County. In: *Proceedings of the International Colloquium Residential Centres (dava, emporium, oppidum, hillfort, polis) and Cult Places in the Second Iron Age of Europe, Buzău (Romania), 23rd -26th October 2014, Buzău*. *Mousaios* XIX, 2014, 219-240.

Matei, Sîrbu 2022: S. Matei, V. Sîrbu, Cercetările arheologice din situl dacic de la Valea Lupului, jud. Buzău. *Mousaios* XXV, 2022, 133-178.

Măgureanu 2014: D. Măgureanu, Considerations on certain types of public edifices investigated at Cărlomăneşti (Buzău County). In: *Proceedings of the International Colloquium Residential Centres (dava, emporium, oppidum, hillfort, polis) and Cult Places in the Second Iron Age of Europe, Buzău (Romania), 23rd -26th October 2014, Buzău*. *Mousaios* XIX, 2014, 241-257.

Medeleţ 1994: F. Medeleţ, Contribuţii la repertoriul numismatic al Banatului. Epoca La Tène, secolul IV a. Chr. – 106. *Analele Banatului* 3, 1994, 239-308.

Mirea 2009: P. Mirea, Un tezaur de epocă geto-dacă, descoperit la Măgura, jud. Teleorman. *Buletinul Muzeului Judeţean Teleorman*. *Seria Arheologie* 1, 2009, 99-103.

Moga 1979: V. Moga, Piese de argint din cetatea dacică de la Piatra Craivii. Acta Musei Napocensis 16, 1979, 513-518.

Oberländer-Târnoveanu 2021: E. Oberländer-Târnoveanu, Selected Dacian silver ornaments. In: Archaeological Treasures of Romania. Dacian and Roman roots. Exhibition catalog (Madrid 2021), 504-505.

Pop 2008: H. Pop, Argintul dacic sălăjean (Cluj-Napoca 2008).

Popescu, Măgureanu, Matei 2020: M.C. Popescu, D. Măgureanu, S. Matei, Glass finds in Pre-Roman Dacia from the 2nd century BC to the 1st century AD. The glass vessels discovered in the settlement of Cârломănești, Buzău County. Caiete ARA 11, 2020, 51-66.

Popovici, Trohani 2010: D.N. Popovici, G. Trohani, Cercetările arheologice de la Valea Lupului. Mousaios XV, 2010, 147-158.

Preda 1986: C. Preda, Geto-dacii din bazinul Oltului Inferior. Dava de la Sprâncenata (București 1986).

Rustoiu 1996: A. Rustoiu, Metalurgia bronzului la daci (sec. II î. Chr. – sec. I d. Chr.). Tehnici, ateliere și produse din bronz (București 1996).

Rustoiu 1997: A. Rustoiu, Fibulele din Dacia Preromană (sec. II î.e.n. – I e.n.) (București 1997).

Rustoiu 2019: A. Rustoiu, recenzie la V. Zirra, Fibulele de schemă La Tène din România, Craiova, 2017. Ephemeris Napocensis XXIX, 2019, 215-232.

Rustoiu 2020: A. Rustoiu, Commentaria archaeologica et historica (III). Chronology of the Dacian silver hoards. Ephemeris Napocensis XXX, 2020, 11-38.

Sîrbu, Matei 2015: V. Sîrbu, S. Matei, Quelques observations sur des centres fortifiés geto-daces dans la Valachie central – nordique. In: (Eds. A. Zanoci, P. Ettel, M. Băț) Fortified sites from the 1st millennium BC în Central and South-Eastern Europe (Chișinău 2015), 101-120.

Spânu 2012: D. Spânu, Tezaurile dacice. Creația în metale prețioase din Dacia preromană (București 2012).

Spânu 2012a: D. Spânu, Zur Transformation der Bestattungssitten östlich der Karpaten im Kontext der römischen Eroberung Dakiens. Praehistorische Zeitschrift 87 (1), 2012, 161-188.

Spânu 2019: D. Spânu, Core issues of Late La Tène periodization in Romania. Peuce s.n. XVII, 2019, 167-206.

Spânu 2021: D. Spânu, Fibulae clamabunt. Mousaios XXIV, 2021, 113-128.

Vulpe 1959: R. Vulpe, Șantierul arheologic Popești (r. Domnești, reg. București). Materiale și Cercetări Arheologice VI, 1959, 307-324.

Trohani, Andreescu 1992: G. Trohani, R. Andreescu, Cercetările arheologice din punctul Piatra cu lilioci, din satul Târcov, comuna Pârscov, județul Buzău. Cercetări arheologice IX, 1992, 46-51.

Tzony 1978: M. Tzony, Descoperirile carpice de la Gura Nișcovului (județul Buzău). Carpica X, 1978, 147-161.

Zirra 2017: V. Zirra, Fibulele de schemă La Tène din România (Craiova 2017).

Dr. Sebastian Matei

Muzeul Județean Buzău,
Buzău, România

 0000-0003-2417-8906

e-mail: sebastianmatei@yahoo.com

Patrimoniu arheologic provenind de la Ardeu. Descoperiri vechi și abordări noi

Archaeological heritage from Ardeu. Old discoveries and new approaches

Această lucrare a fost elaborată cu sprijinul unui grant oferit de Ministerul Educației și Cercetării, NCS - UEFISCDI, proiectul cu numărul PN-III-P4-ID-PCE-2020-0566, în cadrul PNCDI III.

This work was supported by a grant of the Romanian Ministry of Education and Research, CNCS - UEFISCDI, project number PN-III-P4-ID-PCE-2020-0566, within PNCDI III.

Iosif Vasile Ferencz
Dorel Micle
Florin Marius Cazan

Cuvinte-cheie: Dacia preromană, artefacte, piese mărunte, bronzuri antice, Transilvania.

Rezumat: Dealul *Cetățuie* de la Ardeu, situat în comuna Balșa, în județul Hunedoara, în România a beneficiat în ultimele două decenii de cercetări sistematice, iar rezultatele au văzut lumina tiparului și au fost prezentate frecvent în cadrul unor manifestări științifice. Situl a fost locuit pe parcursul mai multor epoci istorice, însă în timpul regatului dac a cunoscut cea mai intensă dezvoltare. Debutul fortificației poate să fie datat, cu probabilitate, pe parcursul secolului I a. Chr., poate, la mijlocul aceluia interval, în timp ce sfârșitul locuirii dacice este asociat confruntărilor cu romanii, la începutul secolului II p. Chr. Între demersurile cu privire la cercetarea antichităților de la Ardeu, anumite descoperiri mai vechi, între care cele mai multe cu caracter întâmplător, au fost mai puțin puse în valoare. Pentru volumul editat pe baza materialelor prezentate anul acesta în cadrul Colloquimului de vară de la Saharna ne-am propus să facem cunoscute câteva dintre obiectele descoperite cu prilejul debutului lucrărilor pentru amenajarea carierei de piatră.

Keywords: PreRoman Dacia, artifacts, small finds, antiques bronzes, Transylvania.

Abstract: The *Cetățuie* hill from Ardeu, located in the commune of Balșa, in Hunedoara county (Romania), it was been investigated systematically in the last two decades, and the results have been frequently presented. The site was inhabited during several historical eras, but during the Dacian kingdom it experienced the most intense development. The beginning of the fortification can be dated, probably during the 1st century BC, perhaps in the middle of that interval, while the end of the Dacian habitation is associated with the confrontations with the Romans, at the beginning of the 2nd century of the Christian era. Older discoveries, especially accidental ones, were only rarely analyzed. For this occasion we have proposed to present some of the objects discovered on the occasion of the beginning of the works for the setting up of the stone quarry.

Considerații preliminare

Dealul *Cetățuie* de la Ardeu, situat în comuna Balșa, în județul Hunedoara, în România a beneficiat în ultimele două decenii de cercetări sistematice, iar rezultatele au văzut lumina tiparului și au fost prezentate frecvent în cadrul unor manifestări științifice. Situl a fost locuit pe parcursul mai multor epoci istorice (Marc, Rișcuța, Ferencz 2021, 73), însă în timpul regatului dac a cunoscut cea mai intensă dezvoltare (Ferencz 2014a). Debutul fortificației poate să fie datat, cu probabilitate, pe parcursul secolului I a. Chr., poate, la mijlocul aceluia

Preliminary considerations

The *Cetățuie* hill from Ardeu, located in the commune of Balșa, in Hunedoara county (Romania), it was been investigated systematically in the last two decades, and the results have been frequently presented. The site was inhabited during several historical eras (Marc, Rișcuța, Ferencz 2021, 73), but during the Dacian kingdom it experienced the most intense development (Ferencz 2014a). The beginning of the fortification can be dated, probably during the 1st century BC, perhaps in the middle of that interval, while the end of the Dacian habitation is

interval, în timp ce sfârșitul locuirii dacice este asociat confruntărilor cu romanii, la începutul secolului II al erei creștine (Ferencz 2014a, 125).

Între demersurile cu privire la cercetarea antichităților de la Ardeu, anumite descoperiri mai vechi, între care cele mai multe cu caracter întâmplător, au fost mai puțin puse în valoare. Pentru volumul editat pe baza materialelor prezentate anul acesta în cadrul Colloquimului de vară de la Saharna ne-am propus să facem cunoscute câteva dintre obiectele descoperite cu prilejul debutului lucrărilor pentru amenajarea carierei de piatră.

Exploatarea pietrei la Ardeu are o tradiție care poate să fie urmărită începând cu sfârșitul secolului al XIX-lea, servind ca sursă de materii prime pentru realizarea varului (Ferencz 2021). Nevoia de piatră a condus chiar la demontarea unor ziduri sau părți ale unor ziduri datând din evul mediu. Faima vârarilor din Ardeu și prezența calcarelor au fost motivele pentru care, în anul 1971, a fost deschisă o carieră de piatră chiar pe dealul Cetățuie, având ca scop inițial exploatarea pietrei pentru var (fig. 1) (Ferencz 2021, 98). Însă varul a fost produs doar ocazional din piatra de carieră (Ferencz 2021, 98). Piatra exploatată industrial la Ardeu a fost folosită, mai ales, pentru arocamente, straturi de fundație pentru acoperiri asfaltice, și ca piatră spartă – pentru întreținerea drumurilor pietruite (Ferencz 2021, 98). Concluzia este că, deși, inițial, scopul deschiderii carierei a vizat obținerea pietrei pentru var, care era preparat pe loc, ulterior exploatarea preluată de Direcția județeană a drumurilor, a folosit piatra pentru infrastructura căilor de comunicație (Ferencz 2021, 98).

Fig. 1. Cariera de la Ardeu (a funcționat până în anul 2006) (foto I.V. Ferencz, 2006).

Fig. 1. The Ardeu quarry (operated until 2006) (photo I.V. Ferencz, 2006).

associated with the confrontations with the Romans, at the beginning of the 2nd century of the Christian era (Ferencz 2014a, 125).

Older discoveries, especially accidental ones, were only rarely analyzed. For this occasion we have proposed to present some of the objects discovered on the occasion of the beginning of the works for the setting up of the stone quarry.

Stone mining in Ardeu has a tradition that can be traced back to the end of the 19th century, as a source of raw materials for making lime (Ferencz 2021). The need for stone even led to the dismantling of some walls or parts

Fig. 2. Dealul Cetățuie de la Ardeu, vedere asupra versantului estic. Se observă suprafața exploatată pentru extragerea rocămentelor (foto S. Berecki 2018).

Fig. 2 Cetățuie hill from Ardeu, view of the eastern slope. You can see the surface exploited for stone extraction (photo S. Berecki 2018).

Printre efectele exploatării în carieră se numără și distrugerea unei părți din cetatea dacică și a drumului antic de acces (fig. 2). Și tot ca un efect al aceluiași eveniment, cu prilejul desfășurării unor lucrări pentru amenajarea carierei, au fost găsite

of walls, dating back to the Middle Ages. The fame of the Ardeu local workers who they makes lime and the presence of limestones were the reasons why, in 1971, a stone quarry was opened with the objective of the Cetățuie hill, with the initial purpose of exploiting the

întâmplător obiecte arheologice, între care unele au fost valorificate de găsitori.

Astfel, în anul 1969, au fost donate muzeului din Orăștie de către Boldor Viorel, din satul Ardeu, trei piese antice din metal (Mustață, Ferencz 2016, 18). Ulterior, în anul 1971, muzeul din Deva a achiziționat mai multe obiecte de la alți doi localnici: Simion Pârva, originar din Balșa, și Nichifor Părău, din Ardeu, angajați ai carierei de la Ardeu (Mustață, Ferencz 2016, 18). Artefactele în cauză au fost desenate la puțin timp după ce au fost achiziționate, iar profesorul Ioan Andrițoiu ne-a încredințat schițele în momentul în care a părăsit muzeul. Pe unele dintre ele nu am reușit să le regăsim în depozite, fiind, cel mai probabil, amestecate cu alte exponate pe parcursul etapelor de reorganizare din ultimele decenii. Credem că verificarea inventarelor, aflată în plin proces de derulare, va avea ca efect și identificarea exemplarelor rătăcite.

O parte dintre obiectele donate sau achiziționate au fost deja făcute cunoscute publicului cu diverse prilejuri (Andrițoiu, Mărghitan 1973, fig. 27; Mărghitan 1976, 17-18; Rustoiu 1996, 70, 157, 197, fig. 20/7; 54/1-4; 97/2; 109/2, 4; 110; Gheorghiu 2005, 168, 488, fig. 214; Ferencz 2014b; Mustață, Ferencz, Dima 2014; Ferencz, Socol 2015; Mustață, Ferencz 2016, 18-23, fig. 2, 4; Ferencz 2018), însă interpretarea unora dintre ele s-a dovedit a fi greșită, de aceea credem că este important să le analizăm cu mai multă atenție. Pe de altă parte, numărul artefactelor achiziționate și varietatea lor este mare, motiv pentru care, cu acest prilej, ne vom referi doar la obiectele procurate de către Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva de la cetățeanul Pârva Simion.

stone for lime (fig. 1) (Ferencz 2021, 98). But lime was only occasionally produced from quarry stone (Ferencz 2021, 98). The industrially mined stone at Ardeu was mainly used for facings, foundation layers for asphalt pavements and as broken stone, for the maintenance of paved roads (Ferencz 2021, 98). The conclusion is that although initially the purpose of opening the quarry was to obtain stone for lime, later the exploitation taken over by the County Roads Company, used the stone for the infrastructure of communication routes (Ferencz 2021, 98).

The effects of quarrying include the destruction of a part of the Dacian citadel and the ancient access road (fig. 2). And also as an effect of the same events, during the construction of the quarry, archaeological objects were accidentally found, some of which were sold or donate to the Museum by the finders.

Thus, in 1969, three ancient metal pieces were donated to the museum in Orăștie, by Boldor Viorel, from the village of Ardeu (Mustață, Ferencz 2016, 18). Later, in 1971, the museum in Deva acquired several objects from two other locals: Pârva Simion originally from Balșa and Părău Nichifor from Ardeu, employees of the Ardeu quarry (Mustață, Ferencz 2016, 18). The artifacts in question were drawn shortly after they were purchased, and Professor Ioan Andrițoiu entrusted us with the sketches when he left the museum. Some of them we have not been able to find in the deposit, being most likely mixed with other artifacts during the reorganization stages of the last decades. We believe that the ongoing inventory check will also have the effect of identifying them.

Obiectele achiziționate de la Simion Pârva au fost înscrise în Registrul de inventar general al muzeului în dreptul numerelor: 22379-23383 (fig. 3). Data înregistrării nu este completată, însă, mai înainte, ultima consemnare a datei este din 1970 (nr. inv. 23351), iar următoarea este deja din anul 1974 (nr. inv. 23467). Concluzia este că artefactele au fost înscrise în acel interval de timp. În legătură cu data înregistrării, un alt document poate să clarifice într-o mai mare măsură acest detaliu. Raportul de activitate al muzeului județean Deva, întocmit de directorul de atunci, Mircea Valea, pentru perioada ianuarie - septembrie 1971 consemna următoarele: *„La cariera de la Ardeu, în timpul lucrărilor de excavare au fost descoperite mai multe obiecte de podoabă dacice (brățări, fibule), unelte (fier de plug), arme, care, achiziționate, au intrat în patrimoniul muzeului. Deplasarea la fața locului a personalului muzeului a dus la identificarea unei așezări din epoca bronzului, peste care se suprapune o puternică și intens locuită așezare dacică, care, având în vedere lucrările de la carieră, necesită urgente săpături de salvare”* (Ferencz 2014b, 181). După cum se vede, conducătorul instituției menționa că în anul 1971 artefactele achiziționate făceau parte deja din patrimoniul muzeului. Iar anul respectiv se înscrie în intervalul de timp în care, în registrul de inventar, nu sunt consemnate datele înregistrărilor.

La începutul anului 2014 am reușit să purtăm o conversație cu autorul descoperirii, domnul Simion Pârva, atunci în vârstă de 86 de ani. Din ceea ce își amintea, toate obiectele descoperite de dânsul și predate muzeului au fost găsite pe panta de est a

Some of the donated or purchased objects have already been made known to the public on various occasions (Andrițoiu, Mărghitan 1973, fig. 27; Mărghitan 1976, 17-18; Rustoiu 1996, 70, 157, 197, fig. 20/7; 54/1-4; 97/2; 109/2, 4; 110; Gheorghiu 2005, 168, 488, fig. 214; Ferencz 2014b; Mustață, Ferencz, Dima 2014; Ferencz, Socol 2015; Mustață, Ferencz 2016, 18-23, fig. 2, 4; Ferencz 2018), but the interpretation of some of them turned out to be wrong, so we think it is important to analyze them more carefully. On the other hand, the number of artifacts purchased and their variety is large, which is why, on this occasion, we will only refer to the objects purchased by the Museum in Deva, from Pârva Simion.

The objects purchased from that person were registered in the general inventory register of the museum under numbers: 22379-23383 (fig. 3). The registration date is not completed, but before that, the last recording of the date is from 1970 (inv. no. 23351), and the next one is already from 1974 (inv. no. 23467). That it means that the artifacts were recorded during that time frame. In relation to the date of registration, another document may clarify this detail to a greater extent. The activity report of the Deva county museum, drawn up by the director at that time, Mircea Valea, for the period January - September 1971 recorded the following: *“At the Ardeu quarry during the excavation works, several Dacian ornaments (bracelets, fibulae) were discovered, tools (plow iron), weapons, which, when purchased, entered the heritage of the museum. The on-site movement of the museum staff led to the identification of a settlement from the Bronze Age on which a strong and intensively inhabited Dacian settlement is superimposed, which, considering the quarry works, requires urgent rescue excavations”* (Ferencz 2014b, 181). It is easy to be seen

dealului Cetățuie, în diverse locuri (fig. 2). Din acest motiv, credem că este cel mai probabil ca ele să nu fi provenit din unul sau din mai multe contexte bine precizate, ci să fi fost scurse pe pantă, de pe platoul cetății, ca efect al eroziunii sau în contextul dramatic al unor confruntări.

Artefactele achiziționate de la cetățeanul Simion Pârva au putut să fie regăsite cu destulă ușurință în depozitele muzeului. Excepție face numai unul dintre artefacte, care, probabil, se va găsi, așa cum am menționat anterior, cu prilejul verificărilor inventarelor.

Importanța obiectelor pentru înțelegerea unor aspecte ale locuirii umane la Ardeu se distinge din descrierea fiecăruia.

Artefactele

1. În Registrul de Inventar, la nr. 23379 (fig. 3) sunt consemnate următoarele: „*Mâner din bronz cu suport, formă ovală, în secțiune romboidală, două incizii între suport și mâner*”. Se mai precizează că starea de conservare este bună și că provine din „*așezarea dacică Ardeu, Cariera de piatră, achiziționat de la Pârva Simion: Proces verbal de achiziție nr.*”. Numărul procesului verbal de achiziție și data întocmirii lipsesc, tot așa cum ele nu sunt redactate nici în alte cazuri. Poate că acest fapt se datorează grabei sau comodității, însă, probabil, acest amănunt va rămâne un mister.

Din textul consemnat putem să observăm că descrierea este foarte sumară, însă e suficient de clară,

that the head of the institution mentioned that in 1971 the purchased artifacts were already part of the museum's heritage. And that year is entered in the time interval in which, in the inventory register, the dates of the entries are not recorded.

At the beginning of 2014, we managed to have a conversation with the author of the discovery, Mr. Simion Pârva, then on 86 years old. From what he remembered, all the objects discovered by him and which were handed over to the museum, were found on the eastern slope of the Cetățuie hill, in various places (fig. 2). For this reason, we believe that it is most likely that they did not come from one or more well-defined contexts, but more likely to have been drained on the slope, from the plateau of the fortress, as an effect of erosion or in the dramatic context of some confrontations.

The artifacts purchased from the citizen Simion Pârva could be found quite easily in the museum's deposit. The only exception is one of the artifacts, which will probably be found, as mentioned before, during inventory process.

The importance of the objects for understanding some aspects of human habitation at Ardeu can be distinguished from the description of each one.

The artifacts

1. In the Inventory Register, at no. 23379 (fig. 3) the following are recorded: “*Bronze handle with support, oval shape, in rhomboidal section, two incisions between support and handle*”. It is also noticed that the state of conservation is “good” and that it comes from the “Ardeu

Nr. cronol.	Data înregistrării			Nr. de matrice	Denumirea Obiectului	Descrierea obiectului (se va arăta materialul, tehnica și dimensiunile obiectului)	Starea de conservare	Proveniența (Ex. cercetări pe teren, cumpărare, donație, găsit, etc. Se va indica anul care dăruiește proveniența)	Nr. obiectelor			Pondere Se va indica anul care dăruiește proveniența	Volum Se va indica anul care dăruiește proveniența	CLASIFICAREA OBIECTELOR			Data, motivul și cantitatea epurării din patrimoniul muzeului	OBSERVAȚII
	Anul	Luna	Ziua						Total	Din care				15	16	17		
										Epuri	Reparații							
4672	4672	4673	4672	23389	Înălțime	Arbitrară de bronz cu suport în formă de spirală, în vârstă veche, cu o parte dintr-un rețeaș și un rest.	Ardeu	1			10							25
4673	4673	4673	4672	23386	Brățară	Arbitrară de bronz, de factură celtă, cu două rânduri de măști, pe partea interioară sunt două rânduri de măști cu două rânduri de măști pe partea interioară.	Ardeu	1			60							40
4674	4674	4674	4674	23387	Brățară	Arbitrară de bronz, de factură celtă, cu două rânduri de măști, pe partea interioară sunt două rânduri de măști cu două rânduri de măști pe partea interioară.	Ardeu	1			15							40
4675	4675	4675	4675	23388	Brățară	Arbitrară de bronz, de factură celtă, cu două rânduri de măști, pe partea interioară sunt două rânduri de măști cu două rânduri de măști pe partea interioară.	Ardeu	1			15							40
4676	4676	4676	4676	23385	Cară cu mișc	Cară cu mișc de cupru, cu un singur rând de măști, pe partea interioară sunt două rânduri de măști cu două rânduri de măști pe partea interioară.	Ardeu	1			95							150
4677	4677	4677	4677	23386	Brif de lance	Brif de lance cu două rânduri de măști, pe partea interioară sunt două rânduri de măști cu două rânduri de măști pe partea interioară.	Ardeu	1			15							15
4678	4678	4678	4678	23387	Brif de lance	Brif de lance cu două rânduri de măști, pe partea interioară sunt două rânduri de măști cu două rânduri de măști pe partea interioară.	Ardeu	1			50							40
4679	4679	4679	4679	23388	Brif de lance	Brif de lance cu două rânduri de măști, pe partea interioară sunt două rânduri de măști cu două rânduri de măști pe partea interioară.	Ardeu	1			15							40
4680	4680	4680	4680	23389	Brif de lance	Brif de lance cu două rânduri de măști, pe partea interioară sunt două rânduri de măști cu două rânduri de măști pe partea interioară.	Ardeu	1			10							40
4681	4681	4681	4681	23390	Topor	Topor de bronz, de factură celtă, cu două rânduri de măști, pe partea interioară sunt două rânduri de măști cu două rânduri de măști pe partea interioară.	Ardeu	1										15

Fig. 3. Fila din registrul de inventar al muzeului, unde sunt înregistrate obiectele achiziționate de la cetățeanul Simion Pârva.

Fig. 3. The tab in the museum's inventory register, where the items purchased from the citizen Simion Pârva are registered.

pentru a ajuta la identificarea obiectului. Pentru o descriere mai amănunțită, vom remarca faptul că piesa este turnată, probabil, din bronz, dacă ținem seama de culoarea verde a oxizilor care formează patină (exemplarul nu a beneficiat de analize). Pe suprafața sa mai pot să fie distinse urme fine de calcar, provenind din mediul în care a fost găsit.

Din punct de vedere morfologic, asemenea obiecte sunt compuse din patru elemente (Dima 2019, 23): o verigă ovală sau circulară, un suport sau o placă în formă de șa, având în profil forma literei „U” sau pe cea a literei „V” întoarse. Această placă este uneori decorată. În cazul celei de la Ardeu, trebuie menționat că într-o parte a fost ușor deteriorată.

Inelul are formă ovală, iar secțiunea este rombică (fig. 4). Legătura dintre cele două elemente este asigurată de un element, pe care l-am putea asemăna cu un „gât” sau cu un „guler”, care, în cazul exemplarului de la Ardeu, poate să fie asemuit cu două pliuri (fig. 5). Acestea sunt și singurele elemente de decor ce se pot distinge.

Suportul, sau placa, avea rolul de a proteja o verigă prin intermediul căreia accesoriul era fixat de jug. Veriga este ruptă din vechime, în cazul piesei de la Ardeu, însă existența ei este dovedită de cele două capete care s-au păstrat (fig. 4). Să mai remarcăm și că, în ansamblu, piesa este ușor asimetrică.

Obiecte de acest fel au fost interpretate ca fiind accesorii ale unor care. Mai exact, sunt inele care se fixau pe jug și erau folosite pentru distribuția curelelor care compun harnașamentul carelor (Rustoiu 1996,

Dacian settlement, Quarry of stone, purchased from Pârva Simion: Purchase report no.”. The number of the purchase report and the date of preparation are missing, just as they are not written in other cases either. Perhaps this fact is due to haste, or convenience, but this detail will probably remain a mystery.

From the recorded text we can see that the description is very brief, but it is clear enough to help identify the object. For a more detailed description, we will note that the piece is cast, probably from bronze, if we take into account the green color of the oxides, which form a patina (the specimen was not analyzed). Fine traces of limestone can still be distinguished on its surface, coming from the environment in which it was found.

From a morphological point of view, such objects are composed of four elements (Dima 2019, 23): an oval or circular link, a support or a saddle-shaped plate, having in profile the shape of the letter “U” or that of the letter “V” turned. This plate is sometimes decorated. In the case of the one from Ardeu, it should be noted that one part was slightly damaged.

The ring has an oval shape, and the section is rhombic (fig. 4). The connection between the two elements is ensured by an element, which we could liken to a “neck” or a “collar”, which in the case of the specimen from Ardeu can be likened to two folds (fig. 5). These are also the only decorative elements that can be distinguished.

The support or plate had *the role* of protecting a link through which the accessory was fixed to the yoke. The link is broken from antiquity in the case of the piece from

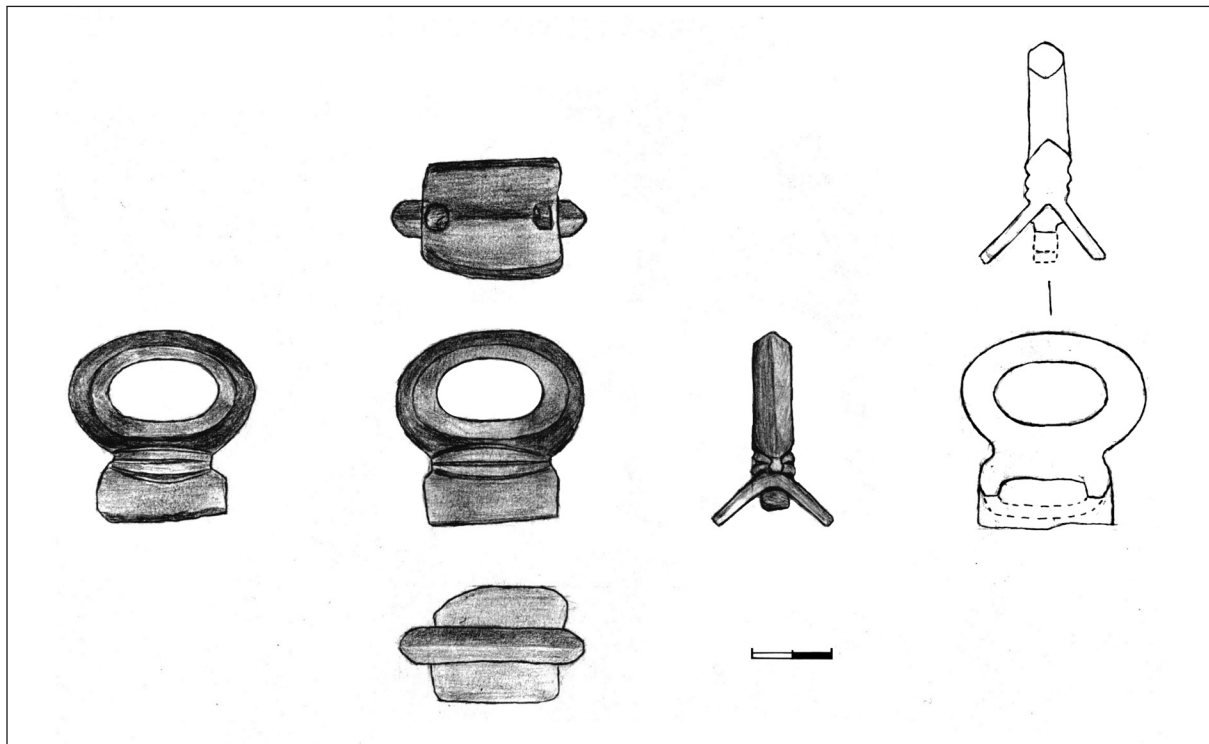

Fig. 4. Inelul de jug de la Ardeu (desen S. Ivan 2022).

Fig. 4. The yoke ring from Ardeu (drawing S. Ivan 2022).

157, fig. 98; Schönfelder 2000, Abb. 172). Având în vedere funcționalitatea pieselor, Cristian Dima este de părere că un termen mai potrivit pentru desemnarea lor ar fi „distribuitor de frâu” (Dima 2019, 22-23).

Aurel Rustoiu, care a analizat – cu mai mult de trei decenii în urmă – obiectele din bronz, descoperite în aria locuită de daci, a avut în vedere și exemplarul de

Ardeu, but its existence is proven by the two ends that have been preserved (fig. 4). Let’s also note that the piece as a whole is slightly asymmetric.

Objects of this kind have been interpreted as accessories of some chariots. More precisely, they are rings that were fixed on the yoke and were used for the distribution of the reins that make up the chariot harness (Rustoiu 1996,

la Ardeu (Rustoiu 1996, 157, fig. 97). Cu toate acestea, multă vreme ele au fost interpretate ca fiind atașe de vas. La mijlocul deceniului 10 al secolului trecut, în catalogul unei ample expoziții organizate la Roma sub înaltul patronaj al președinților Italiei și României, exemplare de acest fel erau desemnate ca fiind „*attachi di ansa di vaso*” (I Daci 1997, 257, no 513-514), urmând, probabil, o tradiție în care se înscrie și însemnarea din registrul muzeului de vean.

Aurel Rustoiu, pe baza caracteristicilor morfologice, distingea două tipuri de inele de jug în Dacia preromană, iar pe cel de la Ardeu l-a încadrat în tipul II. Deși, inițial, numărul de piese care pot să fie încadrate în această categorie a fost redus, pe parcursul anilor a crescut, în principal, datorită activității căutătorilor de comori (Ferencz, Bodó 1999-2000; Rustoiu, Ferencz 2002). Datarea propusă de cercetătorul clujean acoperă întreaga perioadă de existență a regatului dac, adică secolele I a. Chr. - I p. Chr. (Rustoiu 1996, 157). În privința exemplarului de la Ardeu, împreună cu Aurel Rustoiu ne-am pronunțat pentru o încadrare cronologică mai probabilă în secolul I a. Chr. (Rustoiu, Ferencz 2002, 231).

Analiza mormântului cu car de la Boé a reprezentat un bun prilej pentru Martin Schönfelder să analizeze diverse categorii de componente ale carelor din a doua epocă a fierului (Schönfelder 2000). Între acestea se numără și inelele de jug. El încadrează exemplarele de felul celui provenind de la Ardeu în tipul Bechtheim (Schönfelder 2000, 250-251, Abb. 175, Tab. 32), pentru care propune o datare pe parcursul întregului LT D (Schönfelder 2000, 250, Tab 32).

Fig. 5. Inelul de jug de la Ardeu (foto Al. Ranta 2022).

Fig. 5. The yoke ring from Ardeu (photo Al. Ranta 2022).

157, fig. 98; Schönfelder 2000, Abb.172). Considering the functionality of the parts, Cristian Dima is of the opinion that a more appropriate term for their designation would be “rein distributor” (Dima 2019, 22-23).

Aurel Rustoiu, who analyzed more than three decades ago the bronze objects discovered in the area inhabited by the Dacians, also considered the specimen from Ardeu (Rustoiu 1996, 157, fig. 97). However, for a long time they were interpreted as being attached to the vessel. In

În ceea ce privește aria în care au fost descoperite distribuitoare de frâu, sau inele de jug, de felul celui găsit la Ardeu (Schönfelder 2000, 250, Abb. 186; Dima 2021, fig. 11), se remarcă faptul că cele mai numeroase exemplare se regăsesc în spațiul German. Piesele ornamentale de car ilustrează prezența unor atelaje fastuoase, care provin din mediul celtic (Rustoiu, Ferencz 2002, 232).

Două verigi cu noduri sunt înregistrate la numerele 23380 și 20381. Ele au fost ilustrate de către Ioan Andrițoiu și Liviu Mărghitan (Andrițoiu, Mărghitan 1972, fig. 27)¹ și de către Aurel Rustoiu (Rustoiu 1996, 197, fig. 54/ 1-4; 109/2, 4; 110), fără să fie furnizate detalii privind modul de achiziție și fără să fie descrise.

2. Prima dintre ele (fig. 6) este descrisă în Registrul de inventar astfel: „*Brățară de bronz de factură celtică cu trei rânduri de nodozități pe partea exterioară. Diametrul exterior 6,7 cm, diametrul interior 5,8 cm, grosimea brățării 0,8 cm. 12 grupe a câte trei nodozități fiecare*”. Și în acest caz, descrierea este suficient de clară, pentru ca piesa să poată fi ușor recunoscută. Ar mai trebui să menționăm că unele dintre nodozități sunt foarte aplatizate și se disting cu greutate, unele au forme mai rotunjite, iar altele sunt turtite (fig. 7). Acest aspect a fost imprimat piesei din momentul turnării. Suprafața

¹ O confuzie prezentă în lucrarea respectivă trebuie semnalată. Obiectele descrise în explicația figurii 27, adică „Podoabe din argint dacice de la Sărăcsău” au fost ilustrate în partea de jos a paginii, unde este notată ilustrația nr. 28, în care ar fi trebuit să se regăsească „Obiecte de podoabă dacice din bronz și argint de la Ardeu și Bănița”. Însă aceste obiecte se regăsesc în partea de sus a paginii.

the middle of the 10th decade of the last century, in the catalog of a large exhibition organized in Rome under the high patronage of the presidents of Italy and Romania, specimens of this kind were designated as “*attachi di ansa di vaso*” (I Daci 1997, 257, no 513-514), probably following a tradition in which the note from the register of the museum in Deva is also entered.

Aurel Rustoiu, based on the morphological characteristics, distinguished two types of yoke rings in pre-Roman Dacia, and classified the one from Ardeu into type II. Although initially the number of pieces that can be placed in this category was reduced, over the years it increased mainly due to the activity of treasure hunters (Ferencz, Bodó 1999-2000; Rustoiu, Ferencz 2002). The dating proposed by the researcher from Cluj covers the entire period of existence of the Dacian kingdom, i.e. the 1st century BC - 1st century AD (Rustoiu 1996, 157). With regard to the specimen from Ardeu, together with Aurel Rustoiu, we decided for a more probable chronological classification in the 1st century BC (Rustoiu, Ferencz 2002, 231).

The analysis of the Boé chariot grave provided a good opportunity for Martin Schönfelder to analyze various categories of Second Iron Age chariot components (Schönfelder 2000). These include yoke rings. He places specimens of the type from Ardeu in the Bechtheim type (Schönfelder 2000, 250-251, Abb. 175, Tab. 32), for which he proposes a dating throughout the entire LT D (Schönfelder 2000, 250, Tab 32).

Regarding the area where rein distributors or yoke rings of the type found at Ardeu were discovered (Schönfelder 2000, 250, Abb. 186; Dima 2021, fig. 11), it is noted that

Fig. 6. Verigă cu noduri de la Ardeu (foto Al. Ranta 2022).
Fig. 6. Link with knots from Ardeu (photo Al. Ranta 2022).

este acoperită cu patină verde închis. Pe suprafața ei pot să fie observate urme de uzură sub forma unor zgârieturi și zone cu urme de frecare.

Mai trebuie menționat și faptul că are o formă circulară și că diametrul, la interior, este de 5,3 cm, și nu 5,8 cm, cum a fost consemnat în registrul de inventar.

3. Pentru cea de-a doua verigă (fig. 8) avem următoarea descriere: „Brățară de bronz de mici dimensiuni cu patru grupe a câte trei nodozități fiecare,

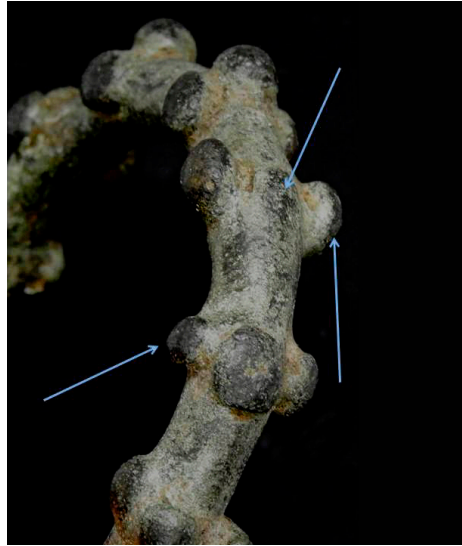

Fig. 7. Verigă cu noduri de la Ardeu, detaliu în care se observă diferențele de forme și dimensiuni ale nodurilor (foto I.V. Ferencz 2022).
Fig. 7. Link with knots from Ardeu, detail showing the differences in the shapes and sizes of the knots (photo I.V. Ferencz 2022).

the most numerous specimens are found in German space. The ornamental parts of the chariot illustrate the presence of some sumptuous chariots that come from the Celtic environment (Rustoiu, Ferencz 2002, 232).

Two knotted links are registered at numbers 23380 and 20381. They were illustrated by Ioan Andrițoiu and Liviu Mărghitan (Andrițoiu, Mărghitan 1972, fig. 27)¹ and by Aurel

¹ A confusion present in that paper should be pointed out. The objects described in the explanation of figure 27, that is, "Dacian silver ornaments from Sărăcsău" were illustrated at the bottom of the page, where illustration no. 28, which should have found "Bronze and silver Dacian ornaments from Ardeu and Bănița". But these objects are found at the top of the page.

Fig. 8. Verigă cu noduri de la Ardeu (foto Al. Ranta 2022).
Fig. 8. Link with knots from Ardeu (photo Al. Ranta 2022).

transversale, așezate simetric. Urme de patină verde. Diametrul interior 3,8 cm, diametrul exterior 4 cm, grosimea brățării 0,3 cm”.

Și în acest caz putem sesiza că nodozitățile nu sunt egale, unele fiind mai pronunțate, iar altele mai aplatizate. Patina este bună și pe suprafața obiectului pot să fie distinse urme de uzură. Diametrul interior are o valoare mai mică decât cea înscrisă în registrul de inventar, și anume 3,1 cm, iar forma este circulară.

Rustoiu (Rustoiu 1996, 197, fig. 54/1-4; 109/2, 4; 110), without providing details on the method of acquisition and without describing them.

2. The first of them (fig. 6) is described in the Inventory Register as follows: “Bronze bracelet of Celtic design with three rows of knots on the outside. Outer diameter 6.7 cm, inner diameter 5.8 cm, bracelet thickness 0.8 cm. 12 groups of three nodes each”. And in this case the description is clear enough so that the piece can be easily recognized. We should also mention that some of the nodules are very flattened and difficult to distinguish, some have more rounded shapes, and others are flattened (fig. 7). This aspect was imprinted on the piece from the moment it was cast. The surface is covered with dark green patina. Traces of wear can be observed on its surface in the form of scratches and areas with rubbing marks.

It should also be mentioned that it has a circular shape and that the inside diameter is 5.3 cm and not 5.8 cm, as was recorded in the inventory register.

3. For the second link (fig. 8) we have the following description: “Small bronze bracelet with four groups of three nodes each, transverse, placed symmetrically. Traces of green patina. Inner diameter 3.8 cm, outer diameter 4 cm, bracelet thickness 0.3 cm”.

We can also notice that the nodules are not equal, some being more pronounced and others more flattened. The patina is good and traces of wear can be distinguished on the surface of the object. The inner diameter has a smaller value than the one entered in the inventory register, namely 3.1 cm, and the shape is circular.

În legătură cu verigile cu noduri, trebuie să precizăm că sunt prezente în număr mare în descoperirile datate în epoca regatului dac. Multă vreme au fost considerate a fi „brățări celtice” și, din acest motiv, în registrul de inventar al muzeului din Deva au fost înregistrate ca „brățări”. Ioan Glodariu (Glodariu 1984) și, mai apoi, Aurel Rustoiu (Rustoiu 1996, 106-107) au demonstrat că astfel de obiecte au fost utilizate în scopuri diverse. Ele se datează în Dacia în întreg intervalul în care se dezvoltă Regatul Dac (Rustoiu 1996, 107). În lipsa unui context mai clar, exemplarele descoperite la Ardeu pot să fie datate pe întreaga perioadă în care a funcționat cetatea, adică în secolele I a. Chr. și până la războaiele cu romanii de la începutul secolului II p. Chr. (Ferencz 2014, 125).

4. Un obiect a cărui funcționalitate este dificil de distins a fost înregistrat cu numărul 23382 (fig. 9). Autorul însemnării preciza că este vorba de o „Brățară de bronz desfăcută și torsionată, romboidală în secțiune, acoperită cu patină nobilă. Dimensiuni: lungimea 14,2 cm, grosimea 0,4 cm”.

Exemplarul are, de fapt, forma unei bare cu secțiunea aproape pătrată (grosimea este, de fapt, 0,50×0,52 cm). A fost ușor torsionată, iar capetele au fost secționare cu dalta (fig. 9). Suprafața este acoperită cu patină verde deschis, care acoperă chiar și unele urme de deformare prin lovituri cu ciocanul. Interpretarea funcționalității piesei ca fiind o brățară credem că este dificil de probat. Forma și aspectul trimite, mai probabil, spre barele descoperite în atelierul unui orfevrier la Tășad, în vestul României (Chidioșan

Fig. 9. Bară din bronz cu secțiune pătrată, descoperită la Ardeu (foto I.V. Ferencz 2022).

Fig. 9. Bronze bar with square section, discovered at Ardeu (photo I.V. Ferencz 2022).

In relation to knotted links, we must specify that they are present in large numbers in the discoveries dated to the Dacian kingdom era. For a long time they were considered to be “Celtic bracelets”, and for this reason they were registered as “bracelets” in the inventory register of the museum in Deva. Ioan Glodariu (Glodariu 1984) and later Aurel Rustoiu (Rustoiu 1996, 106-107) demonstrated that such objects were used for various purposes. They date back to Dacia during the entire period in which the Dacian Kingdom developed (Rustoiu 1996, 107). In the absence of a clearer context, the specimens discovered in Ardeu can be dated to the entire period in which the fortress functioned, i.e. in the 1st century BC and up to the wars with the Romans at the beginning of the 2nd century AD (Ferencz 2014, 125).

4. An object whose functionality is difficult to distinguish was registered with the number 23382 (fig. 9). The author

1977, 34, fig. 4/d-e). Barele respective erau din argint, iar capetele le-au fost secționat cu dalta. Cu toate că piesa descoperită la Ardeu pare să fie din bronz, credem că poate fi interpretată ca fiind materie primă, ca și exemplarele de la Tășad.

La Ardeu au fost identificate urmele a două ateliere, în care erau confecționate obiecte din bronz (Ferencz, Bodó 2003; Beldiman, Ferencz, Sztancs 2013, 40).

5. Artefactul cel mai „spectaculos” din lotul de obiecte achiziționat de la Simion Pârva este un fragment de vas din bronz, înregistrat la nr. 23383 (fig. 10-11). Descrierea din registrul de inventar este succintă: *„Cană cu mâner din cupru, păstrată fragmentar. Mânerul ornamentat cu motive geometrice are o ștampilă aplicată, se termină cu un inel. La fel ornamentată și buza evazată. Se păstrează un fragment din fund, dar și un alt fragment din buză. Probabil produs din ...”*.

A fost ilustrat pentru prima oară de către Gabriela Gheorghiu (Gheorghiu 2015, 168, 488, fig. 214), iar apoi a devenit subiect de interes și pentru alți cercetători (Mustăț, Ferencz, Dima 2014; Mustăț, Ferencz 2016, 18-20).

În acest caz, avem de a face cu o așa-zisă caserolă realizată din tablă de bronz cu buza triunghiulară în pofil, ușor ridicată spre exterior, decorată cu ove și cu un brâu perlat. Peretele vasului este decorat sub buză cu două linii paralele. Partea inferioară a peretelui păstrat este deformată, iar corpul vasului, pe porțiunea păstrată, este ușor bombat. Pe partea

of the registration noted that it is an “*opened and twisted bronze bracelet, rhomboidal in section covered with a noble patina. Dimensions: length 14.2 cm, thickness 0.4 cm*”.

The specimen is actually in the form of a bar with an almost square section (the thickness is actually 0.50×0.52 cm. It has been slightly twisted and the ends have been sectioned with a chisel (fig. 9). The surface is covered with a light green patina, which even covers some traces of deformation by hammer blows. We believe that the interpretation of the piece’s functionality as a bracelet is difficult to prove. The shape and appearance refer more likely to the bars discovered in a silversmith’s workshop at Tășad, in western Romania (Chidioșan 1977, 34, fig. 4/d-e). The respective bars were made of silver, and their ends were sectioned with a chisel. Although the piece discovered at Ardeu appears to be of bronze, we believe that it can be interpreted as raw material as and the specimens from Tășad.

At Ardeu, traces of two workshops where bronze objects were made were identified (Ferencz, Bodó 2003; Beldiman, Ferencz, Sztancs 2013, 40).

5. The most “spectacular” artefact from the lot of objects purchased from Simion Pârva is a fragment of a bronze vessel, registered at no. 23383 (fig. 10-11). The description in the inventory register is brief: *“Mug with copper handle, preserved fragmentarily. The ornate handle with geometric motifs has an applied stamp, ends with a ring. The flared lip is similarly ornamented. A fragment of the bottom is preserved, but also another fragment of the lip. Probably produced from ...”*.

It was illustrated for the first time by Gabriela Gheorghiu (Gheorghiu 2015, 168, 488, fig. 214), and then it became

interioară, la contactul cu buza, pot fi observate urme de ciocănire, precum și modalitatea de prindere a corpului de buză. Mânerul realizat prin turnare este ușor ridicat. În partea centrală este mai îngust, iar capătul se termină tot cu o zonă mai îngustă, decorată cu incizii paralele și cu un inel păstrat pe jumătate. Suprafața mânerului este decorată prin incizare cu motive vegetale, formate din linii și puncte, care conturează ghirlande. Reprezentările respective pot să sugereze capete stilizate de păsări sau șerpi. La capătul mânerului, ușor dezaxat, se observă un cartuș cu șampilă, afectat de zonele oxidate și foarte tocit. Cu greu se pot distinge literele: CNPO[SR]?

Exemplarul aparține unei variante de caserolă, reprezentate printr-un număr redus în descoperiri și integrate în tipul III al tipologiei realizate de Rikhard Petrovszky (numite convențional *Blechkasserollen*). Producerea acestui tip de artefact este plasată în nord-estul Italiei, la Aquileea, în intervalul cuprins între ultimele două decenii ale secolului I a. Chr. și cel de al treilea deceniu al secolului următor. Exemplarele de acest fel făceau parte din serviciile pentru băut și erau folosite pentru amestecul vinului (Petrovszky 1993, 36-39, Taf. 1/III, 1-4b). Piese asemănătoare celei de la Ardeu au fost descoperite la Viadana (în Italia), o alta a fost găsită în apele râului Saone (în Franța), iar altele se păstrează în colecțiile Muzeului Vatican (Mustață, Ferencz, Dima 2014, 42).

Exemplarul reperat la Ardeu este singurul care are o șampilă aparținând unui meșter. Însă, din păcate, literele s-au păstrat foarte slab, astfel că numele nu poate fi descifrat. Însă prezența obiectului respectiv la

Fig. 10. Vas din bronz de la Ardeu (foto S. Mustață, după Mustață, Ferencz, Dima 2014).

Fig. 10. Bronze vessel from Ardeu (photo S. Mustață, after Mustață, Ferencz, Dima 2014).

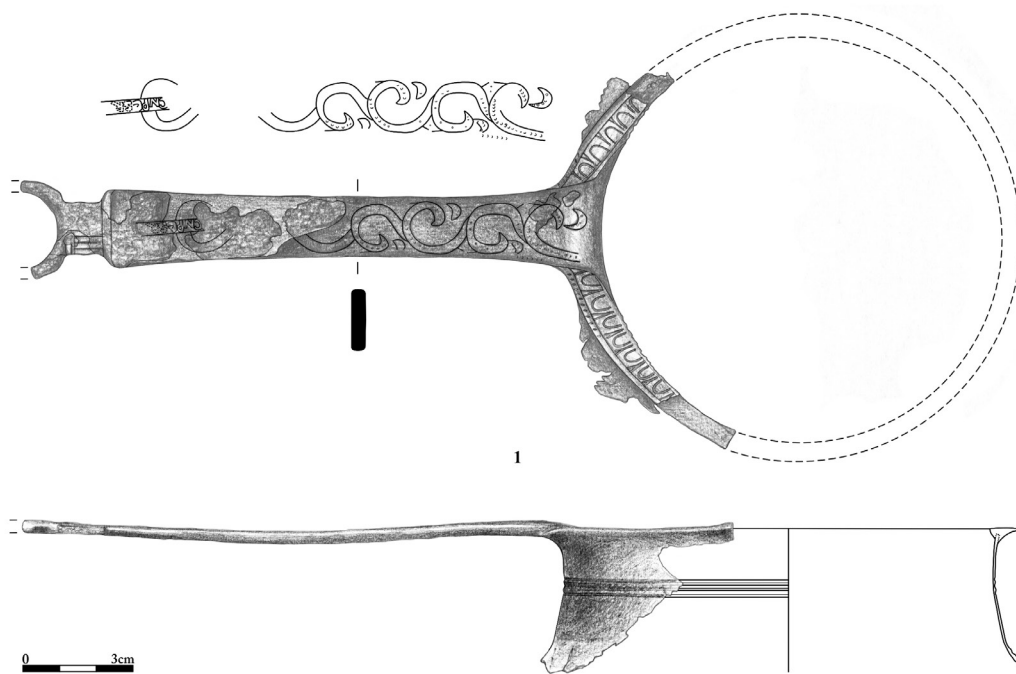

Fig. 11. Vas din bronz de la Ardeu (desen O. Bocănicu și S. Mustăț, după Mustăț, Ferencz, Dima 2014).
 Fig. 11. Bronze vessel from Ardeu (drawing O. Bocănicu and S. Mustăț, after Mustăț, Ferencz, Dima 2014).

Ardeu are o mare importanță în contextul discuțiilor cu privire la debutul în Dacia a importurilor de vase din bronz provenind din nordul Italiei.

Asemenea importuri ajung în Dacia preromană în perioada augustană, urmând ruta comercială care unește nordul Italiei cu valea râului Sava și apoi cu Dunărea (Rustoiu 2005, 79-84).

a topic of interest for other researchers as well (Mustăț, Ferencz, Dima 2014; Mustăț, Ferencz 2016, 18-20).

In this case we are dealing with a so-called casserole made of bronze sheet with a triangular lip in the profile, slightly raised outwards, decorated with a band of ovolo alternated with vertical incisions. The wall of the vessel is decorated below the rim with 2 parallel lines. The lower part of the

6. Printre materialele arheologice procurate de la cetățeanul Pârva Simion din Balșa se numără și o piesă din fier având forma unei lame lanceolate. Obiectul are numărul de inventar 23384, însă, din păcate, el nu a putut fi regăsit în depozitele muzeului. Datorită unei situații fericite, artefactele au fost desenate la puțin timp după ce ele au fost achiziționate, iar profesorul Ioan Andrițoiu mi-a încredințat schițele în momentul în care a părăsit muzeul. Obiectul a beneficiat de atenția noastră și cu alt prilej (Ferencz 2014b).

Pe baza desenului (fig. 12/1) și a descrierii din registrul de inventar al MCDR (fig. 12/3), se poate recupera o parte din informația pierdută odată cu piesa. În registrul de inventar, la numărul curent 4677, în afara cifrei, au fost menționate următoarele: „*Vârf de lance din fier cu lama în formă de frunză și o parte din călcâi. Lungimea lăncii 14,5 cm. Vârful rupt din vechime*”.

Nu știm la ce se referă consemnarea „... o parte din călcâi ...”, dar descrierea unui alt obiect achiziționat de muzeu de la un cetățean din satul Ardeu, pe nume Nichifor Părău, face referire tot la un „călcâi” ca parte componentă a unui alt vârf de lance. Însă, în acel caz, este foarte evident că autorul însemnării se referă la tubul de înmănușare (Ferencz, Socol 2015, 183). Din acest motiv, credem că situația este similară și pentru artefactul cu nr. 23384.

Revenind la descrierea piesei, menționăm că lama este alungită, în formă de frunză, având la unul dintre capete marginile îndoite, în așa fel încât formează

preserved wall is deformed, and the body of the vessel, on the preserved portion, is slightly convex. on the inside, in contact with the lip, traces of hammering can be observed, as well as the method of attaching the body to the lip. The molded handle is slightly raised. In the central part it is narrower and the end also ends with a narrower area, decorated with parallel incisions, and with a half-preserved ring. The surface of the handle is decorated by incising with plant motifs consisting of lines and dots forming garlands. Those representations may represent stylized heads of birds or snakes. At the end of the handle, slightly misaligned, there is a stamp cartouche, affected by oxidized areas and very dull. The letters can hardly be distinguished: CNPO[SR]?

The specimen belongs to a casserole variant represented by a small number of finds, integrated into type III of the typology made by Rikhard Petrovsky (conventionally called Blechkasserollen). The production of this type of artefact is placed in north-eastern Italy, at Aquileia, in the interval between the last two decades of the 1st century BC and the third decade of the following century. Examples of this kind were part of drinking services and were used for mixing wine (Petrovsky 1993, 36-39, Taf. 1/III, 1-4b). Pieces similar to the one from Ardeu were discovered in Viadana (in Italy), another was discovered in the waters of the Saone River (in France), and others are kept in the collections of the Vatican Museum (Mustață, Ferencz, Dima 2014, 42).

The specimen discovered in Ardeu is the only one that has a stamp belonging to a craftsman. But unfortunately the letters were very poorly preserved, so the name cannot be read. But the presence of the respective object at Ardeu

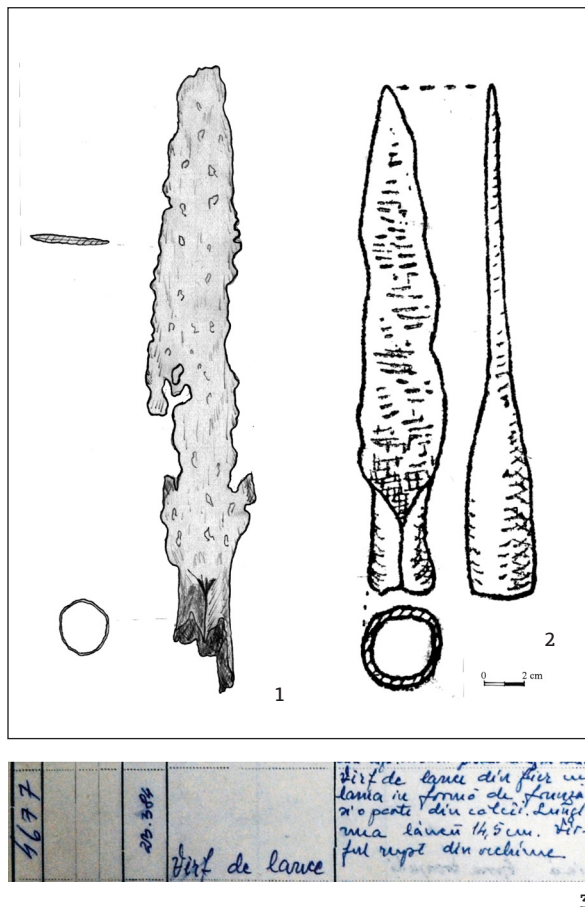

Fig. 12. 1 - Bară-lingou din fier descoperită la Ardeu; 2 - bară-lingou din fier descoperită la Grădiștea Muncelului; 3 - consemnările din registrul de inventar general al MCDR – Deva, în legătură cu bara-lingou descoperită la Ardeu (toate după Ferencz 2014b).

Fig. 12. 1 - Bar-iron ingot discovered at Ardeu; 2 - bar-iron ingot discovered at Grădiștea Muncelului; 3 - the entries from the general inventory register of the MCDR – Deva, in connection with the bar – ingot discovered at Ardeu (all according to Ferencz 2014b).

is of great importance in the context of the discussions regarding the beginning in Dacia of imports of bronze vessels from northern Italy.

Such imports reach pre-Roman Dacia in the Augustan period, following the trade route that connects northern Italy with the Sava river valley and then with the Danube (Rustoiu 2005, 79-84).

6. Among the archaeological materials bought from the citizen Pârva Simion is an iron piece, having the shape of a lanceolate blade. The object has the inventory number 23384, but unfortunately it could not be found in the museum's deposit. Thanks to a happy situation, the artefacts were drawn shortly after they were purchased, and Professor Ioan Andrițoiu entrusted me with the sketches when he left the museum. The object benefited from our attention on another occasion (Ferencz 2014b).

Based on the drawing (fig. 12/1) and the description from the inventory register of the MCDR (fig. 12/3), part of the lost information can be recovered. In the inventory register, at current number 4677, the following were mentioned outside the number: “Iron spearhead with leaf-shaped blade and part of the spear but. Lance length 14.5 cm. The peak broken from ancient times”.

We do not know what the record about “... a part of the spear but...” refers to, but the description of another object purchased by the museum from a citizen of the village of Ardeu, named Nichifor Părău, also refers to a “spear but” as a component part of another spearhead. But in that case it is very obvious that the author of the note refers to the glove tube (Ferencz, Socol 2015, 183). For this reason we

un manșon circular. Profilul lamei este lenticular, lipsind nervura mediană specifică lăncilor. Vârful, așa cum se observă în desen și cum a fost consemnat și în registrul de inventar este rupt. Starea generală de conservare a piesei nu pare să fi fost prea bună nici chiar în momentul descoperirii. Este posibil să fi fost expusă mai mult timp într-un mediu instabil din punct de vedere al condițiilor de umiditate.

O piesă foarte asemănătoare (fig. 12/2) a fost descoperită la Grădiștea Muncelului (Glodariu, Iaroslavschi 1979, 133, fig. 70/14). Ea reprezintă singurul exemplar care ilustrează tipul III al lăncilor dacice, în sistemul tipologic propus de Ioan Glodariu și Eugen Iaroslavschi. Lungimea sa de 13,6 cm este foarte apropiată de cea a exemplarului provenind de la Ardeu – 14,5 cm. Iar starea de conservare a artefactului de la Grădiștea Muncelului pare să fie mai bună. Forma cu totul deosebită de a tuturor pieselor de armament a făcut ca cei doi autori să o încadreze într-un tip aparte, pentru care nu au menționat analogii.

În ceea ce ne privește, credem că, nici într-un caz, nici în celălalt, nu avem de a face cu un vârf de lance (Ferencz 2014b, 184-185).

Două descoperiri mai vechi, de la est de Carpați, ne oferă argumente importante pentru interpretarea celor două artefacte. Este vorba despre depozitele de la Oniceni (Teodor 1983), jud. Neamț, și Negri (Antonescu 1968), jud. Botoșani. În ambele cazuri, au fost identificate mai multe bare din fier. Caracterul de mărfuri destinate schimbului și unei producții meșteșugărești a fost afirmat încă din momentul

believe that the situation is similar for the artifact with no. 23384.

Returning to the description of the piece, we mention that the blade is elongated, in the shape of a leaf with bent edges at one end, so that it forms a circular sleeve. The profile of the blade is lenticular, lacking the median rib specific to lances. The top, as can be seen in the drawing and as recorded in the inventory register, is broken. The general state of preservation of the piece does not seem to have been very good even at the time of its discovery. It may have been exposed in an unstable environment in terms of humidity conditions for a longer time.

A very similar piece (fig. 12/2) was discovered at Grădiștea Muncelului (Glodariu, Iaroslavschi 1979, 133, fig. 70/14). It represents the only specimen that illustrates type III of Dacian spears, in the typological system proposed by Ioan Glodariu and Eugen Iaroslavschi. Its length of 13.6 cm is very close to that of the specimen from Ardeu – 14.5 cm. And the state of preservation of the artifact from Grădiștea Muncelului seems to be better. The completely different shape of all the pieces of weaponry made the two authors classify it in a special type, for which they did not mention analogies.

As far as we are concerned, we believe that in neither case nor in the other are we dealing with a spearhead (Ferencz 2014b, 184-185).

Two older discoveries, from the east of the Carpathians, provide us with important arguments for the interpretation of these artifacts. It is about the deposits from Oniceni (Teodor 1983), Neamț county and Negri (Antonescu 1968),

publicării (Antonescu 1968, 193; Teodor 1983, 97), însă Aurel Rustoiu a demonstrat pe larg că barele de fier care compuneau cele două depozite trebuie considerate ca fiind lingouri destinate unor ateliere de fierărie (Rustoiu 2008, 125; Rustoiu 2009, 12-13). De altfel, în mai multe zone ale Europei au fost descoperite, în diverse contexte, lingouri din fier având o varietate de forme, ceea ce indică faptul că originea materiei prime avea diferite surse (Rustoiu 2008, 125; Rustoiu 2009, 12). De aceea obiectele descoperite în Moldova au fost interpretate ca „lingouri de fier importate” (Teodor 1989, 69).

Tot în același fel credem că trebuie interpretate și cele două obiecte descoperite la Ardeu și Grădiștea Muncelului (Ferencz 2014b, 185).

O diferență evidentă față de vârfurile de lance obișnuite se observă la tubul de înmănușare care, așa cum s-a văzut, este înlocuit, în acest caz, cu un manșon, rezultat din îndoirea marginilor uneia dintre extremități.

Pentru exemplarele descoperite în contexte dacice nu se cunosc condițiile descoperirii, dar în ambele situri au fost documentate ateliere de fierărie (Ferencz 2014b, nota 30).

În ceea ce privește datarea, pentru exemplarul interpretat inițial ca vârf de lance, descoperit la Grădiște, a fost propus un interval cronologic care cuprinde secolul I p. Chr. și începutul secolului II p. Chr. (Glodariu, Iaroslavschi 1979, 135). Iar piesa de la Ardeu presupunem că se datează la începutul secolului al II-lea (Ferencz 2014b, 85-87).

Botoșani county. In both cases, several iron bars were identified. The character of goods intended for exchange and craft production was affirmed from the moment of publication (Antonescu 1968, 193; Teodor 1983, 97), but Aurel Rustoiu amply demonstrated that the iron bars that made up the two deposits must be considered as ingots intended of some blacksmith workshops (Rustoiu 2008, 125; Rustoiu 2009, 12-13). Moreover, in several areas of Europe, iron ingots with a variety of shapes were discovered in various contexts, which indicates that the origin of the raw material had various sources (Rustoiu 2008, 125; Rustoiu 2009, 12). Therefore, the objects discovered in Moldova were interpreted as “imported iron ingots” (Teodor 1989, 69).

We also believe that the two objects discovered at Ardeu and Grădiștea Muncelului should be interpreted in the same way (Ferencz 2014b, 185).

An obvious difference from the usual spear points is observed in the glove tube which, as seen, is replaced in this case by a sleeve resulting from the bending of the edges of one of the extremities.

For the specimens discovered in Dacian contexts, the conditions of discovery are not known, but blacksmith workshops have been documented in both sites (Ferencz 2014b, note 30).

Regarding the dating, for the specimen initially interpreted as a spearhead discovered in Grădiște, a chronological interval was proposed that includes the 1st century AD and the beginning of the 2nd century AD (Glodariu, Iaroslavschi 1979, 135). And we assume that the piece from Ardeu dates back to the beginning of the 2nd century (Ferencz 2014b, 85-87).

Concluzii

Găsite de localnici sau de către muncitorii angajați la carieră, o serie de artefacte care au legătură cu Cetățuia de la Ardeu au intrat în patrimoniul muzeului din Deva și al celui din Orăștie în a doua jumătate a secolului XX. În legătură cu originea lor exactă, avem la dispoziție, cu mici excepții, doar detaliile înscrise în registrele de inventar. Dar chiar fără să cunoaștem detalii despre contextele în care s-au aflat, ele ne ajută să reconstituim o parte din „povestea” locului. Cele mai numeroase dintre piesele respective aparțin perioadei în care a înflorit Regatul Dac, cu toate că nu lipsesc nici obiecte specifice altor epoci istorice.

Însă prezența tuturor pe dealul Cetățuie de la Ardeu deschide seria unor direcții de cercetare, la care încercăm să răspundem prin prisma unor abordări noi. Inelul de jug ne îndreaptă atenția deopotrivă spre atelajele folosite și, în legătură cu acestea, spre modalitățile și mijloacele de transportare a mărfurilor și a persoanelor. În același timp, deschide orizonturi în care putem să întrevădem legături comerciale la mare distanță, dacă luăm în calcul zona în care piesa descoperită la Ardeu are cele mai numeroase analogii. Și nu în ultimul rând, ne putem îndrepta atenția pentru a distinge semnificația prezenței unor atelaje somptuoase în conexiune cu reședințele aristocratice din Dacia.

Comerțul cu obiecte de lux, precum și utilizarea în Dacia, în medii aristocratice, a veselei romane din bronz sunt subiecte care trebuie abordate și prin prezența caserolei.

Conclusions

Found by locals or by workers employed at the quarry, a series of artifacts related to the Cetățuia de la Ardeu entered the heritage of the museum in Deva and Orăștie in the second half of the 20th century. In relation to their exact origin, we have at our disposal, with few exceptions, only the details entered in the inventory registers. But even without knowing details about the contexts in which they were, they help us reconstruct part of the “story” of the place. The most numerous of those pieces belong to the period in which the Dacian Kingdom flourished, although there are also objects specific to other historical eras.

But the presence of everyone on Cetățuie hill from Ardeu opens a series of research directions, to which we try to respond through the prism of new approaches. The yoking directs our attention equally to the harnesses used in and in connection with the ways and means of transporting goods and persons. At the same time, it opens horizons in which we can glimpse long-distance trade links, if we take into account the area where the piece discovered at Ardeu has the most analogies. And last but not least, we can turn our attention to distinguish the significance of the presence of some sumptuous carriages in connection with the aristocratic residences in Dacia.

The trade in luxury objects, as well as the use in Dacia, in aristocratic environments, of Roman bronze tableware are topics that must also be addressed through the presence of the casserole.

Knotted links had many and varied uses. Depending on the contexts in which they were identified, some were used in

Verigile cu noduri au avut numeroase și diverse întrebuințări. În funcție de contextele în care au fost identificate, unele au folosit în asociere cu centuri, pe post de cataramă sau ca verigi pentru atârnarea unor obiecte. Ele au fost găsite și în medii „sacre”, unde erau utilizate, probabil, pentru suspendarea unor ofrande. Nu lipsesc nici exemplarele asociate cu alte piese de harnașament, în componența unor căpestre (Glodariu 1984; Rustoiu 1996, 106-107).

Și nu în ultimul rând, activitatea unor meșteri, fierari sau bronzieri este atestată și documentată prin intermediul unor materii prime, prezente printre obiectele descoperite întâmplător la Ardeu. Cele două – bara din bronz și lingoul în formă de vârf de lance –, supuse unor analize metalografice, poate, vor ajuta la depistarea surselor din care provin. În acest fel, vor putea să fie distinse unele detalii privind circulația mărfurilor de acest fel sau chiar a meșterilor.

Cu toate că o bună parte din informațiile asociate contextului în care s-au păstrat din antichitate s-au pierdut, simpla lor prezență completează, într-o măsură oarecare, detaliile vieții în epoca regatului dac.

Bibliografie / Bibliography

Andrișoiu, Mărghitan 1973: I. Andrișoiu, L. Mărghitan, Muzeul arheologic din Deva (București 1972).

Antonescu 1968: I. Antonescu, Depozitul de unelte din fier din comuna Negri - Bacău și implicațiile sale istorice. *Carpica* 1, 1968, 189-197.

association with belts, as buckles or as links for hanging objects. They were also found in “sacred” environments, where they were probably used to suspend some offerings. There are also specimens associated with other pieces of harness, in the composition of some bridles (Glodariu 1984; Rustoiu 1996, 106-107).

And last but not least, the activity of craftsmen, blacksmiths or bronziers is attested and documented by means of raw materials present among the objects discovered by chance at Ardeu. The two, the bronze bar and the ingot in the shape of a spearhead, subjected to metallographic analyzes will perhaps help to trace their sources. In this way it will be possible to distinguish some details regarding the circulation of goods of this kind or even of craftsmen.

Although a good deal of the information associated with the context in which they were preserved from antiquity has been lost, their mere presence to some extent completes the details of life during the Dacian kingdom.

Beldiman, Ferencz, Sztancs 2013: C. Beldiman, I.V. Ferencz, D.M. Sztancs, Data about the osseous materials artefacts from Dacian hillfort of Ardeu, Hunedoara county, Romania. In: (Eds. C. Schuster, O. Cîrstina, M. Cosac, G. Murătoreanu) *Proceedings of the 12th International Congress of Thracology: The Thracians and their Neighbors in the bronze and Iron ages*, vol. 1: Settlements, fortresses, artifacts (Târgoviște 2013), 39-65.

Chidioșan 1977: N. Chidioșan, Contribuții la problema originii podoabelor dacice de argint din spațiul Carpato-Danubian. *Crisia VII*, 1977, 27-43.

Dima 2019: C. Dima, Yoke fittings of pre-Roman Dacia. *Acta Musei Napocensis* 56/1, 2019, 21-35.

Dima 2021: C. Dima, Transport in Dacia: commercial routes in the intra-Charpathian space from the middle of the second century BC until the Roman conquest (Cluj-Napoca 2021).

Ferencz 2014a: I.V. Ferencz, The Dacian fortress before the Roman conquest. Case study - the fortress at Ardeu. *Acta Archaeologica Carpathica* 49, 2014, 115-129.

Ferencz 2014b: I.V. Ferencz, În legătură cu un obiect din fier descoperit la Ardeu. *Studii și Comunicări Satu Mare* 30/1, 2014, 181-188.

Ferencz, Bodó 1999-2000: I.V. Ferencz, C. Bodó, Noi piese descoperite la Piatra Roșie (jud. Hunedoara). *Sargetia XXVIII-XXIX*, 1999-2000, 169-181.

Ferencz 2018: I.V. Ferencz, Un pond de plumb descoperit la Ardeu, jud. Hunedoara. In: (Eds. N.C. Rișcuța, I.V. Ferencz) *Studii și articole de arheologie. In memoriam Ioan Andrițoiu* (Cluj-Napoca 2018), 207-214.

Ferencz 2021: I.V. Ferencz, Un meșteșug pierdut în Munții Metaliferi. *Miorița XXVII*, 2021, 92-101.

Ferencz, Bodó 2003: I.V. Ferencz, C. Bodó, Über eine in Ardeu (Gem. Balșa, Kr. Hunedoara, Rumänien) entdeckte unvollendete Fibel. *Instrumentum* 18/2, 2003, 20-21.

Ferencz, Rustoiu, Căsălean 2017: I.V. Ferencz, A. Rustoiu, A. Căsălean, O fibulă puternic profilată de la Ardeu. Considerații privind pătrunderea fibulelor provinciale romane în Dacia la începutul secolului I d. Hr. In: (Ed. S. Forțiu) *Interdisciplinaritate în arheologie. Arheovest*, v. 1: In onoare Doina Benea (Szegeed 2017), 325-333.

Ferencz, Socol 2015: I.V. Ferencz, I.M.D. Socol, O piesă de armament provenind de la Ardeu. *Acta Musei Porolissensis XXXVII*, 2015, 181-190.

Gheorghiu 2015: G. Gheorghiu, Dacii pe cursul mijlociu al Mureșului: sfârșitul sec. II a. Chr. - începutul sec. II p. Chr. (Cluj-Napoca 2015).

Glodariu 1984: I. Glodariu, „Brățările” cu nodozități Latene târzii în Dacia. *Acta Musei Napocensis XXI*, 1984, 63-80.

Glodariu, Iaroslavschi 1979: I. Glodariu, E. Iaroslavschi, Civilizația fierului la daci, sec. II î.e.n. - I e.n.) (Cluj-Napoca 1976).

Marc, Rișcuța, Ferencz 2021: A. Marc, C.N. Rișcuța, I.V. Ferencz, Un pumnal din bronz de la Ardeu (comuna Balșa, județul Hunedoara). *Sargetia. Acta Musei Devensis (S.N.) XII*, 2021, 71-83.

I Daci 1997: R. Florescu, Gr. A. Popescu, I Daci (Catalog de expoziție) (Milano 1997).

Mărghitan 1976: L. Mărghitan, Tezaure de argint dacice. Catalog (București 1976).

Mustață, Ferencz, Dima 2014: S. Mustață, I.V. Ferencz, C. Dima, A Roman thin-cast bronze saucepan from the Dacian fortress at Ardeu (Hunedoara county, Romania). *Journal of Ancient History and Archeology* 1.2, 2014, 40-49.

Mustață, Ferencz 2016: S. Mustață, I.V. Ferencz, The Roman bronze vessels from the Dacian fortress from Ardeu. *Archaeologia Bulgarica* 3, 2016, 17-31.

Petrovsky 1993: R. Petrovsky, Studien zu römischen Bronzegefäßen mit Meisterstempeln. *Kölner Studien zur Archäologie der Römischen Provinzen 1* (Buch am Erlbach: Verlag Marie L. Leidorf 1993).

Rustoiu 1996: A. Rustoiu, Metalurgia bronzului la daci (sec. II î. Chr. - sec. I d. Chr.). Tehnici, ateliere și produse de bronz (Cluj-Napoca 1996).

Rustoiu 2005: A. Rustoiu, Dacia și Italia în sec. I a. Chr. Comerțul cu vase de bronz în perioada republicană târzie (studiu preliminar). In: (Eds. C. Cosma, A. Rustoiu) Comerț și civilizație. Transilvania în contextul schimburilor comerciale și culturale în Antichitate / Trade and civilisation. Transylvania in the frame of trade and cultural exchanges in Antiquity. Interferențe etnice și culturale în milenii I a. Chr. - I p. Chr. (Cluj-Napoca 2005), 53-117.

Rustoiu 2008: A. Rustoiu, Războinici și societate în aria celtică transilvăneană. Studii pe marginea mormântului cu coif de la Ciumești (Cluj-Napoca 2008).

Rustoiu 2009: A. Rustoiu, Masters of Metals in the Carpathian Basin. Workshops, production centres and funerary manifestations in the Early and Middle La Tène. *Ephemeris Napocensis* XIX, 2009, 7-21.

Rustoiu, Ferencz 2002: A. Rustoiu, I.V. Ferencz, Piese ornamentale de car din Dacia Preromană. *Thraco-Dacica* 23/1-2, 2002, 231-242.

Schönfelder 2000: M. Schönfelder, Das Spätkeltische wagengrab von Boé (Dép. Lot-Et-Garonne). Studien zu wagen und Wagenrädern der Jüngerer Latènezeit. Dissertation zur Erlangung des grades eines Doktors der Philosophie dem Fachbereich 6 Geschichte und Kulturwissenschaften der Philipps-Universität (Marburg 2000).

Teodor 1983: S. Teodor, Aspecte ale activității meșteșugărești în Dacia est-carpatică până la Burebista (Depozitul de la Oniceni – Neamț). *Studia Antiqua et Archaeologica* I, 1983, 94-102.

Teodor 1989: S. Teodor, Considerații asupra metalurgiei fierului în epoca Latène la est de Carpați. *Thraco-Dacica* 10, 1989, 66-73.

Dr. Iosif Vasile Ferencz

Muzeul Civilizației Dacice și Romane,
Deva, România

 0000-0001-9510-0052

e-mail: fiosifvasile@yahoo.com

Dr. Dorel Micle

Universitatea de Vest din Timișoara,
România

 0000-0003-4852-8819

e-mail: dmicle@litere.uvt.ro

Florin Marius Cazan

Asociația Pro Corvina,
Ardeu, România

 0000-0001-6752-3752

Valurile lui Traian din Basarabia: surse scrise, cercetări arheologice și interdisciplinare

Trajan's walls from Bessarabia: written sources, archaeological, and interdisciplinary research

Cercetare realizată în cadrul proiectului 20.80009.1606.14
„Patrimoniul arheologic din epoca fierului în regiunea Nistrului
Mijlociu și bazinul râului Cogâlnic: cercetare interdisciplinară și
valorificare științifică”.

Research conducted within the project 20.80009.1606.14
“The archeological heritage of the Iron Age in the Middle Dniester
region and the Cogâlnic River basin: interdisciplinary research and
scientific development”.

Sergiu Matveev
Vlad Vornic

Cuvinte-cheie: Valul lui Traian de Sus, Valul lui Traian de Jos, fortificație liniară, șanț, val, cronologie, epoca romană, evul mediu.

Rezumat: O categorie de fortificații deosebite din spațiul pruto-nistrean sunt reprezentate de valurile de pământ. Cele mai importante sunt două fortificații liniare, numite *Valul lui Traian de Sus* (VTS) și *Valul lui Traian de Jos* (VTJ), ridicate în partea de sud a spațiului pruto-nistrean. Ambele aceste *vallum*-uri au fost menționate încă din secolul XVI în vechile diplome moldave, sub numele de *Troian*. Interesul pentru aceste valoroase monumente crește în epoca modernă, când sunt elaborate și diferite hărți topografice care cuprind și unele *vallum*-uri din spațiul pruto-nistrean. Traseul și aspectul exterior al *Valurilor lui Traian* au fost stabilite mai precis prin prospecțiunile de suprafață, efectuate în prima jumătate a sec. XX de către S. Panaitescu, C. Uhlig, G.B. Fedorov și R. Vulpe. Informații noi privind structura, forma și mărimea acestor fortificații liniare au fost obținute în urma cercetărilor arheologice și interdisciplinare efectuate de diferiți specialiști în perioada sovietică și în ultimul deceniu.

Keywords: Upper Trajan's Wall, Lower Trajan's Wall, linear fortification, ditch, wall, chronology, Roman era, Middle Ages.

Abstract: A category of remarkable fortifications in the Prut-Dniester area are represented by earth walls. The most important are two linear fortifications, called Upper Trajan's Wall (*Valul lui Traian de Sus*, VTS) and Lower Trajan's Wall (*Valul lui Traian de Jos*, VTJ), erected in the southern part of the Prut-Dniester space. Both of these *valla* have been mentioned since the 16th century in the old Moldavian diplomas, under the name of *Troian*. The interest in these valuable monuments grows in the modern era when different topographical maps are elaborated that also include some *valla* from the Prut-Dniester space. The route and external appearance of *Trajan's Walls* were more precisely established by surface surveys carried out in the first half of the 20th century by Sc. Panaitescu, C. Uhlig, G.B. Fedorov and R. Vulpe. New information on the structure, shape and size of these linear fortifications has been obtained following archaeological and interdisciplinary research carried out by various specialists during the Soviet period and in the last decade.

Introducere

O categorie de fortificații mai deosebite din spațiul pruto-nistrean sunt valurile de pământ sau fortificațiile liniare, care străbat uneori regiuni foarte întinse și care, în popor, se numesc *Troiene*. Printre ele deosebim valuri lungi – două la număr – și valuri de apărare scurte, mai numeroase, aflându-se, în majoritate, pe malul Nistrului sau al Prutului. Cele mai importante prin proporțiile lor, dar și mai bine cunoscute, sunt cele două valuri lungi, numite *Valul*

Introduction

A more common category of fortifications in the Prut-Dniester area is the earth walls or linear fortifications, which sometimes cross very large regions and are popularly called *Troienele* (in Romanian). Among them, we can distinguish long walls – two in number – and short defensive walls, more numerous, being, for the most part, on the banks of the Dniester or the Prut. The most important in terms of their proportions and better known, are the two long walls, called *Upper Trajan Wall* (*Valul lui Traian de Sus*, VTS) and

lui Traian de Sus și Valul lui Traian de Jos, ridicate în partea de sud a spațiului pruto-nistrean, întretinând de la vest la est teritoriul Republicii Moldova (fig. 1)

Valul lui Traian de Sus (VTS) constă dintr-un dig construit din pământ și un șanț adiacent, săpat înspre nord, fiind lung de aproximativ 120 km și traversând întreg spațiul pruto-nistrean de la Leova, pe Prut, până la Copanca, pe Nistru. Aspectul fortificației este relativ omogen pe toată lungimea sa, unele sectoare, ca și în cazul *Valului lui Traian de Jos*, având de suferit din cauza construcției de drumuri și a lucrărilor agricole intensive din perioada contemporană. În prezent, pe cea mai mare parte a lungimii sale, înălțimea valului VTS variază între 0,5 m și 2,5 m, lățimea la bază a valului fiind de aproximativ 10 m, iar lățimea totală a valului cu șanț – de până la 25 m. În unele zone, cum ar fi cea de lângă satul Copanca, înălțimea valului atinge 4 m, iar lățimea sa este de până la 15 m.

Valul lui Traian de Jos (VTJ) se află în extremitatea de sud a spațiului pruto-nistrean, între satul Vadul lui Isac de pe malul Prutului și limanul Sasâc de la Marea Neagră, și prezintă o lungime de aproximativ 126 km, dintre care pe teritoriul Republicii Moldova se găsește doar o porțiune de circa 30 km. Topograful german C. Uhlig a identificat trei segmente diferite ale acestei fortificații impunătoare de pământ: un val cu o bermă – între Vadul lui Isac și lacul Ialpug, lung de circa 34 km; al doilea segment, fără bermă, – între lacurile Ialpug și Catlabug, lung de peste 30 km; al treilea segment – Catlabug - Sasâc, fără bermă, cu lungimea de peste 58 km. Primul segment se remarcă

Fig. 1. Localizarea Valurilor lui Traian din Basarabia.
Fig. 1. Location of Trajan's Walls in Bessarabia.

Lower Traian Wall (*Valul lui Traian de Jos*, VTJ) raised in the southern part of the Prut-Dniester space, intersecting the Republic of Moldova territory from west to east (fig. 1).

Upper Traian Wall (VTS) consists of a dike built from earth and an adjacent ditch dug to the north, being approximately 120 km long and crossing the entire Prut-Dniester space from Leova, on the Prut, to Copanca, on the Dniester. The

prin dimensiunile mari, având o înălțime de 2-3 m și o lățime a bazei de peste 10 m, adâncimea șanțului adiacent depășind 3 m (Uhlig 1928, 185-250).

Izvoarele istorice

Primele informații scrise, dar care sunt discutabile, despre *vallum*-urile din această regiune se găsesc în „Istoria romană” (XXXI 3, 5-7) a lui Ammianus Marcellinus (332-395). Mai târziu, termenul *Troian* apare în controversata „Poveste a campaniei lui Igor” (sfârșitul sec. XII), din al cărei text nu reiese clar dacă el se referă la valuri de pământ (Державин 1941). În Moldova medievală, informații despre *Troienele* de pe malul drept al Prutului, ca elemente topografice utilizate pentru delimitarea proprietăților, se găsesc în actele de danie din timpul domniei lui Alexandru cel Bun (1400-1432), spre exemplu în cele datate la 14 septembrie 1427 și 10 ianuarie 1429 (DRH 1975, 98, 121). Admitem ca o primă mențiune a VTJ, sub forma *Troianul*, în documentul datat cu 2 iulie 1502, din timpul domniei lui Ștefan cel Mare (1457-1504) (DRH 1980, 502). Un alt hrisov, din 13 septembrie 1503, menționează *Troianul* care corespunde cu VTS (DRH 1980, 517). Vechile valuri de pământ ocupă un loc important în lucrările cronicarului moldovean Miron Costin (1633-1691) (Costin 1958, 42) și ale domnitorului savant Dimitrie Cantemir (1673-1723), menționate pentru a dovedi originea romană a locuitorilor Moldovei, construcția valurilor fiind legată de activitățile romanilor din vremea lui Traian (Кантемир 1957). În lucrările lui D. Cantemir este prezentată și prima hartă pe care este indicat,

appearance of the fortification is relatively homogeneous along its entire length, with some sectors, as in the case of *Lower Trajan Wall*, have suffered due to the construction of roads and intensive agricultural works from the modern period. Currently, along most of its length, the VTS height varies between 0.5 m and 2.5 m, with a base wall width of approximately 10 m and a total trench wall width of up to 25 m. In some areas, such as the one near the Copanca village, the height of the wall reaches 4 m, and its width is up to 15 m.

Lower Trajan Wall (VTJ) is located in the southern extremity of the Prut-Dniester space, between the village of Vadul lui Isac on the banks of the Prut and the coast of Sasyk lake near the Black Sea, and has a length of approximately 126 km, of which only a portion of about 30 km is situated on the Republic of Moldova territory. The German topographer C. Uhlig identified three different segments of this imposing earthen fortification: a wall with a berm between Vadul lui Isac and the Ialpuș lake, about 34 km long; the second segment without a berm between Yalpuș and Katlabuh lakes, more than 30 km long; the third segment, Katlabuh-Sasyk, without a berm, with a length of over 58 km. The first segment stands out for its large dimensions, having a height of 2-3 m and a base width of over 10 m, the depth of the adjacent ditch exceeding 3 m (Uhlig 1928, 185-250).

Historical sources

The first written, but debatable, information about the *valla* in this region is found in the “Roman History” (XXXI 3, 5-7) by Ammianus Marcellinus (332-395). Later, the term *Troian* appears in the controversial “The Tale of Igor’s Campaign”

dar greșit, un *Troian*. Trebuie precizat că domnitorul moldovean menționează pentru spațiul pruto-nistrean un singur val de pământ, iar din descriere și redarea pe hartă reiese că el cunoștea numai capetele opuse ale celor două mari valuri din Basarabia, unul pe Prut, lângă satul Traian (astăzi Vadul lui Isac), și altul – pe Botna, în apropiere de Căușeni.

Războaiele ruso-turce din secolul XVIII au sporit interesul pentru această regiune. Pe hărțile rusești, germane, engleze, române și altele, publicate în intervalul de la sfârșitul secolului XVIII și până la începutul secolului XX, aceste structuri sunt indicate ca valuri, șanțuri sau drumuri, în principal, atribuite lui Traian sau, în general, romanilor (fig. 2). Denumirile de pe hărți subliniază două posibilități de utilizare a acestora: fie ca element de fortificație/graniță, fie ca amenajare care facilitează o mai bună deplasare într-o regiune al cărei sol devine după ploi o masă cleioasă greu de circulat (Matveev, Balan 2016, 141-148). În ultimul sfert al secolului XVIII, cartograful german F.W. Bauer, aflat în slujba Imperiului Rus, a realizat cea mai bună lucrare cartografică la acel moment, care includea și valurile de pământ ale Basarabiei (Bawr 1783).

Cea mai detaliată reprezentare a unui sector al VTJ se regăsește pe planul bătăliei de la Cahul (21.07.1770), publicat în lucrarea postumă a cartografului francez P.F. Tardieu în 1783. O descriere a locului și rolului *vallum*-ului în timpul acestei bătălii a fost prezentată în lucrarea generalului A.N. Petrov (Петров 1893). În pofida faptului că pe unele hărți ale acestei epoci *Valurile lui Traian* sunt prezentate ca graniță între

(end of the 12th century), from the text of which it is not clear whether it refers to earth walls (Державин 1941). In medieval Moldova, information about the *Troienele* on the right bank of the Prut, as topographical elements used for the delimitation of properties, can be found in the grant deeds during the reign of Alexander the Good (1400-1432), for example in those dated September 14, 1427, and January 10, 1429 (DRH 1975, 98, 121). We accept as the first mention of VTJ in the form of *Troianul* in the document dated to July 2, 1502, during the reign of Stephen the Great (1457-1504) (DRH 1980, 502). Another charter, dated to September 13, 1503, mentions the *Troianul* corresponding to the VTS (DRH 1980, 517). The old earth walls occupy an important place in the works of the Moldavian chronicler Miron Costin (1633-1691) (Costin 1958, 42) and the scholar and ruler Dimitrie Cantemir (1673-1723), mentioned to prove the Roman origin of the inhabitants of Moldova, the construction of the walls being linked to the activities of the Romans from the Trajan's time (Кантемир 1957). In the works of D. Cantemir, the first map on which a *Troian* is indicated, but wrongly, is also presented. It should be specified that the Moldavian ruler mentions only one earthen wall for the Prut-Dniester area, but from the description and rendering on the map, it appears that he knew only the opposite ends of the two great walls in Bessarabia, one on the Prut, near the village of Traian (today Vadul lui Isac), and another on Botna, near Căușeni.

The Russo-Turkish wars of the 18th century increased interest in this region. On Russian, German, English, Romanian and other maps published from the late 18th century to the early 20th century, these structures are indicated as walls, ditches or roads, mainly attributed to Trajan or generally to the Romans (fig. 2). The names on

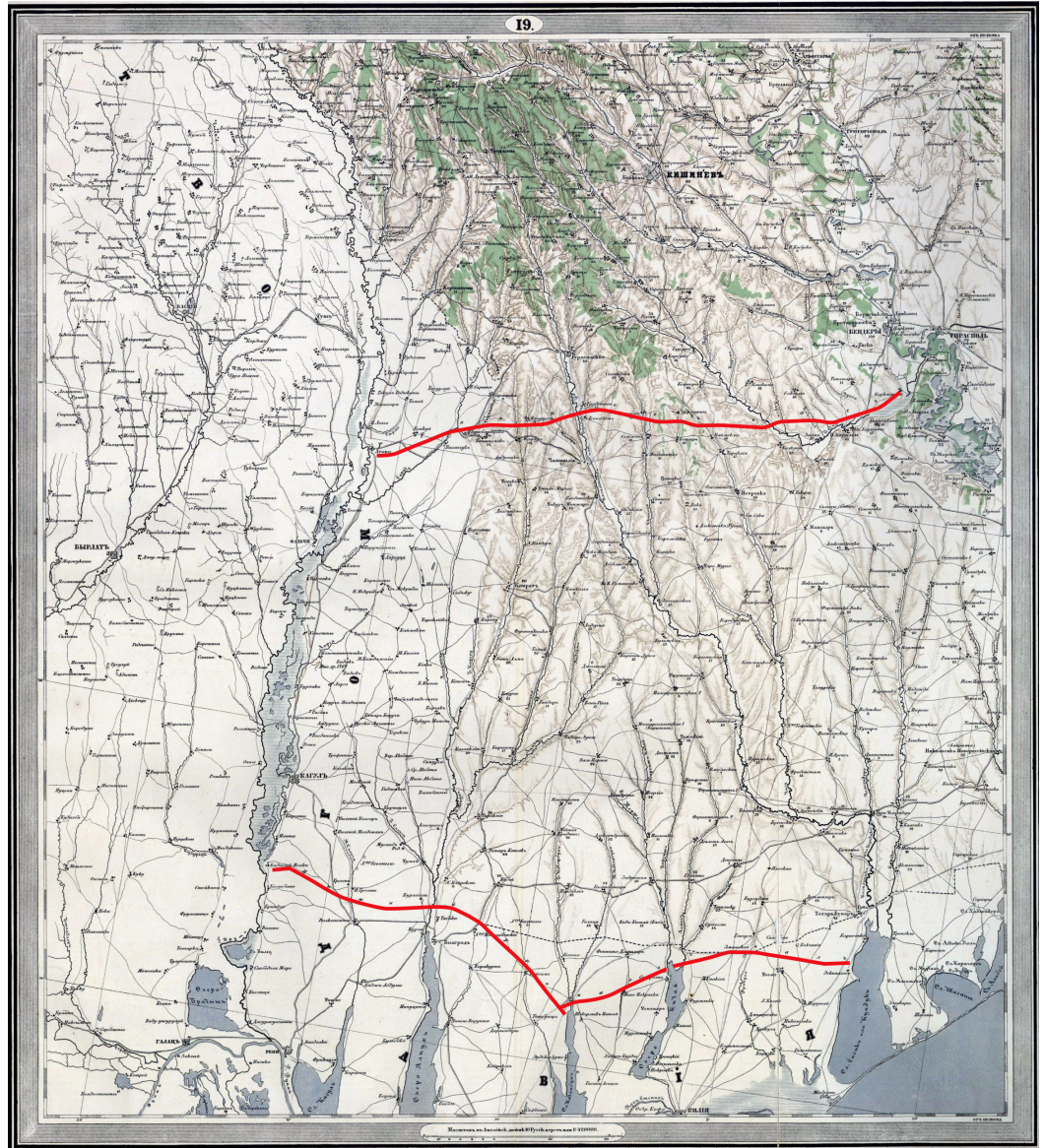

Fig. 2. Valurile lui Traian pe harta lui Strelbnickij, ediția 1915.
Fig. 2. Trajan's Walls on Strelbnickij's map, edition of 1915.

teritoriul Basarabiei / Bugeac, controlat de turci și tătari, de la sfârșitul secolului al XV-lea, și restul Moldovei, nicio sursă scrisă nu semnalează construcția valurilor de pământ în această perioadă. Cele mai cuprinzătoare studii ale istoriei cartografiei *vallum*-urilor Basarabiei au fost realizate, în ultimul timp, de cercetătorul din Odesa I. Sapozhnikov (Сапожников 2011, 206-236; Сапожников 2013, 345-354; Сапожников 2016, 73-96; Сапожников 2017, 213-225; Сапожников 2020, 215-236, 186-198; Сапожников 2021a, 199-224; Сапожников 2021b, 191-220; Сапожников, Малюкевич, Лисецький 2021).

În secolul XIX, descrierile valurilor de pământ erau aproape obligatorii în lucrările despre Basarabia ale ofițerilor-topografi și ale istoricilor ruși (P.P. Svinin, A.F. Veltman, A.I. Zashchuk ș.a.) (Коломейцев 1914). În perioada interbelică, prospecțiuni de suprafață, măsurări și ridicări topografice la *Valurile lui Traian* au fost efectuate de Sc. Panaitescu (Panaitescu 1928), C. Uhlig (Uhlig 1928, 185-250), G. Năstase (Năstase 1937a; Năstase 1937b), iar mai târziu – de R. Vulpe, astfel că traseul și aspectul exterior al acestor importante fortificații liniare au fost stabilite mai precis (Vulpe 1950, 89-98; Вулпе 1960, 259-278). Până în anul 1945, majoritatea cercetătorilor au pledat pentru originea romană sau romano-germanică a *Valurilor lui Traian* dintre Prut și Nistru. Practica întăririi granițelor cu valuri de pământ, la prima etapă a construcției *limes*-ului, a fost folosită tocmai de romani.

the maps emphasize two possibilities for the use of these structures: either as a fortification or border element or as a layout that facilitates better movement in a region whose soil becomes a sticky mass difficult to move after the rains (Matveev, Balan 2016, 141-148). In the last quarter of the 18th century, German cartographer F.W. Bauer, in the service of the Russian Empire, produced the best cartographic work at that time, which included the land walls of Bessarabia (Bawr 1783).

The most detailed representation of a sector of the VTJ can be found on the Cahul battle plan (21.07.1770), published in the posthumous work of the French cartographer P.F. Tardieu in 1783. A description of the place and role of the *vallum* during this battle was presented in the work of General A.N. Petrov (Петров 1893). Even though on some maps of this period *Trajan's Walls* are presented as the border between the territory of Bessarabia or Bugeac, controlled by Turks and Tatars since the late 15th century, and the rest of Moldova, no written source indicates the construction of the earth walls during this period. The most comprehensive studies of the history of Bessarabian *vallum* cartography have been carried out lately by I. Sapozhnikov, a researcher from Odessa (Сапожников 2011, 206-236; Сапожников 2013, 345-354; Сапожников 2016, 73-96; Сапожников 2017, 213-225; Сапожников 2020, 215-236, 186-198; Сапожников 2021a, 199-224; Сапожников 2021b, 191-220; Сапожников, Малюкевич, Лисецький 2021).

In the 19th century, descriptions of earth walls were almost mandatory in the papers on Bessarabia by Russian topographical officers and historians (P.P. Svinin, A.F. Veltman, A.I. Zashchuk, etc.) (Коломейцев 1914). During the interwar period, surface surveys, measurements and

Cercetări arheologice

În perioada postbelică, problema valurilor de pământ a fost inclusă în lucrările arheologice de specialitate, iar cercetări de teren, inclusiv sondaje, la ambele fortificații liniare au fost efectuate de o expediție condusă de Gh. Fedorov în anii '50 ai secolului XX. Primele săpături ample la VTS, care au avut un caracter preventiv, au fost organizate abia în 1982 în apropierea satelor Gradiște și Coștangalia (r-nul Cimișlia). În urma acestor investigații s-a dovedit că valul Leova-Copanca a fost edificat exclusiv din pământ, fără să fie descoperite elemente constructive din lemn sau piatră. Autorii săpăturilor, Gh. Cebotarenko și L. Subbotin, fără să dispună de date elocvente, au formulat ipoteza că fortificația datează nu mai târziu de sfârșitul secolului X - începutul secolului XI (Субботин, Чеботаренко 1989; Чеботаренко, Субботин 1991, 124-145; Чеботаренко, Суботин 1992, 103-117).

În anul 1991 au fost efectuate cercetări arheologice preventive în apropierea satelor Selemet și Satul Nou. Autorul săpăturilor A. Roșca a datat construcția VTS în primele secole p. Chr., dovedind, în același timp, inconsistența tezei lui Gh. Cebotarenko despre absența *vallum*-ului în câmpiile inundabile ale râurilor (Пошка 1991; Matveev 2017, 35-36).

În 2016, în punctul *Valea Jeparului* de la hotarul moșiilor satelor Ecaterinovca și Ialpușeni, r-nul Cimișlia, autorii acestor rânduri au identificat o așezare aparținând culturii Sântana de Mures-Cerneahov (SM-C), care se intersectează cu VTS. De pe

topographic surveys at *Trajan's Walls* were carried out by Sc. Panaitescu (Panaitescu 1928), C. Uhlig (Uhlig 1928, 185-250), G. Năstase (Năstase 1937a; Năstase 1937b), and later by R. Vulpe, so that the route and external appearance of these important linear fortifications were more precisely established (Vulpe 1950, 89-98; Bynne 1960, 259-278). Until 1945, most researchers argued for the Roman or Romano-Germanic origin of *Trajan's Walls* between the Prut and Dniester. The practice of strengthening the borders with earth walls, at the first stage of the *limes'* construction, was used even by the Romans.

Archaeological research

In the post-war period, the problem of earth walls was included in the specialized archaeological works, and field research, including surveys, at both linear fortifications was carried out by an expedition led by Gh. Fedorov in the 1950s. The first extensive excavations at VTS, which had a preventive nature, were organized only in 1982, near the villages of Gradiște and Coștangalia (Cimișlia district). Following these investigations, it was proven that the Leova-Copanca wall was built exclusively from the earth, without any constructive elements made of wood or stone being discovered. The authors of the excavations, Gh. Cebotarenko and L. Subbotin, without eloquent data at their disposal, hypothesized that the fortification dates back no later than the late 10th century - early 11th century (Субботин, Чеботаренко 1989; Чеботаренко, Субботин 1991, 124-145; Чеботаренко, Суботин 1992, 103-117).

In 1991, preventive archaeological research was carried out near the villages of Selemet and Satul Nou. The author

suprafața sitului și din cuprinsul a două secțiuni de mici dimensiuni au fost recuperate un număr mare de materiale arheologice caracteristice culturii SM-C, precum și două monede romane. Din păcate, în zona cercetată prin săpături, care suprapunea în parte valul nivelat al fortificației liniare, nu au fost depistate urme clare ale VTS (Vornic, Matveev, Ciobanu 2017, 62-64; Vornic, Ciobanu, Matveev 2018, 96-107). Aceste cercetări de pe *Valea Jeparului* au fost urmate de alte săpături preventive, efectuate în anul 2019, pe sectorul Gradiște-Coștangalia, și în anul 2020, la Cupcui și la Leova, unde se găsește capătul vestic al fortificației.

În luna septembrie 2019, cu ocazia construcției drumului M3 (porțiunea Porumbrei-Cimișlia), care urma să intersecteze VTS pe sectorul dintre satele Gradiște și Coștangalia, r-nul Cimișlia, Agenția Națională Arheologică, în colaborare cu Universitatea de Stat din Moldova, au realizat cercetări arheologice preventive (Matveev, Vornic 2020, 72-74; Matveev, Vornic 2021, 351-360).

Porțiunea VTS dintre satele Gradiște și Coștangalia este utilizată de mai mult timp ca drum care unește aceste două localități, în perioada sovietică acesta fiind acoperit cu pietriș și asfalt, din care cauză valul propriu-zis a fost puternic afectat. Deoarece proiectul drumului M3 (Porumbrei-Cimișlia) nu presupunea intervenții la drumul Gradiște-Coștangalia, fiind preconizată aici construcția unei pasarele, cercetările noastre s-au concentrat în partea nordică a drumului respectiv, unde urma să apară șanțul adiacent valului. De la marginea nordică a drumului, perpendicular pe

of the excavations, A. Roșca, dated the construction of the VTS in the first centuries AD, proving at the same time the inconsistency of Gh. Cebotarenko's thesis about the absence of *vallum* in the flooding plains of the rivers (Рошка 1991; Matveev 2017, 35-36).

In 2016, at the *Valea Jeparului* point on the border of the Ecaterinovca and Ialpujeni villages estates, Cimișlia district, the authors of this study identified a settlement belonging to the Sântana de Mures-Chernyakhov (SM-C) culture, which intersects with VTS. A large number of archaeological materials belonging to the SM-C culture, as well as two Roman coins, were recovered from the surface of the site and the filling of two small trenches. Unfortunately, no clear traces of the VTS were detected in the area investigated by excavations, which partly overlapped the leveled wall of the linear fortification (Vornic, Matveev, Ciobanu 2017, 62-64; Vornic, Ciobanu, Matveev 2018, 96-107). These investigations in the *Valea Jeparului* were followed by other preventive excavations carried out in 2019, in the Gradiște-Coștangalia sector, and 2020, in Cupcui and Leova, where the western end of the fortification is found.

In September 2019, on the occasion of the construction of the M3 road (Porumbrei-Cimișlia section), which was to intersect the VTS on the sector between the villages of Gradiște and Coștangalia, Cimișlia district, the National Agency for Archaeology in collaboration with the Moldova State University (MSU) carried out archaeological preventive research (Matveev, Vornic 2020, 72-74; Matveev, Vornic 2021, 351-360).

acesta și cu o deviere de 7° spre vest de axa nord-sud, la o distanță de 58 m una de alta, au fost trasate două secțiuni de formă rectangulară, cu dimensiunile de 4×14 m.

Secțiunea I. Urma șanțului a fost identificată la adâncimea de 1,84 m de la suprafața actuală a solului, la distanța de 8,1 m de latura sudică a săpăturii. Partea superioară a șanțului a fost parțial afectată de excavările de sol efectuate în perioada contemporană. Profilul șanțului are formă trapezoidală, cu lățimea în partea superioară de circa 3 m, iar la fund de 2,36 m, adâncimea fiind de 2,86 m de la nivelul actual de călcare a solului și de 2,1 m de la nivelul lutului galben steril. Profilul șanțului face dovada mai multor momente de scurgere a solului în șanț, unul dintre care a afectat serios peretele lui sudic. Artefacte sau alte vestigii arheologice nu au fost identificate în solul de umplutură al șanțului.

Secțiunea II. Conturul șanțului a fost observat la adâncimea de 1,5-1,6 m, la distanța de 9,2 m de la latura sudică a săpăturii arheologice. Șanțul are formă trapezoidală în secțiune, cu lățimea de circa 3 m în partea superioară și de aproximativ 2,6 m la bază, adâncimea fiind de 2,8-2,9 m de la suprafața actuală a solului și de aproximativ 1,5 m de la nivelul lutului galben. Umplutura șanțului consta din mai multe straturi de sol cenușiu și galben-cafeniu, fără să fie semnalate fragmente ceramice sau alte materiale arheologice.

În primăvara anului 2020, cu prilejul lucrărilor de reabilitare a drumului R34 Hîncești-Leova-Cahul-

The VTS portion between the villages of Gradiște and Coștangalia has been used for a long time as a road that connects these two localities, during the Soviet period the road having been covered with gravel and asphalt, because which the wall itself was strongly affected. Since the M3 road project (Porumbrei-Cimișlia) did not involve interventions on the Gradiște-Coștangalia road, as a footbridge was expected to be built here, our research focused on the northern part of that road, where the ditch adjacent to the wall was to appear. From the northern edge of the road, perpendicular to it and with a deviation of 7° to the west of the north-south axis, at a distance of 58 m from each other, two rectangular trenches were drawn, with dimensions of 4×14 m.

Trench I. The trace of the ditch was identified at a depth of 1.84 m from the present ground surface and at a distance of 8.1 m from the south side of the excavation. The upper part of the ditch has been partially affected by soil excavations carried out at present. The trench profile has a trapezoidal shape, with a width at the top of about 3 m and a bottom of 2.36 m, the depth being 2.86 m from the actual level of treading the soil and 2.1 m from the sterile yellow clay level. The profile of the ditch shows evidence of several cases of soil flows into the ditch, one of which seriously affected its southern wall. No artifacts or other archaeological remains were identified in the filling of the ditch.

Trench II. The outline of the trench was observed at a depth of 1.5-1.6 m, at a distance of 9.2 m from the southern side of the archaeological excavation. The ditch is trapezoidal in section, about 3 m wide at the top and about 2.6 m at the base, the depth being 2.8-2.9 m from

Giurgiulești, Agenția Națională Arheologică a efectuat cercetări arheologice preventive și la VTS. Investigațiile au vizat segmente ale acestei importante fortificații liniare din raza localităților Leova și Cupcui, care anterior nu mai fusseră cercetate prin săpături arheologice. În total, au fost executate trei secțiuni de dimensiuni diferite, dintre care câte una la Leova și Cupcui, alăturate drumului R34, iar alta în marginea de est a orașului Leova, în capătul vestic al VTS, unde mai poate fi observat și astăzi pe imaginile satelitare.

Secțiunea I a fost trasată pe latura vestică a drumului R34, la sud de cimitirul evreiesc și la nord de str. Decebal, pe direcția presupusă de noi – pe baza imaginilor satelitare – a traseului VTS și la cca 225 m spre nord de str. Valul lui Traian. Secțiunea a avut dimensiunile de 1,5×24,0 m și orientarea nord-sud, terenul din acest loc fiind înclinat de la sud spre nord. În cuprinsul secțiunii I nu au fost identificate urmele VTS, ci patru șanțuri din epocile modernă și contemporană, dintre care trei mici, iar unul de dimensiuni mari.

Secțiunea II a fost trasată în marginea de sud-est a or. Leova, în capătul vestic al VTS, identificat pe baza imaginilor satelitare, având dimensiunile de 1,5×24,0 m și orientarea generală nord-sud. Valul fortificației liniare este aici complet nivelat, șanțul VTS abia observându-se în partea ei de nord. Stratigrafia verticală din cuprinsul secțiunii se prezintă astfel: sol vegetal de culoare cenușie, gros de circa 0,25 m; strat de pământ cenușiu-închis, pe cea mai mare parte a săpăturii, cu grosimea de 0,5-0,7 m; în cuprinsul acestui strat, în car. 3-5, la adâncimea de cca 0,5 m, a

the ground surface and about 1.5 m from the yellow clay level. The trench filling consisted of several layers of gray and yellow-brown soil, with no ceramic fragments or other archaeological material documented.

In the spring of 2020, on the occasion of reconstruction works of road R34 Hîncești-Leova-Cahul-Giurgiulești, the National Agency for Archaeology also carried out preventive archaeological research at the VTS. The investigations targeted segments of this important linear fortification within the radius of the towns of Leova and Cupcui, which had not previously been investigated through archaeological excavations. In total, three trenches of different sizes were executed, one each in Leova and Cupcui, next to the R34 road, and another in the eastern edge of Leova city, in the western end of the VTS, where today it can still be observed on satellite images.

Trench I was drawn on the western side of the R34 road, south of the Jewish cemetery and north of Decebal str., in the direction assumed by us based on the satellite images of the VTS route and approx. 225 m north of Valul lui Traian str. The trench had dimensions of 1.5×24.0 m and a north-south orientation, the land in this place being inclined from south to north. In trench I, no VTS trace was identified, but four ditches from the modern and contemporary eras, of which three are small and one is large.

Trench II was drawn on the south-eastern edge of Leova city, at the western end of the VTS, identified based on satellite images, having dimensions of 1.5×24.0 m and a general north-south orientation. The wall of the linear fortification is completely leveled here, the VTS ditch being

fost surprinsă o lentilă de lut galben umblat, groasă de 0,03-0,20 m și lungă de circa 5 m, care, probabil, făcea parte din structura valului, provenind din șanțul săpat al VTS; sub solul cenușiu-închis, în partea sudică și centrală a secțiunii urma un sol brun-galben de tranziție, gros de circa 0,4 m, sub care, la adâncimea de aproximativ 1,5 m, urma lutul galben steril. Conturul șanțului VTS a fost depistat la adâncimea de circa 1,5 m. Șanțul are formă trapezoidală în secțiune, cu lățimea în jur de 5 m în partea superioară, și de 2,65 m la bază, adâncimea fiind de aproximativ 3,6 m de la suprafața actuală a solului și de cca 2 m de la nivelul identificării. În partea superioară, pe o adâncime de circa 1 m, pereții laterali ai șanțului sunt mai înclinați, având lățimea în jur de 5 m, iar în cea de jos – de 2,9 m. Umplutura șanțului consta în bună parte din sol cenușiu-brun, în partea de jos fiind surprinse trei lentile de sol brun-galben, iar la fund – un strat subțire de lut umblat, amestecat cu pietricele, gros de 1-2 cm. În solul de umplutură al șanțului, la adâncimea de 2,7 m de la nivelul de călcare actual, au fost descoperite două oase de cabalină.

Secțiunea III a fost executată pe segmentul VTS de pe moșia satului Cupcui, în partea sud-vestică a drumului R34, și consta, de fapt, din două șanțuri, unul deschis la sud și altul la nord de valul propriu-zis, care este suprapus de un drum de țară, din care cauză a rămas nesăpat. Secțiunea era orientată pe direcția nord-vest – sud-est, cu lățimea de 1,5 m și lungimea totală de 46 m. Conturul șanțului VTS a fost identificat la adâncimea de 1,9-2,1 m de la suprafața actuală a solului. Profilul șanțului are formă trapezoidală, cu lățimea la nivelul surprinderii de

barely visible in its northern part. The vertical stratigraphy within the section is presented as follows: gray-colored vegetative soil, about 0.25 m thick; a layer of dark-gray soil, on most of the excavation, with a thickness of 0.5-0.7 m; within this layer, in the car. 3-5, at a depth of about 0.5 m, a lens of yellow walking clay, 0.03-0.20 cm thick and about 5 m long, was caught, which was probably part of the wall structure, coming from the dug trench of the VTS; below the dark gray soil, in the southern and central part of the section, there was a transitional brown-yellow soil, about 0.4 m thick, below which, at a depth of about 1.5 m, there was sterile yellow clay. The contour of the VTS trench was detected at a depth of 1.5 m. The trench has a trapezoidal shape in section, with a width of around 5 m at the top and 2.65 m at the base, the depth being approximately 3.6 m, from the current surface of the ground, and about 2 m from the identification level. In the upper part, at a depth of about 1 m, the side walls of the trench are more inclined, having a width of around 5 m, and in the lower part of 2.9 m. The filling of the trench consisted mostly of gray-brown soil, three lenses of brown-yellow soil being captured in the lower part, and at the bottom a thin layer of trodden clay, mixed with pebbles, 1-2 cm thick. Two horse bones were discovered in the fill soil of the trench, at a depth of 2.7 m from the current trampling level.

Trench III was executed on the VTS segment on the Cupcui village estate, in the south-western part of the R34 road, and consisted of two trenches, one open to the south and the other to the north of the proper wall, which overlapped by a road of the country, because of which it remained unexcavated. The trench was oriented in the northwest-southeast direction, with a width of 1.5 m and

4,5 m, iar la fund de 2,4 m, adâncimea fiind de 4,4 m de la nivelul actual de călcare. Umplutura din partea de sus a șanțului, pe o grosime de aproximativ 1,6 m, prezenta un sol cenușiu-închis, continua apoi un sol brun, gros de circa 0,8 m, iar la bază – un strat de lut galben umblat, cu gosimea de 0,4-0,5. În solul brun dinspre bază a fost găsit un fragment mic din pereții unei amfore romane de culoare galbuie, cu pigmenți cafenii în textură. După toate probabilitățile, ciobul provine de la o amforă de *Heraclea Pontica*, tip extrem de răspândit în spațiul pruto-nistrean în secolele II-IV p. Chr. Cu toate că cercetările preventive din anul 2020 au avut un caracter restrâns, au fost obținute informații noi referitoare la forma, dimensiunile și umplutura șanțului VTS de pe anumite segmente din raza localităților Leova și Cupcui, dar și unele indicii și materiale care pledează pentru datarea acestei importante fortificații liniare în epoca romană (secolele II-IV p. Chr.) (Vornic et al. 2021, 67-70).

În primăvara anului 2022, în contextul demarării lucrărilor de construcție a liniei electrice aeriene Vulcănești-Chișinău, au fost realizate cercetări arheologice preventive la VTS, pe segmentul Ecaterinovca – Valea Perjii, într-un sector unde fortificația liniară este relativ bine păstrată, atât șanțul, cât și valul propriu-zis fiind observate clar la suprafața terenului (fig. 3). Secțiunea trasată a avut dimensiunile de 2×20 m, în limitele ei fiind cuprins șanțul fortificației și o parte a valului. Cercetarea completă a valului propriu-zis nu a fost posibilă din cauza unui cablu de fibră optică în funcțiune al unei companii de comunicații, instalat în urmă cu zece ani în partea nordică a VTS. Elementele constructive și

a total length of 46 m. The outline of the VTS trench was identified at a depth of 1.9-2.1 m from the current ground surface. The profile of the trench has a trapezoidal shape, with a width of 4.5 m at the level of the surprise, and 2.4 m at the bottom, the depth being 4.4 m from the current treading level. The fill at the top of the trench, about 1.6 m thick, represented a dark gray soil, followed by brown soil, about 0.8 m thick, and at the base a layer of yellow trodden clay, 0.4-0.5 thick. In the brown soil at the bottom, a small fragment of a yellowish Roman amphora with brownish pigments in the texture was found. In all probability, the fragment comes from a *Heraclea Pontica* amphora, a type extremely widespread in the Prut-Dniester area in the 2nd-4th centuries AD. Although the preventive research in 2020 was of a limited nature, new information was obtained about the shape, dimensions and filling of the VTS trench on certain segments within the Leova and Cupcui towns, but also some materials that plead for the dating of this important linear fortification in the Roman period (2nd-4th centuries AD) (Vornic et al. 2021, 67-70).

In the spring of 2022, before the Vulcănești-Chișinău overhead power line construction works, preventive archaeological research was carried out at VTS, Ecaterinovca-Valea Perjei sector, in a portion where the linear fortification is relatively well preserved, both the ditch and the wall itself is observed on the surface of the ground (fig. 3). The trench had dimensions of 2×20 m, with the fortification ditch and part of the wall included within its limits. The full survey of the wall itself was not possible due to an operational fiber optic cable of a communications company, installed ten years ago in the northern part of the VTS. The constructive elements and

Fig. 3. Valul lui Traian de Sus, vedere dinspre est (foto Agenția Națională Arheologică).

Fig. 3. Upper Trajan's Wall, view from the east (photo by National Agency for Archaeology).

stratigrafia verticală, constatate în secțiunea executată în anul curent la VTS, nu diferă mult de situațiile identificate în timpul cercetărilor efectuate, sub egida Agenției Naționale Arheologice, în anii 2019-2020. Precizăm că, în sectorul cercetat în anul curent, șanțul are în secțiune o formă aproximativ trapezoidală, cu lățimea la nivelul surprinderii de 4 m, iar la fund – de 2,3 m, adâncimea fiind de 2,4 m de la nivelul actual de călcare. Umplutura din partea de sus a șanțului, pe o grosime de circa 1,5 m, prezenta un sol cenușiu,

vertical stratigraphy found in the trench, executed this year at VTS, do not differ much from the situations identified during the research carried out by the National Agency for Archaeology in 2019-2020. We specify that in the sector surveyed this year, the trench has an approximately trapezoidal shape in section, with a width at the level of the surprise of 4 m, and the bottom of 2.3 m, the depth is 2.4 m from the current treading level. The fill at the top of the ditch, about 1.5 m thick, presented a gray soil, the northern sector being filled with a soil composed of

sectorul nordic fiind umplut cu un sol compus din cernoziom cu lut scurs din nivelele superioare până la fundul șanțului. În partea inferioară a șanțului, în partea de sud, a fost atestată o lentilă de cernoziom cu grosimea de până la 0,26 m și lățimea de 1,96 m. În ceea ce privește valul propriu-zis al fortificației liniare, în sectorul cercetat a fost surprinsă o lentilă de sol cenușiu, amestecat cu lut, cu grosimea de circa 0,4 m, provenit din șanțul structurii arheologice (Matveev, Vornic, Corobcean 2022, 13-16).

Începutul săpăturilor arheologice în zona VTJ este asociată cu investigațiile efectuate de N. Goltseva în anul 1975 în apropierea orașului Vulcănești, în urma cărora au fost explorate valul și, parțial, șanțul fortificației (Гольцева 1975). În anii 1986-1988 Gh. Cebotarenko și L. Subbotin au efectuat săpături arheologice la VTJ în apropierea satului Chervonoarmeskoje (r-nul Bolgrad), unde a fost identificată și o așezare medievală timpurie. Ca urmare a acestor investigații, s-a dovedit că și acest val de apărare a fost construit numai din pământ, fără sa se depisteze elemente din lemn sau piatră. În ceea ce privește cronologia, fortificația liniară a fost datată de Gh. Cebotarenko și L. Subbotin nu mai devreme de mijlocul secolului VI, înainte de sosirea hanului bulgar Asparuh în anii '60 ai secolului VII (Чеботаренко, Субботин 1991, 124-145). Această opinie însă privind datarea VTJ a fost ulterior supusă unei critici întemeiate de Gh. Postică (Postică 1990, 59-64).

În anii 1999 și 2000, A. Gudkova, M. Fokeev și N. Russev au efectuat săpături în apropierea satului Suvorovo (r-nul Izmail), inclusiv în sectorul în care VTJ

chernozem with clay drained from the upper levels to the bottom of the ditch. In the lower part of the trench, in the southern part, a lens of chernozem with a thickness of up to 0.26 m and a width of 1.96 m was attested. As for the wall of the linear fortification itself, a lens of gray soil mixed with clay with a thickness of about 0.4 m, originating from the trench of the archaeological structure, was captured in the investigated sector (Matveev, Vornic, Corobcean 2022, 13-16).

The beginning of archaeological excavations in the VTJ area is associated with the investigations carried out by N. Goltseva in 1975 near the Vulcănești town, following which the wall and partially the fortification ditch were explored (Гольцева 1975). In the years 1986-1988 Gh. Cebotarenko and L. Subbotin carried out archaeological excavations at VTJ near the village of Chervonoarmeskoje (Bolgrad district), where an early medieval settlement was also identified. As a result of these investigations, it was proven that this defense wall was built only from earth, without any elements made of wood or stone. In terms of chronology, the linear fortification was dated by Gh. Cebotarenko and L. Subbotin to no earlier than the middle of the 6th century, before the arrival of the Bulgarian ruler Khan Asparuh in the 660s (Чеботаренко, Субботин 1991, 124-145). However, this opinion regarding the dating of the VTJ was subsequently subjected to justified criticism by Gh. Postică (Postică 1990, 59-64).

In 1999 and 2000, A. Gudkova, M. Fokeev and N. Russev conducted excavations near the village of Suvorovo (Izmail district), including in the sector where the VTJ intersects with a settlement of the SM-C culture. Although the study area was affected during the Russo-Turkish wars of the

se intersectează cu o așezare a culturii SM-C. În ciuda faptului că zona de studiu a fost afectată în timpul războaielor ruso-turce din epoca modernă, autorii săpăturilor din anul 2000 neagă orice legătură a complexului cu perioada romană, considerând că a fost construit în Evul Mediu, cel mai probabil în secolul al IX-lea, de diferite grupuri etnice (Pycceв 1998, 129-134; Фокеев, Pycceв 2001, 230-232).

În primăvara anului 2022, cu ocazia demarării construcției liniei electrice aeriene Vulcănești-Chișinău, subsemnații au realizat cercetări arheologice preventive la VTJ în sectorul Iujnoe-Vulcănești (fig. 4). Segmentul respectiv al VTJ este puternic deteriorat, valul propriu-zis fiind complet nivelat, iar șanțul fiind abia sesizabil la suprafața terenului. În partea sudică a valului este amenajat un drum de țară, care a fost practicabil din timpuri mai vechi. Secțiunea trasată a avut dimensiunile de 2×22 m și orientarea pe direcția nord-nord-vest – sud-sud-est, adâncimea variind între 1,5 m și 4,8 m de la nivelul actual de călcare a solului. În limitele săpăturii a fost cuprins integral șanțul fortificației liniare și o parte a valului din zona lui nordică. Săpătura arheologică a dovedit că în acest sector umplutura șanțului fortificației în partea lui superioară, sub solul vegetal, prezintă o lentilă de lut galben, amestecat cu puțin sol cenușiu, cu grosimea maximă de 2,2 m și lățimea de aproximativ 14 m, care corespunde cu lățimea maximă a șanțului. Este de precizat că, în sectorul cercetat în anul curent, șanțul are în secțiune o formă aproximativ trapezoidală, cu lățimea la nivelul surprinderii din partea superioară de aproximativ 14 m, iar la fund – de circa 4,2 m, adâncimea maximă fiind în jur de 4,5 m de la nivelul

modern era, the authors of the excavations of 2000 deny any connection of the assemblage to the Roman period, considering it to have been built in the Middle Ages, most likely in the 9th century, by various ethnic groups (Pycceв 1998, 129-134; Фокеев, Pycceв 2001, 230-232).

In the spring of 2022, on the occasion of starting the Vulcănești-Chișinău overhead power line construction, preventive archaeological research was carried out at the VTJ in the Iujnoe-Vulcănești sector by the undersigned (fig. 4). The respective segment of the VTJ is heavily damaged, the wall itself being completely leveled, and the trench being barely noticeable on the surface of the ground. In the southern part of the wall itself, a country road is laid out, which has been practicable since ancient times. The trench had the dimensions of 2×22 m and the orientation in the north-northwest-south-southeast direction, the depth varying between 1.5 m and 4.8 m from the current ground level. The trench of the linear fortification and a part of the wall in its northern area were fully included within the limits of the excavation. The archaeological excavation proved that in this sector the filling of the fortification trench in its upper part, under the vegetative soil, presents a lens of yellow clay mixed with some gray soil, with a maximum thickness of 2.2 m and a width of about 14 m, which corresponds to maximum trench width. It should be specified that in the sector investigated this year, the ditch has an approximately trapezoidal shape in section, with a width at the upper part of the identification level of approximately 14 m, and at the bottom of approximately 4.2 m, the maximum depth being around 4, 5 m from the current treading level. The fill in the middle and lower part of the trench, about 0.9 m thick, represented gray soil, followed by a 0.2-0.4 cm

Fig. 4. Valul lui Traian de Sus, vedere dinspre sud (foto Agenția Națională Arheologică).

Fig. 4. Upper Trajan's Wall, view from the south (photo by National Agency for Archaeology).

actual de călcare. Umplutura din partea mediană și inferioară a șanțului, pe o grosime de circa 0,9 m, prezenta un sol cenușiu, urmat de un strat gros de 0,2-0,4 m de sol de culoare castanie. La fundul șanțului a fost atestată o lentilă de sol cenușiu-cafeniu cu grosimea de până la 0,2 m. Din solul cenușiu de umplură a șanțului au fost recuperate două oase de animale, care urmează a fi examinate și datate prin metoda radiocarbon ^{14}C .

thick layer of brown soil. At the bottom of the trench, a lens of gray-brown soil up to 0.2 m thick was documented. Two animal bones were recovered from the gray soil filling the trench, which will be examined and dated by the ^{14}C method.

Cercetări non-invasive

În 2017 Al. Popa și D. Ștefan au efectuat studii non-invasive, folosind fotogrammetria, precum și imagistica prin rezonanță magnetică și electrică în sectorul de vest al VTJ (Ștefan, Popa 2017, 41-44).

Echipa de la Platforma „Arheoinvest”, condusă de A. Asăndulesei, a efectuat în anul 2020 prospecțiuni magnetometrice, în vederea identificării unor posibile anomalii din zona și proximitatea fortificației liniare VTS pe situl Ecaterinovca-Ialpușeni-*Valea Jeparului*. Pentru realizarea obiectivului respectiv a fost folosit un gradiometru Sensys, cu 5 senzori, conectat permanent la un dispozitiv de localizare diferențial. Ca rezultat al scanărilor, a fost obținută o hartă magnetometrică, ce afișează un contrast bun de susceptibilitate în imediata apropiere a VTS, înspre nord-vest. Alături de măsurătorile geofizice au fost efectuate zboruri cu o dronă de mici dimensiuni. În consecință, s-a achiziționat un set considerabil de fotografii în urma unui zbor ghidat, pe baza cărora, prin procedeu fotogrametric, a fost generat un ortofotoplan, precum și un model digital al suprafeței. Pe acesta din urmă se poate observa traseul șanțului și al valului fortificației liniare VTS (Matveev, Vornic, Corobcean 2022, 13-16).

Studii pedologice

O analiză a solurilor VTJ a fost efectuată de I. Krupennikov, care datează construcția fortificației în prima jumătate a secolului I p. Chr. (Крупеников

Non-invasive research

In 2017 Al. Popa and D. Ștefan performed non-invasive studies using photogrammetry, as well as magnetic and electrical resonance imaging in the western sector of the VTJ (Ștefan, Popa 2017, 41-44).

The team from the “Archeoinvest” Platform, led by A. Asăndulesei, carried out magnetometric surveys in 2020 to identify possible anomalies in the area and proximity of the VTS linear fortification on the Ecaterinovca-Ialpușeni-*Valea Jeparului* site. A Sensys gradiometer, with 5 sensors, permanently connected to a differential locating device was used to achieve that objective. As a result of the scans, a magnetometric map was obtained that displays a good susceptibility contrast near the VTS, towards the northwest. Along with the geophysical measurements, flights were carried out with a small drone. As a result, a considerable set of photographs was acquired following a guided flight, based on which, by the photogrammetric method, an orthophoto plan was generated, as well as a digital model of the surface. On the latter one can see the route of the trench and the wall of the VTS linear fortification (Matveev, Vornic, Corobcean 2022, 13-16).

Pedological studies

An analysis of the VTJ soils was carried out by I. Krupennikov, who dates the construction of the fortification to the first half of the 1st century AD (Крупеников 1960, 55-69). At the same linear fortification, paleopedological studies were carried out by A. Dzigovskiy and F. Lisetskiy (Дзиговский, Лисецкий 1987, 229-238; Дзиговский, Лисецкий 1991).

1960, 55-69). La aceeași fortificație liniară studii paleopedologice au fost realizate de către A. Dzigovskiy și F. Lisetskiy (Дзиговский, Лисецкий 1987, 229-238; Дзиговский, Лисецкий 1991). Ca urmare a analizelor componentelor solului, acești cercetători datează VTJ în prima jumătate a secolului II p. Chr.

Probe de sol din șanțurile VTJ și VTS au fost prelevate de către V. Sochircă și T. Nagacevschi în cursul cercetărilor din anul 2022, în vederea determinării componenței granulometrice a solului, prin metoda pipetei, după N.A. Kacinskii. Rezultatele urmează a fi publicate pe parcursul anului 2023.

Din șanțul VTJ, studiat în anul 2022 ca urmare a unui acord de colaborare între Facultatea de Istorie și Filosofie a USM și Institutul de Arheologie Preistorică a Universității Libere din Berlin, sub coordonarea prof. Michael Meyer, au fost prelevate probe de sol, care, pentru obținerea datării sitului arheologic respectiv, urmează a fi supuse analizei Luminescenței Stimulate Optic (OSL) de către dr. Christopher Luetghens, în laboratorul Institutului de Geologie Aplicată al Universității Culturii Solurilor din Viena (BOKU). Utilizarea analizei OSL va fi realizată pentru prima dată pentru Republica Moldova și presupune folosirea electronilor prinși între benzile de valență și conducție în structura cristalină a anumitor minerale, în cazul nostru – a particulelor de cuarț ale solului. Analiza OSL va permite să efectuăm datarea sitului în limitele a 200 de ani.

As a result of the analyses of the soil components, these researchers date the VTJ to the first half of the 2nd century AD.

Soil samples from the VTJ and VTS trenches were taken by V. Sochircă and T. Nagacevschi during the 2022 research to determine the granulometric composition of the soil, using the pipette method according to the N.A. Kaczynskis. The results will be published in 2023.

From the VTJ ditch studied in 2022, as a result of a collaboration agreement between the Faculty of History and Philosophy of the MSU and the Institute of Prehistoric Archeology of the Free University of Berlin under the coordination of Prof. Michael Meyer, soil samples were taken which will be subjected to Optically Stimulated Luminescence (OSL) analysis in the laboratory of the Institute of Applied Geology of the Soil Culture University of Vienna (BOKU) by Dr. Christopher Luetghens, to obtain the dating of the respective archaeological site. The use of OSL analysis will be carried out for the first time for the Republic of Moldova and involves the use of electrons trapped between the valence and conduction bands in the crystal structure of certain minerals, in our case the quartz particles of the soil. The OSL analysis will allow us to date the site within 200 years.

Considerații finale

Referitor la origine și datare, în prezent continuă promovarea ipotezelor conform cărora construcția valurilor ar fi fost realizată în diferite perioade istorice și de către diferite populații: romani, goți, protobulgari, slavi sau tătari. În pofida faptului că unele dintre ipoteze sunt în mod clar eronate, ele își mai găsesc adepți. Cea mai răspândită în literatura de specialitate rămâne a fi opinia potrivit căreia *Valurile lui Traian de Sus și de Jos* reprezintă fortificații liniare romane, construite în primele secole ale erei creștine, care corespund perioadei de maximă dezvoltare și expansiune a Imperiului roman. Evident, pentru o datare certă a *Valurilor lui Traian* în această perioadă, mai sunt necesare indicii și materiale arheologice, ele urmând să fie oferite de analizele și investigațiile viitoare. Considerăm că date și materiale arheologice relevante pentru încadrarea cronologică mai exactă a VTS ar putea fi obținute în urma cercetării complexe și ample a acestei fortificații liniare din zona unde se intersectează cu așezarea de tip Sântana de Mureș de la Ecaterinovca-Ialpuțeni-Valea Jeparului.

Bibliografie / Bibliography

Ammianus 1982: Ammianus Marcellinus, *Istoria romană* (București 1982).

Bawr 1783: G. Bawr, *Carte de la Moldavie pour servir a l'histoire militaire de la gherre entre le Russes et les Turcs*. Amsterdam, 1783. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53058728k> (accesat pe 10.12.2022)

Concluding remarks

Regarding the origin and dating, the hypothesis that the construction of the walls was carried out in different historical periods and by different populations is currently being promoted: Romans, Goths, proto-Bulgarians, Slavs or Tatars. Even though some of the assumptions are wrong, they still find followers. The most widespread in the specialized literature remains the opinion, according to the *Upper and Lower Trajan's Walls* represent linear Roman fortifications, built in the first centuries AD, which correspond to the period of maximum development and expansion of the Roman Empire. Obviously, for a definite dating of Traian's Walls in this period, data and archaeological materials are still needed, which will be provided by future analyses and investigations. We believe that relevant archaeological data and materials for a more accurate chronological framing of the VTS could be obtained following the complex and extensive research of this linear fortification in the area where it intersects with the Sântana de Mureș type settlement from Ecaterinovca-Ialpuțeni-Valea Jeparului.

Costin 1958: Miron Costin, *Letopisețul țării Moldovei*. In: Miron Costin, *Opere* (București 1958).

DRH 1975: *Documenta Romaniae Historica*. Seria A: Moldova. Volumul 01: 1384-1448 (București 1975).

DRH 1980: *Documenta Romaniae Historica*. Seria A: Moldova. Volumul 03: 1487-1504 (București 1980).

Matveev 2017: S. Matveev, Cercetarea Valului lui Traian de Sus. Recuperarea materialelor campaniei anului 1991. In: Conferința științifică internațională „Patrimoniul cultural: cercetare, valorificare, promovare”, ediția a IX-a, 30-31 mai 2017. Rezumatele comunicărilor (Chișinău 2017), 35-36.

Matveev, Balan 2016: S. Matveev, A. Balan, Der Obere Trajanswall und Archäologische Kulturdenkmäler aus dem ersten Jahrhundert n. Chr. im Pruth-Dnjestr Raum. Archäologisch-räumliche Beziehungen. In: Die Barbaren Roms. Inklusion, Exklusion und Identität im Römischen Reich und im Barbaricum (1. - 3. Jahrhundert n. Chr.) (Konstanz 2016), 141-148.

Matveev, Vornic 2020: S. Matveev, V. Vornic, Cercetări arheologice preventive la Valul lui Traian de Sus (Gradiște-Costangalia, r-nul Cimișlia) în anul 2019. In: Cercetări arheologice în Republica Moldova. Campania 2019 (Chișinău 2020), 72-74.

Matveev, Vornic 2021: S. Matveev, V. Vornic, Cercetări preventive la Valul lui Traian de Sus (Gradiște-Coștangalia, r-nul Cimișlia) în anul 2019. Cercetări Arheologice 28.2, 2021, 351-360.

Matveev, Vornic, Corobcean 2022: S. Matveev, V. Vornic, A. Corobcean, Date preliminare privind cercetările arheologice în bazinul râului Cogâlnic în anii 2020-2022. In: Conferința științifică națională cu participare internațională „Integrare prin cercetare și inovare”, dedicată Zilei internaționale a Științei pentru Pace și Dezvoltare (10-11 noiembrie 2022, Chișinău). Științe umanistice. Științe sociale (Chișinău 2022), 13-16.

Năstase 1937a: G. Năstase, „Valurile lui Traian” din Basarabia după G. Uhlig. In: Buletinul Societății Regale Române de Geografie, tom. LV (1936) (București 1937), 153-158.

Năstase 1937b: G. Năstase, Bugeacul în antichitate (Contribuție de Geografie fizică și omenească). In: Buletinul Societății Regale Române de Geografie, tom. LV (1936) (București 1937), 137-152.

Panaitescu 1928: S. Panaitescu, Valurile lui Traian din Basarabia (București 1928).

Postică 1990: Gh. Postică, Valurile lui Traian și arheologia. In: Îndemn la înălțare în istorie (Chișinău 1990), 59-64.

Ștefan, Popa 2017: D. Ștefan, Al. Popa, Geophysical and Aerial Archaeology contributions to the study of the inner structure and morphology of the „Southern Trajan s Vallum”. In: Ed. E.S. Teodor) Tracing Linear Archaeological Sites. Symposium organized by *Limes Transalvtanvs* Project. The County Museum Argeș and Cetatea de Scaun Publishing House (Pitești, 1-2 July 2017) (Pitești 2017), 41-44.

Uhlig 1928: C. Uhlig, Die Wälle in Bessarabien, besonders die sogenannten Traianswälle. Praehistorische zeitschrift XIX, 1928, 185-250.

Vornic, Ciobanu, Matveev 2018: V. Vornic, L. Ciobanu, S. Matveev, Cercetările arheologice din anul 2016 din așezarea de tip Sântana de Mureș-Cherniakhov de la Ecaterinovca-Ialpuțeni-Valea Jeparului. Revista Arheologică s.n. XIV/2, 2018, 96-107.

Vornic et al. 2021: V. Vornic, I. Ciobanu, S. Popovici, S. Matveev, Cercetări arheologice preventive la Valul lui Traian de Sus în anul 2020. In: Cercetări arheologice în Republica Moldova. Campania 2020 (Chișinău 2021), 67-70.

Vornic, Matveev, Ciobanu 2017: V. Vornic, S. Matveev, L. Ciobanu, O nouă așezare de tip Sântana de Mureș-Cerneahov descoperită la Ecaterinovca (r-nul Cimișlia), In: Cercetări arheologice în Republica Moldova. Campania 2016 (Chișinău 2017), 62-64.

Vulpe 1950: R. Vulpe, La date du vallum romain de la Bessarabie inferieure. In: Сборник в чест Гаврил Коцаров, ч. I (София 1950), 89-98.

Вулпе 1960: Р. Вулпе, Верхний вал Бессарабии и проблема гревтунгов к Западу от Днестра. В сб.: Материалы и исследования по археологии юго-запада СССР и Румынской народной республики (Кишинев 1960), 259-278.

Гольцева 1975: Н.В. Гольцева, Опыт картографирования Траяновых и Змиевых валов на юге Днестровско-Прутского междуречья. В сб.: 150 лет Одесскому археологическому музею АН УССР. Тезисы докладов (Киев 1975), 160-161.

Державин 1941: Н. Державин, «Троян» в «Слове о полку Игореве». Сборник статей и исследований в области славянской филологии (Москва-Ленинград 1941), 7-60.

Дзиговский, Лисецкий 1987: А.Н. Дзиговский, Ф.Н. Лисецкий, Педохронологические аспекты датировки Нижнего Траянова вала. В сб.: Археология и этнология Восточной Европы: материалы и исследования (Одесса 1987), 229-238.

Дзиговский, Лисецкий 1991: А.Н. Дзиговский, Ф.Н. Лисецкий, Новые данные по истории и палеографической обстановке создания Нижнего Траянова вала. В сб.: История и археология Нижнего Подунавья. Тезисы докладов (Рени 1991), 42-43.

Кантемир 1957: Дмитрий Кантемир, Дескриеря Молдовой (Кишинэу 1957).

Кожокару 1990: В.М. Кожокару, К изучению оборонительных валов Бессарабии. В сб.: Проблемы истории и археологии Нижнего Поднестровья. Тезисы докладов конференции, ч. II: Археология (Белгород-Днестровский 1990), 42.

Коломейцев 1914: П. Коломейцев, Нынешний Измаильский уезд (Бессарабской губернии) с древнейших времен и его памятники. В: Кишиневские епархиальные ведомости, 1914.

Крупеников 1960: И.А. Крупеников, Погребенные почвы Нижнего Траянова вала и некоторые вопросы палеопочвоведения. В сб.: Охрана природы Молдавии, вып. 1 (Кишинев 1960), 55-69.

Петров 1893: А.Н. Петров, Влияние турецкихъ войнъ съ половины прошлаго столѣтя на развитие русскаго военнаго искусства, том I (Санкт-Петербург 1893).

Рошка 1991: А.И. Рошка, К вопросу об изучении Траяновых валов на территории Молдовы. В сб.: История и археология Нижнего Подунавья. Тезисы докладов (Рени 1991), 44-45.

Руссев 1998: Н.Д. Руссев, Нижний «Траянов» вал в контексте топографии и хронологии древностей Буцжака. В сб.: Древнее Причерноморье. IV-е чтения памяти профессора П.О. Карышковского (Одесса 1998), 129-134.

Сапожников 2011: И.В. Сапожников, Древние валы Бессарабии или Буджака: из истории картографирования в XVIII-XIX вв. Материалы по археологии Северного Причерноморья 12, 2011, 206-236.

Сапожников 2013: И.В. Сапожников, Новые картографические материалы по древним валам Буджака. *Tyragetia* s.n. VII/1, 2013, 345-354.

Сапожников 2016: И.В. Сапожников, Из истории фортификации и картографирования Бессарабии и Молдовы: работы Ф. Кауффера 1793-1797-х гг. *Tyragetia* s.n. X/1, 2016, 73-96.

Сапожников 2017: И.В. Сапожников, Древние валы и дороги района переправы через Дунай у озера Каргал: опыт картографической стратиграфии. *Tyragetia* s.n. XI/1, 2017, 213-225.

Сапожников 2020: И.В. Сапожников, Нижнеднестровский (Змеевский) вал – часть лимеса Римской империи: картографоархеологическое исследование. *Tyragetia* s.n. XIV/1, 2020, 215-236.

Сапожников 2021a: И.В. Сапожников, Очерки картографии и древней фортификации района переправы через Дунай у озера Картал. *Tyragetia* s.n. XV/2, 2021, 199-224.

Сапожников 2021b: И.В. Сапожников, Башня Неоптолема, Нижнеднестровский вал и Никоний по картам и разведкам середины XIX века. *Revista de Arheologie, Antropologie și Studii Interdisciplinare* 3, 2021, 191-220.

Сапожников, Малюкевич, Лисецький 2021: И.В. Сапожников, О.Е. Малюкевич, Ф.М. Лисецький, Нижнедністровський (Зміїний) оборонний вал: топографія, археологія, датування. *Археологія і давня історія України* 3(40), 2021, 186-198.

Субботин, Чеботаренко 1989: Л.В. Субботин, Г.Ф. Чеботаренко, Земляные валы Днестровско - Прутского междуречья. В сб.: *Проблеми історії та археології давнього населення Української РСР* (Київ: Наукова Думка 1989), 219-220.

Фокеев, Руссев 2001: М.М. Фокеев, Н.Д. Руссев, Исследование Троянова вала у поселка Суворово. В сб.: *Археологічні відкриття в Україні 1999-2000 рр.* (Київ 2001), 230-232.

Чеботаренко, Субботин 1991: Г.Ф. Чеботаренко, Л.В. Субботин, Исследования Трояновых валов в Днестровско-Дунайском междуречье. В сб.: *Древности Юго-Запада СССР* (Кишинев 1991), 124-145.

Чеботаренко, Суботін 1992: Г.Ф. Чеботаренко, Л.В. Суботін, “Троянові вали” у Дунай – Дністровському межиріччі. В сб.: *Археологія Південного Заходу України* (Київ 1992), 103-117.

Dr. Sergiu Matveev

Universitatea de Stat din Moldova,
Chișinău, Republica Moldova

 0000-0001-8515-2852

e-mail: sssmatveev@yahoo.com

Dr. Vlad Vornic

Agenția Națională Arheologică,
Chișinău, Republica Moldova

 0000-0003-2796-7716

e-mail: vornic.vlad@yahoo.com

Volum editat în cadrul proiectului 20.80009.1606.14
„Patrimoniul arheologic din epoca fierului în regiunea
Nistrului mijlociu și bazinul râului Cogâlnic:
cercetare interdisciplinară și valorificare științifică”

